ଐତିହାସିକ ନବୀନ କୁମାର

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ, ରାଉରକେଲା

ଐତିହାସିକ ନବୀନ କୁମାର

(ଐତିହାସିକ ପ୍ରଫେସର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ କୃତି-କଳନା)

◆

ସମ୍ପାଦନା :

ଡକ୍ଟର ଅଜୟ କୁମାର ସାହୁ

ଡକ୍ଟର ଦେବାନନ୍ଦ ଦ୍ରେପଦାର

◆

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ

ରାଉରକେଲା

ଐତିହାସିକ ନବୀନ କୁମାର

ସଂପାଦନା : ଡ଼କ୍ଟର ଯଜ୍ଞ କୁମାର ସାହୁ
ଡ଼କ୍ଟର ଦେବାନନ୍ଦ ଚୋପଦାର

ପ୍ରକାଶକ : ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ
ବି/୯, ଫକୀରମୋହନ ନଗର, (ସେକ୍ଟର-୭)
ରାଉରକେଲା-୭୬୯୦୦୩

ମୁଦ୍ରଣ : ରାଇଟର୍ସ ୱାର୍କସପ୍, ଉଦିତନଗର
ରାଉରକେଲା - ୭୬୯ ୦୧୨
ଓ
ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଲାମିନେଟର ଓ ଅଫ୍‌ସେଟ୍ ପ୍ରିଣ୍ଟର
ବାଦାମବାଡ଼ି, କଟକ - ୭୫୩୦୧୨

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ : ୧୯୯୬

ମୂଲ୍ୟ : ଟ ୬୦-୦୦

AITIHASIKA NABINA KUMAR

(Dr. Nabin Kumar Sahu : The Historian)

Editors : **Dr. J. K. Sahu**
Dr. D. Chopdar

Publisher : **PRAGATI UTKAL SANGHA**
B/9, SECTOR-7, ROURKELA-769003

Printed at : WRITERS WORKSHOP
Uditnagr, Rourkela - 769 012
&
SRIJAGANNATH LAMINATOR &
OFF-SET PRINTER
Badambadi, Cuttack - 753012

First Edition : **1996**

Price : 60-00

ପ୍ରକାଶକଙ୍କ ନିବେଦନ........

ଆଜକୁ ଅଠେଇଶ ବର୍ଷ ତଳେ 'ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ'ର ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶନ 'ଉତ୍କଳ ତପସ୍ୱୀ ଓ ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ମଧୁସୂଦନ ସ୍ମାରକୀ : ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ'ର ସଂପାଦକୀୟରେ ଡକ୍ଟର ଜନକ କୁମାର ଷଡ଼ଙ୍ଗୀ ଲେଖିଥିଲେ—"ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ ଭିଲାଇ ନଗରର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ । ଏହି ସଂଘ ଆଜକୁ ଦଶବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇ ଛତିଶଗଡ଼ର ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନକୁ ବହୁ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରି ଆସିଅଛି । କେବଳ ଛତିଶଗଡ଼ ନୁହେଁ, ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ସାଂସ୍କୃତିକ ପଟ୍ଟଭୂମିରେ ଏହି ସଂଘର ଭୂମିକା ଅନସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ।" ପ୍ରଥମେ ଅଳ୍ପ କେତେଜଣ ଉତ୍ସାହୀ ସମର୍ଥକଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଓ ସହଯୋଗରେ ପ୍ରୟାସରେ ୧୯୫୮ରେ ଗଢ଼ିଉଠିଥିବା 'ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ' ଏବେ ଛତିଶ-ଗଡ଼ର ଏକ ସମୃଦ୍ଧ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ । କେବଳ ଛତିଶଗଡ଼ ନୁହେଁ 'ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ'କୁ ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଓଡ଼ିଆ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ପରିଣତ କରିବାରେ ଡକ୍ଟର ଷଡ଼ଙ୍ଗୀଙ୍କର ଭୂମିକା ଅନସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ଦୀର୍ଘ ତିରିଶ ବର୍ଷ ଧରି ସେ ଥିଲେ ଏହାର ଅନ୍ୟତମ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ । ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ଦୁଇଟି ଦଶନ୍ଧି ଅତିକ୍ରମ କଲାପରେ ଆଜି 'ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ' 'ଶ୍ରଦ୍ଧାସିକ୍ତ ଜନକକୁମାର' ପୁସ୍ତକ ମାଧ୍ୟମରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ନିବେଦନ କରି ଆପଣାକୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ମନେ କରୁଛି ।

ଡକ୍ଟର ଷଡ଼ଙ୍ଗୀଙ୍କର ତିରୋଧାନ ପରେ ତାଙ୍କର ଛାତ୍ର, ସହକର୍ମୀ ଓ ଶୁଭାକାଂକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଲେଖା ସଂଗ୍ରହ କରି ଏକ ସ୍ମରଣିକା ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ 'ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ' ଯୋଜନା କରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ପରେ ଅନୁଭବ କରାଗଲା ଯେ କେବଳ ଏକ ସ୍ମରଣିକାର ସ୍ଥାୟୀ ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ପରିକଳ୍ପନାଟି ଭ୍ରୂଣ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲାବେଳେ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ଏହିଭଳି ଏକ ସ୍ମରଣିକା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଡକ୍ଟର ଷଡ଼ଙ୍ଗୀଙ୍କର ଏକ ବିସ୍ତୃତ ଜୀବନୀ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ବିଶିଷ୍ଟ ଅବଦାନର ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ଭିତ୍ତିରେ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂକଳନ କରାଯିବାର ପରିକଳ୍ପନା କରାଗଲା । କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର ବିଷୟ ତାଙ୍କର ଇତିହାସ-ଚର୍ଚ୍ଚାକୁ ଭିତ୍ତିକରି କୌଣସି ପ୍ରବନ୍ଧ ସବୁ

ଅଣା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ବା ସେମାନେ ମୁକ୍ତ ଦେବେ ବୋଲି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ଦେଇ ଥିଲେ, ଅନେକ ଦେଶଲୋକମାନ୍ହିଁ । ଫଳରେ ପରିକଳ୍ପିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବଧାନ ରହିଯାଇଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଗୋଟି ଖଣ୍ଡରେ ବିଭକ୍ତ । ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ସାଧନା ଓ ସଂଗ୍ରାମକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନୀ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଛି । ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ କହିଲେ ମୁଖ୍ୟତଃ ପୂର୍ବ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ଇତିହାସକୁ ବୁଝାଉଥିଲା । ଏହିଭଳି ଏକ ଧାରଣାର ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣତା ବିରୋଧରେ ସାରା ଜୀବନ ସେ ସଂଗ୍ରାମ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ବିସ୍ତୃତ ଓ ବସ୍ତୁ ଆଶ୍ରମ ବର୍ଣ୍ଣିତ କରିବାକୁ ଡଃ ସାହୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ରାଜନୈତିକ, ସାମାଜିକ, ଧାର୍ମିକ ଓ କଳା ଇତିହାସ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ଅବଦାନ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ପରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାକ୍-ଇତିହାସ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ସେ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଓ ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ-ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ତାଙ୍କର ଭୂମିକାକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ଡଃ ସାହୁ କେବଳ ଐତିହାସିକ ନଥିଲେ ଓଡ଼ିଆ ଐତିହାସିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଦାନ ଅନସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ପ୍ରଶାସକ ଓ ସଂଗଠକ ଇତ୍ୟାଦି ନାନା ଭୂମିକାରେ ସେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ । ସେହି ସବୁ ବିଷୟ ଆକଳନ ପୁସ୍ତକର ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ କରାଯାଇଛି । ପରିଶିଷ୍ଟ ଆକାରରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ଏକ ଦୁର୍ଲଭ ପ୍ରକାଶିତ ଅଥଚ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ପୁନଃମୁଦ୍ରିତ କରାଯାଇଛି । ଜୀବନର ବିଶିଷ୍ଟ ଘଟଣାବଳୀକୁ ଏକତ୍ର ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଛି ତଥା ତାଙ୍କ ରଚନାବଳୀର ଏକ ତାଲିକା ମଧ୍ୟ ସଂଯୋଜନ କରାଯାଇଛି ।

ଏହି ପୁସ୍ତକକୁ ସଂପାଦନା କରିଥିବା ସ୍ୱର୍ଗତ ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ସୁଯୋଗ୍ୟ ଅନୁଜ, ଐତିହାସିକ ଓ ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଡକ୍ଟର ଅଜିତ୍‌କୁମାର ସାହୁ ଓ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ସଂପର୍କୀୟ ତଥା ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଇତିହାସ ବିଭାଗର ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ଦେବାନନ୍ଦ ଲେଙ୍କପଦାର । ଏହି ଉଭୟ ଭଦ୍ରବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ 'ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ' କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଛି । ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ଛାତ୍ର, ଶୁଭକାମୀ ଓ ଶୁଭେଚ୍ଛୁ-ପ୍ରଶଂସକ ସେମାନଙ୍କ ରଚନା ପ୍ରଦାନ କରି ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘକୁ ଅନୁଗୃହୀତ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର କର୍ମକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ତରଫରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଉଛି ।

ଏହାର ମୁଦ୍ରଣ କାର୍ଯ୍ୟ ବୁଲେଟିନ୍ ଓ ଫର୍ମସ, ରାଉରକେଲା ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଲିମିଟେଡ଼ର ଏଣ୍ଡ ଅଫ୍‌ସେଟ୍ ପ୍ରିଣ୍ଟର୍ସ, କଟକରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଛି । ଏହି

ସଂସ୍ଥା ପୁସ୍ତକର ସଙ୍କଳନ ଓ କର୍ମୀମାନଙ୍କୁ ଏହି ଅବସରରେ ମୁଁ ଧନ୍ୟବାଦ ଅର୍ପଣ କରୁଛି । ବରିଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ବର୍ଷୀୟାନ ସାମ୍ବାଦିକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରଜନୀକାନ୍ତ ଦାସ ଓ ସୁଖ୍ୟାତ ସମାଲୋଚକ ଡକ୍ଟର ଗିରୀଶ ଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର ଆମକୁ ନାନା ସ୍ତରରେ ପରାମର୍ଶ ଦେଇ ଅନୁଗୃହୀତ କରିଛନ୍ତି । ଏ ଦୁହିଁଙ୍କ ନିକଟରେ ଆମେ କୃତଜ୍ଞ ।

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର ଦୀର୍ଘତମ ଉପସଭାପତି ଓ ଉତ୍କଳ ଗୌରବର ସଂପାଦକ, ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀଚରଣ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର ପ୍ରକାଶନ ଉପଦେଷ୍ଟା ତଥା ବରିଷ୍ଠ ସମାଲୋଚକ ଅଧ୍ୟାପକ ଦେବେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଦାଶ ଉଭୟ ହେଉଛନ୍ତି ଏହାର ପ୍ରକାଶନର ସୂତ୍ରଧର । ସେମାନେ ତ ସଂଘର ଅତି ଆପଣାର ଲୋକ । ସେମାନଙ୍କୁ କି ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବୁ ।

ପୁସ୍ତକଟି ଛାତ୍ର, ଶିକ୍ଷକ, ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦୃତ ହୋଇ ପାରିଲେ ସଂଘ ନିଜକୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ମନେ କରିବ ।

ସଭାପତି,

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ, ରାଉରକେଲା

ଅଣା ଯାଇପାରୁଥିଲା ବା ସେଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଦେବେ ବୋଲି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇ ଥିଲେ, ସେମାନେ ଦେଇନାହାଁନ୍ତି । ଫଳରେ ସଂକଳିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବଧାନ ରହିଯାଇଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନୋଟି ଖଣ୍ଡରେ ବିଭକ୍ତ । ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଘଟଣା ଓ ସଂଗ୍ରାମକୁ ଆଲୋକିତ ଏକ ବାସ୍ତବଧର୍ମୀ ଆଲେଖ୍ୟ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଛି । ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଲେଖିବାର ମୁଖ୍ୟତଃ ପୂର୍ବ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ଇତିହାସକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିଲା । ଏଭଳି ଏକ ଧାରଣାର ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣତା ବିରୋଧରେ ସାରା ଜୀବନ ସେ ସଂଗ୍ରାମ କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ବିସ୍ତୃତ ଓ ତଥ୍ୟ ଆସ୍ଥାନ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବାକୁ ଡଃ ସାହୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ସାମାଜିକ ଧର୍ମ, ଆର୍ଥନୀତିକ, ଧାର୍ମିକ ଓ କଳା ଇତିହାସ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ଅବଦାନ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ପରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାକ୍-ଇତିହାସ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ସେ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଆବିଷ୍କାର ଓ ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ-ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ତାଙ୍କର ଭୂମିକାକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ଡକ୍ଟର ସାହୁ କେବଳ ଐତିହାସିକ ନଥିଲେ ଓଡ଼ିଆ ଐତିହାସିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କ୍ଷେତ୍ରକୁ ତାଙ୍କର ଦାନ ଅନସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ସ୍ମରଣ ସ୍ୱର ଓ ସଂଗଠନ ଉଦ୍ୟମ ଧାରା ଭୂମିକାରେ ସେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେହି ସବୁ ତଥ୍ୟ ଆଲୋକ ସ୍ମୃତିଚାରଣ ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ କରାଯାଇଛି । ପରିଶିଷ୍ଟ ଆକାରରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ଏକ ଦୁର୍ଲଭ ପ୍ରକାଶିତ ଅଥଚ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ପୁନଃମୁଦ୍ରିତ କରାଯାଇଛି । ଜୀବନର କତିପୟ ଘଟଣାବଳୀକୁ ଏକାଠି ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଛି ତଥା ତାଙ୍କ ରଚନାବଳୀର ଏକ ତାଲିକା ମଧ୍ୟ ସଂଯୋଜିତ କରାଯାଇଛି ।

ଏହି ପୁସ୍ତକକୁ ସଂପାଦନା କରିଛନ୍ତି ସ୍ୱର୍ଗତ ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ସୁଯୋଗ୍ୟ ଶିଷ୍ୟ, ଐତିହାସିକ ଓ ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଡକ୍ଟର ଭଞ୍ଜକିଶୋର ସାହୁ ଓ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ସଂପର୍କୀୟ ତଥା ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଇତିହାସ ବିଭାଗର ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ଦେବାନନ୍ଦ ବେହେରା । ଏହି ଉଭୟ ଲେଖକଙ୍କୁ 'ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ' କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଛି । ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ସ୍ୱର୍ଗ, ସହକର୍ମୀ ଓ ଶିଷ୍ୟ-ପ୍ରଶଂସକ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ରଚନା ପ୍ରଦାନ କରି ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘକୁ ଉପକୃତ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର କର୍ମକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ତରଫରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଉଛି ।

ଏହାର ମୁଦ୍ରଣ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଭାତି ଓ ଦିଗନ୍ତ, ଶୁଭଶ୍ରୀବେଳା ଓ ଜଗନ୍ନାଥ କମ୍ପ୍ୟୁଟର ଏଣ୍ଡ ଅଫ୍‌ସେଟ୍ ପ୍ରିଣ୍ଟର୍ସ, ଭଦ୍ରକରେ ସମାପ୍ତ ହୋଇଛି । ଏହି

ସଂସ୍ଥା ମୁଦ୍ରଣର ପରିଚାଳକ ଓ କର୍ମୀମାନଙ୍କୁ ଏହି ଅବସରରେ ମୁଁ ଧନ୍ୟବାଦ ଅର୍ପଣ କରୁଛୁ । ବରିଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ବର୍ଷୀୟାନ ସାମ୍ବାଦିକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରଜନୀକାନ୍ତ ଦାସ ଓ ସୁଖ୍ୟାତ ସମାଲୋଚକ ଡକ୍ଟର ବିଶ୍ୱ ଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର ଆମକୁ ନାନା ଭାବରେ ପରାମର୍ଶ ଦେଇ ଅନୁଗୃହୀତ କରିଛନ୍ତି । ଏ ଦୁଇଜଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଆମେ କୃତଜ୍ଞ ।

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର ଅନ୍ୟତମ ଉପଦେଷ୍ଟା ଓ ଉତ୍କଳ ଗୌରବର ସଂପାଦକ, ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀଚରଣ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର ପ୍ରକାଶନ ଉପଦେଷ୍ଟା ତଥା ବରିଷ୍ଠ ସମାଲୋଚକ ଅଧ୍ୟାପକ ଦେବେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଦାଶ ଉଭୟ ରହିଛନ୍ତି ଏଭଳି ପ୍ରକାଶନର ମୂଳରେ । ସେମାନେ ତ ସଂଘର ଅତି ଆପଣାର ଲୋକ । ସେମାନଙ୍କୁ କି ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବୁ ।

ପୁସ୍ତକଟି ଛାତ୍ର, ଶିକ୍ଷକ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦୃତ ହୋଇ ପାରିଲେ ସଂଘ ନିଜକୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ମନେ କରିବ ।

ସଭାପତି,

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ, ରାଉରକେଲା

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର କେତୋଟି ଅନୁପମ ପ୍ରକାଶନ

୧- Madhusudan Das : The Legislator 200.00

Editors - Dr. N. K. Sahu & Dr. P. K. Mishra

(୨୬୦ ପୃଷ୍ଠାର ଏହି ବହିଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ବିହାର ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଭାଷଣର ଏକ ମନୋଜ୍ଞ ସଂକଳନ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଧାନ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ବହୁରଂଗୀ ଚରିତ୍ର ପରିଚାୟକ)

୨- ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ଓ ଔପନ୍ୟାସିକ

ସଂପାଦନା ଡଃ ଶ୍ରୀଚରଣ ମହାନ୍ତି (ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ) ଯନ୍ତ୍ରସ୍ଥ

୩- ସୁବର୍ଣ୍ଣମେରୁର ସାଂସ୍କୃତିକ ବିକାଶଧାରା ଓ ପ୍ରଗତି

ଉତ୍କଳ ସଂଘ ସଂ: ଡଃ ଶ୍ରୀଚରଣ ମହାନ୍ତି ୨୦-୦୦

୪- ଶତାବ୍ଦୀର ନାୟକ : ଗୌରୀଶଙ୍କର

ସଂ. ଡଃ ଶ୍ରୀଚରଣ ମହାନ୍ତି ୪୫-୦୦

୫- କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଗଜପତି : ଶତବର୍ଷର ସ୍ମରଣେ

ସଂ. ଡଃ ଶ୍ରୀଚରଣ ମହାନ୍ତି ୨୫-୦୦

୬- ଗଂଗାଧର : କବିତା ଓ କବି-ପ୍ରତିଭା

ଲେ: ଶ୍ରୀ ଦେବେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଦାଶ ୧୫-୦୦

(ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ କବିତା ଓ କବି-ଜୀବନର ଏକ ନୂତନ ସମୀକ୍ଷା)

୭- ଚନ୍ଦ୍ରାକାଶର ମାନସିଂହ

ଲେ. : ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀଚରଣ ମହାନ୍ତି ୧୦୦-୦୦

(ମାନସିଂହଙ୍କ ଭାବ କବିତା ଓ ଗଦ୍ୟ ରଚନାର ବିପୁଳ ଭଣ୍ଡାର ମଧ୍ୟରୁ ତାଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଏକ ନିଖୁଣ ମୂଲ୍ୟାୟନ)

ଯୋଗାଯୋଗ : ସଂପାଦକ, ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ,
ବି/୧, ଫକୀରମୋହନ ନଗର, (ସେକ୍ଟର - ୭)
ରାଉରକେଲା - ୭୬୯୦୦୩
ଫୋନ ନଂ (୦୬୬୧) ୬୧୦୧୪୩

॥ ଲେଖକ ପରିଚୟ ॥

୧- ଡକ୍ଟର ମଣି କୁମାର ସାହୁ — ଇତିହାସ ବିଭାଗର ପ୍ରାକ୍ତନ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ
ଜ୍ଞାନାଶ୍ରମ, ବରପାଲି ଜି: ବରଗଡ଼

୨- ଡକ୍ଟର ପ୍ରବୋଧ କୁମାର ମିଶ୍ର — ବରିଷ୍ଠ ପ୍ରଫେସର, ଇତିହାସ ବିଭାଗ
ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ,
ଜ୍ୟୋତିବିହାର, ସମ୍ବଲପୁର

୩- ଡକ୍ଟର ବାବା ମିଶ୍ର — ଅଧ୍ୟାପକ, ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ ଇତିହାସ
ବିଭାଗ, ଶରଦାଶ୍ରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ,
ଭବାନୀପାଟଣା

୪- ଡକ୍ଟର ସୁରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମହାରଣା — ଅର୍ଥ ବିଭାଗ, ଓଡ଼ିଶା ସଚିବାଳୟ
ଭୁବନେଶ୍ୱର

୫- ଡକ୍ଟର ଦେବାନନ୍ଦ ବେଶପାରି — ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଇତିହାସ ବିଭାଗ,
ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ,
ଜ୍ୟୋତିବିହାର, ସମ୍ବଲପୁର

୬- ଡକ୍ଟର ରାଧିଚରଣ ପଣ୍ଡା — ପ୍ରଫେସର, ଇତିହାସ ବିଭାଗ,
ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ,
ଜ୍ୟୋତିବିହାର, ସମ୍ବଲପୁର

୭ ଡକ୍ଟର ଦଧିବାମନ ମିଶ୍ର — ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ ଇତିହାସ
ବିଭାଗ, ଶରଦାଶ୍ରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ
ଭବାନୀପାଟଣା,

୮- ଡକ୍ଟର ଜୟ ପ୍ରକାଶ ସାହୁ — ଅଧ୍ୟାପକ, ଇତିହାସ ବିଭାଗ
ରାଜେନ୍ଦ୍ର ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ବଲାଙ୍ଗୀର

୯- ଡକ୍ଟର ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ କୁମାର ନାୟକ — ଇତିହାସ ବିଭାଗ, ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱ-
ବିଦ୍ୟାଳୟ, ଜ୍ୟୋତିବିହାର
ସମ୍ବଲପୁର

୧୦- ଶ୍ରୀ ବଳୁପାଣ୍ଡ ପାଢ଼ୀ — ଏ-୨୫, ସେକ୍ଟର-୧୭, ରାଉରକେଲା

୧୧- ଶ୍ରୀ ଧରଣୀଧର ମହାନ୍ତି — ଅଧ୍ୟାପକ, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ,
ଶ୍ରୀମନ୍ତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ,
ଧାରମିତ୍ରପୁର, ସୁନ୍ଦରଗଡ଼

॥ ସୂଚିପତ୍ର ॥

ପ୍ରଥମ ଭାଗ : ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ ସ୍ମୃତିଚାରଣ

୧- ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ସଂଗ୍ରାମ ଓ ସାଧନା	ଡଃ ସଞ୍ଜ କୁମାର ସାହୁ	୧-୫୫
୨- ପ୍ରଫେସର ସାହୁ : ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରସଙ୍ଗ	ପ୍ରଫେସର ପ୍ରବୋଧ କୁମାର ମିଶ୍ର	୫୬-୬୨

ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ : ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ-ସାଧନା ଓ ପ୍ରଫେସର ନବୀନ କୁମାର

୧- ବୈଦିକ ଧର୍ମ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପନରେ ଡଃ ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ଭୂମିକା	ଡଃ ବାବା ମିଶ୍ର	୬୩-୭୨
୨- ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଇତିହାସ ଓ ନବୀନ କୁମାର	ଡଃ ସୁରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମହାରଣା	୭୩-୯୫
୩- ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ଓ ଐତିହାସିକ ଉପାଦାନର ସୁରକ୍ଷା : ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ମ୍ୟୁଜିୟମ୍	ଡଃ ଦେବାନନ୍ଦ ବେହେରା	୯୬-୧୦୪
୪- ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଇତିହାସ ପୁନର୍ଗଠନରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ଭୂମିକା	ପ୍ରଫେସର ସାଧୁଚରଣ ପଣ୍ଡା	୧୦୫-୧୧୦
୫- ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅନେକ ଅନ୍ୱେଷା	ଡଃ ସଦ୍ଧିବାନନ୍ଦ ମିଶ୍ର	୧୧୧-୧୨୧
୬- ଓଡ଼ିଶାର ଜାତୀୟ ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ଓ ଡଃ ନବୀନ କୁମାର	ଡଃ ଜୟପ୍ରକାଶ ସାହୁ	୧୨୨-୧୩୧

ତୃତୀୟ ଭାଗ : ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର
ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦିଗନ୍ତ

୧- ସାମ୍ବାଦିକ ନବୀନ କୁମାର — ଡ଼ଃ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ କୁମାର ନାୟକ — ୧୩୫-୧୪୪

୨- ସଂଗଠକ ନବୀନ କୁମାର — ବିରୂପାକ୍ଷ ପାଢ଼ୀ — ୧୪୫-୧୫୨

ପରିଶିଷ୍ଟ :

୧- ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ରେଡ଼ିଓ
ପ୍ରବନ୍ଧ : ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ବଟଗ୍ରୀନର
ସାଂସ୍କୃତିକ ସେତୁବନ୍ଧ (ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ :
ଅଧ୍ୟାପକ ଦୁର୍ଗାଚରଣ ମହାନ୍ତି) — ୧୫୩-୧୬୫

୨- ସ୍ମୃତି ତର୍ପଣ : ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ଜୀବନର ସ୍ମରଣୀୟ ଘଟଣାବଳୀ — ୧୬୬-୧୭୭

୩- ଡ଼ଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ରଚନା ସମ୍ଭାର — ୧୭୮-୧୮୭

ପ୍ରଥମ ଭାଗ

ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ
ଜୀବନୀ ଓ ସ୍ମୃତିଚାରଣ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଉତ୍କଳ ସାହୁ

ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କର ସଂଗ୍ରାମ ଓ ସାଧନା

—ଡଃ ଯଜ୍ଞ କୁମାର ସାହୁ

ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ଥିଲେ ଜଣେ ସଂଗ୍ରାମୀ ଓ ସାଧକ । ଜୀବନ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଅବିରତ ସଂଗ୍ରାମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଗରିବ କୃଷକ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଏବଂ ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷକ ରୂପେ କର୍ମମୟ ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ କରି ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ପଦକୁ ଉଠିଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ସଂଗ୍ରାମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା— ଅଭାବ-ଅନଟନ ବିରୁଦ୍ଧରେ, ଘାତବନ୍ଧନ ଓ ପ୍ରତିକୂଳ ପରିବେଶ ବିରୁଦ୍ଧରେ । ଏହି ସଂଗ୍ରାମରେ ସେ ଯେଉଁ ରାସ୍ତା ବା ପଥ ବାଛି ନେଇଥିଲେ, ତାହା ଥିଲା ତାଙ୍କର ଶାଶ୍ୱତ ସାଧନା । ଜୀବନ-ସଂଗ୍ରାମରେ ତାଙ୍କର ଜୟ-ପରାଜୟ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସାଧନାର ସଫଳତା-ବିଫଳତା ଉପରେ ଆସନ୍ତୁ ଏକ ସିଂହାବଲୋକନ କରିବା ।

ଜନ୍ମଭୂମି ବରପାଲି :

ଅଧୁନାତନ ବରଗଡ଼ ଜିଲ୍ଲାରେ ସମ୍ବଲପୁର-ବଲାଙ୍ଗିର ରାଜପଥର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ପଶ୍ଚିମର ବରପାଲି ସହର ପଥରେ ଆଜି ଅବସ୍ଥିତ ହୋଇଛି । ବରପାଲି ଜନ୍ମ ନେଇଥିଲା ସପ୍ତଦଶ ଶତକର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧରେ ଏକ ଚୌହାନ ଜମିଦାରୀ ରୂପେ । ସେହି ସମୟରେ ସୁଖ୍ୟାତ ମହାବିକ୍ରମୀ ଛତ୍ରପତି ଅଧିପତି ବଳିୟାର ଦେବ ସମ୍ବଲପୁରର ଚୌହାନ ରାଜସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁତ୍ର ବିକ୍ରମ ସିଂହ ପିତାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କ୍ରମେ ବରପାଲି ଗ୍ରାମ ସ୍ଥାପନ କଲେ ଏବଂ ପାଖାପାଖି ଛୋଟ ଛୋଟ ଗ୍ରାମ ଗୁଡ଼ିକୁ ନେଇ ଏକ ଜମିଦାରୀ ଗଠନ କଲେ । ସେତେବେଳେ ଏହା ଏକ ଅରଣ୍ୟାନୀ ଅଞ୍ଚଳ ଥିଲା । ବିକ୍ରମ ସିଂହ ଅଧିବାସୀ ମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ବରପାଲିରେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ସମଲେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କଲେ । ଏହି ମନ୍ଦିରର ଦେବୀମୂର୍ତ୍ତି ସମ୍ବଲପୁର ମନ୍ଦିର ଦେବୀ ମୂର୍ତ୍ତିର ଅବିକଳ ଅନୁରୂପ ଥିଲା । ବିକ୍ରମ ସିଂହଙ୍କ ପୁତ୍ର ଜମିଦାର ଦୁର୍ଜୟ ସିଂହ ସମଲେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ଦିର ନିକଟରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କଲେ । ଶିଳ୍ପ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅନୁସରଣରେ ନିର୍ମିତ ଏହି ମନ୍ଦିର ଦୁଇଟି ଏ ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରଥମ ଓ

ସଂକ୍ଷୁବ୍ଧ ଦେବୀସ୍ଥଳ ଥିଲା । ଜଗତର ପିତାମାତାଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ନେଇ ବରପାଲି କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଏକ ବସ୍ତି ପଲ୍ଲୀରେ ପରିଣତ ହେଲା । ବରପାଲିର ଗ୍ରାମଦେବୀଙ୍କ ବସ୍ତ୍ର ପରେ ନିର୍ମିତ ହେଲା ଏବଂ ଜମିଦାର ପରିବାର ଏବଂ ସାଧାରଣ ଗୃହରେ ରହୁଥିଲେ । ମୂଳରୁ ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଜମିଦାରଙ୍କ ପ୍ରୟାସ ବରପାଲିର ସାଧାରଣ ଜନତାଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କଲା । ଧର୍ମପ୍ରାଣ ବ୍ୟକ୍ତି ମାନଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ବରପାଲି ବିଭିନ୍ନ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଏବଂ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ସୁଶୋଭିତ ହେଲା । ଏହାଛଡ଼ା, ସମ୍ପୃକ୍ତ ଉଦ୍ୟମରେ ବରପାଲିର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ କରଡ଼ ଗଡ଼ ବେଢ଼ାଟାମାନ ନିର୍ମିତ ହେଲା । ବାହାର ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକ ଏହି ବେଢ଼ା ଏତେ ଉଚ୍ଚ ଥିଲା ଯେ ମୂର୍ଖ ଜନଗଣ ତା' ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରୁ ନଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ତାହା ଅଗ୍ନାଳ କୁରାଇ (ଅନ୍ଧକାର କୋଠା) ନାମରେ ଅଭିହିତ ଥିଲା । ବରପାଲିର ଅନତି ଦୂରରେ ବଡ଼ବଡ଼ ବଣ ଓ ଘଞ୍ଚ ଜଙ୍ଗଲ ଥିଲା ଏବଂ ସେଠାରେ ଭଲ୍ଲୁ ହରିଣ ପ୍ରଭୃତି ବନ୍ୟ ଜନ୍ତୁ ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦରେ ବିଚରଣ କରୁଥିଲେ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବାତାବରଣ, ମଧୁର ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଏବଂ ଦେବୋପମ ମନୁଷ୍ୟ ମାନଙ୍କୁ ନେଇ ବରପାଲି ହର୍ଷ ଉଠୁଥିଲା । ଏହିପରି ଏକ ପଲ୍ଲୀରେ ପ୍ରଭାବ କବି ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଜନ୍ମ ଅଶ୍ୱିନ୍ତିତ ନଥିଲା । ବରପାଲିର ଅନ୍ୟ ଏକ କୃତୀ ସନ୍ତାନ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମୀ ଭଗୀରଥି ପଟ୍ଟନାୟକ ଥରେ ଏକ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନାର ଉତ୍ତରରେ କହିଥିଲେ "× × × ମୁଁ ନିଜକୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ମନେ କରୁଛି ଯେ ଏହି ବରପାଲି ମାଟିରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଛି । ଏହା ସବୁ ମାଟିର ମହିମା ଅଟେ; ମୋର କୃତିତ୍ୱ ନୁହେଁ ।" (ନବୀନ କୁମାର ଅଭିନନ୍ଦନ— ମୁକ୍ତ ପଥର ଘାଟୀ ପୃ: ୧) ସେହି ମହିମାମୟୀ ବରପାଲିରେ ଏକ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ପରିବାରରେ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ୧୯୨୨ ଖ୍ରୀ: ଜୁଲାଇ ୨୮ ତାରିଖ ଶ୍ରାବଣ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଥୀ ଶୁକ୍ରବାରର ଏକ ଶୁଭ ଲଗ୍ନରେ ।

ପରିବାର ଓ ବାଲ୍ୟଜୀବନ :

ନବୀନ କୁମାର ମୋର ବଡ଼ ଭାଇ ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ଆମେ ସାନଭାଇ ମାନେ ଦାଦା ବୋଲି ଡାକୁଥିଲୁ । ପିତା ଶ୍ରୀ ଦୁଖୁ ସାହୁ ଓ ମାତା ସେବତୀ ଦେଈଙ୍କର ସେ ଥିଲେ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁତ୍ର । ପିତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ଶ୍ରୀ ଘାସିରାମ ସାହୁ ବାଲ୍ୟ ବୟସରେ ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ପରେ ଶକ୍ତ ଅସୁସ୍ଥ ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ସନ୍ତାନ ସନ୍ତତିର କୌଣସି ଆଶା ନଥିଲା । କେଣୁ ପିତାମହଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କ୍ରମେ ଆମର ପିତା ଦୁଖୁ ସାହୁ ନବଜାତ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁତ୍ର ନବୀନ କୁମାରଙ୍କୁ ପୋଷ୍ୟ ପୁତ୍ର ରୂପେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ଘାସିରାମ ଓ ତାଙ୍କ ଧର୍ମପତ୍ନୀ

ପତ୍ୟୁଷମା ଦେଇଙ୍କ କୋଳକୁ ଟେକି ଦେଲେ । ଏକାନ୍ନବର୍ତ୍ତୀ ପରିବାର ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଦୁଇଭାଇ ଗୋଟିଏ ଗୃହରେ ଏକ ପ୍ରାଚୀରର ବ୍ୟବଧାନରେ ରହୁଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂପର୍କ ଥିଲା । ପିତା ତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତାଙ୍କୁ ପିତା ତୁଲ୍ୟ ସମ୍ମାନ କରୁଥିଲେ । ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ବାଲ୍ୟ ଜୀବନ ଦୁଇ ଜନନୀଙ୍କ ସ୍ନେହରେ ମଧୁମୟ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା ।

ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ପରେ ପିତାଙ୍କର ଆଉ ଛଅଗୋଟି ସନ୍ତାନ ଓ ଦୁଇ କନ୍ୟା ଜନ୍ମ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସର୍ବମୋଟ ଆଠଟି ସନ୍ତାନ ସନ୍ତତି ଥିଲେ ଆଠ । ନବୀନ କୁମାର ଥିଲେ ତୃତୀୟ । ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଥିଲେ କନ୍ୟା ସୁଶୀଳା ଏବଂ ତାଙ୍କ ତଳେ ପୁଅ ଦ୍ୱାରକା । ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସବୁ ସନ୍ତାନ ସନ୍ତତି ଏବେ ମଧ୍ୟ ଜୀବିତ ଅଛନ୍ତି । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ଦ୍ୱାରକା ଜଣେ କୃଷକୀ ଠିକାଦାର । ପରିଣତ ବୟସରେ ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜୀବନ ଧାରାକୁ ବାଛି ନେଇଛନ୍ତି । ନବୀନ ଦାଦାଙ୍କ ତଳ ଭାଇ ମୁଁ ଜଣେ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ସରକାରୀ କଲେଜରୁ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରି ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୋଜିତ ଅଛି । ମୋର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଭାଇ ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁ ବମ୍ବେ ଆଇ. ଆଇ. ଟି. ର ଜଣେ ବରିଷ୍ଠ ପ୍ରଫେସର ଏବଂ ସବୁଠାରୁ ସାନ ଭାଇ ଗୋବିନ୍ଦ ପ୍ରସାଦ ଓଡ଼ିଶା କୃଷି ବିଭାଗର ଯୁଗ୍ମ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ପଦରେ ମୁଖ୍ୟାଳୟରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ଅଛନ୍ତି । ଆମ ତିନି ଭାଇଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଦାୟିତ୍ୱ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ନବୀନ ଭାଇଙ୍କର ଥିଲା । ତାଙ୍କଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ଓ ପ୍ରେରଣା ପାଇ ନଥିଲେ ଆମେ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖି ପାରି ନ ଥାନ୍ତୁ । ବସ୍ତୁତଃ ଆମେ ତାଙ୍କୁ କି ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ରୂପେ ମାତ୍ର ନୁହଁ । ପିତାମାତାଙ୍କ ସରଳ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଜୀବନ ଆମମାନଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନ ଗଢ଼ିବାରେ ଏକ ଅଦୃଶ୍ୟ ଶକ୍ତି ରୂପେ କାମ କରିଥିଲା ବୋଲି ମୁଁ ମନେ କରେ ।

ପିତା ଓ ତାଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତାଙ୍କ ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ନଥିଲା । ଜୀବନ ଜୀବିକା ପାଇଁ ସେମାନେ ନିଜ ନିଜର ଛୋଟ ଗୁଡ଼ିଆ ଦୋକାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲେ । ସେହି ଦୋକାନରେ ଆମେ ସମୟେ କାମ କରିଛୁ । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ମଧ୍ୟ ଏଥିରୁ ବାଦ୍ ଯାଇ ନଥିଲେ । ଗୁଡ଼ିଆ ଦୋକାନ ବିଶେଷ ଲାଭ ପ୍ରଦ ନହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରୁ ଆମ ପରିବାରର ଗ୍ରାସାଚ୍ଛାଦନ ଚଳି ଯାଉଥିଲା ।

ଆମର ବାସଗୃହ ଏକ ଛୋଟ ମାଟି ଘର ଥିଲା । ଏହା ଜଗତ୍ ସମଲେଶ୍ୱରୀ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ସମୀପସ୍ଥ ଥିଲା । ଏହାର ପଶ୍ଚିମରେ ବାଲିକା

ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବୈଦିକ ହାଟ ଥିଲା । ସମଲେଶ୍ୱରୀ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ଅନେକ ପର୍ବପର୍ବାଣି ପାଳିତ ହେଉଥିଲା । ଆମେ ଘରେ ଥାଇ ଆରତି ମାନଙ୍କ ସମଲେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ଦିରରୁ ବଳ ବାଜୁଥିବା ଦେଖୁଥିଲୁ, ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଘଣ୍ଟି ଶବ୍ଦ ଶୁଣୁଥିଲୁ । ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ହରି ମନ୍ଦିରରେ ଶଙ୍ଖ ବାଜିଲେ ଆମେ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରଣାମ ଜଣାଉଥିଲୁ । ବାପାଙ୍କୁ ସାଥି ସଙ୍ଗ ଆସିଲେ ଜଗନ୍ନାଥ କିମ୍ବା ସମଲେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ଦିରରେ ଦୀର୍ଘ ଧର୍ମ ଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ପୂଜା ଆରାଧନା କରୁଥିଲେ । ଏ ସବୁର ପ୍ରଭାବ ଆମ ଉପରେ ପଡୁଥିଲା ।

୧୯୨୨ ଖ୍ରୀ: ନଭେମ୍ବର ମାସରେ ବଡ଼ଭଉଣୀ ଶାରଦା ଓ ନବୀନ କୁମାର ବସନ୍ତ ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଶଯ୍ୟାଶାୟୀ ହେଲେ । ଦୁହିଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଙ୍କଟଜନକ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ଏବଂ ଡାକ୍ତର ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଆଶା ରଖି ନଥିଲେ । ନବୀନ କୁମାର ସେତେବେଳକୁ ଦୁଇବର୍ଷ ବୟସର ବାଳକ ଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ବସନ୍ତ ରୋଗ ପାଇଁ ଔଷଧ ଚିକିତ୍ସା ନଥିଲା ଏବଂ ସମସ୍ତେ ଏହି ରୋଗକୁ ମା' ବୋଲି ଜାଣି ଦେବୀଙ୍କର ସନ୍ତୋଷ ବିଧାନ ନିମନ୍ତେ ପୂଜାପାଠରେ କେବଳ ଆଶା ରଖିଥିଲେ । ଯାହାହେଉ ଦୁଇ ଭାଇ କ୍ରମେ ତହିଁରୁ ଆରୋଗ୍ୟ ଲାଭ କଲେ ।

ଗ୍ରାମ ଚାଟଶାଳୀ :

ଏହାପରେ ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସେହି ସମୟରେ ବରପାଲିରେ ସରକାରୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନେକେ ଗ୍ରାମ ଚାଟଶାଳୀରେ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ସମଲେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ଦିରରେ ଏହି ଚାଟଶାଳୀ ପରିଚାଳିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଏଥିରେ ଜଣେ ଅବୈତନିକ ଶିକ୍ଷକ ବା ଗୁରୁ ରହୁଥିଲେ । ପ୍ରତି ରବିବାର ଦିନ ଚାଟଶାଳୀରେ ଗଣେଶଙ୍କ ପୂଜା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଛାତ୍ରମାନେ ଚାଉଳ ଡାଲି ଓ ପୂଜା ସାମଗ୍ରୀ ନେଇ ଯାଉଥିଲେ । ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ ସରସ୍ୱତୀ ପୂଜା ସମୟରେ ଧନୀ ଅଭି-ଭାବକମାନେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ବସ୍ତ୍ର ଉପହାର ଦେଉଥିଲେ । ପାଠ ସମାପ୍ତି ପରେ ଗୁରୁ ଦକ୍ଷିଣା ପ୍ରଥା ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ଚାଟଶାଳୀ ଗୁରୁ ଥିଲେ ସାଧବ ବେହେରା । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ସେ ଦୁଇ ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ କାଳ ପଢ଼ି-ଥିବେ ଏବଂ ସେହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଅକ୍ଷର ଶିକ୍ଷାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣବୋଧ, ପଣକିଆ, କୋଇଲି ମାଳିକା, ଚଉପଦୀ ଶିକ୍ଷା, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଗବତ ଆଦି ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ବାପା ଗୁରୁଙ୍କ ଉପଦେଶ କ୍ରମେ ତାଙ୍କୁ ଗାଁର ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଭର୍ତ୍ତି କଲେ ।

ବିଦ୍ୟାଳୟ ଜୀବନ :

ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଗାଁର ଉତ୍ତର ଉପାନ୍ତରେ ଥିଲା । ଏବେ ମଧ୍ୟ ସେହି ବିଦ୍ୟାଳୟ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୋଇ ରହିଛି । ଘର ସମ୍ମୁଖ ମନ୍ଦିର ଚଟ୍ଟଶାଳୀରେ ନବୀନ କୁମାର ଏବେ ଦିନ ଯାଏ ହୁଣ୍ଡରେ ପାଠ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ବୟସ ଅଧିକ ଗାଁ ସ୍କୁଲକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ମଧୁସୂଦନ ମିଶ୍ର (ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରେ) ଙ୍କ ପାଖରୁ ସେ ଚଟ୍ଟଶାଳୀ ଗୁରୁଙ୍କର ସ୍ନେହ ଓ ଆଦର ପାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ଲେଖା ସମୟରେ ଜାତକ ଅଛି (୨୮. ୬. ୧୯୨୨) ଅନୁଯାୟୀ ସେ ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷରେ ପଦାର୍ପଣ କରି ସାରିଥିଲେ । ମଧୁ ମାଷ୍ଟ୍ରେ ତାଙ୍କ ଅଙ୍କରୁ ୨୫ ମାସ ବଢ଼ା କରିଦେଲେ । ବିଦ୍ୟାଳୟ ରେକର୍ଡରେ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ ତାରିଖ ରହିଲା ୧୯୨୦ ଅଗଷ୍ଟ ୨୨ ତାରିଖ । ପାଠରେ ଜାତକ ଆଉ ମଧ୍ୟ ତାହା ନୀରବ ରହିଲେ । ମାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ବେଶୀରୁ ଥିଲା ସେ ଏହାଦ୍ୱାରା ଶିଘ୍ର ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ପାସ୍ କଲାପରେ ସ୍କୁଲଙ୍କ ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବ । ୧୯୩୫ ଖ୍ରୀ. ର ଜାନୁୟାରୀ ମାସରେ ଶ୍ରୀ ମୁରଲୀଧର ଦାସ ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ରୂପେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ସେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଜୀବିତ ଅଛନ୍ତି । ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ନାମ ଲେଖା ତାରିଖ ସମ୍ପର୍କରେ ତାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଭିନ୍ନ ଥିଲା । ସେ ଅଳ୍ପ ଦ କହନ୍ତି ଯେ ବରପାଲିର ଦେଢ଼ ଉତ୍ତର ଅଞ୍ଚଳର ଜମିଦାର ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ପକ୍ଷପାତିତ୍ୱ ନଥିଲା ଏବଂ ନବୀନ କୁମାର ମାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ସେହି ମନୋଭାବରୁ ରକ୍ଷା ପାଇ ନଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ବୃତ୍ତି ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ଛାତ୍ରର ଏକ ବୟସ ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟ ଥିଲା ଏବଂ ଏହାକୁ ଦୃଷ୍ଟି ଆଗରେ ରଖି ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରେ ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ବୟସ ବଢ଼ାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଫଳରେ ନବୀନ କୁମାର ଅନେକାଂଶରେ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତୃତୀୟ, ପଞ୍ଚମ କିମ୍ବା ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀରେ ବୃତ୍ତି ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଥିଲେ । କେବେ କେବେ କୌଣସିଠାରେ ନବୀନ ବାବୁ ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ଅନ୍ୟାୟ କର୍ମକରେ ଅଭି-ଯୋଗ କରୁଥିବା କଥା ମୁଁ ଶୁଣି ନାହିଁ । ମୁରଲୀଧର ମାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ସହିତ ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ସଂପର୍କ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘନିଷ୍ଠ ଥିଲା ।

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସମାପ୍ତି ପରେ ନବୀନ କୁମାର ବରପାଲି ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଚତୁର୍ଥରୁ ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀ ଯାଏ ପଢ଼ିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ଭୂୟାଁ । ସହକାରୀ ଶିକ୍ଷକ ପଣ୍ଡିତ ରାଘବ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଓ ଅଧ୍ୟାପନା ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିଲା ।

ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବୈଦିକ ସ୍କୁଲ ଥିଲା । ସମଲେଶ୍ୱରୀ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ଅନେକ ପର୍ବପର୍ବାଣୀ ପାଳିତ ହେଉଥିଲା । ଆମେ ପିଲେ ଥାଇ ଅଶ୍ୱିନ ମାସରେ ସମଲେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ଦିରକୁ ବଳି ଦିଆଯିବା ଦେଖୁଥିଲୁଁ, ରଥଯାତ୍ରା ସମୟରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପହଣ୍ଡି ବିଜୟ ଦେଖୁଥିଲୁଁ । ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଦୁଇଟି ମନ୍ଦିରରେ ଶଙ୍ଖ ବାଜିଲେ ଆମେ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରଣାମ କରୁଥିଲୁଁ । ବାହାରୁ ସାଧୁ ସନ୍ଥ ଆସିଲେ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ସମଲେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ଦିରରେ ରହି ଧର୍ମ ଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ପୂଜା ଆରାଧନା କରୁଥିଲେ । ଏ ସବୁର ପ୍ରଭାବ ଆମ ଉପରେ ପଡ଼ୁଥିଲା ।

୧୯୨୬ ଖ୍ରୀ: ନଭେମ୍ବର ମାସରେ ଉଦୟ ଭାଇ ବାହାଦୁର ଓ ନବୀନ କୁମାର ବସନ୍ତ ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଶଯ୍ୟାଶାୟୀ ହେଲେ । ଦୁହିଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶୋଚନୀୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ଏବଂ କେହି ଆଉ ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଆଶା ରଖି ନଥିଲେ । ନବୀନ କୁମାର ସେତେବେଳକୁ ଦୁଇବର୍ଷ ବୟସର ବାଳକ ଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ବସନ୍ତ ରୋଗ ପାଇଁ କୌଣସି ଚିକିତ୍ସା ନଥିଲା ଏବଂ ସମସ୍ତେ ଏହି ରୋଗକୁ ମା' ବୋଲି କହି ଦେବୀଙ୍କର ସନ୍ତୋଷ ବିଧାନ ନିମନ୍ତେ ପୂଜାପାଠରେ କେବଳ ଆଶା ରଖୁଥିଲେ । ସେ ଯାହାହେଉ ଦୁଇ ଭାଇ କ୍ରମେ ରୋଗରୁ ଆରୋଗ୍ୟ ଲାଭ କଲେ ।

ଗ୍ରାମ ଚାଟଶାଳୀ :

ଏହାପରେ ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସେହି ସମୟରେ ବରପାଲିରେ ସରକାରୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅନେକେ ଗ୍ରାମ ଚାଟଶାଳୀରେ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ସମଲେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ଦିରରେ ଏହି ଚାଟଶାଳୀ ପରିଚାଳିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଏଥିରେ ଜଣେ ଅବୈତନିକ ଶିକ୍ଷକ ବା ଗୁରୁ ରହୁଥିଲେ । ପ୍ରତି ବୁଧବାର ଦିନ ଚାଟଶାଳୀରେ ଗଣେଶଙ୍କ ପୂଜା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଛାତ୍ରମାନେ ଚାଉଳ ଓ ପୂଜା ସାମଗ୍ରୀ ନେଇ ଆସୁଥିଲେ । ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ ସରସ୍ୱତୀ ପୂଜା ସମୟରେ ଧନୀ ଅଭି-ଭାବକମାନେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ବସ୍ତ୍ରାଦି ଉପହାର ଦେଉଥିଲେ । ପାଠ ସମାପ୍ତି ପରେ ଗୁରୁ ଦକ୍ଷିଣା ପ୍ରଥା ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ଚାଟଶାଳୀ ଗୁରୁ ଥିଲେ ମାଧବ ବେହେରା । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ସେ ଦୁଇ ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ କାଳ ପଢ଼ି-ଥିବେ ଏବଂ ସେହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଅକ୍ଷର ଶିକ୍ଷାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମଧ୍ୟ ଗୁରୁଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣବୋଧ, ଶତକିଆ, କୋଇଲି, ମାଳିକା, ଗୋପୀଭାଷା, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଗବତ ଆଦି ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ବାପା ବୁଢ଼ାଙ୍କ ଉପଦେଶ କ୍ରମେ ତାଙ୍କୁ ଗାଁର ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଭର୍ତ୍ତି କଲେ ।

ବିଦ୍ୟାଳୟ ଜୀବନ :

ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଗାଁର ଉତ୍ତର ଉପାନ୍ତରେ ଥିଲା । ଏବେବି ମଧ୍ୟ ସେହି ବିଦ୍ୟାଳୟ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୋଇ ରହିଛି । ଗାଁର ସମ୍ମୁଖ ନଢ଼ିଆ କୁଞ୍ଜଶାଳୀରେ ନବୀନ କୁମାର ଏତେ ଦିନ ଯାଏ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ପାଠ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ବସ୍ତାନି ଧରି ଗାଁ ମୁଣ୍ଡକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ମଧୁସୂଦନ ମିଶ୍ର (ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରେ) ଙ୍କ ଠାରୁ ସେ କୁଞ୍ଜଶାଳୀ ଗୁରୁଙ୍କର ସ୍ନେହ ଓ ଆଦର ପାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ଲେଖା ସମୟରେ ଜାତକ ତିଥି (୨୮. ୭. ୧୯୨୨) ଅନୁଯାୟୀ ସେ ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷରେ ପଦାର୍ପଣ କରି ସାରିଥିଲେ । ମଧୁ ମାଷ୍ଟ୍ରେ ତାଙ୍କୁ ଅଧିକ ୨୫ ମାସ ବଢ଼ି କରିଦେଲେ । ବିଦ୍ୟାଳୟ ରେକର୍ଡ଼ରେ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ ତାରିଖ ରହିଲା ୧୯୨୦ ଅଗଷ୍ଟ ୨୨ ତାରିଖ । ଯାହାରେ ଜାତକ ଆଉ ମଧ୍ୟ ବାପା ନୀରବ ରହିଲେ । ମାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ କୌଶଳ ଥିଲା ଯେ ଏହାଦ୍ୱାରା ପିଲା ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀ ପାସ୍ କଲାପରେ ଶିକ୍ଷକ ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବ । ୧୯୩୫ ଖ୍ରୀ: ର ଜାନୁୟାରୀ ମାସରେ ଶ୍ରୀ ପୁରନ୍ଦର ଦାସ ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ରୂପେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ସେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଜୀବିତ ଅଛନ୍ତି । ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ନାମ ଲେଖା ତାରିଖ ସମ୍ପର୍କରେ ତାଙ୍କର ବିଶ୍ଲେଷଣ ଭିନ୍ନ ଥିଲା । ସେ ଆଜି ବି କହନ୍ତି ଯେ ବରପାଲିର ବଡ଼ ଉଚ୍ଚର ଝିଙ୍କଲର ଜମିଦାରଙ୍କର ପୁଅମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ସହାନୁଭୂତି ନଥିଲା ଏବଂ ନବୀନ କୁମାର ମାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ସେହି ମନୋଭାବକୁ ବଦଳା ପାଇ ନଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ବୃତ୍ତି ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ଛାତ୍ରର ଏକ ବୟସ ସୀମା ବନ୍ଧାହୋଇ ଥିଲା ଏବଂ ଏହାକୁ ଦୃଷ୍ଟି ଆଗରେ ରଖି ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରେ ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ବୟସ ବଢ଼ାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଫଳରେ ନବୀନ କୁମାର ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତୃତୀୟ, ପଞ୍ଚମ କିମ୍ବା ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀରେ ବୃତ୍ତି ପରୀକ୍ଷା ଦେବାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଥିଲେ । କେବେ କେବେ କୌଣସିଠାରେ ନବୀନ ବାବୁ ମଧୁମାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ଅନ୍ୟାୟ କଥାକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିବା ଜଣା ମୁଁ ଶୁଣି ନାହିଁ । ପୁରନ୍ଦର ମାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ସହିତ ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘନିଷ୍ଠ ଥିଲା ।

ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ସମାପ୍ତି ପରେ ନବୀନ କୁମାର ବରପାଲି ମଧ୍ୟ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଚତୁର୍ଥରୁ ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀ ଯାଏ ପଢ଼ିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ଭୂୟାଁ । ସହକାରୀ ଶିକ୍ଷକ ପଣ୍ଡିତ ଗୁରୁଦେବ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଓ ଅଧ୍ୟାପନା ଛାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା ।

ଗୁରୁଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନିଷ୍ଠା ନବୀନ କୁମାରଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଉଥିଲା । ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ସେ ସବୁବେଳେ ସମ୍ମାନ ଓ ଭକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ ।

ନବୀନ କୁମାର କୁଣ୍ଡାପୁର ସ୍କୁଲ ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀ ପାସ୍ କଲେ ୧୯୩୬ରେ । ବରପାଲିରେ ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ନଥିଲେବି ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ବିଶେଷ ଅସୁବିଧା ଦେଖା ଦେଇ ନାହିଁ । ମାଆ ସତ୍ୟଭାମା ବଲାଙ୍ଗିରର ଝିଅ ଥିଲେ ଏବଂ ମାମୁଁ ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଆଗେଇ ଆସିଲେ । ମାମୁଁଙ୍କଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ନବୀନ କୁମାର ବଲାଙ୍ଗିର ପୃଥ୍ୱୀରାଜ ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଚାରିବର୍ଷ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ ।

୧୯୩୯ ଖ୍ରୀ: ରେ ଦଶମ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର ଥିବା ସମୟରେ ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ବିବାହ-ବନ୍ଦାପନା ପାଳିତ ହେଲା । ସେହି ସମୟରେ ବାଲ୍ୟ ବିବାହ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ବର ଓ କନ୍ୟା ଶିଶୁ ଥିବା ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କ ବିବାହ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା ଏବଂ କନ୍ୟା ପ୍ରାପ୍ତ ବୟସ୍କା ହେଲାପରେ ଆଉ ଏକ ଉତ୍ସବ ପାଳିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ୱଶୁରଘରକୁ ନିଆ ଯାଉଥିଲା । ବିବାହର ଏହି ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟ 'ବନ୍ଦାପନା' ନାମରେ ଅଭିହିତ ଥିଲା । ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ବାଲ୍ୟ ବିବାହ ସୋନପୁର ନିବାସୀ ବଳଭଦ୍ର ଷଡ଼ଙ୍ଗୀଙ୍କ କନ୍ୟା ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ସହିତ ଆଗରୁ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ୧୯୩୯ ଖ୍ରୀ: ରେ ବନ୍ଦାପନା ଉତ୍ସବ ଉଦ୍‌ଯାପିତ ହୋଇ ନୂଆ ବୋହୂ ବରପାଲି ଆସିଲେ । ଦଶମ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ସାଂସାରିକ ଜଞ୍ଜାଳ ଲଦି ହୋଇଗଲା । ତା'ପର ବର୍ଷ ୧୯୪୦ ଖ୍ରୀ: ରେ ନବୀନ କୁମାର ମାଟ୍ରିକୁଲେସନ ପରୀକ୍ଷାରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ସେହି ବର୍ଷ ପୃଥ୍ୱୀରାଜ ହାଇସ୍କୁଲରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବା ଛାତ୍ର-ଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କଲେ ଏବଂ ସ୍କୁଲର ପଚାଶ ବର୍ଷର ରେକର୍ଡ ଭଙ୍ଗ କରି ପାଟଣା ମହାରାଜା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପଦକ ଲାଭ କଲେ ।

ମାଟ୍ରିକୁଲେସନ୍ ପରେ ନବୀନ କୁମାର ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା କରିବେ ବୋଲି ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଶା ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ବାହାକୁ କିଛି ନ ଜଣାଇ କଟକ ସି. ଟି. ଟ୍ରେନିଙ୍ଗ୍ ସ୍କୁଲରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ପରିବାର ବୃଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ ଘରର ଅର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ଉପରେ ତାଙ୍କୁ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼ି ନଥିଲା । ଦୁଇବର୍ଷ ଟ୍ରେନିଙ୍ଗ୍ ପାଇବା ପରେ ସେ ଶିକ୍ଷକ ବୃତ୍ତି ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ ।

ଶିକ୍ଷକତା :

୧୯୪୩ ଖ୍ରୀ: ରେ ନବୀନ କୁମାର ବରଗଡ଼ ଜର୍ଜ ହାଇସ୍କୁଲରେ ତାଲିମ ପ୍ରାପ୍ତ ସହକାରୀ ଶିକ୍ଷକ ରୂପେ କର୍ମମୟ ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ତାଙ୍କର

ସୁଯୋଗ ଆମ ପାଇଁ ଆଶୀର୍ବାଦ ଥିଲା । ୧୯୪୬ ଖ୍ରୀ· ରେ ମୁଁ ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ସମୟରେ ସେ କଟକରେ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ଅଥଚ ଅସୁବିଧା ଦେଖାଇ ଆମ ଘରର ମୋର ନାମ ମଧ୍ୟ-ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଲେଖାଇଲେ ନାହିଁ । ବସ୍ତୁତଃ ଆମର ସେଭଳି ଅସୁବିଧା ନଥିଲା । ଆମମାନଙ୍କ ପାଠପଢ଼ା ପାଇଁ ବାପଙ୍କର ଦାଦାଙ୍କ ଆଗ୍ରହ ନଥିଲା । ସି· ଡି· ହେନ୍‌ରିଙ୍କ ଶାଳ ବୋଝଦା ପରେ ନବୀନ ଦାଦା ମୋ ପାଇଁ ଯୁଦ୍ଧ କଲେ ଏବଂ ସବୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ବହନ କରି ନିଜେ ଯାଇ ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀରେ ମୋର ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ସେ ମୋ ପାଇଁ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ବରଗଡ଼ରୁ କିଣି ଆଣିଲେ ଏବଂ ସ୍କୁଲର ମାସିକ ଦରମା ପଠାଇ ଦେଉଥିଲେ । ବସ୍ତୁତଃ ସେ ଥିଲେ ଆମ ଘରର ଏକ ସ୍ତମ୍ଭ ।

କେବଳ ଆମ ପରିବାରର ନୁହେଁ, ଆମ ଗାଁର ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସ୍ତମ୍ଭ ଥିଲେ ନବୀନ କୁମାର । ବରଗଡ଼ରେ ସୁଯୋଗ ଭଳି ସମୟରୁ ବରପାଲିରେ ଏକ ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ସେ ଆଗ୍ରହାନ୍ୱିତ ଥିଲେ । ସେ ବରପାଲିର ମୁଖ୍ୟ ଓ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଶୁଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ । ଏହି ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ହାଇସ୍କୁଲ ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ତାଙ୍କର ସ୍ୱପ୍ନ ଶୀଘ୍ର ରୂପାୟିତ ହେଲା । ବରପାଲି ହାଇସ୍କୁଲ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହେଲା ୧୯୪୪ ଖ୍ରୀ. ଜାନୁଆରୀ ମାସରେ । ନବୀନ କୁମାର ବରଗଡ଼ ହାଇସ୍କୁଲର ଚାକିରିରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ବରପାଲିର ନବ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହାଇସ୍କୁଲରେ ସହକାରୀ ଶିକ୍ଷକ ରୂପେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ତାଙ୍କ ଅଗ୍ରଜ ଦେବାର୍ଚ୍ଚନ ଦେଓ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷକ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇ ବରପାଲି ଆସିଲେ ।

ନବୀନ କୁମାର ବରପାଲି ହାଇସ୍କୁଲରେ ମାତ୍ର ଷୋହଳ ବର୍ଷ କଟାଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସେ ନିଜକୁ ଜଣେ ପ୍ରିୟ ତଥା ପ୍ରବୀଣ ଶିକ୍ଷକ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ପାରିଥିଲେ । ଯଦିଓ ସେ ଉଚ୍ଚ ପଦବୀକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସେ ଥିଲେ ନବୀନ ମାଷ୍ଟ୍ରେ । ବରପାଲିରେ ଶିକ୍ଷକ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ଘରୋଇ ଭାବରେ ଆଇ. ଏ. ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ।

ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ସଂଗ୍ରାମ :

ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ନବୀନ କୁମାରଙ୍କର ଏକ ସୁଚିନ୍ତିତ ଯୋଜନା ଥିଲା ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ ଶିକ୍ଷକତା ସମୟରେ ତାଙ୍କ ବେତନରୁ ସେ କିଛି କିଛି ସଞ୍ଚୟ କରି ରଖୁଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଐତିହାସିକ ଘନଶ୍ୟାମ ଦାଶ

କଟକ ରେଭେନ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଇଂରାଜୀ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ଥିଲେ । ବରପାଲି ଥିଲା ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ଭୂମି । ତେଣୁ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସ୍ନେହ ଓ ସହାନୁଭୂତି ଥିଲା । ନବୀନ କୁମାର ଏହାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ତାଙ୍କଠାରେ ନିଜର ଆଶା ଓ ଅଭିଳାଷ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସେ ୧୯୪୫ ଖ୍ରୀ: ରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଦାସଙ୍କ ଅଭିଭାବକତ୍ୱରେ ରେଭେନ୍ସାର ବି. ଏ. ଶ୍ରେଣୀରେ ନାମ ଲେଖାଇଲେ ଇଂରାଜୀ ଅନର୍ସ ନେଇ ।

ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ସରଳ ଜୀବନ, ଅଧ୍ୟୟନ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ଓ ଗବେଷଣା ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ ପ୍ରବୀଣ ଅଧ୍ୟାପକ ଘନଶ୍ୟାମ ଦାସଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରେ । ସେ ତାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ରଙ୍କର ସହାୟତାରେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ପୁରାତନ ମୁସଲିମ ଛାତ୍ରାବାସରେ ଏକ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଡ. ଶ୍ରୀରାମ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି କୋଠାଟି ଏବେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଭୂଗୋଳ ବିଭାଗର ଅଧୀନରେ ଅଛି । ଡ. ଦାଶଙ୍କର କହିବାରେ ଏହି ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ଥିଲା ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥିତ ଓଡ଼ିଶା ଷ୍ଟେଟ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ର "ଏମ୍ବ୍ରିଓ ଶାଳ" (ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ — ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ସ୍ମରଣିକା, ୧୯୯୦, ପୃ. ୫୦) । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଯେଉଁ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ସ୍ଥାପନ କଲେ ତାହାର ଉତ୍ସମୂଳରେ ଥିଲା ଛାତ୍ର ଜୀବନର ଏହି ପ୍ରେରଣା ।

୧୯୪୭ ଖ୍ରୀ. ରେ ନବୀନ କୁମାର ଇଂରାଜୀ ଅନର୍ସରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ତଥା ଡିଷ୍ଟିଂସନ୍ ସହ ବି. ଏ. ପାସ୍ କଲେ । ଏହି ସୁ-ଖବର ଜଣେଇ ବନ୍ଧୁ, ତାଙ୍କୁ ସେତେବେଳେ ପ୍ରଥମେ ଦେଖିଲି, ମୁଁ ବାହାରେ ଗୋଟିଏ ଖଟରେ ବସିଥିଲି । ଅନ୍ୟ ସମୟରୁ ଅଧିକ ଉଦ୍ଭାସିତ ଦେଖାଯାଉଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେ ସେତେବେଳେ ସେତେ ଆନନ୍ଦିତ ନଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ଭାବ ଆଜି ମୋର ମନେ ପଡ଼ୁଛି । ବୋଧହୁଏ ସେ ସେତେବେଳେ ଭାବୁଥିଲେ ଯେ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ବାଟ ଯିବାକୁ ଅଛି ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ମାର୍ଗ ବଡ଼ ଦୁର୍ଗମ ଓ ଅନିଶ୍ଚିତ । ଏମ୍. ଏ. ପଢ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଇଂରାଜୀ ଏମ୍. ଏ. ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ଯାଉଛନ୍ତି ବନାରସ କିମ୍ବା ଏଲାହାବାଦ । ଗୁରୁଦେବ ଘନଶ୍ୟାମ ଦାସ କହୁଛନ୍ତି ଏଲାହାବାଦ ଯିବା ପାଇଁ । କିନ୍ତୁ କିପରି ? ଏତେ ଅର୍ଥ ଆସିବ କେଉଁଠୁ ? ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବା ପାଇଁ ବାପା ମାଆଙ୍କର ଶକ୍ତି ନଥିଲା । ସାଙ୍ଗବନ୍ଧୁ ଦଶ ବୁଝିଥିଲେ କିଛି ଦେଇ ପାରିଥାନ୍ତେ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କଠାରୁ କିଛି ମଧ୍ୟ ଆଶା କରାଯାଇ ନଥିଲା ।

ଅନିଶ୍ଚିତତାକୁ ଗାଉର ବଳରେ ସେ ଲୁଚାଇଲେ ଏଲାହାବାଦ । ଛାତ୍ର ଜୀବନର ଶେଷ ଦୁଇବର୍ଷ ଥିଲା ତାଙ୍କର ଅଗ୍ନି ପରୀକ୍ଷା । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଉତ୍କଳ ଅଞ୍ଚଳ ପ୍ରକୃତ ସଂଗ୍ରାମ କରି ସ୍ୱାଧୀନ ସାଧନା ଉଦ୍ୟାପିତ ରହିଥିବେ । ପରେ ଧର୍ମପତ୍ନୀ ହରପ୍ରିୟଙ୍କର ମଧ୍ୟ ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା ପଦ୍ମନସ୍ୱ ଥିଲା । ସେ ବାପା ମା'ଙ୍କର କଠୋର ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ଥିଲେ । ଭଉଣୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରେ ଘର ବାତାବରଣ ମଧ୍ୟ ଶୋକାକୁଳ ମୋ ମାନସରେ ହୋଇଥିଲା । ଅର୍ଥ-ଚିନ୍ତା, ପାଠ-ଚିନ୍ତା ଓ ଘର-ଚିନ୍ତାରେ ସେ ସମସ୍ତ ସମୟରେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ୁଥିଲେ, ତାଙ୍କର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଭଲ ରହୁନଥିଲା । ଠିକ୍ ପରୀକ୍ଷା ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ହେଲା ଜ୍ୱର— ପାଞ୍ଚ ଡାଇଫଏଡ୍ । ଫଳରେ ସେ କୋଡ଼ିଏ ଦିନ ପରୀକ୍ଷାରେ ବସି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ଗଣିତରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ପାଶ କଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ହେବାର ସ୍ୱପ୍ନ ସାର୍ଥକ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ ।

ଅଧ୍ୟାପକ ଜୀବନର ଆରମ୍ଭ :

୧୯୪୯ ଖ୍ରୀ.ରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପରେ ନବୀନ କୁମାର କଟକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଗଣିତର ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ତାଙ୍କୁ ଅନୁଗ୍ରହର ହେଷ୍ଟ୍ରୀ ବିଲେତ୍‌ର ଉପରେ ବୃତ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯୋଗଦାନ କଲେ ନାହିଁ ଏବଂ କୌଣସି ସରକାରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟାପକ ହେବା ପାଇଁ ତତ୍କାଳୀନ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବଙ୍କୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ମହତାବଙ୍କ ଡି.ପି.ଆଇଙ୍କୁ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାୟ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

୧୯୫୦ରେ ମୁଁ ମାଟ୍ରିକୁଲେସନ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲି ପରେ ନବୀନ ଦାଦା ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ମୋର ନାମ ଲେଖାଇଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ କଟକ ବଣିଆ ସାହିରେ ଦର୍ଶନ ଅଧ୍ୟାପକ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କ ସହିତ ଏକାଠି ରହୁଥିଲେ । ଦାସ ଥିଲେ ଅବିବାହିତ ଏବଂ ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ମା' ତତ୍ତ୍ୱାବଧାରକ ରୂପେ ରହୁଥିଲେ । ଏକାନ୍ନବର୍ତ୍ତୀ ପରିବାର ଭଳି ଉଭୟ ପରିବାର କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ମିଶି ଚଳୁଥିଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ଯୋଗଦାନ ସମୟରେ ନବ ସ୍ୱାଧୀନୋତ୍ତର ଓଡ଼ିଶାରେ କିଛି ଜାଲ ପାଇଁ ସେଠାକାର ସ୍ଥିତ ଥିଲା । ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରଭ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଅଧ୍ୟ

ଥିଲା, ତ୍ରୁଟିଙ୍କ ଥିଲା ଏବଂ ଉଭୟେ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦୁଇଜଣ ଅନେକ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ ।

୧୯୫୦ ଖ୍ରୀ:ରେ ଦଶହରା ଛୁଟିର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ କଟକ ଛାଡ଼ି ବାରିପଦାର ମହାରାଜା ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇ ସେଠାରେ ଯୋଗ ଦେଲେ । ଏହା ପରେ ପରେ ସେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପିଏଚ୍.ଡି ପାଇଁ 'ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ' ସଂପର୍କରେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ତାଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାୟକ ନାମିତ ହେଲେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ପାଲି ଅଧ୍ୟାପକ ନଳିନାକ୍ଷ ଦତ୍ତ । ବାରିପଦାରେ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ସ୍ମରଣୀୟ ବୌଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ଭାରତ ସରକାରଙ୍କଦ୍ୱାରା ପୁରସ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଏହାକୁ ଏକ ପୁସ୍ତିକାକାରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏହାଥିଲା ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଅର୍ଘ୍ୟ ।

ମୁଁ ବାରିପଦାରେ ଆଇ. ଏ. ପଢ଼ୁଥିବା ସମୟରେ ଦାଦା ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଅକ୍ଲାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ କରୁଥିବାର ଦେଖିଛୁ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସହିତ ଅନେକ ସ୍ଥାନ ପରିଭ୍ରମଣରେ ଯାଇଛୁ । ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ମୁଁ ତାଙ୍କ ସହିତ ଖିଚିଙ୍ଗ ଯାଇଥିଲୁ ୧୯୫୧ ଖ୍ରୀ:ରେ । ସେହି ସମୟରେ ତାଙ୍କର ପଢ଼ାଘର ଏକ ଛୋଟ ବୌଦ୍ଧ ବିହାରରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଧ୍ୟାନୀ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଏକ ବଡ଼ ଫଟୋ ସଜ୍ଜିତ ଥିଲା ଏବଂ କାନ୍ଥରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଅକ୍ଷରରେ ଲେଖାଥିଲା— ବୁଦ୍ଧଂ ଶରଣଂ ଗଚ୍ଛାମି, ଧର୍ମଂ ଶରଣଂ ଗଚ୍ଛାମି, ସଂଘ ଶରଣଂ ଗଚ୍ଛାମି । ଘରେ ଆମର ବୈଶାଖ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଦିନ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଆରାଧନା ହେଉଥିଲା ଏବଂ ସେଦିନ ଦାଦା ଉପବାସ ରହୁଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ୩/୪ ବର୍ଷ ପରେ ଏହି ପ୍ରଥା ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ବାରିପଦା କଲେଜରେ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱ-ବିଦ୍ୟାଳୟର ପିଏଚ୍. ଡି. ଡିଗ୍ରୀ ପାଇଁ ସନ୍ଦର୍ଭ ଲେଖି ସାରିଥିଲେ ଏବଂ ୧୯୫୫ ମସିହାରେ ସେ ଏହି ଡିଗ୍ରୀ ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ରେଭେନ୍ସା କଲେଜ :

ଏହାପରେ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟାପକ ଘନଶ୍ୟାମ ଦାସଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ୧୯୫୪ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ମାସରେ ରେଭେନ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇ ଆସିଲେ । ଇତି ମଧ୍ୟରେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱ-ବିଦ୍ୟାଳୟ ତରଫରୁ ଇତିହାସରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର (M.A) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଆରମ୍ଭ-

ହୋଇ ସାରିଥିଲେ ଏବଂ ଏଥିସହିତ ଡକ୍ଟର ମନ୍ମଥ ନାଥ ଦାସ ଏବଂ ପ୍ରଭାତ କୁମାର ମୁଖାର୍ଜୀ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟାପନା ଆଉ ଏମ୍. ଏ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର ମାନଙ୍କୁ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ ଓ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ସଂପର୍କରେ ପଢ଼ାଉ ଥିଲେ । ସୁଦକ୍ଷ ଶିକ୍ଷକ ଓ ଗବେଷକ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲା । ୧୯୫୮ ରୁ ୧୯୬୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ଇତିହାସ ବିଭାଗ ମୁଖ୍ୟ ପଦରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ଉଚ୍ଚ ସ୍ତର ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ଗବେଷଣା ସଂପର୍କରେ ଆସି-ପାରିଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ଗବେଷଣା ପତ୍ରିକା :

ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ତରଫରୁ Orissa Historical Research Journal ନାମକ ତ୍ରୈମାସିକ ଗବେଷଣା ପତ୍ରିକା ୧୯୫୨ରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଯୋଗଦାନ କରିବା ପରେ ଠାରୁ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏହି ପତ୍ରିକା ସହିତ ନିଜକୁ ସଂପୃକ୍ତ କରିନେଲେ । ଏହାର ୧୯୫୪ ଖ୍ରୀ: ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡ ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂଖ୍ୟାରେ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଇତିହାସ ସଂପର୍କରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ଏହାପରେ ୧୯୬୨ ଖ୍ରୀ: ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟୂନ ୧୦ଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ଏହି ଗବେଷଣା ପତ୍ରିକାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲା । ପତ୍ରିକାର ଚତୁର୍ଥ ବର୍ଷରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା "ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ କଳିଙ୍ଗ ଓ ଅନ୍ଧ୍ରର ଧର୍ମ ଆନ୍ଦୋଳନ" ନାମକ ତାଙ୍କର ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଗବେଷକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆନ୍ଦୋଳନ ଖେଳାଇ ଦେଲା । ଏହାପରେ ୧୯୫୮ରେ ତାଙ୍କୁ ପତ୍ରିକାର ସଂପାଦକ ମଣ୍ଡଳୀର ସଭ୍ୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଗଲା । ଏହି ପତ୍ରିକା ସହିତ ତାଙ୍କର ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ସଂପର୍କ ଥିଲା ଏବଂ କିଛି କାଳ ସେ ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ସଂପାଦକ ଥିଲେ ।

'ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ' ଗ୍ରନ୍ଥ :

ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଥିବା ସମୟରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର Buddhism in Orissa (ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ) ଗ୍ରନ୍ଥ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ୧୯୫୮ ଖ୍ରୀ:ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଏହି ପୁସ୍ତକ ଥିଲା ତାଙ୍କର ପିଏଚ୍.ଡି ସନ୍ଦର୍ଭ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସାରସ୍ୱତ ଜୀବନର ଅମର କୃତିତ୍ୱ । ଏଗାରଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର

ବଜ୍ରଯାନ, ମନ୍ତ୍ରଯାନ ଓ ତନ୍ତ୍ରଯାନର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଓ ବିକାଶ ଉପରେ ଏକ ଗବେଷଣାମୂଳକ ଆଲୋଚନା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଏଥିରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ମୌଳିକ ଉପାଦାନର ଆଧାରରେ ଓ ଅକାଟ୍ୟ ଯୁକ୍ତି ବଳରେ ପ୍ରମାଣ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ ଜନ୍ମପୀଠ ଉଡ୍ଡିୟାନ ଓଡ଼ିଶାରେ ହିଁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥିଲା । ଏହା ଫଳରେ ଉଡ୍ଡିୟାନକୁ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରିବାପାଇଁ ଗବେଷକ ମାନଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ପଣ୍ଡ ହୋଇଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଓଡ଼ିଶାର ଅନେକ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ ସାଧନା ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ମନ୍ତ୍ର-ଯାନ ଓ ତନ୍ତ୍ରଯାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ମୂର୍ତ୍ତି କଳା ଉପରେ ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କରିଅଛନ୍ତି । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ ଏହି ତଥ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ପୁସ୍ତକ ଦେଶ ବିଦେଶରେ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଇଂରାଜୀ ଗ୍ରନ୍ଥର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସଂସ୍କରଣ ଓଡ଼ିଆ ରୂପରେ "ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ" ନାମରେ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ଦ୍ୱାରା ୧୯୫୯ରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ହଣ୍ଟର, ବାମସ୍ ଓ ଷ୍ଟାର୍ଲିଂ :

ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ, ଧର୍ମ ଓ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଭୃତି ସମ୍ପର୍କରେ ତିନିଜଣ ଇଂରେଜ ପଣ୍ଡିତ ଅର୍ଣ୍ଡ୍ର୍ୟୁ ଷ୍ଟାର୍ଲିଂ ଉଇଲିୟମ ଉଇଲସନ୍ ହଣ୍ଟର ଓ ଜନ ବାମସ୍ଙ୍କ ଲିଖିତ କେତେକ ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ସଂପାଦନାରେ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ପୁସ୍ତକରେ ୧୯୫୬-୫୭ ଖ୍ରୀ:ରେ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରି ସାରିଛନ୍ତି । ଏହାର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡରେ ପାଞ୍ଚଟି ଅଧ୍ୟାୟ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ଚବିଶଟି ଅଧ୍ୟାୟ ରହିଛି । ଶେଷ ତଥା ନବମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଏକ ପାଦଟୀକା ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଓଡ଼ିଶାର ଧାରାବାହିକ ଇତିହାସ ଆଲୋଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଅଧ୍ୟାୟ ଗୁଡ଼ିକ ଛାତ୍ର ତଥା ସାଧାରଣ ପାଠକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାଦେୟ ବିବେଚିତ ହୁଏ । ଏହି ଦୁଇଖଣ୍ଡ ପୁସ୍ତକ ଦିଲ୍ଲୀର ଇଣ୍ଡସ୍ ପବ୍ଲିସିଂ ହାଉସ୍ ପକ୍ଷରୁ ୧୯୮୦ରେ ପୁଣିଥରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି ।

ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିର ଐତିହାସିକତା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନ :

ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକ ଥିବାବେଳେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ୧୯୫୮ରେ ଗୋଟିଏ ଦୈନିକ ସମ୍ବାଦ ପତ୍ରିକାରେ ତଥ୍ୟମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧଟିଏ ଲେଖି ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିର ଐତିହାସିକତା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନ କଲେ । ସେ ଲେଖିଥିଲେ ଯେ ଭେଙ୍କଟ ନାମକ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ରହୁଥିଲେ, ମନ୍ଦିର ସେବକଙ୍କ ପଥର

ଚନ୍ଦ୍ର ନିର୍ମାଣ ଉପୋଲଦନ୍ତିର, ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ ପୁଣି ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାତା ନୁହନ୍ତି, ଉପିନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ତାଙ୍କ ଜାଜନଗର ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାଜପୁର ଅଟେ । ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଅଗରୁ ଅନେକ ଐତିହାସିକ ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିର ଭୁଲ ତଥ୍ୟ ମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରି ସାରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ସାଧାରଣ ପାଠକଗଣ ପ୍ୟାରୀମୋହନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ଓ ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହଙ୍କର ପୁସ୍ତକରେ ଲିଖିତ ତଥା ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି ଉପରେ ଆଧାରିତ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ସହିତ ପରିଚିତ ଥିଲେ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ଐତିହାସିକ ମାନଙ୍କ ଲେଖା ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କ ଧ୍ୟାନ ଆକର୍ଷଣ ହୋଇ ନଥିଲା । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏକ ଲେଖନୀର ସଫିକା ମାଧ୍ୟମରେ ଏହି ନୂତନ ତଥ୍ୟ ସବୁକୁ ସ୍ୱର ପତ୍ରିକା ସାଧାରଣ ପାଠକ ମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ପହଞ୍ଚାଇ ପାରିଲେ । ଏହା କେତେକ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ଆତଙ୍କିତ କଲା । ଏମାନଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱ ନେଲେ ତତ୍କାଳୀନ ଛାତ୍ରମାନ ପଣ୍ଡିତ ଗୌରୀ କୁମାର ବ୍ରହ୍ମା । ସେ ଏହାର ପ୍ରତିବାଦ କରି ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଲେ ଏବଂ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ମଧ୍ୟ ତାହାର ଯଥାର୍ଥ ଉତ୍ତର ଦେଲେ । ଉଭୟଙ୍କର ଉତ୍ତର-ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠକ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌତୁହଳ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଏହା ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ସବୁ ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକଙ୍କ ପାଖରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପରିଚିତ ହେଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିର ଐତି-ହାସିକତା ସଂପର୍କରେ ସନ୍ଦେହ ଜାତ ହେଲା । ପରେ ଶ୍ରୀ ବ୍ରହ୍ମା ମଧ୍ୟ ନିଜର ପ୍ରଶ୍ନ ମାଳିକା ପୁସ୍ତକରେ ଅବଶ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିବେ ଯେ ନିଜର ମତ ଭୁଲ୍, ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ମତହିଁ ଐତିହାସିକ ସତ୍ୟର ଅଧିକ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ।

ଓଡ଼ିଶା ଗେଜେଟିୟରସ୍‌ର ସଂପାଦନା :

୧୯୭୦ ଖ୍ରୀ: ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରୁ ଅବ୍ୟାହତି ନେଇ ଓଡ଼ିଶା ଜିଲ୍ଲା ଗେଜେଟିୟରସ୍‌ର ସଂକଳନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ରାଜ୍ୟ ସଂପାଦକ (State Editor) ରୂପେ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହେଲେ । ସେ ୧୯୭୭ ଡିସେମ୍ବର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦର୍ଶନୀୟ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ଅନେକ ଗ୍ରାମ, ସହର, ନଦ-ନଦୀ, ମନ୍ଦିର, ଦୁର୍ଗ ପ୍ରଭୃତି ପରିଦର୍ଶନ କରି ସେମାନଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଅନେକ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କଲେ ଏବଂ ତହିଁରୁ ଅଧିକ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ପାଇଲେ ।

ଗେଜେଟିୟରସ୍‌ର ରାଜ୍ୟ ସଂପାଦକ ରୂପେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସବୁ ଜିଲ୍ଲାର ରୂପରେଖ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ୧୯୭୨ ଖ୍ରୀ:ରେ ବୋଲାଙ୍ଗୀର ଜିଲ୍ଲା

ମନ୍ତ୍ରଯାନ, ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ବିକାଶ ଉପରେ ଏକ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ଆଲୋଚନା ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଛି। ସେଥିରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ମୌଳିକ ଉପାଦାନର ଆଧାରରେ ଓ ଅକାଟ୍ୟ ଯୁକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ପ୍ରମାଣ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ ବଜ୍ରପୀଠ ଉଡ୍ଡିୟାନ ଓଡ଼ିଶାରେ ହିଁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥିଲା। ଏହା ଫଳରେ ଉଡ୍ଡିୟାନକୁ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ସ୍ଥାନିତ କରିବାପାଇଁ ଗବେଷକ ମାନଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା। ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଓଡ଼ିଶାର ଅନେକ ତାନ୍ତ୍ରିକ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଜୀବନ ଓ ସାଧନା ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ବଜ୍ର-ଯାନ ଓ ସହଜଯାନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମୂର୍ତ୍ତି କଳା ଉପରେ ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କରିଅଛନ୍ତି। କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ ଏହି ତଥ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ପୁସ୍ତକ ଦେଶ ବିଦେଶରେ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଅଛି। ଏହି ଇଂରେଜୀ ପୁସ୍ତକର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସଂସ୍କରଣ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ "ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ" ନାମରେ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀ ଦ୍ଵାରା ୧୯୫୯ରେ ପ୍ରକାଶିତ।

ହଣ୍ଟର, ବାମସ୍ ଓ ଷ୍ଟାର୍ଲିଂ :

ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ, ଧର୍ମ ଓ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ଵ ପ୍ରଭୃତି ସମ୍ପର୍କରେ ଅନେକ ଇଂରେଜ ପଣ୍ଡିତ ଆଣ୍ଡ୍ରୁ ଷ୍ଟାର୍ଲିଂ, ଉଇଲିୟମ ଉଇଲସନ୍ ହଣ୍ଟର ଓ ଜନ ବାମସ୍ଙ୍କ ଲିଖିତ ବେଳେବେଳେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ସମ୍ପାଦନାରେ ତିନିଖଣ୍ଡ ପୁସ୍ତକରେ ୧୯୫୬-୫୭ ଖ୍ରୀ.ରେ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରିଥିଲା। ସେଥିର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡରେ ପାଞ୍ଚଟି ଅଧ୍ୟାୟ ଏବଂ ଦ୍ଵିତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ଚାରିଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟ ରହିଛି। ଶେଷ ତଥା ନବମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଏକ ଦୀର୍ଘ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଓଡ଼ିଶାର ସାଂସ୍କୃତିକ ଇତିହାସ ଆଲୋଚନା କରିଅଛନ୍ତି। ଏହି ଅଧ୍ୟାୟ ଗୁଡ଼ିକ ଛାତ୍ର ତଥା ସାଧାରଣ ପାଠକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାଦେୟ ବିବେଚିତ ହୁଏ। ଏହି ତିନିଖଣ୍ଡ ପୁସ୍ତକ ଦିଲ୍ଲୀର ଭାରତୀୟ ପବ୍ଲିସିଂ ହାଉସ୍ ପକ୍ଷରୁ ୧୯୮[illegible]ରେ ପୁଣିଥରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି।

ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିର ଐତିହାସିକତା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ଵର ଉତ୍ତୋଳନ :

ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକ ଥିବାବେଳେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ୧୯୫୮ରେ ଗୋଟିଏ ଦୈନିକ ସମ୍ବାଦ ପତ୍ରିକାରେ ତଥ୍ୟମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧଟିଏ ଲେଖି ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିର ଐତିହାସିକତା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ଵର ଉତ୍ତୋଳନ କଲେ। ସେ ଲେଖିଥିଲେ ଯେ କେଶରୀ ନାମକ ଏକ ରାଜବଂଶ ଓଡ଼ିଶାରେ ନଥିଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ କେଶରୀଙ୍କ ପଥର

ଏଥି ବର୍ଣ୍ଣିତ କପୋଳକଳ୍ପିତ, ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ ଦ୍ୱିତୀୟ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାତା ରୂପରେ, କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଶାସନର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅମୂଳକ ଅଟେ । ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଅନେକ ଐତିହାସିକ ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିର ଭୁଲ ତଥ୍ୟ ମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରି ପାରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ସାଧାରଣ ପାଠକଗଣ ପ୍ୟାରୀମୋହନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ଓ ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହଙ୍କର ଓଡ଼ିଆରେ ଲିଖିତ ତଥା ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି ଉପରେ ଆଧାରିତ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ପଢ଼ି ପରିଚିତ ଥିଲେ ଏବଂ ଅଧୁନା ଐତିହାସିକ ମାନଙ୍କ ଲେଖା ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କ ଧ୍ୟାନ ଆକର୍ଷଣ ହୋଇ ନଥିଲା । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏକ ଲୋକପ୍ରିୟ ପତ୍ରିକା ମାଧ୍ୟମରେ ଏହି ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକୁ ଦୂର ପଲ୍ଲୀର ସାଧାରଣ ପାଠକ ମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ପହଞ୍ଚାଇ ପାରିଲେ । ଏହା କେତେକ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ଅସନ୍ତୋଷିତ କଲା । ଏମାନଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱ ନେଲେ ତତ୍କାଳୀନ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଗୌରୀ କୁମାର ବ୍ରହ୍ମା । ସେ ଏହାର ପ୍ରତିବାଦ କରି ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଲେ ଏବଂ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ମଧ୍ୟ ତାହାର ଯଥାର୍ଥ ଉତ୍ତର ଦେଲେ । ଉଭୟଙ୍କର ଉତ୍ତର-ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠକ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌତୁହଳ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା । ଏହା ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ବହୁ ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକଙ୍କ ଠାରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପରିଚିତ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିର ଐତିହାସିକତା ସଂପର୍କରେ ସନ୍ଦେହ ଜାତ ହେଲା । ପରେ ଶ୍ରୀ ବ୍ରହ୍ମା ମଧ୍ୟ ନିଜର ପୁଞ୍ଜି ମାଳିକ ପୁସ୍ତକରେ କଳ୍ପିତ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିବେ ସେ ନିଜର ମତ ନୁହେଁ, ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ମତହିଁ ଐତିହାସିକ ସତ୍ୟର ଅଧିକ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ।

ଓଡ଼ିଶା ଗେଜେଟିୟରସ୍‌ର ସଂପାଦନା :

୧୯୬୦ ଖ୍ରୀ: ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରୁ ଅବ୍ୟାହତି ନେଇ ଓଡ଼ିଶା ଜିଲ୍ଲା ଗେଜେଟିୟରସ୍‌ର ସଂକଳନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ରାଜ୍ୟ ସଂପାଦକ (State Editor) ରୂପେ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହେଲେ । ସେ ୧୯୬୭ ଡିସେମ୍ବର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ଅନେକ ଗ୍ରାମ, ସହର, ନଦ-ନଦୀ, ମନ୍ଦିର, ଦୁର୍ଗ ପ୍ରଭୃତି ପରିଦର୍ଶନ କରି ସେମାନଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଅନେକ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କଲେ ଏବଂ ତହିଁରୁ ଅଧିକ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ପାଇଲେ ।

ଗେଜେଟିୟରସ୍‌ର ରାଜ୍ୟ ସଂପାଦକ ରୂପେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ବହୁ ଜିଲ୍ଲାର ରୂପରେଖ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ୧୯୬୬ ଖ୍ରୀ:ରେ କୋରାପୁଟ ଜିଲ୍ଲାର

ଗେଜେଟିୟରର ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ୧୯୬୬ର ଶେଷ ବେଳକୁ ବଳାଙ୍ଗିର ଜିଲ୍ଲା ଗେଜେଟିୟର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ଏହି ଦୁଇ ଜିଲ୍ଲାର ଗେଜେଟିୟରରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅବଦାନ ଥିଲା । ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଗେଜେଟିୟରର ଭାର ସେ ଅନେକାଂଶ ଶେଷ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରେ ତାହାର ଚୂଡାନ୍ତ ରୂପରେଖ ଦେଲେ ତାଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ନବକୃଷ୍ଣ ମହାନ୍ତି ।

ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ :

ଗେଜେଟିୟରର ସଂକଳନ ଦାୟିତ୍ୱରେ ଥିବା ସମୟରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ମୌଳିକ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଅନେକ ସୁବିଧା ଓ ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ବସ୍ତୁତଃ ଏହି ସମୟ ଥିଲା ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଯୁଗ । ସେ ଏହାର ସଦୁପଯୋଗ କରି କେତେକ ମୂଲ୍ୟବାନ ଅବଦାନ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ, ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ (Utkal University History of Orissa Vol. I) ଅନ୍ୟତମ । ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଇତିହାସ ସଂକଳନ କରିବା ପାଇଁ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ୧୯୪୪ ଖ୍ରୀ:ରୁ ଉଦ୍ୟମ କରି ଆସୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏଥିପାଇଁ କେବଳ କମିଟି ଓ ସଂପାଦକ ମଣ୍ଡଳୀ ଗଠିତ ହେବା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି କାମ ହୋଇ ପାରି ନଥିଲା । ମାତ୍ର ୧୯୫୯ ଖ୍ରୀ: ମେ' ମାସରେ ତତ୍କାଳୀନ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ଫଳରେ ଏହି ଯୋଜନା ପୁନର୍ଜୀବିତ ହେଲା ଏବଂ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ବରିଷ୍ଠ ଐତିହାସିକଙ୍କୁ ଏହାର ଲେଖିବା ଦାୟିତ୍ୱ ଅର୍ପଣ କରାଗଲା । ସେହି ସମୟରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଜଣେ ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠ ଐତିହାସିକ ରୂପେ ପରିଚିତ ଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କୁ ୧୫୬୮ ଖ୍ରୀ: ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡରେ ଲେଖିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରାଗଲା । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଡକ୍ଟର ଭବାନୀ ଚରଣ ରାୟଙ୍କୁ ପଞ୍ଚମ ଖଣ୍ଡ (ଖ୍ରୀ: ୧୫୬୮-୧୮୦୩), ପ୍ରବୋଧ କୁମାର ମୁଖାର୍ଜୀଙ୍କୁ ଷଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡ (ଖ୍ରୀ: ୧୮୦୩-୧୯୦୧) ଏବଂ ଡକ୍ଟର ମନ୍ମଥ ନାଥ ଦାସଙ୍କୁ ସପ୍ତମ ଖଣ୍ଡ (ଖ୍ରୀ: ୧୯୦୧-୧୯୪୮)ର ସଂକଳନ ଦାୟିତ୍ୱ ଅର୍ପଣ କରାଗଲା । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଣେ ଲେଖାଏଁ ଗବେଷଣା ସହାୟକ (Research Assistant) ମଧ୍ୟ ଯୋଗାଇ ଦିଆଗଲା । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ୧୯୫୯ ଖ୍ରୀ: ଜୁନ ମାସରୁ ଏହି ମହାନ କାର୍ଯ୍ୟର ଶୁଭାରମ୍ଭ କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ Utkal University History of Orissaର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ୧୯୬୪ ଖ୍ରୀ: ଜୁନ ମାସରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଏହି ଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀ

ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ଧାରାବାହିକ ଇତିହାସ ମୌଳିକ ଉପାଦାନର ଆଧାରରେ ସୁଖବୋଧ୍ୟ ଶାବଲୀଳ ଭାଷାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇ ପାରେ ଯେ ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ସଂକଳନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସଂପୃକ୍ତ କରାଯାଇ ନଥିଲା । ଡକ୍ଟର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ୧୯୪୪ରେ ଅଳ୍ପ କାଳ ପାଇଁ ସମ୍ବଲପୁରରେ ଏବଂ ୧୯୫୧ ରୁ ୧୯୬୪ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରେଭେନ୍‌ସାରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଚାକିରିର ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗରେ କଟିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ମନ୍ଦିର ଓ ମୂର୍ତ୍ତି ମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରି ଏକ ଗବେଷଣାମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେ ଯାହା ଫଳରେ ସେ କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଡ଼ଃ ଫିଲ୍‌ଃ ଡିଗ୍ରୀ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହା Archeological Remains at Bhubaneswar ନାମରେ ପୁସ୍ତକ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ମୂଳତଃ ଡକ୍ଟର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ଥିଲେ ଜଣେ ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ, କିନ୍ତୁ ଇତିହାସ ଲେଖା ଉପରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରୀତି ନଥିଲା । ତେଣୁ ଡକ୍ଟର ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କ ପ୍ରତି ମହତାବଙ୍କ ଓ ସରକାର ବାହାଦୁରଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ସେମାନେ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ସଂକଳନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସଂପୃକ୍ତ କଲେ ନାହିଁ । ଡକ୍ଟର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ଏଥିରେ କେତେ ହତାଶ ଓ ବିରକ୍ତ ଥିଲେ, ତାହା Utkal University History of Orissa Vol. I ପ୍ରତି ତାଙ୍କର କଟୁ ମନ୍ତବ୍ୟରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ସେ ତାଙ୍କର ଆତ୍ମ-ଜୀବନୀ "ମୋ ସମୟର ଓଡ଼ିଶା"ର ୭୮ ପୃଷ୍ଠାରେ ଏହି ସଂକଳନ ଉଦ୍ୟମର ଫଳ ସ୍ୱ.କେତଳଃ ନଣ ୧୬୭ ପୃଷ୍ଠାରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖିଛନ୍ତି; "ଶୁଣୁଛି ଏପରି ଖଣ୍ଡରେ କୋଡ଼ିଏ ତ୍ରୁଟିଦର୍ଶାଇ କରାଯାଇଛି ଯେ ଏହା ଭିତ୍ତିକୁ ଇତିହାସ ଗୋଟିଏ ବାହାର କରିବା ବିଦେଶୀ ଛାତ୍ର ମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବପର ହୁଏ ନାହିଁ । କେବଳ ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ଯାହା ଜାଣିଛନ୍ତି, ଯାହା ଶୁଣିଛନ୍ତି ଓ ଯାହା ପାଇଛନ୍ତି ସେ ସମସ୍ତକୁ ସନ୍ନିବେଶ କରି ପୁସ୍ତକଟିର କଳେବର ବୃଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି × × × ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିବା ବେଳେ ପୃଥିବୀର କୌଣସି ଧାରାବାହିକ ଇତିହାସର ଆଦର୍ଶ ଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ପୃଥିବୀ ଯେ ଓଡ଼ିଶା ଠାରୁ ବଡ଼ ଏ ଧାରଣା ସେ ମନକୁ ଆଣି ନାହାନ୍ତି । ଐତିହାସିକମାନେ ମଧ୍ୟ ଏ ଇତିହାସ ପଢ଼ି ପୃଥିବୀର ପ୍ରକୃତି ସ୍ଥିତିକୁ କଳନା କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରି ନାହାନ୍ତି । ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶେଷ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଓଡ଼ିଶାର ସମଗ୍ର ଇତିହାସ ଲେଖିବା ବର୍ତ୍ତମାନ ପୁରା ବାକି ଅଛି ।"

ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ଯେଉଁମାନେ ପଢ଼ିଛନ୍ତି ବା ପଢ଼ିବେ, ସେମାନେ ହିଁ ଏହି ସମାଲୋଚନାର ଯଥାର୍ଥତା ଅନୁଭବ କରିବେ । ମୋ ଜାଣିବାରେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାର ମୌଳିକ ଇତିହାସ ରୂପେ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ଆଦର ଲାଭ କରିଛି । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହା ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ହୋଇ ରହିଅଛି ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସର ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ ଲେଖି ସାରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହା କଟକ, ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର ପ୍ରେସରେ ମୁଦ୍ରିତ ହେଉଥିଲା । ତାହାର ପ୍ରୁଫ୍ କପି ସଂଶୋଧନ ପାଇଁ ଅନେକ ସମୟରେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲି ଏବଂ ପରେ ଫାଇନେଲ୍ କପି ଆସିଲେ ସେ ତାକୁ ସାଇନ କରୁଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ୬୦୦ ଖ୍ରୀ: ରୁ ୧୧୦୦ ଖ୍ରୀ: ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତି ଲେଖାଯାଇଥିଲା । ଛପା କାମ ସରିଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ରହସ୍ୟମୟ କାରଣରୁ ତାହା ଅସ୍ଥାୟୀ ବନ୍ଦ କରି ଦିଆଗଲା । ପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଜାଣିବାକୁ ପାଇଲେ ଯେ ଯାହା ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା, ସେ ସବୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ବିଚଳିତ ହୋଇନଥିଲେ ବା ଅଭିଯୋଗ କରିନଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତରଫରୁ ସେହି ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରାଗଲା ଏବଂ ତାହାର ଦାୟିତ୍ୱ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର କରୁଣା ସାଗର ବେହେରାଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରାଗଲା । ଡକ୍ଟର ବେହେରାଙ୍କ ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ମୁଁ ମୋ ପାଖରେ ଥିବା ଫାଇନେଲ କପି ଥିଲା ତାହା ତାଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କଲି ଏବଂ ଏ ବାବଦରେ ଯେକୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲି । ମାତ୍ର ତାହା ମଧ୍ୟ କାହିଁକି କେଜାଣି ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ଏହାପରେ ଏକ ଦଶନ୍ଧି କାଳ କେଉଁ ଅନ୍ଧକୋଣରେ ଓ କାହାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା ତାହାର ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ଉପରେ ଡକ୍ଟର ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କର ପ୍ରଶଂସାଜନକ ମନ୍ତବ୍ୟ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡର ରହସ୍ୟମୟ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନକୁ ସଂଯୋଜନା କଲେ ମନରେ ଦୁଃଖ ଆସେ ।

ଜୟଦେବ ସ୍ମରଣିକା : ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ସଂପର୍କରେ ଡକ୍ଟର ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କ ଆଉ ଏକ ମନ୍ତବ୍ୟ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧୃତ କରାଯାଇପାରେ । ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ସାଂସ୍କୃତିକ ବିଭାଗ ତରଫରୁ କବି ଜୟଦେବଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଏକ ପୁସ୍ତକ ସଂକଳନ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ଏବଂ ତାର ସଂପାଦକ ଥିଲେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ । ଜୟଦେବଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶାର କବି ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବା ଥିଲା ଏହି ପୁସ୍ତକର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଏହି ସମୟରେ ଅନେକ ବଙ୍ଗୀୟ

ପଣ୍ଡିତ ଜୟଦେବଙ୍କୁ ବଙ୍ଗ ଦେଶର ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତି କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଖ୍ୟାତି ସଂପନ୍ନ ଥିଲେ । ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶା ଜୟଦେବଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ଜନ୍ମଭୂମି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ବଙ୍ଗବାସୀ ବୋଲି ଓଡ଼ିଶାର ବାହାରେ ଧାରଣା ରହିଆସିଛି । ତେଣୁ ଏହି ସ୍ମାରକୀର ପ୍ରକାଶନ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କର ସ୍ୱାଭିମାନତାର ପଦକ୍ଷେପ ଥିଲା । ମାତ୍ର ସେକେଟେରିଏଟ୍‌ର ସଂପାଦକ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କୁ ଏହି ଦାୟିତ୍ୱ ଦେବା ଫଳରେ କେତେକଙ୍କର ଚାହିଦାନୁ ହେଲା । ଡକ୍ଟର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ଏହି ଉଦ୍ୟମକୁ ନିନ୍ଦା କରି ଲେଖିଥିଲେ, ଜୟଦେବ ବଙ୍ଗବାସୀ କିମ୍ବା ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ଥିଲେ ଏହାର ସ୍ପଷ୍ଟ କେବଳ ଭାରତ ଓ ବିଶ୍ୱର ପଣ୍ଡିତମାନେ ଦେଇପାରିବେ, ଓଡ଼ିଶାର ପଣ୍ଡିତମାନେ ବା ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ଏହାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଇପାରିବେ ନାହିଁ । ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାବ-ପ୍ରବଣତା ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ବିଷୟରେ ଭ୍ରାନ୍ତି ଓ ଶତ୍ରୁତା ସୃଷ୍ଟି କରେ । ଓଡ଼ିଆ ଓଡ଼ିଆମାନେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ, ଦାଉଡ଼ୋଷି ହୋଇ, ବସ୍ତୁ ଅବାନ୍ତର ଭଳି ଭଣ୍ଡ, ହେଲା-ଓଡ଼ିଆ ଦୃଷ୍ଟି ବାନ୍ଧି ଓ ଜାଲ୍ ଜଥ୍ୟପତ୍ର ଯୋଗାଡ଼ କରି ପ୍ରଣୀତିବା ଭଳି କେଶ୍ରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାଗିନ୍ତ । ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଘଟେ ।” (ମୋ ସମୟର ଓଡ଼ିଶା, ପୃ : ୮୬) । ପରବର୍ତ୍ତୀ ପୁସ୍ତକରେ ସେ ପୁଣି ଏହି ମତକୁ ଦୋହରାଇ ଲେଖିଥିଲେ, “ଓଡ଼ିଆ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଜୟଦେବଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶାର ଅଧିବାସୀ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିପାରିଛନ୍ତି କି ନା ଏହାର ବିଚାର ଭାରତୀୟ ଓ ବିଦେଶୀୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ହିଁ କରିବେ । ଓଡ଼ିଆ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ବା ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୀତିକ ନେତାମାନଙ୍କର ମୁଖରେ ଏ ବିଚାର ଶୋଭା ପାଏ ନାହିଁ ।” ଏହି ମନ୍ତବ୍ୟ ପଢ଼ି ମୋର ମନେହୁଏ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଏହି ମହାସ୍ୱତ୍ୱର ବର୍ଣ୍ଣିତ ଯୋଗୁଁ ଉତ୍କଳ ଜନନୀଙ୍କୁ ଶତେଭରକଳା-ଖଚିତଥିଁ ସମେତ ଅନେକ ଶ୍ରୀମାନ୍ତ ଅଧିକ କରିଇବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଶେଷରେ ସ୍ମାରକ-ସ୍ତୁତ ସଂପର୍କରେ ଡକ୍ଟର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ଲେଖିଥିଲେ, “ମୁଦ୍ରଣ ପରିପାଟୀ ଅସୁନ୍ଦର ହୋଇଥିବାରୁ ଏବଂ ଏଥିରେ ବହୁ ବନାନଦୋଷ ଓ ମୁଦ୍ରଣ ଦୋଷ ଥିବାରୁ ପୁସ୍ତକଟି ସର୍ବଥା ଅଦ୍ଭୁତ ଓ ବିକୃତ ହେବାର ଅବସ୍ଥାକୁ ଆସିଯାଇନାହିଁ ” ପ୍ରକୃତ କଥା ଯେ ସ୍ମରଣିକା ପ୍ରକାଶନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ତାହା ସବୁ ଲୁଚାଯାଇଥିଲା । ମୋ ପାଖରେ ସେଇଁ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ତାଙ୍କ ନିଜେ ସ୍ୱୀପାବିଦ୍ ହତ୍, ମୋଟୁ ବାଧ କରି ନେଇଥିଲେ । ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁର୍ଲଭ ଅଟେ ।

ଓଡ଼ିଶା ପୋଲିସ୍‌ର ଇତିହାସ ସଂକଳନ :

୧୯୬୯ ଖ୍ରୀ : ରେ ଭାରତୀୟ ପୋଲିସ ବିଭାଗର ଶତବାର୍ଷିକ ଉତ୍ସବ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ସମାରୋହରେ ପାଳିତ ହେଲା । ଏହି ଅବସରରେ ପ୍ରାଚୀନ

ତାଙ୍କୁ ଆଧୁନିକ ପୂର୍ବ ଯୁଗରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ପୋଲିସର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ସଂପର୍କରେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଏକ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ବିଭାଗ (Home Department) ସ୍ଥିର କଲେ । ଏହାର ସଂକଳନ ଦାୟିତ୍ୱ ନ୍ୟସ୍ତ ହେଲା ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଉପରେ । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପୁସ୍ତକ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପୋଲିସ ଅଫିସରମାନଙ୍କୁ ଚକିତ କରି ଦେଇଥିଲେ । History of Orissa Police ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟର ଏକ ଅନବଦ୍ୟ ଅବଦାନ ।

ଡି. ଲିଟ୍. ଡିଗ୍ରୀ :

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ୧୯୭୮ ଖ୍ରୀ.ରେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଡିଗ୍ରୀ ଡି. ଲିଟ୍. ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହେଲେ । ସେ ଯେତେବେଳେ ସମ୍ବଲପୁର ତଥା ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ଲେଖିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିବା ସମୟରେ ସହକର୍ମୀ ବନ୍ଧୁ ଡକ୍ଟର ମନ୍ମଥ ନାଥ ଦାସ ଡି. ଲିଟ୍. ପାଇଁ ଏକ ସନ୍ଦର୍ଭ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିବା ସମ୍ବାଦ ପାଇଲେ । ଏ ବିଷୟରେ ସେ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍ୟମ କରିବା ପାଇଁ ରେଭେନ୍ସା ବନ୍ଧୁ ଓ ଛାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଫଳରେ ଏହା ଏକ ମଙ୍ଗଳମୟ ପ୍ରତିଯୋଗିତାର ରୂପ ନେଲା । ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ସନ୍ଦର୍ଭ ଥିଲା "ଭାରତର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତିରେ ଓଡ଼ିଶାର ଭୂମିକା" (Role of Orissa in the History & Culture of India) ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ, ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ପାଇଁ ସଂଗୃହୀତ କରାଯାଇଥିବା ଉପାଦାନମାନଙ୍କୁ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ସଜାଇ ସେ ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ସନ୍ଦର୍ଭ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଦେଲେ । ଫଳରେ ସେ ଡକ୍ଟର ଦାସଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଅଗ୍ରେ ଡି. ଲିଟ୍ ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହେଲେ । ଡି. ଲିଟ୍ ଥେସିସର ପ୍ରକାଶନ ପାଇଁ ସେ ଉଦ୍ୟମ କରି ନଥିଲେ କିମ୍ବା ତାର କପି ମଧ୍ୟ ନିଜ ପାଖରେ ରଖି ନଥିଲେ ।

ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଅବସ୍ଥାନ ସମୟରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବନ୍ଧୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା କରି ଜୀବନ ପଥରେ ଝୁଣ୍ଟିଝୁଣ୍ଟି ଅନେକ ପାଇଥିଲେ । ସମାଲୋଚନା ବା ନିନ୍ଦାରେ ସେ କେବେ ବିଚଳିତ ନଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଶଂସା ପାଇ ଉତ୍ଫୁଲ୍ଲ ହେଉ ନଥିଲେ ।

ଗବେଷକମାନଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ :

ପି.ଏଚ୍. ଡି. ପାଇଁ ସନ୍ଦର୍ଭ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିବା ଗବେଷକ ମାନଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାରକ (ଗାଇଡ୍) ରୂପେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ସୁଖ୍ୟାତି ଥିଲା । ସେ ପ୍ରଥମେ

ନ୍ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଭୂତପୂର୍ବ ଅଧ୍ୟାପକ ଶରତ ଚନ୍ଦ୍ର ବେହେରା ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ରଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଶୈବାଳୋଦ୍ଭିଦ ଗୁଳକଣ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରି ୧୯୬୮ ଖ୍ରୀଃରେ ପିଏଚ୍. ଡି. ଡିଗ୍ରୀ ଲାଭ କଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ଉଦ୍ଭିଦ୍ ଅଧ୍ୟାପକ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ର ପିଏଚ୍. ଡି. ତତ୍ତ୍ୱାବଧାୟକ ରୂପେ ପ୍ରଥମ ସଫଳତା ଲାଭ କଲେ । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ସହକର୍ମୀଙ୍କର ଈର୍ଷ୍ୟାର ଶିକାର ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଅଧ୍ୟାପକ ବେହେରାଙ୍କ ପିଏଚ୍. ଡି. ଗବେଷଣାର ଅନ୍ୟତମ ପରୀକ୍ଷକ ଥିଲେ ଡକ୍ଟର ପାଣିଗ୍ରାହୀ । ସେ ଗବେଷଣା ସଂପର୍କରେ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରଶଂସାମୂଳକ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଡକ୍ଟର ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା ଭଲ ନଥିଲା । ସ୍ୱର୍ଗତ ଗିରିଜାବାବୁଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ସେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଉଚ୍ଚତର ରୂପେ ଅବସ୍ଥାପିତ ଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ 'ନବଯୁଗ' ନାଟକର ମନ୍ମଥ ନାଥ ଦାସ ଏହି ବିଭାଗର ପ୍ରଫେସର ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ତଳେ କାମ କରିବା ପାଇଁ ସେ "ଚରମ ଅପମାନ" ବୋଧ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା ବିଷୟ ସେ ଆତ୍ମଜୀବନୀରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି (ପୃ: ୭୪-୭୫) । ଡକ୍ଟର ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କର ଏହି ସମୟର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା ବେହେରାଙ୍କ ଥେସିସର ରିପୋର୍ଟରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ମନେହୁଏ । ତେଣୁ ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ରଙ୍କ ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ବେନାରସ ବିଶ୍ୱ-ବିଦ୍ୟାଳୟର ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରଫେସର ରାମଜୀଙ୍କ ତ୍ରିପାଠୀଙ୍କୁ ଡକ୍ଟର ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ବେହେରା ପିଏଚ୍. ଡି. ଡିଗ୍ରୀ ଲାଭ କଲେ ।

ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ପିଏଚ୍. ଡି. ଡିଗ୍ରୀ ଲାଭ କରିବାରେ ମୁଁ ଥିଲି ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ରଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ଛାତ୍ର । ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ପାରିବାରିକ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ଯୋଗୁଁ ମୋର ଥେସିସର ପରୀକ୍ଷକ ନିଯୁକ୍ତି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୋପନରେ କରାଯାଇଥିଲା ଏବଂ ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ରଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ପାଟଣା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉଦ୍ଭିଦ ପ୍ରଫେସର ଆଲୀ ସଂଗର ବାଣୀଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷକ ମଣ୍ଡଳୀର ମୁଖ୍ୟ ପରୀକ୍ଷକର ଦାୟିତ୍ୱ ଦିଆଗଲା । ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ରଙ୍କର ପ୍ରସ୍ତାବ ସତ୍ତ୍ୱେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଏହି ପଦକ୍ଷେପ ଯଥାର୍ଥ ଥିଲା । ମୋର ଅନ୍ୟ ଦୁଇଜଣ ପରୀକ୍ଷକ ଥିଲେ ପ୍ରଫେସର ଏ. ଏନ୍. ଶ୍ରୀବାସ୍ତବ ଓ କେ. ଏନ୍. ସରକାର । ପାଟଣାରେ ମୋର ମୌଖିକ ପରୀକ୍ଷା ସମୟରେ ଏହି ତିନି ବରିଷ୍ଠ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଏକ ସ୍ୱରରେ ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଶଂସା କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇଥିଲେ ।

ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଯୋଗଦେବା ପରେ ଡକ୍ଟର ମିଶ୍ରଙ୍କର ପି. ଏଚ୍. ଡି. ଛାତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ଦ୍ରୁତଗତିରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲା । ତାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବ-

ଧାନରେ ପିଏଚ୍. ଡି. ପାଇଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଡକ୍ଟର ଅର୍ଜୁନ ଯୋଶୀ, ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ଚନ୍ଦ୍ରରଞ୍ଜନ ମିଶ୍ର, ଡକ୍ଟର ଧାର୍ତ୍ତ ଚରଣ ପଣ୍ଡା ଓ ଡକ୍ଟର ଅଜିତ ପଣ୍ଡା, ହିନ୍ଦୀ ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ଅର୍ଜୁନ ଶତପଥୀ, ଇଂରାଜୀ ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ପବିତ୍ର ମୋହନ ନାୟକ, ଶ୍ରୀକଣ୍ଠ ବିଜ୍ଞାନର ଡକ୍ଟର ଏସ୍. କେ. ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଆଇନଜ୍ଞ ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀଧର ସୂପକାର, ବରିଷ୍ଠ ପ୍ରଶାସକ ଡକ୍ଟର ଜଗନ୍ନାଥ ଦାଶ, ଦୁଲେଟନ ଓ ଅର୍ଥ ବେସ୍ତରର କର୍ମଶୃଙ୍ଖଳା ଡକ୍ଟର ସୁରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମହାପାତ୍ର ପ୍ରମୁଖ ଅନ୍ୟତମ। ତାଙ୍କ ପାଖରୁ ପି. ଏଚ୍. ଡି. ପାଇଁ ଯାଇଥିବା ଯେକୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ସେ ନିରାଶ କରୁନଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ପ୍ରଗତିର ଉନ୍ନତି ପ୍ରକାଶ କରି ସବୁବେଳେ ସେମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହ ଓ ପ୍ରେରଣା ଦେଉଥିଲେ।

ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଯେ ଡକ୍ଟର ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁ ତାଙ୍କର ସୁବିଦିତ ଗ୍ରନ୍ଥ "ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମ ଲେଖିଥିଲେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ପ୍ରେରଣା ଓ ଉତ୍ସାହଦାନଫଳରେ।

ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର :

୧୯୬୭ ଜାନୁଆରୀ ୧ ତାରିଖରେ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା ଏବଂ ଠିକ୍ ବର୍ଷକ ପରେ ୧୯୬୮ ଖ୍ରୀ: ଜାନୁଆରୀ ୧ ତାରିଖ ଠାରୁ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏହାର ପ୍ରଥମ ବୈଧାନିକ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ରୂପେ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲେ। ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଯୋଗଦାନ ପରେ ପରେ ଜାନୁଆରୀ ୪ ତାରିଖରେ ଭାରତର ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଡା: ଜାକିର ହୁସେନ୍ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କ୍ୟାମ୍ପସ୍‌ର ଶିଳାନ୍ୟାସ କଲେ। ସେହି ସମୟରେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଏକ ସଦ୍ୟ-ଜାତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଥିଲା ଏବଂ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପ୍ରଥମରୁ ଉଦ୍ୟମ କରି ଏହାର ପ୍ରଶାସନିକ ତଥା ଶୈକ୍ଷିକ ଢାଞ୍ଚାର ବିନ୍ୟାସ କଲେ। ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଇଁ ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ, ଭୂମି ଅର୍ଜନ ଏବଂ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ବିଭାଗମାନଙ୍କର ଉଦ୍‌ଘାଟନରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ଥିଲା। ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସହିତ ୨୨ଟି କଲେଜ ସଂଯୁକ୍ତ ଥିଲା। ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇଟି ଇଞ୍ଜିନିୟରିଂ କଲେଜ, ଗୋଟିଏ ମେଡ଼ିକାଲ କଲେଜ, ଗୋଟିଏ ଶିକ୍ଷକ ଟ୍ରେନିଂ କଲେଜ ଓ ଗୋଟିଏ ଆଇନ୍ କଲେଜ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା। ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସାଧାରଣ କଲେଜର ସଂଖ୍ୟା ଦ୍ରୁତଗତିରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲା। ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ କଲେଜ ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଶାସନିକ ବ୍ୟସ୍ତତା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେମାନଙ୍କ ସାଂସ୍କୃତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମମାନଙ୍କରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ। ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରେ

ଶିକ୍ଷାର ଦ୍ରୁତ ଉନ୍ନୟନ ପାଇଁ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ତେଣୁ ନୂତନ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ସେ ଅଧ୍ୟାପକମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ଥିବା ସମୟରେ ମୁଁ ବରଗଡ଼ ପଞ୍ଚାୟତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଦାୟିତ୍ୱରେ ଥିଲି । ସେତେବେଳେ କଲେଜ ପରି-ଚାଳନା ସମିତିର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ପୂରଣ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ନୂତନ ସମିତି ଗଠିତ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଓ ସଂପାଦକ ଦାୟିତ୍ୱ ମୋ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା । ଆମ କଲେଜରେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଅନର୍ସ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ନଥିଲା । ଏହି ସୁଯୋଗରେ ମୁଁ ବିଜ୍ଞାନରେ ତିନୋଟି ବିଷୟରେ କଳାରେ ପାଞ୍ଚଟି ବିଷୟରେ ଏବଂ ବାଣି-ଜ୍ୟରେ ଅନର୍ସ ଖୋଲିବା ପାଇଁ ଟଙ୍କା ଜମା ଦେଇ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟଠାରେ ଆବେଦନ କଲି ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏ ବିଷୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଆଗେଇ ଆସିଥିଲେ । ପଞ୍ଚାୟତ କଲେଜରେ ଗୋଟିଏ ବର୍ଷରେ ନଅଟି ବିଷୟରେ ଅନର୍ସ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇପାରିଲା ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଥିଲେ ବୋଲି । କେବଳ ବରଗଡ଼ ନୁହେଁ, ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଅନେକ କଲେଜ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଉଦାର ନୀତି ଯୋଗୁଁ ଉପକୃତ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୯୬୮ ଖ୍ରୀ:ରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ରୂପେ ଯୋଗଦେବା ପରେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଓଡ଼ିଆରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର (M. A.) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ୧୯୬୯ ରେ ସେଠାରେ ଇତିହାସ, ଇଂରାଜୀ, ଗଣିତ, ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ, ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଜୀବବିଜ୍ଞାନରେ ମଧ୍ୟ ଏମ.ଏ., ଏମ ଏସ୍‌ସି ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା । ସେହି ବର୍ଷ ଡିସେମ୍ବର ମାସରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ପଦବୀରୁ ଅବ୍ୟାହତି ନେଇ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରଫେସର ରୂପେ ଇତିହାସ ବିଭାଗରେ ଯୋଗଦେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର କଲେଜର ପ୍ରଫେସର ରୂପେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତି ମିଳିଥିଲା । ମାତ୍ର ସେ ତାହା ଗ୍ରହଣ କଲେନାହିଁ ।

ଇତିହାସ ବିଭାଗ :

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ୧୯୬୯ ଖ୍ରୀ: ଡିସେମ୍ବର ୧୧ ତାରିଖରୁ ୧୯୭୯ ଖ୍ରୀ: ଡିସେମ୍ବର ୧୮ ତାରିଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦଶ ବର୍ଷ କାଳ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଇତିହାସ ବିଭାଗର ପ୍ରଫେସର ପଦବୀରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱ

ନେତୃତ୍ୱରେ ଏହି ବିଭାଗ ସମସ୍ତ ପଥରେ ଆଗେଇଥିଲା ଏବଂ ଅଳ୍ପ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ସ୍ୱୀକୃତି ଲାଭ କଲା । ବିଭାଗରେ ନିୟମିତ ରୂପେ ଅଧ୍ୟାପନା ଚାଲୁଥିଲା । ପ୍ରତି ସପ୍ତାହରେ ସେମିନାର ଆୟୋଜିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସେମିନାର ଅଧିବେଶନରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଉପସ୍ଥିତ ରହୁଥିଲେ । ସଂଗ୍ରହାଳୟ (ମ୍ୟୁଜିଅମ୍), ଅଭିଲେଖାଗାର (ଆର୍କାଇଭ୍ସ), ଫୋଟୋଷ୍ଟାଟ ଏବଂ ସେମିନାର ଲାଇବ୍ରେରୀ ଇତିହାସ ବିଭାଗ ପରିବାରର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ଐତିହାସିକ ବସ୍ତୁ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ପୋଥି ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରାଯାଉଥିଲା । ବନଭୋଜି, ବାର୍ଷିକ ଉତ୍ସବ, ଶିକ୍ଷାଭ୍ରମଣ ଓ ବିଦାୟୀ ଉତ୍ସବ ଆଦି ପ୍ରତିବର୍ଷ ପାଳିତ ହେଉଥିଲା । ଇତିହାସ ବିଭାଗ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଗବେଷଣାରେ ଯେପରି ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ ରହୁଥିଲା, ସାଂସ୍କୃତିକ ଉତ୍ସବରେ ସେପରି ମୁଖରିତ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ତଥା ଅଧ୍ୟାପକ-ମାନଙ୍କୁ ନିଜର ସନ୍ତାନ ସଦୃଶ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ଏବଂ ଇତିହାସ ବିଭାଗକୁ ଏକ ପାରିବାରିକ ପରିବେଶରେ ସଜ୍ଜିତ କରି ରଖିଥିଲେ ।

ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ :

ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଇତିହାସ ବିଭାଗରେ ଏକ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ (ସଂଗ୍ରହାଳୟ) ସ୍ଥାପନା ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ଅମର କୀର୍ତ୍ତି ଥିଲା । ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ସେ ସେହି କଲେଜରେ ଏକ ଛୋଟ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ଅଧ୍ୟାପକ ଘନଶ୍ୟାମ ଦାସଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବା କଥା ଆମକୁ ଶୁଣାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି । ସମ୍ବଲପୁର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ସ୍ଥାପନା ପରେ ସେଠାରେ ଏକ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର କଳ୍ପନାକୁ ରୂପାୟିତ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ସମ୍ବଲପୁର ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର କଲେଜ ଓ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ମିଳିତ ଉଦ୍ୟମରେ ୧୯୭୦ ଖ୍ରୀ: ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସ ୫ ତାରିଖ ବୁଧବାର ଦିନ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର କଲେଜଠାରେ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ କଂଗ୍ରେସର ଅଧିବେଶନ ବସିଥିଲା । ପ୍ରକୃତରେ ଏହା ଥିଲା ସେହି କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରଥମ ଅଧିବେଶନ । ସେହି ଦିନର ଏକ ଶୁଭ ଲଗ୍ନରେ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ଗହଣରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିଅମର ଶୁଭ ଶଂଖ ବଜାଇଥିଲେ । ଏହାର ଠିକ୍ ଆଠବର୍ଷ ପରେ ୧୯୭୮ ଖ୍ରୀ:ର ସେହି ମାର୍ଚ୍ଚ ୫ ତାରିଖ ଦିନ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଜ୍ୟୋତି ବିହାରଠାରେ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ କଂଗ୍ରେସର ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ସଭାପତିତ୍ୱରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ

ଯେଉଁପରି ମହାପ୍ରଭୁ ୧୮୫୮ ମସିହାରେ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟନାଥ ଓଡ଼ିଶା ତତ୍କାଳୀନ ଅର୍ଥମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାମ ପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିୟମ୍ ଗୃହର ଶିଳାନ୍ୟାସ କଲେ । ମାତ୍ର ଏହାପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ଓ ଉଦ୍ୟମ ଅଭାବରୁ ମ୍ୟୁଜିୟମ୍ ଗୃହର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ଶିଳାନ୍ୟାସ ଶିଳା ଜଙ୍ଗଲରେ ନଷ୍ଟହେଲା । ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ ମ୍ୟୁଜିୟମ୍‌ର ସମ୍ପଦର ଉପଯୁକ୍ତ ସଂରକ୍ଷଣ ଏବେ ଅନେକାଂଶରେ ଅଜଣା ହୋଇ ରହିଅଛି ।

ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିୟମର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଜିନିଷ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତି-ଗତ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ସେ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲେ, ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥାରେ ଗ୍ରାମଗ୍ରାମ ବୁଲିଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକଙ୍କ ଅପ୍ରୀତି ଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ । ମ୍ୟୁଜିୟମର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ସେ ମାନ ଅପମାନକୁ ଖାତିର କରୁନଥିଲେ । ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଜିନିଷ ଯେପରି ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇଅଛି, ତାହା କହିଲେ ଗୋଟିଏ ବହି ହେବ । ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଏଠାରେ ଦିଆଯାଇପାରେ । ଭୋଗଦେଶ୍ୱର [illegible] ମନ୍ଦିର ସମ୍ମୁଖରେ [illegible] ଏକ ପଥରର ଦେବତା ସିନ୍ଦୁରରେ ରଞ୍ଜିତ ହୋଇ, ଫୁଲମାଳାରେ ମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ଓ ଘଣ୍ଟ ବଳିରେ ଅର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇ ପୂଜା ପାଉଥିଲେ । ସାଧାରଣ ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ଗ୍ରାମ ଦେବତାଙ୍କ ଭଳି ପୂଜୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତରେ ତାହା ଗଙ୍ଗ ସମ୍ରାଟ ପ୍ରଥମ ଭାନୁଦେବଙ୍କ ସମୟର (ଖ୍ରୀ: ୧୨୬୪-୧୨୭୯) ଏକ ଐତିହାସିକ ଶିଳାଲେଖ ଥିଲା । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଗୋପନରେ ଲୋକଙ୍କୁ ଏହା ବୁଝାଇଲେ ଏବଂ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିୟମରେ ତାହାର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ । ମାତ୍ର ଏଥିରେ ଗୋପନଭାବରେ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକମାନେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଅପବାଦ ଦେଲେ । ଅତେବ ସେଠାରେ ଜନୈକ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ସହିତ ପରିଚିତ ଲୋକ ତାଙ୍କୁ ଗୋପନରେ ଭୁଲାଉଥିଲେ । ସେ ଗୁରୁଭାଇଙ୍କ ଠାରୁ ଏଥିପାଇଁ ଅନୁମତି ମାଗିଲେ ଏବଂ ରାତିରେ ଜିପ୍ ଓ ଲୋକ ନେଇ ଗୁପ୍ତ ଭାବରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ପରଦିନ ସକାଳେ ଲୋକେ ଦେଖିଲେ ଦେବତା ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ; କେହି ବୁଝିଲେ ତାଙ୍କୁ ଭଗବାନ ନେଇଗଲେ । କଥା ଅନେକ ରହିଲା ନାହିଁ । କେତେ ଲୋକ କେତେ କଥା କହିଲେ; ଜିପ୍ ଚକା ଫାଟିଯିବ, ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଅନ୍ଧ ହୋଇଯିବେ, ମହାମାରୀ ମାଡ଼ିଆସିବ । କିନ୍ତୁ କିଛି ହେଲାନାହିଁ । ଭୋଗଦେଶ୍ୱରର ପଥର ଦେବତା ଆଜି ବି ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ମ୍ୟୁଜିୟମରେ ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଅଛି । ମାତ୍ର ଦେବତା ରୂପରେ ନୁହେଁ; ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ଜାଣିବାରେ ଏକ ଐତିହାସିକ ମାଇଲ ଖୁଣ୍ଟ ରୂପେ ।

ନେତୃତ୍ୱରେ ଏହି ବିଭାଗ ପ୍ରଗତି ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଅଳ୍ପ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କଲା । ବିଭାଗରେ ନିୟମିତ ରୂପେ ଅଧ୍ୟାପନା ଚାଲୁଥିଲା । ପ୍ରତି ସପ୍ତାହରେ ସେମିନାର ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସେମିନାର ଅଧିବେଶନରେ ଡକ୍ଟର ଶାହୁ ଉପସ୍ଥିତ ରହୁଥିଲେ । ସଂଗ୍ରହାଳୟ (ମ୍ୟୁଜିଅମ୍), ଅଭିଲେଖାଗାର (ଆର୍କାଇଭ୍ସ), ପୋଥିବିଭାଗ ଏବଂ ସେମିନାର ଲାଇବ୍ରେରୀ ଇତିହାସ ବିଭାଗ ପରିବାରର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ଐତିହାସିକ ବସ୍ତୁ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ପୋଥି ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରାଯାଉଥିଲା । ବନଭୋଜନ, କାର୍ତ୍ତିକ ଉତ୍ସବ, ଅଭିନନ୍ଦନ ଓ ବିଦାୟ ଉତ୍ସବ ଆଦି ପ୍ରତିବର୍ଷ ପାଳିତ ହେଉଥିଲା । ଇତିହାସ ବିଭାଗ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଗବେଷଣାରେ ଯେପରି ନିୟୋଜିତ ରହୁଥିଲା, ସାଂସ୍କୃତିକ ଉତ୍ସବରେ ସେପରି ମୁଖରିତ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା । ଡକ୍ଟର ଶାହୁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ତଥା ଅଧ୍ୟାପକ-ମାନଙ୍କୁ ନିଜର ସନ୍ତାନ ସଦୃଶ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ଏବଂ ଇତିହାସ ବିଭାଗକୁ ଏକ ପାରିବାରିକ ପରିବେଶରେ ଗଢ଼ି ତୋଳି ରଖିଥିଲେ ।

ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ :

ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଇତିହାସ ବିଭାଗରେ ଏକ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ (ସଂଗ୍ରହାଳୟ) ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଡକ୍ଟର ଶାହୁଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ଅମର କୃତି ଥିଲା । ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ସେ ସେହି କଲେଜରେ ଏକ ଛୋଟ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ଅଧ୍ୟାପକ ଘନ-ଶ୍ୟାମ ଦାସଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବା କଥା ଅନେକ ଗୁରୁଜି କହିଥାଆନ୍ତି । ସମ୍ବଲପୁର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ସ୍ଥାପନା ପରେ ସେଠାରେ ଏକ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ସୁପାରିସ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ସମ୍ବଲପୁର ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର କଲେଜ ଓ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ମିଳିତ ଉଦ୍ୟମରେ ୧୯୭୦ ଖ୍ରୀ: ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସ ୪ ତାରିଖ ବୁଧବାର ଦିନ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର କଲେଜଠାରେ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ କଂଗ୍ରେସର ଅଧିବେଶନ ବସିଥିଲା । ବସ୍ତୁତଃ ଏହା ଥିଲା ସେହି କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରଥମ ଅଧିବେଶନ । ସେହି ଦିନର ଏକ ପବିତ୍ର ଲଗ୍ନରେ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ଡକ୍ଟର ଶାହୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିଅମର ଶୁଭ ଶଙ୍ଖ ବଜାଇଥିଲେ । ଏହାର ଠିକ୍ ଆଠବର୍ଷ ପରେ ୧୯୭୮ ଖ୍ରୀ:ର ସେହି ମାର୍ଚ୍ଚ ୪ ତାରିଖ ଦିନ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଜ୍ୟୋତି ବିହାରଠାରେ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ କଂଗ୍ରେସର ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନ ଡକ୍ଟର ଶାହୁଙ୍କର ସଭାପତିତ୍ୱରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ

ବେଷ୍ଟଣ ମଧ୍ୟରୁ ୧୯୫୬ ସମୟରେ ସ୍ଥାନୀୟ ଓଡ଼ିଶା ତତ୍କାଳୀନ ଅର୍ଥମନ୍ତ୍ରୀ ଡାକ୍ତର ଶ୍ରୀ ସଦାଶିବ ମିଶ୍ର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିୟମ୍ ଗୃହର ଶିଳାନ୍ୟାସ କଲେ। ମାତ୍ର ଏହାପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅସୁସ୍ଥ ଓ ଉଦ୍ୟମ ସତ୍ତ୍ୱେ ମ୍ୟୁଜିୟମ୍ ଗୃହର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ। ଶିଳାନ୍ୟାସ ଶିଳା ଜଙ୍ଗଲରେ ହଜିଗଲା। ଅଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମ୍ୟୁଜିୟମର ପରସ୍ପର ଉପହାସ କରିବାର ଏକ ପରିକାଷ୍ଠା ପରିଚୟ ହୋଇ ରହିଅଛି।

ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିୟମର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଜିନିଷ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା। ଏଥିପାଇଁ ସେ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲେ, ବହୁ ଝୁଙ୍କିପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକଙ୍କୁ ଅଯଥା ତୋଷାମଦ କରିଥିଲେ। ମ୍ୟୁଜିୟମର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ସେ ମାନ ଅପମାନକୁ ଖାତିର କରୁନଥିଲେ। ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଜିନିଷ ଯେପରି ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇଅଛି, ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେବ। ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଏଠାରେ ଦିଆଯାଇପାରେ। ଶୋଭନପୁର ଶାସନ ମଧ୍ୟର ଗ୍ରାମରେ କୁଣ୍ଡ ନିକଟ ଏକ ପଥରର ଦେବତା ସିନ୍ଦୂରରେ ରଞ୍ଜିତ ହୋଇ, ମହାରମାନଙ୍କରେ ମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ଓ ପଣ୍ଡା ହସ୍ତରେ ଅର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇ ପୂଜା ପାଉଥିଲେ। ସାଧାରଣ ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବାକୁ ଭୟ କରୁଥିଲେ। ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତରେ ତାହା ଗଙ୍ଗ ସମ୍ରାଟ ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ସମୟର (ଖ୍ରୀ: ୧୨୩୮-୧୨୬୪) ଏକ ଐତିହାସିକ ଶିଳାଲେଖ ଥିଲା। ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଶୋଭନପୁରର ଲୋକଙ୍କୁ ଏହା ବୁଝାଇଲେ ଏବଂ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିୟମରେ ତାହାର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ। ମାତ୍ର ଏଥିରେ ଶୋଭନପୁରର ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକମାନେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଉପହାସ କଲେ। ଅରେ ଯେଉଁ ଜିନିଷ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଆଖିରେ ପଡ଼ିଛି ସେ ତାକୁ ହସ୍ତଗତ କରୁଥିଲେ। ସେ ସରକାରଙ୍କ ଠାରୁ ଏଥିପାଇଁ ଅନୁମତି ଆଣିଲେ ଏବଂ ରାତିରେ ଜିପ୍ ଓ ଲୋକ ନେଇ ଗୁପ୍ତରେ ଶୋଭନପୁରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ। ପରଦିନ ସକାଳେ ଲୋକେ ଦେଖିଲେ ଦେବତା ଅଦୃଶ୍ୟ; କେହି ଦୁର୍ବୃତ୍ତ ତାଙ୍କୁ ଉଠାଇ ନେଇଛି। କଥା ଜଣାପଡ଼ିଲା ନାହିଁ! କେତେ ଲୋକ କେତେ କଥା କହିଲେ; କିଏ କହିଲା ଗାଁରେ ମଡ଼କ, ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପତନ ହୋଇଯିବେ, ମହାପାପ ଲାଗିଯିବ। କିନ୍ତୁ କିଛି ହେଲା ନାହିଁ। ଶୋଭନପୁରର ପଥର ଦେବତା ଆଜି ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ମ୍ୟୁଜିୟମରେ ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଅଛି। ମାତ୍ର ଦେବତା ରୂପରେ ନୁହେଁ; ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ଜନକଭାଣ୍ଡାରରେ ଏକ ଐତିହାସିକ ମାଣିକ ଖଣ୍ଡ ରୂପେ।

ନେତୃତ୍ୱରେ ଏହି ବିଭାଗ ପ୍ରଗତି ପଥରେ ଅଗ୍ରସରଥିଲା ଏବଂ ଅଳ୍ପ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କଲା । ବିଭାଗରେ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ରୂପେ ଅଧ୍ୟାପନା ଚାଲୁଥିଲା । ପ୍ରତି ସପ୍ତାହରେ ସେମିନାର୍ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସେମିନାର ଅଧିବେଶନରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଉପସ୍ଥିତ ରହୁଥିଲେ । ସଂଗ୍ରହାଳୟ (ମ୍ୟୁଜିଅମ୍), ଅଭିଲେଖାଗାର (ଆର୍କାଇଭସ୍), ପୋଥିଖାନା ଏବଂ ସେମିନାର ଲାଇବ୍ରେରୀ ଇତିହାସ ବିଭାଗ ପରିବାରର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ଐତିହାସିକ ବସ୍ତୁ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ପୋଥି ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରାଯାଉଥିଲା । ନବାଗତ, ବାର୍ଷିକ ଉତ୍ସବ, ଅଭିନନ୍ଦନ ଓ ବିଦାୟ ଉତ୍ସବ ଆଦି ପ୍ରତିବର୍ଷ ପାଳିତ ହେଉଥିଲା । ଇତିହାସ ବିଭାଗ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ଗବେଷଣାରେ ଯେପରି ଆତ୍ମନିୟୋଜିତ ରହୁଥିଲେ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଉତ୍ସବରେ ସେପରି ମୁଖରିତ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ତଥା ଅଧ୍ୟାପକ-ମାନଙ୍କୁ ନିଜର ସନ୍ତାନ ସଦୃଶ ସ୍ନେହ କରି ପାରୁଥିଲେ ଏବଂ ଇତିହାସ ବିଭାଗକୁ ଏକ ପାରିବାରିକ ପରିବେଶରେ ପରିଣତ କରି ପାରିଥିଲେ ।

ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ :

ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଇତିହାସ ବିଭାଗରେ ଏକ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ (ସଂଗ୍ରହାଳୟ) ସ୍ଥାପନା ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ଅମର କୃତି ଥିଲା । ରେଭେନ୍‌ସା କଲେଜରେ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ଗଢ଼ି ସାରିଥିଲେ । ସେ ସେହି କଲେଜରେ ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ଅଧ୍ୟାପକ ଘନ-ଶ୍ୟାମ ଦାସଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବା କଥା ଆମକୁ ସ୍ମରଣ ହେଉଥାଉଛି । ସମ୍ବଲପୁର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ସ୍ଥାପନା ପରେ ସେଠାରେ ଏକ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର କଳ୍ପନାକୁ ରୂପାୟିତ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ସମ୍ବଲପୁର ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର କଲେଜ ଓ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ମିଳିତ ଉଦ୍ୟମରେ ୧୯୭୦ ଖ୍ରୀ: ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସ ୪ ତାରିଖ ବୁଧବାର ଦିନ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର କଲେଜଠାରେ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ କଂଗ୍ରେସର ଅଧିବେଶନ ବସିଥିଲା । ବସ୍ତୁତଃ ଏହା ଥିଲା ସେହି କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରଥମ ଅଧିବେଶନ । ସେହି ଦିନର ଏକ ପବିତ୍ର ଲଗ୍ନରେ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ଗହଣରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିଅମର ଶୁଭ ଶଙ୍ଖ ବଜାଇଥିଲେ । ଏହାର ଠିକ୍ ଆଠବର୍ଷ ପରେ ୧୯୭୮ ଖ୍ରୀ:ର ସେହି ମାର୍ଚ୍ଚ ୪ ତାରିଖ ଦିନ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଜ୍ୟୋତି ବିହାରଠାରେ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ କଂଗ୍ରେସର ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ସଭାପତିତ୍ୱରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ

ସେହିଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ୧୨ଟା ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ତତ୍କାଳୀନ ଅର୍ଥମନ୍ତ୍ରୀ ମାନ୍ୟବର ଶ୍ରୀ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ମିଶ୍ର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ଗୃହର ଶିଳାନ୍ୟାସ କଲେ। ମାତ୍ର ଏହାପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅବସର ଓ ସରକାର ପରେ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ଗୃହର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇପାରିନାହିଁ। ଶିଳାନ୍ୟାସ ଶିଳା ଖଣ୍ଡରେ ରହିଛି। ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍‌ର ପରିସର ଭିତରେ ଏହା ଅବହେଳିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି।

ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିଅମର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଜିନିଷ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା। ଏଥିପାଇଁ ସେ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ କରିଅଛନ୍ତି, ଦୁଃଖ କଷ୍ଟ ସହିଛନ୍ତି ଏବଂ ଅନେକଙ୍କୁ ତୋଷାମଦ କରିଛନ୍ତି। ମ୍ୟୁଜିଅମର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ସେ ମାନ ଅପମାନକୁ ଖାତିର କରୁନଥିଲେ। ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଜିନିଷ ସେପରି ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇଅଛି, ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେବ। ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଏଠାରେ ଦିଆଯାଇପାରେ। ସୋନପୁର ଲମ୍ବେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ଦିର ଗର୍ଭରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ମଣ୍ଡିତ ଏକ ପଥରର ଦେବତା ସିନ୍ଦୂରରେ ରଞ୍ଜିତ ହୋଇ, ମହାରାଜମାନଙ୍କର ପୂଜିତ ହୋଇ ଓ ଶତ ବର୍ଷରେ ଅର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇ ପୂଜା ପାଉଥିଲେ। ସାଧାରଣ ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବାକୁ ଭୟ କରୁଥିଲେ। ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତରେ ତାହା ଗଙ୍ଗ ସମ୍ରାଟ ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ସମୟର (ଖ୍ରୀ: ୧୨୩୮-୧୨୬୪) ଏକ ଐତିହାସିକ ଶିଳାଲେଖ ଥିଲା। ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସୋନପୁରର ଲୋକଙ୍କୁ ଏକଥା ବୁଝାଇଲେ ଏବଂ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିଅମରେ ତାହାର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ। ମାତ୍ର ଏଥିରେ ସୋନପୁରର ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକମାନେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଉପହାସ କଲେ। ପରେ ସେଠି ଜଣେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଯୁକ୍ତିରେ ପଡ଼ିଛି ସେ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇଥିଲେ। ସେ ସରକାରଙ୍କ ପାଖରୁ ଏଥିପାଇଁ ଅନୁମତି ଆଣିଲେ ଏବଂ ଶେଷରେ ଜୀପ୍ ଓ ଲୋକ ନେଇ ସହିତ ସୋନପୁରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ। ଘଟଣା ଶୁଣିଲେ ଲୋକେ ଦେଖିଲେ ଦେବତା ଅସୁନ୍ଦର; କେହି ଦୁଇଟି ତାଙ୍କୁ ଉଠାଇ ନେଉଛି। କଥା ଅଛପା ରହିଲା ନାହିଁ। କେତେକ ଲୋକ କେତେ କଥା କହିଲେ; ଜିପ୍ ଭଙ୍ଗା ଯାଇଥିବ, ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଭସ୍ମ ହୋଇଯିବେ, ମହାନଦୀ ମାଡ଼ିଆସିବ। କିନ୍ତୁ କିଛି ହେଲା ନାହିଁ! ସୋନପୁରର ପଥର ଦେବତା ଆଜି ବି ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ମ୍ୟୁଜିଅମରେ ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଅଛି। ମାତ୍ର ଦେବତା ରୂପରେ ନୁହେଁ; ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ନବଜାଗରଣର ଏକ ଐତିହାସିକ ମାଇଲ ଖୁଣ୍ଟ ରୂପେ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଦୁଃସାହସ ସଂପର୍କରେ ଅନେକ ଦିନ ତଳର ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ମନେପଡ଼େ। ସେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକ ଥିବା ସମୟରେ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ଘନଶ୍ୟାମ ଦାସ ଓ ଦୁଷ୍ମନ୍ତକିଶୋର୍ ବେଦାନ୍ତ ଦାଶ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତରଫରୁ ପ୍ରାଚୀ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାର ଐତିହାସିକ ସର୍ବେକ୍ଷଣ (Survey) କରୁଥିଲେ। ସେଠାକାର ଗୋଟିଏ ଗାଁରେ ଅବଲୋକିତେଶ୍ୱରଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେବୀ ରୂପେ ପୂଜା ପାଉଥିଲେ। ସେହି ମୂର୍ତ୍ତିର ଫଟୋ ଉଠେଇବା ପାଇଁ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସ୍ଥିର କଲେ। ଗାଁ ଲୋକଙ୍କର ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ଏହା ଥିଲା ଯେ ସମ୍ମୁଖ ନୁହେଁ ଫୋଟ୍ ନେବା ସାଙ୍ଗରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ଦଳର ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ତର୍କ କଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ମାନିଲେ ନାହିଁ। ଫଟୋ ଗାଡ଼ି ଗାଁରେ ପହଞ୍ଚିବା ଦେଖି ଲୋକେ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହେଲେ ଏବଂ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ହାତରେ ବେତ ଦେଇ ଜଣେ ଭକ୍ତ ରୂପେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱାଗତ କଲେ। ମୂଳକ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କୁ ମନ୍ଦିର ଭିତରକୁ ପାଛୋଟି ନେବା ପାଇଁ ଦୌଡ଼ି ଆସିଲେ। ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଖରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ ସେ ଦେବୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱପ୍ନାଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ଆସିଛନ୍ତି। ଦେବୀଙ୍କର ଆଦେଶ ଯେ ତାଙ୍କର ମହିମା ବିଷୟ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପ୍ରଚାର କରନ୍ତୁ ଏବଂ ତାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ପ୍ରଚ୍ଛଦରେ ଯେଉଁ ମନ୍ତ୍ର ଲେଖାଅଛି ସେ ତାହା ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣନ୍ତୁ। ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଦେବୀଙ୍କ ଫଟୋ ସହିତ ସୁରକ୍ଷିତ ଭାବରେ ଫେରିଆସିଲେ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପ୍ରମୁଖଙ୍କର ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାର ସର୍ବେକ୍ଷଣ ରିପୋର୍ଟ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ସେହି ସମୟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା। ମାତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା ଉପଲବ୍ଧ ନୁହେଁ। ମୃଣାଳ କୁମାର ଦାସ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗ ତରଫରୁ ପ୍ରାଚୀ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାର ସର୍ବେକ୍ଷଣ କରି ୧୯୭୫ ଜାନୁୟାରୀରେ ଏକ ନୂତନ ରିପୋର୍ଟ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି।

ଗବେଷଣା ସଂପର୍କରେ ହେଉ ବା ମ୍ୟୁଜିୟମ୍ ସଂପର୍କରେ ହେଉ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଉପାଦାନ ସଂଗ୍ରହ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଦ୍ଭୁତ ଏବଂ କୌତୁହଳପ୍ରଦ ଏବଂ ପ୍ରେରଣା ଦାୟକ ହୋଇଥାଏ। ତାଙ୍କର ଶୃଙ୍ଖଳିତ ପଦକ୍ଷେପ, ସୁଦୃଢ଼ ମନୋବଳ ଏବଂ କଠୋର ପରିଶ୍ରମ ଯୋଗୁଁ ଏତେ ସୁନ୍ଦର ମ୍ୟୁଜିୟମ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିଥିଲା। ୧୯୭୮ରେ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି ଅଭିଭାଷଣ ଦେଇ ସେ କହିଥିଲେ; "ଆଞ୍ଚଳିକ ସଂସ୍କୃତିର ସଂରକ୍ଷଣ ତଥା ଐତିହାସିକ ଜ୍ଞାନର ବିକାଶ ପାଇଁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟର ଅନୁରୂପ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିବ।" ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଏହି ଭବିଷ୍ୟତବାଣୀ ଏବେ ଅକ୍ଷରଶଃ ସତ୍ୟରେ ପରିଣତ ହେବ। ଆନନ୍ଦର ବିଷୟ ଯେ ସମ୍ବଲପୁର

ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଡକ୍ଟର ପାଣ୍ଡୁଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରେ ଏହି ମ୍ୟୁଜିଅମକୁ "ନବୀନ କୁମାର ପାଣ୍ଡୁ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିଅମ" ନାମରେ ଅଭିହିତ କରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର କକ୍ଷରେ ତାଙ୍କର ଫଟୋ ରଖାଯାଇଅଛି । ମାତ୍ର ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଯେ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍ ପାଇଁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗୃହ ନିର୍ମାଣ ପ୍ରକାରେ କୌଣସି ଅନୁରୂପ ଉଦ୍ୟମ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇପାରି ନାହିଁ ।

ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରକାଶନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ :

ଡକ୍ଟର ପାଣ୍ଡୁ ଜଣେ ସୁଲେଖକ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ କୁଳପତିପଦରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶନର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ସତତ ଯତ୍ନଶୀଳ ଥିଲେ । ଶିଶୁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହୋଇ ନଥିଲା । ୧୯୬୮ ରେ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ରୂପେ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲା ପରେ ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତରଫରୁ ଏକ ଗବେଷଣା ପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କଲେ । ସେହି ବର୍ଷ Sambalpur University Journalର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲା । ପ୍ରଥମେ ଏହା ଏକମାତ୍ର ଖଣ୍ଡରେ ଏବଂ ପରେ କଳା ଓ ବିଜ୍ଞାନ ଦୁଇ ଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ଏକ ଉନ୍ନତ ଗବେଷଣା ପତ୍ରିକା ରୂପେ ଏହା ସାତ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥିଲା । ଏହାର ସପ୍ତମ ସଂଖ୍ୟା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ୧୯୭୪ରେ ।

ଏହି ମଧ୍ୟରେ ୧୯୭୨ ଖ୍ରୀ: ଜାନୁଆରୀ ପନ୍ଦରରୁ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱ-ବିଦ୍ୟାଳୟର ମୁଖପତ୍ର "ସପ୍ତର୍ଷି"ର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା । ଏହାରେ ପ୍ରକାଶକ ରୂପେ ଡକ୍ଟର ପାଣ୍ଡୁ ଜଡ଼ିତ ଭାବରେ ସଂପୃକ୍ତ ଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଏହାର ଆଦ୍ୟକାଳୀନ ସମ୍ପାଦକ । ଏହା ଏକ ମାସିକ ପତ୍ରିକା ଥିଲା । ଏକ ଗବେଷଣାମୂଳକ ତଥା ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକା ରୂପେ ଏହାକୁ ଠିଆ କରାଇବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ ହେଲା । ଫଳରେ Sambalpur University Journal ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଗଲା ନାହିଁ ଏବଂ ତାହାର ପ୍ରକାଶନ କ୍ରମେ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ସପ୍ତର୍ଷି ସମସ୍ତ ଓଡ଼ିଆଙ୍କର ଆଦୃତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ସମୟର ସପ୍ତର୍ଷି ଆଉ ଆଉ ନାହିଁ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କର ସହଯୋଗ ଗ୍ରହଣ କରି ତାର ମୁଖପତ୍ର ସପ୍ତର୍ଷି ବୋଲି ରହିଛି ।

ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରକାଶନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଥିବାରୁ ଡକ୍ଟର ପାଣ୍ଡୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବାର୍ଷିକୀୟ ମୁଖପତ୍ର ପ୍ରକାଶ କରିବା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଚିନ୍ତିଲେ । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ଇତିହାସ ବିଭାଗ ତରଫରୁ ଏକ ଷାଣ୍ମାସିକ ଗବେଷଣା ପତ୍ରିକା

New Aspects of History of Orissa (ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସର ନୂତନ ଦିଗ) ନାମରେ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହାର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳ ବିଶେଷାଙ୍କ ରୂପେ ୧୯୭୧ ଖ୍ରୀଃରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ଏଥିରେ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତି ସଂପର୍କରେ ଅନେକ ଐତିହାସିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ଡ଼ଃ ସାହୁ ନିଜେ "ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଇତିହାସର ସର୍ବେକ୍ଷଣ" (A Survey of the History of South Kosala) ନାମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେ । ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳ ଅଧୁନାତନ ମଧ୍ୟ-ପ୍ରଦେଶର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳକୁ ନେଇ ଗଠିତ ଥିଲା । ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଐତିହାସିକ ମାନେ କୋଶଳର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତି ଆଲୋଚନା କଲେ କେବଳ ସେମାନଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଇତିହାସ ବିଭାଗ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଓଡ଼ିଶା ଅଞ୍ଚଳ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରି ସେମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଭଙ୍ଗୀ ବଦଳାଇ ଦେଲେ New Aspects of History of Orissaର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ଏ ଦିଗରେ ଅଗ୍ରଗାମୀ ପଦ କ୍ଷେପ ଥିଲା ଏବଂ ଏହି କାରଣରୁ ଏହା ଓଡ଼ିଶା ଓ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶରେ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ଆଦୃତ ହେଲା । ଅନେକ ଗବେଷକ ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଏହାକୁ ବର୍ଦ୍ଧିତ ମୂଲ୍ୟରେ କ୍ରୟ କରିନେଲେ ।

New Aspects of History of Orissaର ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ମ୍ୟୁଜିୟମ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇ ୧୯୭୮ ଖ୍ରୀଃରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ମ୍ୟୁଜିୟମରେ ସଂରକ୍ଷିତ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବସ୍ତୁ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ପ୍ରକାଶନର ମାଧ୍ୟମରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ନିଜର ପ୍ରିୟ ମ୍ୟୁଜିୟମକୁ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ଲୋକପ୍ରିୟ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ସହିତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିୟମର ସଂପର୍କ ଦେଖାଇ ଏକ ମୂଲ୍ୟବାନ ପ୍ରବନ୍ଧ "University Museum— its bearing on the History of Orissa" ଲେଖିଥିଲେ ।

୧୯୮୧ ଖ୍ରୀଃ ଡିସେମ୍ବର ମାସରେ ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ ମୁଦ୍ରା ଅଧ୍ୟୟନ ସଂଘ (Numismatic Society of India)ର ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନ ଜ୍ୟୋତିବିହାର ଇତିହାସ ବିଭାଗ ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ସେହି ଅବସରରେ ନ୍ୟୁ ଆସ୍‌ପେକ୍ଟସ୍‌ର ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡ ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ପଦରୁ

ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲା ଏବଂ ସେ ସେତେବେଳେ ଦୁନିଆର ସମ୍ମାନୀୟ ହୋଇଥିଲେ । କୁଳପତି ପଦବୀରେ ଥିବା ସମୟରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ସକ୍ରିୟ ଉଦ୍ୟମ ଫଳରେ ମୁଦ୍ରା ଅଧ୍ୟୟନ ସଂସଦର ସେହି ବର୍ଷର ଅଧିବେଶନ ନିକଟସ୍ଥ ବାହାରରେ ହେବ ବୋଲି ସ୍ଥିରୀକୃତ ହୋଇଥିଲା । ମାତ୍ର ବିଧିର ବିଡ଼ମ୍ବନାରେ ଅଧିବେଶନ ବସିବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ସାରିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିବା ନ୍ୟୁ ଅସ୍ପେକ୍ଟସ୍, ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡର ସଂପାଦକଙ୍କ ସ୍ୱର ତାଙ୍କ ଅବଦାନର ସାଧାରଣ ସ୍ୱୀକୃତି ସ୍ଥାନ ପାଇବା ତ ଦୂରର କଥା: ତାଙ୍କର ନାମ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଲା ନାହିଁ । ନିତାନ୍ତ ଅନିଚ୍ଛା ସତ୍ତ୍ୱେ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମେଳନର ଅଧିବେଶନରେ ଯୋଗଦେବା ପାଇଁ ଡକରା ପଠାଗଲା । ତେବେ ବି ଅଭିମାନ ନ ରଖି ସେ ଆସିଲେ କେବଳ ବାହାର ନିଜର ପ୍ରିୟ ଗବେଷଣା ବିଷୟର ମାନ ରଖିବା ପାଇଁ । ପ୍ରାଚୀନ ମୁଦ୍ରା ସଂପର୍କରେ ତାଙ୍କର ତଥ୍ୟମୂଳକ ତତ୍ତ୍ୱାଳୋଚନା ଅଭିଜ୍ଞତା ଗବେଷକମାନଙ୍କୁ ଅଭିଭୂତ କରି ଦେଇଥିଲା । ସେଦିନ ସମସ୍ତଙ୍କର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ଥିଲେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ । ଅନେକ ଗବେଷକମାନେ ଏହାକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିବେ ଯେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତି ହିଁ ସେମାନଙ୍କର ଅଧିବେଶନକୁ ସଫଳ ମଣ୍ଡିତ କରିଥିଲା । ଯେଣୁ ଜନକ ଦରକାର କୌଣସି ସାଂସ୍କୃତିକ ଅଧିବେଶନ ବା ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ମଣ୍ଡିତ କରିପାରେ; ମାତ୍ର ତାହା ଜୀବନ୍ତ କରେ ସବୁଠୁ ସୁନ୍ଦର ହୋଇ ଉଠିଥାଏ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଭଳି ଜ୍ଞାନୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତିରେ । କେବଳ ବାହାରରେ ମୁଦ୍ରା ଅଧ୍ୟୟନ ଅଧିବେଶନ ପରେ ବାରିପଦାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ କଂଗ୍ରେସର ଅଧିବେଶନରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅନୁପସ୍ଥିତି ଯେଉଁମାନେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ସେମାନେ ଏହାର ସତ୍ୟତା ଜାଣି ପାରିଥିବେ !

ମୁଦ୍ରା ଅଧ୍ୟୟନ ବିଶେଷାଙ୍କ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ନ୍ୟୁ ଅସ୍ପେକ୍ଟସ୍‌ର ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ବାଦ ଦେଲେ ଅନ୍ୟ ସବୁ ସାଧାରଣ ବିଷୟ ମାନଙ୍କ ଉପରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । ସଂପାଦକ ସେଥିରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେ ତାହା ର ମଧ୍ୟ ମୁଦ୍ରା-ଅଧ୍ୟୟନ ସହିତ କୌଣସି ସଂପର୍କ ନଥିଲା । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ନ୍ୟୁ ଅସ୍ପେକ୍ଟସ୍ ପାଇଁ ଯେଉଁ ସୂଚନା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ, ତାହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହେଲା କେବଳ ଏହି ସଂଖ୍ୟା ରେ ।

ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ :

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଉଭୟ ଇଂରାଜୀ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଯେମିତି କହିପାରୁଥିଲେ ସେମିତି ଲେଖିପାରୁଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ବିଭିନ୍ନ

ଏହି ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରିଛି । ସାବଲୀଳ ଭାଷା, ଅଭିନବ ତଥ୍ୟ ଓ ବଳିଷ୍ଠ ଯୁକ୍ତି ବିଚାର ତାଙ୍କ ଲେଖାକୁ ସରସ ଓ ଜନପ୍ରିୟ କରାଇଥାଏ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରଣୀତ ତାଙ୍କର ପୁସ୍ତକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ "ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ" ଅନ୍ୟତମ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ୧୯୭୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ ତିନୋଟି ଖଣ୍ଡରେ ଲେଖିବା ପାଇଁ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଯୋଜନା ଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତମ ଶତକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡର ନାମ "ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗ", ସପ୍ତମ ଶତକରୁ ୧୫୬୮ ଖ୍ରୀ: ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡର ନାମ "ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଉତ୍କଳ" ଏବଂ ୧୫୬୮ ଖ୍ରୀ:ରୁ ୧୯୪୮ ଖ୍ରୀ: ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡର ନାମ "ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଶା" ରଖାଯାଇଥିଲା । ମାତ୍ର ଏହାର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ "ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗ" ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ପରେ ଏହି ଯୋଜନା ଅଜ୍ଞାତକାରଣରୁ ମଝିରେ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏକାଧିକ ଅଧ୍ୟାୟରେ କଳିଙ୍ଗର ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତି ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ସମୀକ୍ଷା ଉପସ୍ଥାପନ କରି-ଅଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲେଖାଯାଇଥିବା କୌଣସି ଇତିହାସ ଗ୍ରନ୍ଥ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର "ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ" ଗ୍ରନ୍ଥ ସହିତ ଭାଷା, ଭାବ ଓ ତଥ୍ୟଗତ ଆଲୋଚନାରେ ସମକକ୍ଷ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ମୁଖବନ୍ଧରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଭବରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଏହି ରାଜ୍ୟର ଗୌରବମୟ ଅତୀତ ଅଜ୍ଞାତ ହୋଇ ପଡ଼ି ରହିଲେ ଭାରତବର୍ଷର ଇତିହାସ କେବେ ସକଳାଙ୍ଗ ହୋଇପାରିବ ତାହା ସନ୍ଦେହ । ଆଞ୍ଚଳିକ ଇତିହାସର ଗବେଷଣା ଓ ଜାତୀୟ ଇତିହାସର ପରିପୂର୍ତ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଅତି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସର ପୁନଃସଙ୍କଳନ ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ "ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ"ର ତିନୋଟି-ଯାକ ଖଣ୍ଡ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ପାରିଥିଲେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଏହି ମହତ୍ତ୍ୱ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଚରିତାର୍ଥ ହୋଇପାରିଥାନ୍ତା ।

ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ସଂକଳନ :

ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶା ଥିଲା ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅନେକ ମମତା ସ୍ଥଳ । ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ସେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲେ । ସେ ଉପଲବ୍ଧି କରୁଥିଲେ ଯେ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ସଂକଳନ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ସ୍ଥାନୀୟ ଲେଖକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ତରରେ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପାଇଁ ଡ୍. ନ. ସିଂହ ଏକ ଯୋଜନା

ଧକ୍ର (Scheme for Preparation oi University Level Books by Indian Authors) । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏହି ଯୋଜନା ଅନୁସାରେ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ସଂକଳନ ପାଇଁ ମୋର ନାମକୁ ସଂପୃକ୍ତ କରି ୟୁ. ଜି. ସି.ର ଅନୁମୋଦନ ଆଣିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ମୁଁ ବ୍ରହ୍ମପୁର ଖଲ୍ଲିକୋଟ ସାନ୍ଧ୍ୟ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଥିଲି । ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ମୋତେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଡେପୁଟେସନରେ ପଠାଇଲେ । ୧୯୭୬ ଖ୍ରୀ: ଫେବୃଆରୀ ମାସରେ ମୁଁ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଇତିହାସ ବିଭାଗରେ ଯୋଗଦେଲି । ଏଥିପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଆମର ଗବେଷଣା ଦାୟିତ୍ୱ କ୍ରମେ ମୋ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ କଲେ । ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ସଫଳୀକରଣ ପାଇଁ ମୁଁ ବଡ଼ ସଚେତନ ଥିଲି ଏବଂ ଅଧ୍ୟାପନା ଓ ଗବେଷଣାରେ ବରାବର ନିୟୋଜିତ ରହିଲି ।

ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତି ଦୁଇ ଖଣ୍ଡରେ ଲେଖା ହୋଇଥିଲା । ଇତିହାସ ଖଣ୍ଡକ ଏହାର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କୁ ଅର୍ପିତ ହେଲା ସମୟରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ କୁଳପତି ପଦବୀରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେ ତାହାର ପ୍ରକାଶନ ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ବିଦାୟ ପରେ ଅବସ୍ଥା ଭିନ୍ନ ରୂପ ନେଲା । ଇତି ମଧ୍ୟରେ ତିନିଜଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପାଣ୍ଡୁଲିପିର ସମୀକ୍ଷା କରାଯାଇ ସାରିଥିଲା ଏବଂ ସେମାନେ ଅନୁକୂଳ ମତ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଆର୍ଥିକ ଅସୁବିଧା ଦେଖାଇ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଏହାର ପ୍ରକାଶନ ସମ୍ପର୍କରେ ନୀରବ ରହିଲେ ।

ଇତିହାସ ବିଭାଗରେ ପ୍ରବୋଧ ବାବୁଙ୍କର ଯୋଗଦାନ :

ମୋର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଆସିବାର ଅଳ୍ପକାଳ ପରେ ପ୍ରବୋଧ କୁମାର ମିଶ୍ର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଯୋଗଦେଲେ । ସେ ବାଣପୁର ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ତଥା ରେଭେନସା କଲେଜରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ର ଥିଲେ ଏବଂ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ପ୍ରକଳ୍ପ ଯୋଜନାରେ ଦଶ ବର୍ଷ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ସହାୟକ (Research Assistant) ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ମୁଁ ଓ ପ୍ରବୋଧ ବାବୁ ଉତ୍କଳରେ ଥିବା ସମୟରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇ ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ସଂସ୍ଥା ତରଫରୁ ଯୁକ୍ତ ଦୁଇ (+2) ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପାଇଁ ଇଂଲଣ୍ଡ ଇତିହାସ ଲେଖିଥିଲୁ । ଆମ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଇତିହାସ ବିଭାଗରେ ସମ୍ମିଳିତ କରିବା ପାଇଁ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ପ୍ରବୋଧ

ବାବୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଉତ୍କଳର ସାଧୁଙ୍କର ସ୍ନେହଶୀଳ ଦୁର୍ବଳତା ଥିଲା । ସେହି ସ୍ନେହ ଓ ସେହି ଦୁର୍ବଳତା ଜୀବନର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କଠାରେ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛି । ଉତ୍କଳ ସାଧୁ ଯାହାଙ୍କୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ, ଅବସ୍ଥା ଚକ୍ରରେ ପଡ଼ି ସେ ତାଙ୍କର ଶତ୍ରୁତା କଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଉଦାର ହୃଦୟ କ୍ଷମି ଦେଉଥିଲା ।

କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କୁ ଅସିବା ଆଗରୁ ସୁବୋଧ ବାବୁ ଧାତୁଶୋଧନ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ତାଙ୍କର ପିଏଚ୍. ଡ଼ି. ଡିଗ୍ରୀ ନଥିଲା । ଏହା ତାଙ୍କର ଉନ୍ନତିର ସମୟରେ ଏକ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀକ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ହେବାକୁ ପାଇଁ ପିଏଚ୍. ଡ଼ି. ଡିଗ୍ରୀ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଯୋଗ୍ୟତା ଥିଲା । ଏହି କାରଣରୁ କୁଳପତି ପ୍ରଫେସର ଭୁବନେଶ୍ୱର ବେହେରା ସୁବୋଧ ବାବୁଙ୍କ ଉନ୍ନତି କରିବାକୁ ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ । କୁଳପତି ବେହେରାଙ୍କ ପ୍ରତି ଉତ୍କଳ ସାଧୁଙ୍କର ଅଗାଧ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିଲା । ସେ ତାଙ୍କୁ କେବେ କିଛି ପ୍ରତିବାଦ କରି ନଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏଥର ତାହାଙ୍କ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଜାତି ନିୟମକୁ ଉପେକ୍ଷା କଲେ । ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ତର୍କ ହେଲା । ସୁବୋଧ ବାବୁ ପୂର୍ବବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ପିଏଚ.ଡ଼ି ଥେସିସ୍ ଦେବେ ବୋଲି ଉତ୍କଳ ସାଧୁ ଲିଖିତ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେବା ପରେ କୁଳପତି ମୁଣ୍ଡ ଲୁଣ୍ଠାଇଲେ ନାହିଁ । ଶେଷରେ ଉତ୍କଳ ସାଧୁ ଉନ୍ନତି କରି ଛାଡ଼ି ହେଲେ ଅଡ଼ିଥିଲେ । ମାତ୍ର କୁଳପତି ସେହିଦିନର ଅନୁରୋଧକୁ ସେତେବେଳେ ଆଉ ଏଡ଼ି ନ ଦେଲେ । ଉତ୍କଳ ସାଧୁଙ୍କର ବିଜୟ ହେଲା । ସୁବୋଧ ବାବୁ ଉନ୍ନତି ଦେଇ ଫେରି ପାଇଲେ । ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ର ମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଉତ୍କଳ ସାଧୁଙ୍କର ବ୍ୟଗ୍ରତା ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ । ବସ୍ତୁତଃ ଯେଉଁମାନେ ଉତ୍କଳ ସାଧୁଙ୍କର ସ୍ନେହ, ସମର୍ଥନ ଓ ଆଶୀଷ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଅନୁଗାମୀ ହୋଇଥିଲେ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଆଜି ଉଚ୍ଚସ୍ତରରେ ଉନ୍ନତ କରି ଅଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଯେ ସୁବୋଧ ବାବୁଙ୍କର ଗବେଷଣା ଭିତ୍ତିଭୂମି ରଚନା ପାଇଁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାଷା ଘଟଣା ଥିଲା । ଏହାପରେ ସେହି ବିଭାଗର ରୂପ ରଙ୍ଗ ରସ ସବୁକିଛି କ୍ରମେ ବଦଳିଗଲା । ଡଃ ସାଧୁ ଯେ କେତେ ଯୋଗ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ବାଛୁଥିଲେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ନିଜ ଯୋଗ୍ୟତା ଦ୍ୱାରା ସୁବୋଧବାବୁ ପ୍ରମାଣିତ କରିସାରିଛନ୍ତି ।

ନାଳନ୍ଦା ପ୍ରକାଶନ :

ମୁଁ ଓ ସୁବୋଧ ବାବୁ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରରେ ଯୋଗଦେବା ପରେ ନାଳନ୍ଦା ପ୍ରକାଶନ, କଟକର ଦୃଷ୍ଟି ରସାୟନ ବିଜ୍ଞାନ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ନାଳନ୍ଦା ସଂସ୍ଥାର ପରିଚାଳକ ଶ୍ରୀଧରଦେବ ସାହୁ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଅସି କଲେଜ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ସଂପର୍କରେ ଏକ ଯୋଜନା ଉତ୍କଳ ସାଧୁଙ୍କୁ ଦେଲେ । ଶ୍ରୀଧରଦେବ

ତାଙ୍କ ସହିତ ଆମ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଆଲୋଚନା ହେଉଥିଲା । ଫଳରେ ଆମେ +2 ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ପୃଥିବୀ ଇତିହାସ (World History) ଓ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଭାରତ (Medievel India) ଲେଖିଲୁ । ପୃଥିବୀ ଇତିହାସ ଆମ ଦୁଇଜଣଙ୍କ ନାମରେ ଏବଂ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଇତିହାସ ପ୍ରବୋଧ ବାବୁ ଓ ମୋର ନାମରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ନାଲନ୍ଦା ପାଇଁ ଆମ ତିନି ଜଣଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅବଦାନ ଥିଲା ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ (History of Orissa) । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଅଧୁନାତନ ଯୁଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ତଥ୍ୟମୂଳକ ରାଜନୈତିକ ଇତିହାସ ଗୋଟିଏ ଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଉପସ୍ଥାପନ କଲୁ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହେଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣରେ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ କେତେକ ତ୍ରୋଟିଚ୍ୟୁତି ସଂଶୋଧନ କରିବା ପାଇଁ ଡ଼କ୍ଟର ସାହୁ ଚିନ୍ତିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଇତି ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀଦେବ ବାବୁଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଲା ଏବଂ ନାନାଦି ପରିସ୍ଥିତି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ କିଛି କରିବାକୁ ସୁବିଧା ପାଇଲେ ନାହିଁ । ପୁସ୍ତକର ଅନେକ ସଂସ୍କରଣ ବାହାରିଛି ଏବଂ ମୁଦ୍ରଣ ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ ବଢ଼ି ଚାଲିଛି । ମାତ୍ର ଡ଼କ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ନାମରେ ଏହାର ଲୋକପ୍ରିୟତା ଅବ୍ୟାହତ ରହିଛି ।

ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭୂଖୋଦନ :

ଡ଼କ୍ଟର ସାହୁ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଇତିହାସ ପ୍ରତି ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବେ ଆକୃଷ୍ଟ ଥିଲେ । ସେ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ଓ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ପରସ୍ପରର ପରିପୂରକ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଅଭିଜ୍ଞତା ଅର୍ଜନ ପାଇଁ ତତ୍ପର ଥିଲେ । ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ କୌଣସି ବିଧିବଦ୍ଧ ତାଲିମ ପାଇନଥିଲେ । ଏହା ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଏକ ଅବଶୋଷ । ଏହି ଅଭାବର ପୂରଣ ପାଇଁ ସେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ପ୍ରୟାଗଠାରେ ମଧ୍ୟ ୧୯୫୭-୫୮ରେ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର କୌଶାମ୍ବୀ ଭୂଖୋଦନ ସମୟରେ ଏବଂ ୧୯୫୮ରେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିକଟସ୍ଥ ଶିଶୁପାଳ ଗଡ଼ ଭୂଖୋଦନ ସମୟରେ ସେ ନିଜେ ସ୍ଥାନ ପରିଦର୍ଶନ କରି ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ଅନେକ କଥା ଶିଖିଥିଲେ । ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଥିବା ସମୟରେ ୧୯୬୬ରେ ଭୁଅସୁଣୀ ପାହାଡ଼ ଓ ୧୯୬୭ରେ ଜଉଗଡ଼ ଖୋଦନରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ଏ ସମ୍ପର୍କୀୟ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଅଭିଜ୍ଞତା ମଧ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଇତିହାସ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବେ ଯୋଗ ଦେବା ପରେ ଡ଼କ୍ଟର ସାହୁ ଓଡ଼ିଶା ସାଂସ୍କୃତିକ ବିଭାଗ ଓ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତରଫରୁ କଳାହାଣ୍ଡି ଜିଲ୍ଲାର ନର୍ଲା ନିକଟସ୍ଥ ଅସୁରଗଡ଼ର

ବାବୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ସ୍ନେହଶୀଳ ଦୁର୍ବଳତା ଥିଲା । ସେହି ସ୍ନେହ ଓ ସେହି ଦୁର୍ବଳତା ଜୀବନର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କଠାରେ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛି । ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀ ସାହାଯ୍ୟ କରି ପାରୁଥିଲେ, ଅବସ୍ଥା ଚକ୍ରରେ ପଡ଼ି ସେ ତାଙ୍କର ଧାର୍ଯ୍ୟତା କଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଉଦାର ହୃଦୟ ସ୍ପର୍ଶି ଦେଉଥିଲା ।

କୋଣାର୍କ ବିହାରକୁ ଆସିବା ଆଗରୁ ପ୍ରବୋଧ ବାବୁ ଧାଟଶାଳିଙ୍କ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ତାଙ୍କର ପିଏଚ୍ ଡି. ଡିଗ୍ରୀ ମିଳିଲା । ଏହା ତାଙ୍କର ଇଣ୍ଟରଭ୍ୟୁ ସମୟରେ ଏକ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ସନ୍ଦେହର ସୃଷ୍ଟି କଲା । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ହେବାକୁ ପାଇଁ ପିଏଚ୍. ଡି. ଡିଗ୍ରୀ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଯୋଗ୍ୟତା ଥିଲା । ଏହି କାରଣରୁ କୁଳପତି ପ୍ରଫେସର ଭୁବନେଶ୍ୱର ବେହେରା ପ୍ରବୋଧ ବାବୁଙ୍କ ଇଣ୍ଟରଭ୍ୟୁ ନେବାକୁ ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ । କୁଳପତି ବେହେରାଙ୍କ ପ୍ରତି ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଅଗାଧ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିଲା । ସେ ତାଙ୍କ କେବେ କାହିଁ ପ୍ରତିବାଦ କରି ନଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏଠି ତାହାରେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ରକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ସେ ନିଜ ସମ୍ମାନକୁ ଉପେକ୍ଷା କଲେ । ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୁକ୍ତି ତର୍କ ହେଲା । ପ୍ରବୋଧ ବାବୁ ଦୁଇବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ପିଏଚ୍.ଡି ଥେସିସ୍ ଦେବେ ବୋଲି ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଲିଖିତ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେବା ସତ୍ତ୍ୱେ କୁଳପତି ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଇଲେ ନାହିଁ । ଶେଷରେ ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଇଣ୍ଟରଭ୍ୟୁ କକ୍ଷ ଛାଡ଼ି ଚାଲି ଆସୁଥିଲେ । ମାତ୍ର କୁଳପତି ସେଦିନର ଅଚଳାବସ୍ଥାକୁ ସେତିକିରେ ଇତି ଟାଣି ଦେଲେ । ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ବିଜୟ ହେଲା । ପ୍ରବୋଧ ବାବୁ ଇଣ୍ଟରଭ୍ୟୁ ଦେଇ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ । ପ୍ରିୟ ଛାତ୍ର ମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ବ୍ୟଗ୍ରତା ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ । ବସ୍ତୁତଃ ଯେଉଁମାନେ ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ସ୍ନେହ, ସମର୍ଥନ ଓ ଆଶୀଷ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ସହକର୍ମୀ ହୋଇଥିଲେ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଆଜି ଉଚ୍ଚସ୍ତରୀୟ ଉନ୍ନତ କରି ଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଯେ ପ୍ରବୋଧ ବାବୁଙ୍କର ଯୋଗଦାନ ଉତ୍କଳୀୟ ବଙ୍ଗର ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଘଟଣା ଥିଲା । ଏହାପରେ ଏହି ବନ୍ଧୁତାର ରୂପ ରଙ୍ଗ ରସ ସବୁକିଛି କ୍ରମେ ବଦଳିଗଲା । ଡଃ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଯେଉଁ ଜଣେ ଯୋଗ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ବାଛିଥିଲେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ନିଜ ଯୋଗ୍ୟତା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରବୋଧବାବୁ ପ୍ରମାଣିତ କରିପାରିଛନ୍ତି ।

ନାଳନ୍ଦା ପ୍ରକାଶନ :

ମୁଁ ଓ ପ୍ରବୋଧ ବାବୁ କୋଣାର୍କ ବିହାରରେ ଯୋଗଦେବା ପରେ ନାଳନ୍ଦା ପ୍ରକାଶନ, କଟକର ଦୃଷ୍ଟି ଉତ୍କଳୀୟ ବିହାର ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ନାଳନ୍ଦା ସଂସ୍ଥାର ପରିଚାଳକ ଶୁକଦେବ ସାହୁ କୋଣାର୍କ ବିହାର ଆସି କଲେଜ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ସଂପର୍କରେ ଏକ ଯୋଜନା ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଦେଲେ । ଶୁକଦେବ

ତାଙ୍କ ସହିତ ଆମ ଶିକ୍ଷକଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଆଲୋଚନା ହେଲା । ଫଳରେ ଆମେ +2 ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ପୃଥିବୀ ଇତିହାସ (World History) ଓ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଭାରତ (Medieval India) ନେଇଥିଲୁ । ପୃଥିବୀ ଇତିହାସ ଆମ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ନାମରେ ଏବଂ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଇତିହାସ ପ୍ରବୋଧ ବାବୁ ଓ ମୋର ନାମରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ନାଲନ୍ଦା ପାଇଁ ଆମ ଦୁଇ ଜଣଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅବଦାନ ଥିଲା ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ (History of Orissa) । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଆଧୁନିକ ଯୁଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ତଥ୍ୟମୂଳକ ରାଜନୈତିକ ଇତିହାସ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କଲା ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହେଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣରେ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ କେତେକ ଦୋଷତ୍ରୁଟି ସଂଶୋଧନ କରିବା ପାଇଁ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଚେଷ୍ଟିତଥିଲେ । ମାତ୍ର ଇତି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବୋଧ ବାବୁଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଅନ୍ତ ହେଲା ଏବଂ କାମଚଳା ପରିସ୍ଥିତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟାଇଁ ହେତୁ ସେ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାକୁ ଚାହିଁଲେ ନାହିଁ । ପୁସ୍ତକର ଅନେକ ସଂସ୍କରଣ ବାହାରିଛି ଏବଂ ମୁଦ୍ରଣ ତ୍ରୁଟିର ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ ବଢ଼ି ଚାଲିଛି । ମାତ୍ର ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ନାମରେ ଏହାର ଲୋକପ୍ରିୟତା ଅବ୍ୟାହତ ରହିଛି ।

ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭୂଖୋଦନ :

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଇତିହାସ ସହ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ପାଇଥିଲେ । ସେ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ଓ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ପରସ୍ପରର ପରିପୂରକ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ଅଭିଜ୍ଞତା ଅର୍ଜନ ପାଇଁ ଇଚ୍ଛୁକ ଥିଲେ । ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ କୌଣସି ବ୍ୟବହାରିକ ତାଲିମ ପାଇନଥିଲେ । ଏହା ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଏକ ଅପଶୋଷ । ଏହି ଅଭାବର ପୂରଣ ପାଇଁ ସେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ଛାତ୍ରାବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ୧୯୪୭-୪୮ ରେ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର କୌଶାମ୍ବୀ ଭୂଖୋଦନ ସମୟରେ ଏବଂ ୧୯୪୮ ରେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିକଟସ୍ଥ ଶିଶୁପାଳ ଗଡ଼ ଭୂଖୋଦନ ସମୟରେ ସେ ସେହି ସ୍ଥାନମାନ ପରିଦର୍ଶନ କରି ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ସଂପର୍କରେ ଅନେକ କଥା ଶିଖିଥିଲେ । ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଥିବା ସମୟରେ ୧୯୫୨ରେ ଭୁଆସୁଣୀ ପାହାଡ଼ ଓ ୧୯୫୭ରେ ଜଉଗଡ଼ ଖୋଦନରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ଏ ସଂପର୍କୀୟ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଅଭିଜ୍ଞତା ମଧ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଇତିହାସ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଯୋଗ ଦେବା ପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଓଡ଼ିଶା ସାଂସ୍କୃତିକ ବିଭାଗ ଓ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ତରଫରୁ କଳାହାଣ୍ଡି ଜିଲ୍ଲାର ନର୍ଲା ନିକଟସ୍ଥ ଅସୁରଗଡ଼ର

ଭୂଖୋଦନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନେତୃତ୍ୱ ନେଇଥିଲେ । ଏହି ଖୋଦନ କାର୍ଯ୍ୟ ୧୯୭୩ ଖ୍ରୀ: ଫେବୃଆରୀ ୧୪ ରୁ ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମାଗତ ଭାବେ ଗୋଟିଏ ମାସ ଚାଲିଥିଲା । ଏଥିରୁ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ତୃତୀୟ ଶତକରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚମ ଶତକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମୟର ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ ନିଦର୍ଶନ ଓ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ୧୯୭୮ ଖ୍ରୀ:ରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଅଧୁନିକ ବରଗଡ ଜିଲ୍ଲାର ମେଲଛା-ମୁଣ୍ଡାର ୧୦ କିଲୋମିଟର ଦୂରରେ ଝର ଉପତ୍ୟକାର ଗଣିଆପାଲି ଠାରେ ଏକ ମୁଚଲିନ୍ଦ ବୌଦ୍ଧ ବିହାରର ଅଂଶ ବିଶେଷ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ । ଏଠାରେ ମୁଚଲିନ୍ଦ ଭୁଜଙ୍ଗର ଫଣାଟି ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଉପରୁ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ବିହାର ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚମ ଶତକରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥିଲା ବୋଲି ଡକ୍ଟର ସାହୁ ମତ ଦେଇଥିଲେ ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସୋନପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଅସୁରଗଡ଼ ଠାରେ ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟତାର ସନ୍ଧାନ ପାଇଥିଲେ ଏବଂ କୁଳପତି ଥିବା ସମୟରେ ପୁଣା ବିଶ୍ୱ-ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଡକ୍ଟର ହଂସମୁଖ ଧୀରଜଲାଲ ସାଂକାଲିଆଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ସେଠାରେ ଭୂଖୋଦନ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ଖ୍ରୀ:ପୂ: କାଳୀନ ସଭ୍ୟତାର ସଂକେତ ମିଳିପାରେ ବୋଲି ସେ ଦୃଢ଼ ଆଶା କରିଥିଲେ ତାହା ଫଳବତୀ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ଅଳ୍ପ କାଳ ପରେ ଏହି ଯୋଜନାକୁ ଡକ୍ଟର ସାଂକାଲିଆ ଓହ୍ଲାଇ ଦେଲେ । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିକୂଳ ପରିସ୍ଥିତିର ଅଧୀନ ହୋଇ କୁଳପତି ପଦରୁ ଅବ୍ୟାହତି ନେଲେ । ଫଳରେ ଅସୁରଗଡ଼ ଭୂଖୋଦନ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରହିଗଲା । ଏହାପରେ କେନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ଦକ୍ଷ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ଅଧ୍ୟାପକମାନଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ତାଲିମ ଶିବିର ସେଠାରେ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ର ଖୋଲାଯାଇଥିଲେ । ମୋଟାମୋଟି ଭାବରେ ସୋନପୁରର ଅସୁରଗଡ଼ ଭୂଖୋଦନ କାର୍ଯ୍ୟ ସଫଳ ହୋଇ ପାରିନଥିଲା ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କର ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଉପଦେଷ୍ଟା ରୂପେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ସମୟରେ ଖଡ଼ିଆଳର ନୂଆପଡ଼ା ଜିଲ୍ଲାର ମାରାଗୁଡ଼ା ଉପତ୍ୟକାରେ କେତେକ ଭୂଖୋଦନ କରିଥିଲେ । ତାହା ଫଳରୁ ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ସହିତ ସେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଥିଲେ ଏବଂ ଏହିଠାରେ ହିଁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷଷ୍ଠ ସପ୍ତମ ଶତକରେ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ରାଜଧାନୀ ଶରଭପୁର ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ବୋଲି ମତ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଖଡ଼ିଆଳ ଯୁବରାଜ ଜ୍ଞାନମିତ୍ର ସିଂହଦେଓ ତାଙ୍କୁ ମାରାଗୁଡ଼ା ଅଞ୍ଚଳର ଉପତ୍ୟକାରେ ଭୂଖୋଦନ କରିବା ପାଇଁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଏଠାରୁ ଭୂଖୋଦନରୁ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ନନ୍ଦପୁରର ଏକ ଶାକ୍ତପୀଠ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ ।

ସେଠାରେ ମିଳିଥିବା ଏକ ତ୍ରିଭୁଜାଦେବୀ ମୂର୍ତ୍ତିର ତଳେ ଗୁପ୍ତକାଳୀନ ବ୍ରାହ୍ମୀ ଲିପିରେ ଦେବୀଙ୍କର ନାମ "ମାହେଶ୍ୱରୀ ଭଗବତୀ" ଲେଖିତ ଥିବାର ସେ ପାଠ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହା ନଳବଂଶ ନରପତି ଭବଦତ୍ତ ବର୍ମନ୍‌ଙ୍କ କୃତି ବୋଲି ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ସଂପର୍କରେ କୌଣସି ଡିଗ୍ରୀ ବା ଡିପ୍ଲୋମା ନ ଥାଇ ଏବଂ ଏହିପରି ଏକ ବୈଷୟିକ ବିଦ୍ୟାକୁ ସଂସ୍କୃତିର ଅଧ୍ୟୟନରେ ଅଙ୍ଗୀଭୂତ କରି ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଉପଦେଷ୍ଟା ପଦବୀକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇ-ପାରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ ।

ରୁଷିଆ ପରିଦର୍ଶନ :

୧୯୭୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଏକ ସାଂସ୍କୃତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ରୁଷିଆ ପରିଦର୍ଶନରେ ଯାଇଥିଲେ । ଏହା ତାଙ୍କର କର୍ମମୟ ଜୀବନର ଆଉ ଏକ ଗୌରବ ଥିଲା । ରୁଷିଆରେ ସେ ଅନେକ ଐତିହାସିକ ସ୍ଥାନ ପରିଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଲେନିନ୍‌ଗ୍ରାଡ୍, ସମରକନ୍ଦ, ଦୁଶାନ୍‌ବେ ଓ ମସ୍କୋର ପାଠାଗାରରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅନୁଧ୍ୟାନ ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ଦୁଶାନ୍‌ବେର ଏକ ଆଲୋଚନା ଚକ୍ରରେ ସେ ତାଙ୍କର ଅଭିଜ୍ଞତା ସଂପର୍କରେ ଭାଷଣ ଦେଇଥିଲେ । ସେ କହନ୍ତି ଯେ ଏକ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ତାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ କିଛି କହିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରାଯାଇଥିଲା ଏବଂ ସେହି ଅବସରରେ ସେ ସେଠାକାର ଲୋକଙ୍କୁ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେରଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ବୁଝାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ତାହା ଥିଲା ଜନ୍ମମାଟିର କବିଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ।

ଲଙ୍କାର ଅନ୍ୱେଷଣ :

ଶ୍ରୀ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ କୁମାର ଦାସ (ସହପାଠୀ)ଙ୍କ ଭାଷାରେ ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ଇତିହାସ ସୃଷ୍ଟିର ନବୀକରଣ କରି ତାଙ୍କର 'ନବୀନ' ନାମକୁ ସାର୍ଥକ କରିପାରିଅଛନ୍ତି । (ସ୍ମରଣିକା, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ୧୯୯୦, ପୃଷ୍ଠା ୫୧) ଏହାର ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆମେମାନେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଲେଖାରୁ ପାଇଥାଉଁ । ମାତ୍ର ସବୁଠାରୁ ଚାଞ୍ଚଲ୍ୟକର ଉଦାହରଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଯେତେବେଳେ ସେ ଆଧୁନିକ ସୋନପୁର (ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର)କୁ ରାମାୟଣ ଯୁଗର ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ଲଙ୍କା ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ତାଙ୍କ ପି.ଏଚ୍. ଡି. ସନ୍ଦର୍ଭ "ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ"ରେ ବହୁଳ ଯୁକ୍ତି ଓ ତଥ୍ୟର ଆଧାରରେ ପ୍ରମାଣ କଲେ ଯେ ଓଡ଼ିଶା ହିଁ ବଜ୍ରଯାନ ତନ୍ତ୍ରର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ପୀଠ, ଏହି ଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ସମ୍ବଲ ରାଜ୍ୟ ସମ୍ବଲପୁର ଅଟେ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ଭଗ୍ନୀ ସହଜଯାନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିକା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରା, ଲଙ୍କା ରାଜ୍ୟର ରାଜବଧୂ ଥିଲେ ଯେଉଁ ଲଙ୍କା ଆଧୁନିକ ସୋନ-ପୁରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ସୋମବଂଶୀ ରାଜା କୁମାର ସୋମେଶ୍ୱରଙ୍କ ସୋନପୁର ତାମ୍ର ଫଳକ ଏବଂ ତେଲୁଗୁ-ଚୋଡ଼ ବଂଶର ସୋମେଶ୍ୱର ଦେବ ବର୍ମଦେବଙ୍କ ମହଦା ତାମ୍ର ଫଳକ ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସୋନପୁର ପଶ୍ଚିମ ଲଙ୍କା ବା ଲଙ୍କା ରାଜ୍ୟ ରୂପେ ଅଭିହିତ ଥିଲା । ତନ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ମଧ୍ୟ-ପୁରର ଲଙ୍କା ଯେ ବସ୍ତୁତ ଭାବରେ ସୋନପୁରରେ ଥିଲା ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଏହି ତଥ୍ୟ ଅନେକ ଗବେଷକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ ଓ ଅନୁମୋଦିତ ହୋଇଅଛି । ମାତ୍ର ପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଯେତେବେଳେ ତନ୍ତ୍ର ପୀଠ ସୋନପୁର ଲଙ୍କା ଏବଂ ରାବଣର ଲଙ୍କା ରାଜ୍ୟ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ବୋଲି ମତ ଦେଲେ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚହଳ ଖେଳିଗଲା । କେତେକ ତାଙ୍କର ମତକୁ ମାନିନେଲେ, କେତେକ ବିରୋଧ କଲେ ଏବଂ କେତେକ ଅଶୋଭନୀୟ ମନ୍ତବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ସିଂହଳ ଦ୍ୱୀପ ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ଲଙ୍କା ନୁହେଁ ବୋଲି ପ୍ରଖ୍ୟାତ ପଣ୍ଡିତ-ମାନେ ଏକମତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଲଙ୍କାର ଅବସ୍ଥିତି ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହୋଇପାରୁ ନଥିଲା ଏବଂ ଏ ସଂପର୍କରେ ଐତିହାସିକମାନେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ପୋଷଣ କରୁ-ଥିଲେ । ଏଚ୍. ଏସ୍. ଅଧିକାରୀ ମଣ୍ଡୋଦେଶରେ, (JBRAS-XXX PP408), ଏସ୍. ଏନ୍. ମେହେଟା ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆରେ (ହୁବଳବାଣ୍ଡ, ୧୯୩୧), ଓ ଭି. ଏଚ୍. ଭାଡେର ମାଲଦ୍ୱୀପରେ (IHQ II PP345f) ଲଙ୍କା ରାଜ୍ୟର ଅବସ୍ଥିତି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରୁଥିବା ବେଳେ ଭୁବନେଶ ବେହେରା ଆସାମରେ, ରାୟ ବାହାଦୂର ହୀରାଲାଲ୍ ଜବଲପୁରରେ, ସାଂକାଲିଆ ପ୍ରମୁଖ ଅନେକ ଐତିହାସିକ ଅମରକଣ୍ଟକରେ, ଦ୍ୱାରକା ପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର ଅନ୍ଧ୍ରରେ ଏବଂ ହୀରାଲାଲ୍ ଶୁକ୍ଳା ଗୋଦାବରୀ ଅବବାହିକାରେ ଏହି ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ୱେଷଣ କରୁଥିଲେ । ଏ ସଂପର୍କରେ ଆହୁରି ଅନେକ ମତ ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ସୋନପୁରଠାରେ ରାମାୟଣ କାଳୀନ ଲଙ୍କା ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ବୋଲି ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଯେତେବେଳେ ତଥ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପିତ କଲେ ଭାରତ ତଥା ବାହାରର ଅନେକ ଗବେଷକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ପ୍ରଖ୍ୟାତ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଡକ୍ଟର ସାଂକାଲିଆ

ଅତେବ ଆସିଲେ ଡକ୍ଟର ଶାହୁଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱରେ ଶୋନପୁର-ସମ୍ବଲପୁର ଠାରେ ପ୍ରମାଣ୍ୟ କାଳୀନ ପରବେଷଣର ଅନୁଷ୍ଠାନ ପାଇଁ । ଏ ବିଷୟରେ ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ଦେଇ ଅନେକ ଐତିହାସିକ ଡକ୍ଟର ଶାହୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି ଲେଖିଲେ । କେତେ ସନ୍ଦେହୀଙ୍କ ମତ ଦେଇଥିଲେ ଐତିହାସିକ ସ୍ୱର୍ଗତ ପଣ୍ଡିତ ଏହାଙ୍କୁ ଅନ୍ଦେଲଣ ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥାନ୍ତେ; ସେ ଶୋନପୁର ଅଞ୍ଚଳକୁ ପଶ୍ଚିମ ଲଙ୍କା ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାନ୍ତେ । ଦ୍ୱାରକା ପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର ମଧ୍ୟ ଡ.ଙ୍କ ଲେଖାରେ ଡକ୍ଟର ଶାହୁଙ୍କ ମତକୁ ସମର୍ଥନ ନ ଦେଲେ ହେଁ ସମ୍ମାନ ଦେଇଥିଲେ ।

ଶୋନପୁର ଲଙ୍କା ହୋଇପାରେ, ନ ହୋଇପାରେ ମଧ୍ୟ । ମାତ୍ର ଏ ସଂପର୍କରେ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଲୁପ୍ତ ତଥ୍ୟକୁ ପ୍ରାକଟ୍ୟ ପ୍ରକାଶରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରି ଗବେଷକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରି ଡକ୍ଟର ଶାହୁ ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରି ଯାଇଥିଲେ । ଅଜ୍ଞାତମାନଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଏହା ଉପରେ ଆଲୋଚନା-ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ଅଧିକ ଆବଶ୍ୟକ । ତାଙ୍କର ଐତିହାସିକ ବନ୍ଧୁ ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କର ଏକ ସନ୍ଦେଶ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଡକ୍ଟର ପାଣିଗ୍ରାହୀ "ମୋ ସମୟର ଓଡ଼ିଶା"ରେ ଲେଖିଥିଲେ :

"ସମ୍ବଲପୁର ଅଞ୍ଚଳର ଅବସ୍ଥା କିଛିଏ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର । ଏଠାରେ ସମ୍ବଲପୁରୀ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଅସୁରମାନଙ୍କୁ ନାଶ ଧ୍ୱଂସ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ମନମୁଣ୍ଡାଠାରେ କୋଟିଏ ଅସୁରଗଡ଼ ଅଛି ଓ କଳାହାଣ୍ଡିରେ ମଧ୍ୟ କୋଟିଏ ଅସୁରଗଡ଼ ଅଛି । ସମ୍ବଲପୁରୀ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଅସୁରମାନଙ୍କୁ ମାରିଦେବା ପରେ ସେମାନଙ୍କ ଗଡ଼ ଖାଲିପଡ଼ିଛି । ସମ୍ବଲପୁର ଅଞ୍ଚଳରେ ସେ ଲଙ୍କା ଥିବା ଏକଥା କେତେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଐତିହାସିକ ପ୍ରମାଣ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଦୁର୍ଗମସ୍ଥା ଲଙ୍କାକୁ ଜଙ୍ଗଲ ଜଙ୍ଗଲ ପୁରା ମାରିଦେଇ ସମ୍ବଲପୁରୀ ଓଡ଼ିଆମାନେ ମୋଟାସୋଟା ହୋଇଛନ୍ତି । ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ରାକ୍ଷସ କେହି ଦେଖାଯାନ୍ତି ନାହିଁ ।" (ପୃଷ୍ଠା ୯୦)

ଏହା ପଢ଼ିବା ପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ କହିଲେ, "ମୋର ଯାହା କହିବାର କଥା ମୁଁ କହିଛି ଓ କହିବି । ଅନ୍ୟମାନେ ଯାହା କହିବାର କହନ୍ତୁ ।"

ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ବିଭାଗ (Department of Indian Culture :

ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ନାମରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଭାଗର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅନ୍ତିମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ସଂସ୍କୃତ, ପାଲି,

ଅଭିଲେଖ, ପ୍ରାଚୀନ ମୁଦ୍ରା, କଳା-ସ୍ଥାପତ୍ୟ, ଧର୍ମ-ଦର୍ଶନ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟକୁ ସାଂସ୍କୃତିକ ବିଷୟର ସନ୍ନିବେଶରେ ଏଥିପାଇଁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ୟୁ. ଜି. ସି.ର ଅନୁମୋଦନ କ୍ରମେ ଏହି ବିଭାଗ ୧୯୬୮ରୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହେଲା । ଏକ ନୂତନ ବିଭାଗ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଆରମ୍ଭରୁ ଇତିହାସ ବିଭାଗ ସହିତ ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇ ରହିଥିଲା ଏବଂ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଉଭୟ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ଥିଲେ । ପାଲି, ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରଭୃତି ପଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାପକ ମାନଙ୍କୁ ସାମୟିକ ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତ କରାଯାଇଥିଲା । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅଧିନସ୍ଥ କଲେଜମାନଙ୍କରେ +୨ ଓ ବି. ଏ. ସ୍ତରରେ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ନାମରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଷୟ ଆରମ୍ଭ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ ହେଲା ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଚିନ୍ତିତ ଥିଲେ ଯେ ଅଳ୍ପ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ବିଭାଗ ଇତିହାସ ବିଭାଗରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହୋଇ ଉଠିବ ଏବଂ କାବ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର, ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ନୂତନ ବିଷୟ ଏହାର ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ କ୍ରମେ ସନ୍ନିବେଶ ହୋଇ ଭାରତର ଏକ ଆଦର୍ଶ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ବିଭାଗ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବ । ମାତ୍ର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଅବସର ନେବା ପରେ ପରେ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ବିଭାଗକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଭାଗର ମାନ୍ୟତା ଦିଆଗଲା ନାହିଁ ଏବଂ ତାହା ଇତିହାସ ବିଭାଗରେ ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇଗଲା ବୋଲି କୁହାଗଲା । ଏହା ଫଳରେ ୟୁ.ଜି.ସି.ର ଅନୁମୋଦନ କ୍ରମେ ମିଳିଥିବା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରଫେସର ପଦଟି ଇତିହାସ ବିଭାଗର ଅଧୀନ ହୋଇ ରହିଗଲା । ମାତ୍ର ଏହାଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଯେ କେତେବଡ଼ କ୍ଷତି ହେଲା, ତାହା କେହି ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେନାହିଁ । ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ବିଷୟର ସୁରକ୍ଷା ଓ ପରିବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କୁ ଆନ୍ତରିକ ସଂଗ୍ରାମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏହି ବିଭାଗଟି ଯେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ସାଧନା ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ଏହି ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଗଣ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଡିଗ୍ରୀ ଲାଭକରି ପାରିଥିଲେ । ଏହିପରି ଏକ ଭିନ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ଶୋଚନୀୟ ଭାବରେ ହତ୍ୟା କରାଗଲା । ଏ ସଂପର୍କରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ କେବେ କିଛି କହୁନଥିଲେ । ସେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଭିକ୍ଷୁ ଥିଲେ ଯେ କେହି ବୁଦ୍ଧିବଳରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସ୍ମିତ ମୁଖଛବି ବହିରଙ୍ଗ ପାରିଲେ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ .

ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ମତରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ହେଲା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଶେଷ ପରିଣତି । ତାଙ୍କ ଭାଷାରେ "ଅଦ୍ୱୈତବାଦ (ହୀନଯାନ)ରୁ ଯେପରି ମହାଯାନ ଓ ମହାଯାନରୁ ଯେପରି ବଜ୍ରଯାନର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ହେଲା, ସେହିପରି ବଜ୍ରଯାନ ମଧ୍ୟ

ନୂତନ ଜଗନ୍ନାଥଧ୍ୟାନରେ ସନ୍ନିବେଶ ହୋଇଅଛି । (ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ପୃ : ୩୬) । ସିଦ୍ଧ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ତାଙ୍କର "ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧି" ଗ୍ରନ୍ଥର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ତନ୍ତ୍ରଯାନର ଦେବତା ବଜ୍ରସତ୍ତ୍ୱଙ୍କୁ "ଜଗଜ୍ଜନ ସ୍ରଷ୍ଟା, ସର୍ବବୁଦ୍ଧମୟ, ସର୍ବଜିନବରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୂଜିତ ଜଗନ୍ନାଥ" ବୋଲି ସ୍ତୁତି କରିଛନ୍ତି । ସେହି ବଜ୍ରସତ୍ତ୍ୱ "ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧି"ରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ମଧ୍ୟ ଶାକ୍ୟବୁଦ୍ଧ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ଜଗନ୍ନାଥ ଅଭିନ୍ନ ବୋଲି ଡକ୍ଟର ସାହୁ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳୀୟ ଧର୍ମରୂପେ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମର ଅଭ୍ୟୁଦୟର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ ତନ୍ତ୍ରଯାନର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ତେଣୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମର ଗଠନରେ ତନ୍ତ୍ରଯାନର ଭୂମିକା ସ୍ୱାଭାବିକ ଥିଲା । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଲେଖିଛନ୍ତି "ଉତ୍କଳୀୟ ଧର୍ମର ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ବେଦବେଦାନ୍ତ ଉପନିଷଦରୁ ସୂତ୍ରଧାର ଆଣି ତାହା ଉପରେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ସୂତ୍ରଧାରକୁ ଯୋଡ଼ି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଠାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ସମାବେଶ କରିବା ଉଦ୍ୟମ କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେମାନେ ଭୁଲିଯାନ୍ତି ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମ ତା'ହାର ନୂତନ ଉତ୍ପତ୍ତି କାଳରେ ସମସାମୟିକ ଓ ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବର ସୂତ୍ରଧାର ଦ୍ୱାରା ନିଜକୁ ରଞ୍ଜିତ କରିଣ ଗଢ଼ିପାରେ । ଉତ୍କଳୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଗଠନ କାଳରେ ଓ ତତ୍ପୂର୍ବରେ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମଜୀବନରେ ବଜ୍ରଯାନର ପ୍ରଭାବ ଓତପ୍ରୋତ ଭାବେ ଦେଖାଯାଏ । ତେଣୁ ସେହି ଧର୍ମର ସୂତ୍ରଧାର ଦ୍ୱାରା ଉତ୍କଳୀୟ ଧର୍ମ ପରିପୁଷ୍ଟ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର କାରଣ ନାହିଁ ।" ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଯେ ଅନେକ ଗବେଷକ ଏହି ଐତିହାସିକ ସତ୍ୟକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରି ନପାରି ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ସଂପର୍କରେ କିମ୍ବଦନ୍ତୀମାନଙ୍କର ତଥ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ କରୁଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ—ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଉପାସନା ଯେ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଉପକୂଳ ଅଞ୍ଚଳକୁ ପ୍ରସାର ଲାଭ କରିଥିଲା ଏହା ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ହିଁ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥିଲେ ।

ମହିମା ଧର୍ମ :

ମହିମା ଧର୍ମକୁ ଓଡ଼ିଶାର ନିଜସ୍ୱ ଧର୍ମରୂପେ ଲୋକପ୍ରିୟ ଓ ଶକ୍ତିଶାଳୀ କରିବା ପାଇଁ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଆଗ୍ରହୀ ଥିଲେ । ଭୋଗରାଇ ଡି. ଏ. ଭି. କଲେଜରେ ୧୯୬୯ ଖ୍ରୀ : ରେ ମହିମା ଧର୍ମ ସଂପର୍କୀୟ ଏକ ଆଲୋଚନା ଚକ୍ର ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରେ ସେ ସକ୍ରିୟ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରି ମହିମା ଧର୍ମ ଉପରେ ନୂତନ ଆଲୋକ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେହି ଯୋଜନା ଓ

ଲେଲିଅପାଲ୍ ସମେତ ଅନେକ ମହିମା ଆଶ୍ରମ ପରିଦର୍ଶନ କରି ଅଲେଖ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିୟମରେ କେତେକ ମହିମା ପୋଥି ଏବଂ ଭୀମାଭୋଇଙ୍କର କଠଉ ଓ ଏକ କଳ୍ପିତ ପ୍ରତିମା ତୈଳ ଚିତ୍ର ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ବିଭାଗ ତରଫରୁ ଯୋରନ୍ଦା ଆଶ୍ରମର ଅଧିପତି ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବାଙ୍କୁ କୋଲକତା ସଭାକୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରି ତାଙ୍କୁ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଜଣାଇଥିଲେ । ସେହି ଅବସରରେ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ମହିମା ଧର୍ମ ସଂପର୍କରେ ଏକ ତଥ୍ୟ ମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରିଥିଲେ ଯାହା ୧୯୮୩ ଖ୍ରୀ:ରେ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ବିଭାଗ ତରଫରୁ ଏକ ପୁସ୍ତକ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ମହିମା ଧର୍ମ ସଂପର୍କରେ ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ ସେ ଅନେକଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହ ଓ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲେ । "ମହିମା ଧର୍ମ ଗବେଷଣା ପରିଷଦ" ନାମରେ ଏକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥିଲା । ସେ ଏହାର ସଭାପତି ଓ ଶ୍ରୀଧର ନେପାକ ଉପସଭାପତି ଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ପରାମର୍ଶ କ୍ରମେ "ମହିମା ଆଲୋକ" ନାମରେ ଏକ ପତ୍ରିକା ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିଲା । ମହିମା ଧର୍ମର ଜଣେ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଓ ବନ୍ଧୁ ରୂପେ ଅଲେଖ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଗଣ ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନ କରୁଥିଲେ ।

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ :

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଅନେକ ସାଂସ୍କୃତିକ ସଂଘ ଓ ସଭା ସମିତି ସହିତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଥିଲେ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଘନିଷ୍ଠତମ ସଂପର୍କ ଥିଲା କଲିକତାର ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ ସହିତ । ୧୯୬୮ ମସିହାରୁ ପ୍ରତି ବର୍ଷ ଏପ୍ରିଲ ମାସ ୧ ତାରିଖ ଦିନ ଉତ୍କଳଦିବସ ଓ ମଧୁସୂଦନ ଦାସଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଏକ ସ୍ମାରକୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ଏହି ସଂଘରେ ଏକ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା । ତଦନୁସାରେ ସଂଘର କେତେକ କେନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥାନୀୟ କର୍ମକର୍ତ୍ତା ୧୯୬୮ ଫେବୃଆରୀ ୧୬ ତାରିଖ ଦିନ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କୁ ସମ୍ବଲପୁରରେ ସାକ୍ଷାତ କରି ତାଙ୍କୁ ସଂପାଦନାର ଦାୟିତ୍ୱ ତୁଲାଇବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ସେତେବେଳେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ନୂତନ ଭାବରେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ରୂପେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ଶିଶୁ ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ଠିଆ କରାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରବଳ ପରିଶ୍ରମ ଦେଖି ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଆଶଙ୍କା ଥିଲା ଯେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ତାହାରୁ ଏତେ ବଡ଼ ଦାୟିତ୍ୱ ନେବା ପାଇଁ ରାଜି ହୋଇ ନପାରନ୍ତି । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରେ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜାଗରଣର ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖି ସମ୍ବଲପୁର ଆସିଥିଲେ ।

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ ଦ୍ୱାରା ଆୟୋଜିତ ଉତ୍କଳ ଦିବସ ଓ ମଧୁସୂଦନ ଜୟନ୍ତୀ ଉତ୍ସବରେ ଯୋଗଦାନ କରି ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଉତ୍କଳ ଗୌରବଙ୍କ ପ୍ରତିକୃତିରେ ମାଲ୍ୟାର୍ପଣ କରୁଛନ୍ତି ।

ହେତୁ ଏହିପରି ଏକ ଅନୁଷ୍ଠାନର ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କୁ ସମସ୍ୟାର ସ୍ୱଳ୍ପତା ବା ଦାୟିତ୍ୱର ଗୁରୁତା ଫଳରେ ସେ କପଟ ଏଡ଼ାଇ ଦେଇଥାନ୍ତେ । ସେ ଦ୍ୱିଧାରେ ସେମାନଙ୍କର ଅନୁରୋଧ ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ ଏବଂ ସମସ୍ତ ଉତ୍କଳ ସଂଘର ପ୍ରଗତି ସମ୍ପର୍କରେ ଅନେକ ଆଲୋଚନା କରି ଅନେକ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ୧୯୬୮ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ ୧ ତାରିଖ ଦିନଠାରେ ବହରମ୍ପୁର ଶାନ୍ତ ନମ୍ବର ସେଲୁର କମ୍ପାନି ସେଣ୍ଟର ଫଣ୍ଡରେ ଉତ୍କଳର ଶାସ୍ତ୍ରଙ୍କ ସଭାପତି-ତ୍ୱରେ "ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ ଓ ମଧୁସୂଦନ ଜୟନ୍ତୀ" ପାଳିତ ହେଲ । ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟତମ କର୍ଣ୍ଣଧାର ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ ଉତ୍କଳର ମନ୍ମଥନାଥ ଦାସ ଏହି ସଭାର ମୁଖ୍ୟ-ବକ୍ତା ଭାବରେ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ଅବସରରେ ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର ସାମ୍ବତ୍ସରିକ ମୁଖପତ୍ର "ସ୍ମାରକ" ପ୍ରକାଶର ଦ୍ୱିତୀୟ ଦୋଷାଙ୍କ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଭାର ଦର୍ଶନ କରି ବହୁ ଆଶା ଆଶଙ୍କା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଆତ୍ମ ପ୍ରକାଶ କଲ । ଉତ୍କଳର ଶାସ୍ତ୍ରଙ୍କର ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବତା ତଥା ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର କର୍ମକର୍ତ୍ତା ମାନଙ୍କର, ଧନେଶ୍ୱରୀ, ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ନରେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଦକ୍ଷତା ଯୋଗୁଁ ଏତେ ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ଏହି ସମୟରୁ ଉତ୍କଳର ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ ପରିବାରର ଜଣେ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସଦସ୍ୟ ହୋଇ ରହିଲେ । ୧୯୬୮ ମସିହାରୁ ୧୯୮୫ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସତର ଖଣ୍ଡ ସ୍ମାରକୀ ତାଙ୍କର ନିଜ ସଂପାଦନାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର କର୍ମକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଉତ୍କଳର ଶାସ୍ତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠାନର ଅନ୍ତରରେ ଅମର ହୋଇ ରହିବେ ।

ମଧୁସୂଦନ ଦାସ :

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିବା ପରେ ଉତ୍କଳର ଶାସ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ପ୍ରାଣ-ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ମଧୁସୂଦନ ଦାସଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ ସାଧନାକୁ କେନ୍ଦ୍ରୀଭୂତ କରିବା ଭାର ଜୀବନର ଏକ ମିଶନ୍ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଷର "ସ୍ମାରକ"ରେ ମଧୁବାବୁଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ନୂତନ ନୂତନ ତଥ୍ୟମାନ ପରିବେଷିତ ହେଲା । ମଧୁବାବୁଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ କୃତି ଉପରେ ଏକ ସୁପାଠ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଅଭିଳାଷ ପୋଷଣ କରିଥିଲେ । ଏହାର ଏକ ଆକର୍ଷଣୀୟ କର୍ମ ସୂଚୀ "ସ୍ମାରକୀ"ର ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଙ୍କରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ମାତ୍ର ବିଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ଏହି ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ଏହାପରେ ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର ଅନୁରୋଧକ୍ରମେ ଉତ୍କଳର ଶାସ୍ତ୍ର "ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ମଧୁସୂଦନ ଦାସ" (Madhusudan Das : The Legislator)

ନାମକ ଏକ ଇଂରାଜୀ ଗ୍ରନ୍ଥର ସଂପାଦନା କଲେ । ଏହାର ସହ-ସଂପାଦକ ଥିଲେ ଡକ୍ଟର ପ୍ରଦ୍ୟୋତ କୁମାର ମିଶ୍ର । ସେ କଲିକତା, ଦିଲ୍ଲୀ ଓ ପାଟଣା ସହରରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଅଭିଲେଖାଗାରରୁ ଏ ସଂପର୍କରେ ନଥିପତ୍ରମାନଙ୍କର ନକଲ ସଂଗ୍ରହ କରି ଆଣିଲେ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ୧୯୮୦ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ୯ ତାରିଖ ଦିନ ଉନ୍ମୋଚିତ ହେଲା । ଏହାର ସଂକଳନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ପାଇଁ ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘକୁ ପ୍ରାୟ ୮୫ ହଜାର ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏକ ବେସରକାରୀ ସଂଘ ପାଇଁ ଏହିପରି ଏକ ବ୍ୟୟ ସାପେକ୍ଷ ଯୋଜନା ଏକ ଧରା ବାନ୍ଧ ପ୍ରଭୃତି ଶକ୍ତ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ପ୍ରେରଣାରେ ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ ଭୁବନେଶ୍ୱର ରେଳ ଷ୍ଟେସନ ନିକଟରେ ମଧୁବାବୁଙ୍କର ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ବ୍ରୋଞ୍ଜ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଛି । ତାଙ୍କର ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ଏହି ସଂଘ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିୟମ୍‌ର ପ୍ରଦର୍ଶନ ପାଇଁ ମଧୁବାବୁଙ୍କର ଏକ ତୈଳଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଛି । ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପୀ ଶ୍ରୀ ମୁରଲୀଧର ଟାଲିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହି ତୈଳଚିତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ ତାର ଖର୍ଚ୍ଚ ବହନ କରିଥିଲା । ମଧୁବାବୁଙ୍କ ସ୍ମୃତିରକ୍ଷା ପାଇଁ ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ ଅନେକ ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଛି ଏବଂ ସେସବୁରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ପ୍ରେରଣା ରହିଛି ।

ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କୁଳପତି :

ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ରୂପେ ଯୋଗଦେବା ସମୟରେ ଏକ ସାକ୍ଷାତକାର ଦେଇ ଡକ୍ଟର ସାହୁ କହିଥିଲେ ଯେ ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ପଦବୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟରଖି ସମ୍ବଲପୁର ଆସିଛନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ଏହି ମନ୍ତବ୍ୟ ଉପରେ କେହି ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଇ ନପାରନ୍ତି । ମାତ୍ର ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଯେ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ-ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଓ ସାଧନା ଅବ୍ୟାହତ ରଖିଥିଲେ ତାହା ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ । ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ପଦବୀରେ ପ୍ରାୟ ତିନି ବର୍ଷ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରଶାସନ ସମ୍ପର୍କରେ ଅଭିଜ୍ଞତା ଅର୍ଜନ କଲେ । ଏହାପରେ ଇତିହାସ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରଫେସର ରୂପେ ସେ ନିଜକୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ କରିଦେଲେ । ଜଣେ ଦକ୍ଷ ଐତିହାସିକ ରୂପେ ସେ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ଅଭିନନ୍ଦିତ ହେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଅନ୍ୟ ସବୁ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ବିଭାଗ ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ ହେଲେ, ସେମାନଙ୍କ

ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରିୟ ହେବା ପାଇଁ ଚାହିଁଲେ ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନେଇକରି ଚଳିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କଲେ । ଉଚ୍ଚହାସ ବକ୍ତାର ଦକ୍ଷ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ, ସିଣ୍ଡିକେଟର ଜଣେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ସଦସ୍ୟ ରୂପେ, ଛାତ୍ରାବାସ ମାନଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାୟକ (Warden) ରୂପେ, ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କର୍ମ ସଂସ୍ଥାନ (Employment Bureau)ର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ରୂପେ, ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ବିଭାଗ ମାନଙ୍କର ସଂଯୋଜକ (Co-ordinator) ରୂପେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୋଇ ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ନିଜର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓ ପ୍ରତିପତ୍ତିର ପରିବୃଦ୍ଧି କଲେ । ଏହା ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଗୋଷ୍ଠୀ ଦାବୀକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସାରିତ ହେଲା । ଫଳରେ ସେ କୁଳପତି ପଦବୀର ନିର୍ବାଚନ ହେଲେ । ସେ ଯେ ଦିନେ ନା ଦିନେ ଏହି ପଦବୀର ଅଧିକାରୀ ହେବେ ଏ କଥା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ମାତ୍ର ଏଥିପାଇଁ ସେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ଏବଂ ଆଶା ଆଶଙ୍କା ମଧ୍ୟରେ ଘଡ଼ିକାଳର ମଧ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂରଣ ହେଲା, ସ୍ୱପ୍ନ ସାର୍ଥକ ହେଲା । ୧୯୬୯ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ୧୯ ତାରିଖ ଦିନ ସେ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ପଦବୀରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହେଲେ । ସେହି ଦିନ ତାଙ୍କୁ ଉଚିତ ଅଭିନନ୍ଦନ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ଦାୟିତ୍ୱ ସେ ଦିନେ ତାଙ୍କର ଜୀବନକୁ ଦୁର୍ବିସହ କରିଦେବ, ଏ କଥା ସେତେବେଳେ କାହାରି ଚିନ୍ତାରେ ନଥିଲା ।

ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ପଦବୀ ପାଇଁ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଯୋଗ୍ୟତମ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ସେ ଜୀବନଠାରୁ ବଳି ଭଲ ପାଉଥିଲେ ଏବଂ ତାର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ସତତ ଯତ୍ନଶୀଳ ଥିଲେ । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ, ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରର କର୍ମଚାରୀ ଏବଂ ଅଧ୍ୟାପକମାନଙ୍କ ସହିତ ସେ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ମିଶୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କର ସୁବିଧା ଅସୁବିଧା ବୁଝୁଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ତତ୍ପର ଥିଲେ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ସର୍ବମୟ କର୍ତ୍ତା ବୋଲି ତାଙ୍କର ଗର୍ବ ବା ଅହମିକା ନଥିଲା ଏବଂ ଅଫିସ କାମରେ ଅଳସ ଭାବନା ନଥିଲା । ସର୍ବୋପରି ସେ ଦୁର୍ନୀତିମୁକ୍ତ ଥିଲେ । ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଇଁ ଅନେକ ଯୋଜନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଅକ୍ଲାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ କରୁଥିଲେ । ଏତେ ସତ୍ତ୍ୱେ ବିଧାତାର ବିଡ଼ମ୍ବନାରେ ସେ କୁଳପତି ରୂପେ ବିଫଳ ହେଲେ ଶୋଚନୀୟ ଭାବରେ ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ କୁଳପତି ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲାପରେ କେତେକ ଅଧ୍ୟାପକ, ଓ କର୍ମଚାରୀ ତାଙ୍କ ସହିତ କଳହର ସଂପୃକ୍ତ ରହି ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ,

ସୁପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ । ଏମାନେ ଭକ୍ତର ସାହୁଙ୍କର ସରଳତାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଅନେକ ସୁବିଧା ହାସଲ କଲେ । ଏ କଥା ସତ୍ୟ ଯେ ଭକ୍ତର ସାହୁ ଏହି ସମୟରେ କେତେକଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଯାଇ ଲକ୍ଷ୍ମଣ-ରେଖା ଅତିକ୍ରମ କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ଲାଭ ଯାହା ହେଲା ଏବଂ ସେମାନେ ଭକ୍ତର ସାହୁଙ୍କ କୋପର କାଳ ଶତ୍ରୁରେ ଏକତ୍ର ହେଲେ । ଫଳରେ ଏହି ଦଳର ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲା । ଭକ୍ତର ସାହୁଙ୍କର କେତେକ ପ୍ରିୟପାତ୍ର ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉପେକ୍ଷିତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଏହି ଦଳରେ ସାମିଲ ହେଲେ । ଏମାନେ ଭକ୍ତର ସାହୁଙ୍କୁ ଦଳପତି ପଦବୀରୁ ବହିଷ୍କାର କରିବା ପାଇଁ ଆପ୍ରାଣ ଉଦ୍ୟମ କଲେ । ମଠ ଓ ଧର୍ମଗୁରୁ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ କୃତ୍ରିମ ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରି ଭକ୍ତର ସାହୁଙ୍କୁ ନିନ୍ଦିତ କରିବା ପାଇଁ ଅପଚେଷ୍ଟା ହେଲା । ଭକ୍ତର ସାହୁଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗ୍ରନ୍ଥପାଳ (ସୁବେଶ୍ୱର) ଓ ଶିକ୍ଷା ଅଫିସରଙ୍କୁ ଅନେକ ବେନାମୀ ଆବେଦନ ପତ୍ର ପଠାଇଲେ । ଏ ସଂପର୍କରେ ଭକ୍ତର ସାହୁଙ୍କ ସମୟର ଜଣେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ସିଣ୍ଡିକେଟ ସଦସ୍ୟ ଲେଖିଛନ୍ତି, "ସେ ଥର ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବ୍ୟାପାରରେ ତଦାନୀନ୍ତନ ଶିକ୍ଷା ସଚିବ ଥିବା ଶ୍ରୀକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଭବନରେ ସଚିବାଳୟରେ ବସିଥିଲି । ପିଅନ୍ ଗୋଟି ଫାଇଲ ଟେବୁଲରେ ରଖିଦେଲା । ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ଚିଠି ଖୋଲି ଉତ୍ସୁକତାରୁ ତାକୁ ୱେଷ୍ଟ-ପେପର ବାସ୍କେଟ୍ ଭିତରେ ପକାଇ ଦେଲେ । କହିଲେ, ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ପିଟିସନ୍ ଦଳପତି ଭକ୍ତର ସାହୁଙ୍କ ବିରୋଧରେ । କେତେ ପଢ଼ିବ ? ପିଟିସନ୍ ଲେଖି, ଅନ୍ୟର କୁତ୍ସା ରଚନା କରି ଧଳାକୁ କଳା କରି ଏ ଜାତି ତା ଶିକ୍ଷାଗୁରୁଙ୍କର ଦୋଷଗୁଣକୁ କେବେ ଦୂର ଘଉଡ଼ାଇବ ? ଛଦ୍ମ ନାମରେ ଯେ ପିଟିସନ ଲେଖେ, ଅନ୍ଧାରରେ ଢେଲା ମାରେ; ଶକ୍ତିଶାଳୀର ବେଶ ଧାଡ଼ିରେ ଠିଆ ହୋଇ ମନ୍ତବ୍ୟ କରେ, ଲୁଚି ଲୁଚି ଆଉ କାହାରେ ଲେଖେ, ସେ କେତେ ଶିକ୍ଷିତ ହେଲେ ବି ଅବୋଧ, ସେତେ ସାହସୀ ହେଲେ ବି କାପୁରୁଷ, ସେତେ ସତ କହିଲେ ବି ମିଥ୍ୟାବାଦୀ । ସତ୍ ଅଟ୍ ସାହସ ଅଛି, ଅନ୍ୟାୟର ସାମ୍ନାକର । ସତ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଅସତ୍ୟର ମୁକାବିଲା କର । X X X x x

(ଭକ୍ତର ନୟନ କୁମାର ସାହୁ, ସ୍ମରଣିକା, ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ପୃ : ୩୯)

ସଂସ୍କୃତପ୍ରେମୀ ଶ୍ରୀକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ର ଭକ୍ତର ସାହୁଙ୍କୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବେ ଜାଣିଥିଲେ । ତେଣୁ ଏହି ଦଳର ବେନାମୀ କାରବାର ବେକାର ହେଲା । ଏହାପରେ ଏମାନେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ବିଧାୟକ ମାନଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଜାନକୀ

ବଲ୍ଲଭ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ମଧ୍ୟ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଗଭୀର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିଲା । ସେ ଉପଲବ୍ଧି କଲେ ଯେ ଏହିପରି ଏକ ଅଶୋଭନୀୟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ କୁଳପତି ପଦବୀରେ ରହିବା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଇଁ ତଥା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ମଙ୍ଗଳ-ଦାୟକ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ସେ ସ୍ଥିର କଲେ ଯେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଶାସନ ସରକାର ଗ୍ରହଣ କରିବେ ଏବଂ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଏକ ସମ୍ମାନ-ଜନକ ପଦବୀରେ ଅଧିଷ୍ଠାପିତ ହେବେ । ଏହା ଫଳରେ ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀ ନିବାସ ସାହୁ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ୧୯୮୧ ମସିହା ମେ ମାସ ୧୨ ତାରିଖ ଦିନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଶାସକ ରୂପେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଠାରୁ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ପ୍ରବଞ୍ଚନା ଓ ପ୍ରତାରଣା ମଧ୍ୟରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ତେର ବର୍ଷ କାଳର ସଂଗ୍ରାମର ଅବସାନ ହେଲା । ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହା ଥିଲା ତାଙ୍କର ପରାଜୟ । ବସ୍ତୁତଃ ଏହା ଥିଲା ତାଙ୍କର ମୁକ୍ତିର ସମୟ ।

ମନ୍ତ୍ରୀସ୍ତରୀୟ ଉପଦେଷ୍ଟା :

ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ବିଦାୟ ପରେ କୌଣସି ବାହାରର କୌଣସି ନିଷ୍କ୍ରିୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଇଁ ସେ ଯେଉଁ ଯୋଜନା କରିଥିଲେ, ଗବେଷଣା ତଥା ଗ୍ରନ୍ଥାଗାର ସଂପ୍ରସାରଣ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଯେଉଁ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖୁଥିଲେ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ପାଇଁ ଯେଉଁ ଅଭିଳାଷ ପୋଷଣ କରିଥିଲେ ସେ ସବୁ ଓଲଟ ପାଲଟ ହୋଇଗଲା । ସେହି ଦିନରୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଯେଉଁ ଦୁରବସ୍ଥା ଆରମ୍ଭ ହେଲା, ତାହା ଏ ଯାଏ ଦୂର ହୋଇ ପାରି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସେହି ଅଗ୍ନି ପରୀକ୍ଷା ପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଅଧିକ ସମ୍ମାନ ରୂପେ ଦେଖା ଦେଲେ । ସେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଲେ ମନ୍ତ୍ରୀ ସ୍ତରରେ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କର ଉପଦେଷ୍ଟା ରୂପେ । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କ ବୟସ ଷାଠିଏ ବର୍ଷ (ସାର୍ଟିଫିକେଟ୍ ଅନୁସାରୀ ବୟସ ବାଷଠି) । ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ବୟସରେ ଏକ ଉଚ୍ଚ ପଦବୀରେ ତାଙ୍କର ନବ ନିଯୁକ୍ତି ଅନେକଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରିଥିଲା । ବସ୍ତୁତଃ ମନ୍ତ୍ରୀ ସ୍ତରରେ ଏହିପରି ଏକ ସରକାରୀ ପଦବୀ ସେବେ ନଥିଲା କିମ୍ବା ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ପରେ ଆଉ ରହିଲା ନାହିଁ । ଏହି ପଦବୀ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଥିଲା କେବଳ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରତିଭାକୁ ସମ୍ମାନ ଦେବା ପାଇଁ । ଡଃ ସାହୁ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ପଦବୀରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ । ଏହା ଥିଲା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ମାନ ।

ନୂତନ ପଦବୀରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ସାଧନାର ଜୀବନ ପୁଣି ଅଧିକ କର୍ମ ମୁଖର ହୋଇ ଉଠିଲା । ତତ୍କାଳୀନ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଜାନକୀ ବଲ୍ଲଭ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ତାଙ୍କୁ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଥିଲା । ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଧାରାରେ ପ୍ରଶାସନର ବାଧା ବା ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି ନଥିଲା ତେଣୁ ସେ ଅଳ୍ପ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ମହାନ କାମ କରିପାରିଲେ ।

ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ରହୁଥିଲେ ଆଠ ନମ୍ବର ୟୁନିଟର ସର୍କାର ପରିବେଶରେ ଏକ ଫ୍ଲାଟ ଘରର ଉପର ମହଲାରେ । ସେହି ମହଲାର ଠିକ୍ ସାମ୍ନା ଫ୍ଲାଟରେ ଥିଲେ କବି ରାଧାମୋହନ ଗଡ଼ନାୟକ, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀର ତତ୍କାଳୀନ ଉପସଭାପତି । ସଂସ୍କୃତି ପ୍ରେମୀ ଏବଂ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ୱଭାବର ଅଧିକାରୀ ଏହି କବି, ପୁସ୍ତକ ଏବଂ କବାଟ ମଣି ବାହାରର ଯୋଗ ସୂତ୍ର ଥିଲା । ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ କାମ କରୁଥିବା ଗବେଷକ ମାନେ ତାଙ୍କର ବାସଭବନକୁ ଆସନ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗବେଷକ ତଥା ବନ୍ଧୁବର୍ଗ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ପାଇଁ ବା ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ଆସନ୍ତି । ଅନେକ ଲେଖକ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ କବି ଗଡ଼ନାୟକଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସି ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ସହିତ ମଧ୍ୟ ସାକ୍ଷାତ ଓ ଆଲୋଚନା କରୁଥାନ୍ତି । ଫଳରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ସେହି ବାସ-ଭବନ ଏକ ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ମୁଁ ଅନୁଗୁଳ ସରକାରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଥିଲି । ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଉପଦେଶରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ବାରମ୍ବାର ଆସୁଥିଲି ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗରେ ଯୋଗଦେଲା ପରେ ପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଖଣ୍ଡଗିରି ଜଟଣ୍ଡି ନାଗବୃତ୍ତା ଠାରେ ଖନନ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହି ସ୍ଥାନରେ ସେ ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ କଳସ ସମେତ ଜଳ ମୂର୍ତ୍ତି ଏକ ଶାକ୍ତ ପୀଠ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିବା କଥା ଆଜକୁ କହିହୁଏ ସାଗରୁ । ତାଙ୍କ ପରେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା ସାଂସ୍କୃତିକ ବିଭାଗଦ୍ୱାରା ମାଣିକପାଟଣାର ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଖନନ କାର୍ଯ୍ୟ ଅବ୍ୟାହତ ଥିଲା ।

ଏହାପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଖାରବେଳ ଓ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଜୀବନ ଓ ସାଧନା ଉପରେ ଦୁଇଟି ତଥ୍ୟ ମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଲେଖିବା ପାଇଁ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦିଷ୍ଟ ହେଲେ । ଏହି ଦୁଇ ମହାପୁରୁଷ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଗୌରବମାନଙ୍କ ପ୍ରତୀକ ଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କର ସଂଗ୍ରାମ ଓ ସାଧନା ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରିବ ଏବଂ ଦେଶ ବିଦେଶରେ ଓଡ଼ିଶାର ସମ୍ମାନ ବୃଦ୍ଧି କରିବ ପ୍ରାମାଣିକ ହୋଇବ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖି ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟିର ରଚନା ପାଇଁ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଚାହିଁଥିଲେ । ଏହି ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ସଫଳତା ପାଇଁ ଆଗେଇ ଆସିଲେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ । ତାଙ୍କ ସାଧନାର ଫଳ ସ୍ୱରୂପ ଅଳ୍ପକାଳ

ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ଦୁଇଟି ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ— ଖାରବେଳ ଓ ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ।

ଖାରବେଳ :

୧୯୮୪ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ୨୯ ତାରିଖ ଦିନ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ (ଷ୍ଟେଟ୍ ମ୍ୟୁଜିଅମ୍)ର ରଜତ ଜୟନ୍ତୀ ଉପଲକ୍ଷେ ଭାରତର ତତ୍କାଳୀନ ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଇନ୍ଦିରା ଗାନ୍ଧୀ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ରଚିତ ଖାରବେଳ ଗ୍ରନ୍ଥ ଉନ୍ମୋଚନ କରିଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡରେ ଶତାଧିକ ପୃଷ୍ଠା ସମ୍ବଳିତ ଏକ ଅଧ୍ୟାୟ ଖାରବେଳଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାକୁ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ଓ ପରିମାର୍ଜିତ କରି ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଖାରବେଳ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ବାରଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଖାରବେଳଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ କୃତିତ୍ୱ, ତତ୍କାଳୀନ କଳିଙ୍ଗର କଳା, ଧର୍ମ, ଭାଷା, ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ ଗଭୀର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି । ଡକ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ପ୍ରମୁଖ ଦେଶୀୟ ଐତିହାସିକ ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତକରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଅନେକ ତଥ୍ୟ ଦେଇ ଏହି ମତକୁ ଭୁଲ ବୋଲି ଦେଖାଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଭାବେ ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି ଯେ ଖାରବେଳ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତକର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧରେ କଳିଙ୍ଗର ସମ୍ରାଟ ଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ସାହୁ କୌଣସି ମତକୁ କାରଣ ନ ଦର୍ଶାଇ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରନ୍ତି ନାହିଁ ଏବଂ କୌଣସି ମତକୁ ଖଣ୍ଡନ କଲା ସମୟରେ ତାହା ପ୍ରତି ଆକ୍ଷେପ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହା ଥିଲା ତାଙ୍କର ଐତିହାସିକ ଉଦାରତା । ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଅନେକ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଐତିହାସିକ ଖାରବେଳଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଗବେଷଣା କରିଛନ୍ତି । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କର ମତ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଏକ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଆଲୋଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ତଥାପି ଖାରବେଳଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଅନେକ ସନ୍ଦେହ ଅଦ୍ୟାପି ରହି ଯାଇଛି । ଭବିଷ୍ୟତର ଗବେଷକମାନେ ଏହା ଉପରେ ଅଧିକ ଆଲୋଚନା, ଅଧିକ ଗବେଷଣା କରିବେ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଏ । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥର 'ମୁଖବନ୍ଧ'ରେ କହିଛନ୍ତି ଯେ "ଖାରବେଳ-ଉଦ୍ୟାନ ନାନାବିଧ ଦେଶୀ-ବିଦେଶୀ ପୁଷ୍ପରେ ସୁଶୋଭିତ ହୋଇ ସାଂସ୍କୃତିକ ଇତିହାସର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ କଳାକାର ଐତିହାସିକ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ମାନଙ୍କୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରୁଛି । ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ଏକ ଆକର୍ଷଣୀୟ ତଥା ଅସରନ୍ତି ଉର୍ବର କ୍ଷେତ୍ର ହୋଇ ରହିଅଛି ।" (The garden of Kharavela has

variegated subject of flowers indigenous and exotic, inviting artists, historians and litterateur to have delightful survey of kulturgeschichte— a fascinating field of inexhastible interest)

ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ :

"ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ" ଗ୍ରନ୍ଥ ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ସର୍ବଶେଷ କୃତି ଥିଲା । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଯେଉଁ ଦେଶଭକ୍ତ ବୀର ସୁପୁତ୍ର ଇଂରେଜ ପ୍ରଶାସନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସଂଗ୍ରାମ କରି ଆତ୍ମବଳି ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ଥିଲେ ଅନ୍ୟତମ । ଭାରତ ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଅଳ୍ପ କେତେକ ଲୋକ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କୁ ଜାଣିଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଜନଶ୍ରୁତି ଆଧାରର ଧାରଣା ଥିଲା । ଡକ୍ଟର ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ (୨ୟ ଭାଗ)ରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ବିଷୟରେ କୌଣସି କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରି ନାହାନ୍ତି । ମାତ୍ର କ୍ରମେ ଏହି ମହାନ ବୀରଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଐତିହାସିକ ତଥା ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ଧାରଣା ବଦଳି ଗଲା । ୧୯୫୭ରେ ବିଶିଷ୍ଟ ଐତିହାସିକ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଭାତ କୁମାର ମୁଖାର୍ଜୀ ଡକ୍ଟର ମହତାବଙ୍କ ସଂପାଦନାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା "ଓଡ଼ିଶାରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ"ର ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ **(Freedom Movement in Orissa, Vol II, 1957)** ସରକାରୀ କାଗଜ ପତ୍ରର ଆଧାରରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ତଥ୍ୟ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କଲେ । ୧୯୫୮ରେ କବିଭୂଷଣ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସଙ୍କ "ବୈପ୍ଳବିକ ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ" ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ୧୯୬୨ରେ ଶିବ ପ୍ରସାଦ ଦାସ ତାଙ୍କର "ସମ୍ବଲପୁର ଇତିହାସ"ରେ "ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଉଲ୍‌ଗୁଳାନ" ନାମରେ ଏକ ଛୋଟ ଅଧ୍ୟାୟ ଲେଖିଲେ ଏବଂ ସେହି ବର୍ଷ ଅନନ୍ତ ଦାସଙ୍କ "ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ" ଗ୍ରନ୍ଥ ଭଞ୍ଜ ସଂସ୍କୃତି ଓ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆତ୍ମ ପ୍ରକାଶ କଲା ! ଏହା ପରେ ଗତ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଉପରେ କୌଣସି ଅନୁସନ୍ଧାନ କାମ ହୋଇ ପାରି ନଥିଲା । ୧୯୮୪ ଖ୍ରୀଃରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଶତବାର୍ଷିକୀ ପାଳନ ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରେ ଏକ କମିଟି ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି କମିଟିର ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଜୀବନ ଓ ସଂଗ୍ରାମ ଉପରେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ଏବଂ ଅନେକ ସ୍ଥାନ

ପରିଭ୍ରମଣରେ ଥିବାକୁ ପଢ଼ିଥିଲି । ଏପରିକି ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଖଣ୍ଡୱା ଜିଲ୍ଲାରେ ଯେଉଁ ଅସୀରଗଡ଼ ଜେଲ ଗୃହରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ଶେଷ ନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ, ସେହି ପ୍ରଦେଶକୁ ପରିଦର୍ଶନ କରି ସେଠାରେ ଶହୀଦଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏକ ସ୍ମାରକୀ ସ୍ତମ୍ଭ ଓ ଫଳକ ଲଗାଇବା ପାଇଁ ସେ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀରେ ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ରଚିତ ଗବେଷଣାର ଫଳ ସ୍ୱରୂପ ଐତିହାସିକ ଗ୍ରନ୍ଥ "ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ" ଗ୍ରନ୍ଥ ୧୯୮୫ ଖ୍ରୀ:ରେ । ସେହି ବର୍ଷ ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ୩୦ ତାରିଖ ଦିନ ସମ୍ବଲପୁରରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଉନ୍ମୋଚନ ଅବସରରେ ରାଜ୍ୟପାଳ ଡକ୍ଟର ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ନାଥ ପାଣ୍ଡେ "ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ" ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟ ଉନ୍ମୋଚନ କଲେ ଏବଂ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଦଶହଜାର ଟଙ୍କା ପୁରସ୍କାର ପ୍ରଦାନ କରିବେ ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ ।

ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀ ତାଙ୍କ ପୁସ୍ତକରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଅନେକ ଭୁଲ ଧାରଣା ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ ବଳିଷ୍ଠ ଯୁକ୍ତି ଓ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ସେସବୁର ଅବତାରଣା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । କେବଳ ଉଦାହରଣ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ମତ ଉପସ୍ଥାପନ କରୁଛି । ସୁରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭ୍ରାତା ଉଦନ୍ତ ସାଏଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଏକ ବିପ୍ଳବୀ ସେନାଦଳ କୁଦୋପାଲି ନିକଟସ୍ଥ ପାହାଡ଼ରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ଥିଲେ । ଇଂରେଜ ସେନାପତି ହିଲ୍ ୧୮୫୭ ଡିସେମ୍ବର ୩୦ ତାରିଖ ଦିନ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ବିପ୍ଳବୀ ସେନା ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଏହି ସଂଘର୍ଷ ଫଳରେ ୫୩ ଜଣ ବିପ୍ଳବୀ ନିହତ ହେଲେ ଏବଂ ଅନେକ ଆହତ ଓ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ । ଛବିଲ ସାଏଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ କୁଦୋପାଲି ଯୁଦ୍ଧର ସବୁଠାରୁ ମର୍ମନ୍ତୁଦ ଘଟଣା ଥିଲା ।

କୁଦୋପାଲି ନାମରେ ଏକାଧିକ ଗ୍ରାମ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ରହିଛି । କେଉଁ କେଉଁ କୁଦୋପାଲିରେ ଏହି ଐତିହାସିକ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଭିନ୍ନ ମତ ଦେଖାଯାଏ । ଶିବ ପ୍ରସାଦ ଦାସ ସମ୍ବଲପୁରଠାରୁ ପ୍ରାୟ ୮ ମାଇଲ ଦୂରରେ ଏକ ଛୋଟ ଟାଙ୍ଗର ପାହାଡ଼ ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥିତ କୁଦୋପାଲି ଗ୍ରାମକୁ ଏହି ଐତିହାସିକ ସ୍ଥାନ ରୂପେ ପରିଚିହ୍ନିତ କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଏକ ନୂତନ ଜାଗାର ତଥ୍ୟ ଦେଇ ଏହି ମତ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ଯେ ଭେଡ଼େନ ନିକଟସ୍ଥ ଯଡ଼ଙ୍ଗା ପାହାଡ଼ ତଳେ କୁଦୋପାଲି ଗ୍ରାମରେ ହିଁ ଛବିଲ ସାଏ ଓ ସେନାପତି ହିଲଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ମୁଁ ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଅନୁସନ୍ଧାନକୁ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଚୌହାଣ ରାଜତ୍ୱ ଉପରେ

ଗବେଷଣା କରୁଥିବା ସମୟରେ ୧୯୬୩ ମସିହାରେ କୁଦୋପାଳି ଓ ସପଟା ପାହାଡ଼କୁ ଯାଇଥିଲି । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ମଧ୍ୟ ପରେ ଭେଦେଶ ଓ କୁଦୋପାଲି ପରିଦର୍ଶନରେ ଯାଇଥିଲେ । ଏ ସଂପର୍କରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିବା ପାଇଁ ମୁଁ ଆଶା ରଖିଛି । ସମ୍ବଲପୁର-କୁଦୋପାଲିରେ ସ୍ତୂପ-ସ୍ତମ୍ଭ ବା ସ୍ତୂପ-ଅଟ୍ଟାଳିକା ନିର୍ମାଣ କରିଦେଲେ ଉତ୍ତାଳ ଉତ୍ତାଳ ସ୍ତୂପ ଦେଖିଲେ ମଧ୍ୟ ଲୁହା କେବେ ପୂଜା ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଓ ବିପ୍ଳବୀଙ୍କ ସହିତ ତୁଳନା କରି ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ଜାତୀୟ ବୀର ରୂପେ ଜଣେ ଦରବାରରେ ଠିଆ କରାଇଲେ । ସେ ମତ ଦେଲେ ଯେ ନେପୋଲିଅନ ବୋନାପାର୍ଟ ଯେପରି ୧୭୮୯ ମସିହା ଫରାସୀ ବିପ୍ଳବର ସନ୍ତାନ ଥିଲେ, ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଥିଲେ ୧୮୫୭ ମସିହା ମହାନ୍ ଭାରତୀୟ ବିପ୍ଳବର ସନ୍ତାନ । ସେହି ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ଯେବେ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ-କେନ୍ଦ୍ରୀ ଓ ବିଦ୍ରୋହୀ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଥିଲେ, ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଲେଖଣୀରେ ସେ ଏ ଜାତିର ଗର୍ବ ଓ ଗୌରବ ରୂପେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହେଲେ ।

ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ :

'ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ' ପୁସ୍ତକ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଅନେକ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ ହାତକୁ ନେଇଥିଲେ । ଏହି ସ୍ତୂପ ସ୍ଥାନ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ କୋଣାର୍କ (Mini Konarka)ର ନିର୍ମାଣ ପାଇଁ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଜାନକୀ ବଲ୍ଲଭ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଯୋଜନା ଥିଲା । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ସେଥିପାଇଁ ଡକ୍ୟୁମେଣ୍ଟେସନ୍ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଭାରତରେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଅଗ୍ରସର ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ଏତଦ୍ବ୍ୟତୀତ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶ କ୍ରମେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପୂର୍ବ ଭାରତୀୟ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ସହିତ ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗର ସଂପର୍କ ନେଇ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଏ ବିଷୟରେ ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଥିଲା । ବାରିପଦାରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଥିବା ସମୟରେ 'ସେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଭାରତୀୟ ନୌବାଣିଜ୍ୟ' ଉପରେ ସନ୍ଦର୍ଭ ଲେଖି ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୁରସ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅମରକୃତି "ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ"ର ଏକ ପର୍ବ ଅଧ୍ୟାୟ "ଦରିଆପାରି କଳିଙ୍ଗ"ରେ ସେ ପୂର୍ବ ଭାରତୀୟ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ସହିତ କଳିଙ୍ଗର ବାଣିଜ୍ୟିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ସଂପର୍କ ଉପରେ ଅନେକ ନୂତନ ଆଲୋକ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ ୧୯୮୫ ଅଗଷ୍ଟ ୧୬ ତାରିଖ ଦିନ ସଂସ୍କୃତି ବିଭାଗ ଦ୍ୱାରା ଭୁବନେଶ୍ୱର

ସୂଚନା ଭବନ ଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ପାଠଚକ୍ରରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ "କଳିଙ୍ଗ ଓ କାଞ୍ଚି" ଉପରେ ସୁଦୀର୍ଘ ଦେଢ଼ ଘଣ୍ଟା କାଳ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷଣ ଦେଇ ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କୁ ମନ୍ତ୍ରମୁଗ୍ଧ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଭଳି ଜଣେ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଐତିହାସିକଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ଏ ସଂପର୍କରେ ଏକ ଚମତ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଇ ପାରିବୁ ବୋଲି ଆମେ ସମସ୍ତେ ଆଶା କରିଥିଲୁ । ମାତ୍ର ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କର ମହାପ୍ରୟାଣ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ତରଫରୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାର ସାଂସ୍କୃତିକ ଇତିହାସ ଲେଖିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ନେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ କାମ କରୁଥିବା ଅନେକଙ୍କର ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟ ସନ୍ତୋଷ ଜନକ ଭାବେ ଆଗେଇ ଥିଲା । ସମସ୍ତଙ୍କୁ କରୁଣ କରି ସେ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବେ ଚାଲିଗଲେ ।

ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ଓ ପାରିବାରିକ ଜୀବନ :

ଶେଷ ଜୀବନରେ ଲୋକେ ସାଧାରଣତଃ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏଥିରୁ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଥିଲେ । ବାସ୍ତବରେ ଗବେଷଣା କରୁଥିବା ସମୟରେ ସେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ପରେ ତାଙ୍କର ସେଥିରୁ ଅନୁରକ୍ତି ରହିନାହିଁ । ଅଧ୍ୟାପକ କାଙ୍ଗାଳି ଚରଣ ପତି (ପ୍ରପତ୍ତି)ଙ୍କ ଘନିଷ୍ଠ ସଂସର୍ଗରେ ଆସି ସେ ପଣ୍ଡିଚେରୀ ମା'ଙ୍କ ପ୍ରତି ଭକ୍ତି ନିବେଦନ କଲେ । ମା'ଙ୍କ ଠାରୁ ଆଶୀର୍ବାଦ ସ୍ୱରୂପ ଏକ ଛଡ଼ା ଫୁଲ ସେ ତାଙ୍କ ପୋଷେରେ ରଖିଥିଲେ । କୌଣସି କାମରେ ବାହାରକୁ ଗଲେ ସେ ମା'ଙ୍କ ଛବି ପ୍ରତି ପ୍ରଣାମ ଜଣାଇ ଯାଉଥିଲେ । ତାହା ମଧ୍ୟ ବେଶୀ ଦିନ ରହିଲା ନାହିଁ । ଜୀବନର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସେ ଧର୍ମ ବା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ବିଷୟରେ ମୋଟେ ଚିନ୍ତା କଲେନାହିଁ । ପୂଜା ଉପାସନାର ପ୍ରଶ୍ନ ହିଁ ଉଠୁନଥିଲା । ଦେବଦେବୀଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କୁ ସେ ଗବେଷଣାର ବସ୍ତୁ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ସେ କହୁଥିଲେ ଯେ ଧର୍ମ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାର ଉପଲବ୍ଧି ନ ଘଟିଲେ ଜଣେ ନିରପେକ୍ଷ ଐତିହାସିକ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ମୁଁ ବରଗଡ଼ରେ ଥିବା ସମୟରେ ଆମେ କେତେଜଣ ଅଧ୍ୟାପକ ସହରର ଉପକଣ୍ଠରେ ଘର କରିବା ପାଇଁ ଜମି କିଣିଥିଲୁ । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସେହି ସମୟରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ କୋଅପରେଟିଭର ସଂପାଦକ ଥିଲେ । ଏହା ଜାଣିଲା ପରେ ସେ ମୋତେ ୩୦ ଡିସିମିଲ୍ ଜମି କିଣିବା ପାଇଁ ପଇସା ଦେଲେ ଏବଂ

କହୁଥିଲେ ଯେ ଅବସର ପରେ ଆମେ ଦୁଇ ଭାଇ ଏକାନ୍ନବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ରହିବା ପାଇଁ ସେ ଚାହାନ୍ତି । ସେହି ସମୟର ତାଙ୍କ କଥାରୁ ମୁଁ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲି ଯେ ମୋତେ ସେ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାର ଧାତ୍ରୀ ରୂପେ ଗଢ଼ିବା ପାଇଁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ନାମରେ ୩୦ ଡେସିମିଲ ଜମି ରେଜିଷ୍ଟ୍ରେସନ କରାଇଦେଲି । ନିଜର ଅବସ୍ଥାନ ପାଇଁ ଏକ ବାସଗୃହର ଚିନ୍ତା ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ତାଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା ।

ଏହାପରେ କିଛି କାଳ ପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ, ନିକୁଞ୍ଜ ବିହାରୀ ସିଂହ ବରପାଲିର ଏକ ବିସ୍ତୃତ ବାଡ଼ ଜମି ତାଙ୍କ ନାମରେ ଲେଖିଦେବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ମୋ ଭାଇଙ୍କଠାରୁ ୬୦ ଡେସିମିଲ ଜମି ରେଜିଷ୍ଟ୍ରେସନ କରାଯାଇଥିଲା । ପରେ ମୁଁ ଶୁଣିଲି ଯେ ସେ ସେଠାରେ ଆହୁରି ୨୫ ଡେସିମିଲ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରେସନ କରାଇଥିଲେ । ଏତେବଡ଼ ବାସଭୂମି ପାଇଁ ନିକୁଞ୍ଜ ବାବୁ କୋଟିଏ ପଇସା ମଧ୍ୟ ନେଇନଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ ବରପାଲିରେ ଘର ଆରମ୍ଭ କଲେ, ମୁଁ ବରଗଡ଼ ଜମିକୁ ନିଜସ୍ୱ କରିବା ପାଇଁ ତାର ମୂଲ୍ୟ ଦେଇଦେଲି । ସେ ସମୟରେ ତାଙ୍କର ଅର୍ଥ ଦରକାର ଥିଲା ଏବଂ ସେ ଖୁସିରେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଘର ନକ୍ସା ଦେଖି ମୋର ସନ୍ଦେହ ହେଲା ସେ ହୋଟେଲଟିଏ ନିଜେ ରହିବା ପାଇଁ ଘର କରୁଛନ୍ତି । ସେ ନିଃସନ୍ତାନ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଏତେ ବିସ୍ତୃତ ଜମି କାହିଁକି ନେଲେ ମୁଁ ବୁଝିପାରୁନଥିଲି । ଭାଉଜ ମଧ୍ୟ ଏ ସଂପର୍କରେ କିଛି ଜାଣିନଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଘର ତିଆରି ହେଲା ସେ ଭାଉଜଙ୍କୁ ଖୁସି କରାଇବା ପାଇଁ ଘରର ନାମ ଦେଲେ "ଶକୁନ୍ତଳା ଭବନ" । ୧୯୭୩ ଖ୍ରୀ:ରେ ଘର ତିଆରି ସରିଲା ଏବଂ ସେହି ବର୍ଷ ବରପାଲି ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା । ୧୯୭୩ରୁ ୧୯୮୬ ଖ୍ରୀ: ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବରପାଲି ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ତାଙ୍କର ସେହି ନୂତନ ଗୃହରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ କୌଣସି ଭଡ଼ା ଡକ୍ଟର ସାହୁ ନେଇନଥିଲେ । ସେହି ସ୍ଥାନକୁ ମୁଁ ମୈତ୍ରୀ ପୀଠ ନାମରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲି ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର କୌଣସି ସନ୍ତାନ ସନ୍ତତି ନଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ମିସେସ୍ ସାହୁ ଅନେକ ସମୟରେ ହତାଶ ହୋଇପଡ଼ୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଏ ବିଷୟରେ ଦୁଃଖ ବା ଚିନ୍ତା ନଥିଲା । ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ତାଙ୍କ ଉପରେ ଅନେକ ଚାପ ପଡ଼ୁଥିଲା । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ବାରବର ସାହୁ ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ବିନୋଦାନନ୍ଦଙ୍କୁ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର କରାଇବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ । ମାତ୍ର ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଦୋଟୋକ୍

ସଜାଡିଲେ । ଏପରିକି ବହୁବାଧ ବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ଖୁସ୍ତିକାରେ ରଖିବାକୁ ବାଧ କଲେ । ୧୯୮୬ରେ ମେ:ର ବ୍ରିଟିଶ କନ୍ୟା ହୁଇଡାଲ ସବାଡ଼ ବେଶ ୮ ନମ୍ବର ସ୍ଲୁନକର ବାଗଛବନରେ ଭରି ନନେ କନ୍ୟା ଦାନ କଲେ । ସେ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ପ୍ରଥମ ଅଫିସରଙ୍କୁ ଅବସ୍ରତ୍ୟ ଲଭ କଲ ପରେ ଶବେନାଥଙ୍କୁ ସୋମବଂଶୀୟ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ ପ୍ରବଳ ହେଲା । ମାତ୍ର ସେ ତାଠ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଟଳ ଥିଲେ । ସେ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲେ ଯେ ଏହି ଉଦ୍ୟମ ପଛରେ ଅଛି କଣ୍ଟ ସ୍ୱାର୍ଥ ଓ ଲୋଭ । ବିସ୍ତୃତ ଜମି ଉପରେ ନିର୍ମିତ ଭବନକୁ କୌଣସି ଏକ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ପରିଣତ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଯୋଜନା ଥିଲା । କଲ୍ଲୁଣ୍ଡି ବାସ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଡ଼ାକ୍ତର ସାହୁଙ୍କୁ ଜମି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏ ଧରଣର ଅନୁଷ୍ଠାନ କେବେହିଁ ତାଙ୍କ ସ୍ଥିର ହୋଇ ପାରୁନଥିଲା । ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ସେ ଏକେଲା କାମରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହୁଥିଲେ ଯେ ଦୂରର ବରପାଳିରେ ଏକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଆରମ୍ଭ କରିବା ପାଇଁ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ସମୟ ମିଳୁନଥିଲା । ତଥାପି ସେ ଆଶାବାଦୀ ଥିଲେ ଏବଂ କିଛି କରିବା ପାଇଁ ନିଶ୍ଚିତ ଥିଲେ ।

ଅନ୍ତିମ ଜୀବନ :

୧୯୮୫ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ ମାସରେ ଡ଼ାକ୍ତର ସାହୁ ହୃଦ୍‌ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଭୁବନେଶ୍ୱର ସରକାରୀ ଡ଼ାକ୍ତରଖାନାରେ ଭର୍ତ୍ତି ହେଲେ । ଅନେକ ଦିନ ଆଇ ଇଣ୍ଟେନ୍‌ସିଭ କେୟାରରେ ଚିକିତ୍ସାଧୀନ ରହିବା ପରେ କ୍ରମେ ଆରୋଗ୍ୟ ଲଭ କରି ସେ ଘରକୁ ଫେରିଲେ । ଏହାପରେ ପୁଣି ସ୍ୱାଭାବିକ ଦିନଚର୍ଯ୍ୟାର ଆରମ୍ଭ । ସୀମିତ ପରିଶ୍ରମ ଏବଂ ଖାଦ୍ୟରେ ସଂଯତ ହେବା ପାଇଁ ଡ଼ାକ୍ତରଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ମାନି ଚଳିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଦୁରୂହ ବ୍ୟାପାର ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଅନେକ ଗୁରୁ ଦାୟିତ୍ୱ ତାଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା । ସେ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲେ ଯେ ଏହି ଜାତି ତାଙ୍କ ଠାରୁ ଅନେକ କଥା ଆଶା କରି ରହିଛି । "ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ" ହଲ୍ ପ୍ରେସ୍‌ରେ ଅଛି । ମିନ କୋଣାର୍କ ପାଇଁ ଡକ୍ୟୁମେଣ୍ଟେସନ୍ ଏବଂ ସୁନ୍ଦ ଉପଗ୍ରହ ଦ୍ୱୀପବକ୍ଷ ଉପରେ ଗବେଷଣା କାମର ଆରମ୍ଭମାତ୍ର ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀର କାମ ରହିଛି । ଗବେଷକମାନେ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଅପେକ୍ଷିତ । ଉତ୍କଳୀୟ ପାଇଁ ଅନେକ ଆମନ୍ତ୍ରଣ ଅଛି । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ସୀମିତ ପରିଶ୍ରମ ପାଇଁ ଡ଼ାକ୍ତରଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ମାନିବା ସମ୍ଭବ ହୁଅନ୍ତା କିପରି ?

୧୯୮୫ ଅଗଷ୍ଟ ୨୮ ତାରିଖ ଦିନ ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମିସେସ୍ ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ବଲପୁର ଉତ୍କଳ ବାହାରି ଆଉ ଅନୁଗୁଳ ବଜାରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେଦିନ ଯାତ୍ରା ଅନ୍ତରୀ ଭଲ କଟିଲା । ମାତ୍ର ସେ କେବଳ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଦେଖାଯାଉଥିଲେ । ସେଦିନ ଅନେକ ସମୟ ଯାଏ ଆମେ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲୁଁ । କେତେକ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିବା ବୋଲି ଆମର ଉପଲବ୍ଧି ହେଲା । ସେ ଫେରିଲେ ବେଳେ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨ ତାରିଖରେ ଅନୁଗୁଳରେ ରହିବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ । ତାହାରେ କର୍ମୀ ଶୁଭଯାତ୍ରା ଲାଗି ରହିଥିଲା । ସକାଳେ ଦର୍ଶନ ଡାକ୍ତରଖାନା ଦେଖି ମୋତେ ଭାରି ଲାଗିଲା, ସେ ଗିଳେ କାହିଁକି ? ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ ପରେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଆମେ ଶଙ୍କିତ ଥିଲୁଁ । କେଣୁ ମୁଁ ସ୍ଥିର କଲି ତାଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ବଲପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯିବା ପାଇଁ । ସମ୍ବଲପୁର ମ୍ୟୁନିସିପାଲିଟି ଅଫିସରେ ପୂର୍ବରୁ ସହଯୋଗ ଦେଇ ମୁଁ ହେଲେ ୨୯ ତାରିଖ ରାତିରେ ଫେରି ଆସିଲି ଅନୁଗୁଳ ।

୧୯୮୫ ଅଗଷ୍ଟ ୩୦ ତାରିଖ ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଗୌରବମୟ ଦିବସ ଥିଲା । ସେଦିନ ସମ୍ବଲପୁର ସହର କେନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥଳରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଓ ତତ୍ସହିତ ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ରଚିତ "ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ" ଗ୍ରନ୍ଥର ଉନ୍ମୋଚନ ରାଜ୍ୟପାଳ ଡକ୍ଟର ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ନାଥ ପାଣ୍ଡେ କରିଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କମିଟିରେ ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଅନ୍ୟତମ ସଦସ୍ୟ ଥିଲେ । ରାଜ୍ୟପାଳ "ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ" ପୁସ୍ତକ ଉନ୍ମୋଚନ ସମୟରେ ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ଏବଂ ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପାଣ୍ଠିରୁ ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ପୁରସ୍କାର ଘୋଷଣା କଲେ । ଡକ୍ଟର ଶାସ୍ତ୍ରୀ ସେଦିନ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାଷଣ ଦେଇ ସମ୍ବଲପୁର ବାସୀଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିଥିଲେ । ସମ୍ବଲପୁର ସହରରୁ ସେ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ ଜନ୍ମମାଟି ବରପାଲି ଗାଁକୁ । ବରପାଲିରେ ଗଙ୍ଗାଧରଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମି ଦର୍ଶନରେ ଯୋଗଦେଲେ ପରେ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧ ତାରିଖ ଦିନ କର୍ମଭୂମି ଭୁବନେଶ୍ୱର ଅଭିମୁଖେ ବାହାରିଲେ । ସେ ଦିନ ବରଗଡ଼ ନିକଟସ୍ଥ ଜୋରାରେ ଗାନ୍ଧି ଘାଟ ପାଖରେ ଗାଡ଼ି ଯାଉଥିଲା ୨ ତାରିଖ ଦିନ ଅନୁଗୁଳରେ ରାତିରେ ରହିବାର ଯୋଜନା ଥିଲା । ରାସ୍ତା କଡ଼ର ଢାବା ଏକ ଖାଦ୍ୟ ପ୍ରକାର । ବରପାଲିରୁ ପ୍ରାୟ ୧୦ କିଲୋମିଟର ବାଟରେ ଏକ ନିର୍ଜନ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କର ଶାରୀ ଜଟିଳ ଅଚାନକ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଅଚେତନାବସ୍ଥା ହୋଇ ସେ କାରରେ ଶୋଇ ଆସିଲେ ସରଗିରୁ ନାମକ ଏକ ଛୋଟ ଗ୍ରାମକୁ । ସେଠାରେ ଜାଣିଲେ ସେ ତାଙ୍କର କଣ୍ଠ ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବନ ବୃନ୍ଦାବନ ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଘର ସେହି ଗାଁରେ । ବୃନ୍ଦାବନ ବାବୁଙ୍କ

ବାପା ତାଙ୍କୁ ସସମ୍ମାନେ ଘରକୁ ଡାକି ନେଲେ । ସେଦିନ ରାତିରେ ସେଠାରେ ରହିବା ପାଇଁ ସ୍ଥିର ହେଲା । ଗାଁ ଲୋକମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ସେ ଅନେକ ଗପସପ ହେଲେ । ରାତି ଭୋଜନରେ ଚକୁଳି ପିଠା ଓ କ୍ଷୀର ଖାଇ କହିଲେ ଯେ, ଯେମିତି କ୍ଲାନ୍ତ ଲାଗୁଛି, ଶୀଘ୍ର ଶୋଇ ପଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ସେ 'ନିଦ' ଆଶା କରୁଥିଲେ, ମାତ୍ର ଲାଭ କଲେ 'ମହାନିଦ୍ରା' । ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ହୃଦ୍‌ରୋଗ ଆକ୍ରମଣ ହେଲା । ସେ ଶାରୀରିକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଅନୁଭବ କରି କହିଲେ ମୁଁ ଆଉ ବଞ୍ଚିବି ନାହିଁ । ସେଇଟା ତାଙ୍କର ଶେଷ କଥା ଥିଲା । ସେହି ଗାଁରେ ଡାକ୍ତରଖାନା କୌଣସି ସୁବିଧା ନଥିଲା । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ଧରି ମିସେସ୍ ସାହୁ ଆସିଲେ ବରଗଡ଼ ଗୋବିନ୍ଦ ବାବୁଙ୍କ ପାଖକୁ । ଗୋବିନ୍ଦ ବାବୁ ଜାଣି ପାରିଲେ ସେ ସବୁ ଶେଷ ହୋଇ ଯାଇଛି । ସେ କିନ୍ତୁ ନିଜକୁ ଶାନ୍ତି ଦେଇ ଆସିଲେ ବୁର୍ଲା ଡାକ୍ତରଖାନାକୁ । ସେଠାରେ ଡାକ୍ତର ପ୍ରମାଣ କଲେ ଯେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇ ସାରିଛି ।

ପୁଣି ତାରିଖ ଦିନ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଶବ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ସ୍ଥଳୀ ଜ୍ୟୋତିବିହାରରେ ବନ୍ଧୁ ଓ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ଶେଷ ଦର୍ଶନ ପାଇଁ ରଖାଗଲା । ସେଠାରୁ ଶବ ସତ୍କାର ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଜନ୍ମମାଟି ବରପାଲି ଅଣାଗଲା । ସମ୍ବଲପୁର ଆର୍. ଏ. ସି. କମ୍ପାନୀ ରଞ୍ଜନ ହୋତାଙ୍କଠାରୁ ଜରୁରୀ ବାର୍ତ୍ତା ପାଇ ପିଲାମାନଙ୍କ ସହିତ ମୁଁ ତୁରନ୍ତ୍ ବରପାଲି ଆସିଲି । ଆମେ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କର ଶେଷ ଦର୍ଶନ କଲୁ ପରେ ଶବ ଦାହ ହେଲା ।

ମିସେସ୍ ସାହୁଙ୍କ ଅନ୍ତିମ ଜୀବନ :

ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ମିସେସ୍ ସାହୁଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଶୋଚନୀୟ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ବଳ ହେଲେ ଏବଂ ସେହି ସୁଯୋଗରେ ତାଙ୍କୁ ଶୋଷଣ କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ଲାଳାୟିତ ହେଲେ । ସେମିତି ବଡ଼ୋଦରା ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଅଙ୍କୁର ଅଧ୍ୟେଶ କରି ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ପାଇଁ ନଜାଇଥିଲେ ତା ପାଇଁ ପୁଣି ନାହିଁ ନଥିଲା ସ୍ୱାଧୀନ ହେଲା । ମିସେସ୍ ସାହୁ ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଭଉଣୀଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ । ସେହି ଭଉଣୀର ଝିଅ ସହିତ ବଡ଼ୋଦରର ବିବାହ ପାଇଁ ଏକ ଚକ୍ରାନ୍ତମୂଳକ ପ୍ରସ୍ତାବ ଆଣାଗଲା । ଏହାର ଏକମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟି ଥିଲା ଯେ ମିସେସ୍ ସାହୁ ବଡ଼ୋଦରକୁ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ବସ୍ତୁତଃ ଏହାପରେ ବଡ଼ ସୁନ୍ଦରଭାବେ ମିସେସ୍ ସାହୁଙ୍କ ପାଇଁ ଆଉ କଷ୍ଟକର ହେଲା । ଅନେକ ପ୍ରତାରଣାରେ ପ୍ରତାରିତା ହୋଇ ମିସେସ୍ ସାହୁ ବଡ଼ୋଦରକୁ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର

କରିନେଲେ । ଏହା ସମ୍ଭବ ହେବାଦ୍ୱାରା ଏ ହୋଷ୍ଟ୍ରି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟର ମଧ୍ୟ ଉପଭୋଗିଲେ । ଏଥି ସହିତ ନାନା ସ୍ଥାନ ଗୋପନରେ ଓ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ସମ୍ଭବ କରିଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହାର ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟ ପାଇପାରିଲୁ ନାହିଁ । ଏହାପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଶରୀର ଅବଶ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ବହୁଲୋକରେ ଅନେକ ଦେଖିଥିବା କଥା ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟ ବାଦ୍ ପଡ଼ୁଛି ନାହିଁ ।' ମିସେସ୍ ସାହୁଙ୍କ ଜୀବନୀର ଦୈନ ସହିତ ବନୋଦର ଶତାବ୍ଦୀ ସ୍ମୃତି ଜାଗ୍ରତ କରି ରଖିଥିଲେ । ବନୋଦର ଶତାବ୍ଦୀ ହେଲା ଡକ୍ଟର ଏକ ନମ୍ର ପରିବାରରେ । ଏହାପରେ ମିସେସ୍ ସାହୁଙ୍କୁ ଅନେକ ଦୁଃଖ ଓ ନିର୍ଯାତନା ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଶେଷରେ ସେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ନଅପାଳ ଗ୍ରାମରେ ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକର ବାସଭବନରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତରେ ଅସୁସ୍ଥ ଶରୀରରେ ପ୍ରାୟ ୧୬ ଦିନ ଅଜ୍ଞାନ ହୋଇ ୧୯୬୩ ଡିସେମ୍ବର ୯ ତାରିଖ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଶେଷ ନିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ଏହି ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ ମହାନୁଭାବ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବହୁ ଦିନ ଧରି ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ବହୁତ ଉପକାରୀ ଭାବରେ କାମ କାମ କରୁଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ନିଜର ସନ୍ତାନ ରୂପେ ଦେଖୁଥିଲେ ଏବଂ ମିସେସ୍ ସାହୁ ତାଙ୍କ ଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତାନର ସ୍ନେହ ଦେଉଥିଲେ ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଜଣେ ସିଷ୍ଟୁ ଭ୍ରମଙ୍କ ଘରେ ଏବଂ ମିସେସ୍ ସାହୁଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଜଣେ ସିଷ୍ଟର ଘରେ ହୋଇଥିଲା । ବାସ୍ତବରେ ଏହା ଥିଲା ବିଧାତାଙ୍କ ବିଚିତ୍ର ସଂଯୋଗ ।

ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି :

ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଦେହାବସାନ ପରେ ଓଡ଼ିଶାର ବହୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ତାଙ୍କର ଅଗଣିତ ବନ୍ଧୁ, ଛାତ୍ର ଓ ସଂସ୍ଥାମାନେ ଶୋକସଭାମାନ ଆୟୋଜନ କରି ତାଙ୍କର ଅମର ଆତ୍ମା ପ୍ରତି ଗଭୀର ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ତରଫରୁ କଟକର ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭବନରେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜ୍ୟପାଳ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ନାଥ ପାଣ୍ଡେ ସେଦିନ ଇତିହାସ ପୁରୁଷଙ୍କର ପ୍ରତିକୃତି ଉନ୍ମୋଚନ କରି ସ୍ୱର୍ଗତ ଆତ୍ମାଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଜ୍ଞାପନ କରିଥିଲେ । ୧୯୯୦ ଖ୍ରୀ:ରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଶତ ବାର୍ଷିକୀ ଅବସରରେ "ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ" ଓଡ଼ିଶାର ଅଗଣିତ ସଂସ୍କୃତି ପ୍ରେମୀ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ତରଫରୁ "ପୂଜ୍ୟପୂଜା ସଂପର୍କ ପୁରୁଷ ସମ୍ମାନ ଗ୍ରନ୍ଥ" ଏକ ସ୍ମରଣିକା ପ୍ରକାଶ କଲା । ଏଥିରେ ଦେଶ ବିଦେଶର ବିଶିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷାବିତ୍ ଓ ଲେଖକ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ସ୍ମୃତି ଚାରଣ କରି ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ

ସ୍ମୃତିରକ୍ଷା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ମ୍ୟୁଜିଅମକୁ ତାଙ୍କର ନାମରେ ନାମିତ କଲେ । ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର କଳାର ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ନାମରେ ଏକ ସ୍ମାରକ ପଦକ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଛି ଏବଂ ବୈଦେଶିକ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କର ଉଦ୍ୟମରେ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଏକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବ ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣବେଳକୁ ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର ସାମ୍ପ୍ରତିକ ମୁଖପତ୍ରର ଶୁଭାରମ୍ଭ ଠାରୁ ପାଖ ପାଖି ବର୍ଷେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାର ପରିଚାଳନା ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହିଥିଲେ । ଏହି ମୁଖପତ୍ର ଏବଂ ବିଦେଶୀଙ୍କ ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ସ୍ମୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ କରି ସଂଘର କର୍ମକର୍ତ୍ତାଗଣ ସେମାନଙ୍କର ସଂପୃକ୍ତ ପ୍ରେରଣାଦାତାଙ୍କୁ ପ୍ରତି ଯଥାଯଥ ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି । ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅମର ସ୍ମୃତି ଏହି ସ୍ମାରକୀରେ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିବ ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଥିଲେ ସଂସ୍କୃତିର ସନ୍ତାନ । ସେ ସଂସ୍କୃତିରେ ବଢ଼ିଥିଲେ ଏବଂ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ମଧ୍ୟ ନିଜର ସାଂସ୍କୃତିକ ଅବଦାନ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ବଞ୍ଚି ରହିବା ପାଇଁ ଆଶା କରିଥିଲେ । ସେ କହୁଥିଲେ ଯେ ଏମାନେ ହିଁ ତାଙ୍କର ସନ୍ତାନ ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ଏମାନେ ହିଁ ତାଙ୍କର ବଂଶ ରକ୍ଷା କରିବେ; କୌଣସି ପୁତ୍ର ବା ପାଳିତ ପୁତ୍ର ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ ବୋଧହୁଏ ସେ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ଅନିଚ୍ଛୁକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅନ୍ତିମ ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ଯେ କଲମାଣ୍ଟି ବରପାଲ୍ଲିରେ ତାଙ୍କର ଭବନକୁ ସେ ଏକ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ରୂପେ ଠିଆ କରାଇବେ ଏବଂ ତାହାହିଁ ହେବ ତାଙ୍କର ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର; ତାହାରି ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ହେବ ତାଙ୍କର ବଂଶରକ୍ଷା । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସବୁ ଓଲଟପାଲଟ ହେଲା । କଲମାଣ୍ଟିରେ ତାଙ୍କର ସ୍ମୃତି ରକ୍ଷା ପାଇଁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କିଛି କରାଯାଇପାରିନାହିଁ । ଏବେ ବି ସମୟ ଅଛି । ଏବେ ବି ବରପାଲ୍ଲିର ମୈତ୍ରୀ ପୀଠରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ସାରସ୍ୱତ ଭବନ ନିର୍ମାଣରେ ଠିଆ ହୋଇଛି । ତାଙ୍କର ଅନ୍ତିମ ଇଚ୍ଛାକୁ ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ସେହି ଭବନରେ କୌଣସି ପଦକ୍ଷେପ ନେଇପାରିଲେ ତାହା ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ବରପାଲ୍ଲି ବାସୀଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ହୋଇ ରହନ୍ତା ।

ପ୍ରଫେସର ସାହୁ : ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରତୀତି

ପ୍ରଫେସର ପ୍ରବୋଧ କୁମାର ମିଶ୍ର

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପ୍ରଫେସର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ମୋର ପୂଜ୍ୟ ଗୁରୁଦେବ । ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ସଂପର୍କ ଦୀର୍ଘ ତିରିଶ ବର୍ଷର । ଏହି ଦୀର୍ଘକାଳ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ଛାତ୍ର ଅବସ୍ଥା ଅତିକ୍ରମ କରି ତାଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଗବେଷଣା ଓ ଅଧ୍ୟାପନା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲି । ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ସଂପର୍କରେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣାର ପ୍ରାରମ୍ଭ କାଳରୁ ମୁଁ ତାଙ୍କ ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ ଥିଲି । ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ଇତିହାସକୁ ନବ୍‌ଦର୍ଶନ ଦେବାରେ ସେ ଯାହା ନିଷ୍ଠାର ସହିତ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିଥିଲେ, ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ମୁଁ ବିସ୍ମିତ ହେଉଥିଲି । କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଖ୍ୟାତ ପ୍ରଫେସର ନଳିନାକ୍ଷ ଦତ୍ତଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଉପରେ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ସନ୍ଦର୍ଭ ଲେଖି ସେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଡକ୍ଟରେଟ୍ ଉପାଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ବାରିପଦାରେ ଥିବା ଜୁବିଲି ଲାଇବ୍ରେରୀର ହସ୍ତଗ୍ରନ୍ଥ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିଶେଷ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ (୧୯୫୦-୫୪ରେ) ସେ ମହାରାଜା ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟାପକ ଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ "ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ ବୌଦ୍ଧ ବାଣିଜ୍ୟ" ନାମକ ପୁସ୍ତିକା ରଚନା କରି ସେ ପୁରସ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଖ୍ରୀ. ୧୯୫୮ରେ ରେଭେନ୍‌ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ବଦଳି ହେଲାପରେ ପ୍ରଫେସର ସାହୁଙ୍କର ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟର ଗତି ତଥା ପରିସର ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲା । ହଣ୍ଟର, ଷ୍ଟର୍ଲିଂ ଓ ୱାମ୍‌ସଙ୍କ ରଚିତ ଐତିହାସିକ ବିବରଣୀମାନ ସଂପାଦନା କରି ସେ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସକୁ ନୂତନ ଅଭିମୁଖ୍ୟ ଓ ରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ନୂତନ ତଥ୍ୟ-ସମ୍ବଳିତ ଓ ଗବେଷଣା-ପ୍ରସୂତ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ Orissa Historical Research Journalରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅନୁକୂଲ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥ "Buddhism in Orissa" ପ୍ରକାଶିତ ହେବାଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସକୁ ନୂତନ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ମିଳିଲା । ରାଖାଲଦାସ ବାନାର୍ଜି ଓ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବଙ୍କ ରଚିତ 'ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ' ସମୟୋପଯୋଗୀ ନ ହେବାରୁ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ.ଏମରେ ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଇତିହାସ ଲେଖିବାର ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଲା । ତଦନୁସାରେ ପ୍ରଥମ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ପୁସ୍ତକ (ପ୍ରାଚୀନ ଓ ପ୍ରାକ୍ ମଧ୍ୟଯୁଗ) ରଚନା ଦାୟିତ୍ୱ ପ୍ରଫେସର ସାହୁ ସାଦରେ ବହନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାରେ ସହାୟକ ରୂପରେ ମୋତେ ନିଯୁକ୍ତି ମିଳିଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ବଡ଼ରେଣୀ ଦେବୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମ ନାମକ ଏକ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଫେସର ସାହୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମ ସେତେବେଳେ ବିଶେଷ ଆଦୃତ ହୋଇଥିଲା । ଚଉଷୋଳା ନଦୀର ଜମ୍ବୁ ଭୂଷଣ ଏବଂ ପ୍ରାଚୀନତା ଅବବାହିକାର ଐତିହାସିକ ସଂରକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରଫେସର ସାହୁ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ସମ୍ପର୍କରେ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଅନେକ ତରୁଣ ଗବେଷକ ପ୍ରଫେସର ସାହୁଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇଥିଲେ । ରାଜନୈତିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ଇତିହାସ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଗଭୀର ପ୍ରବେଶ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ଥିଲା । ନୀରବ ସାଧକ ଓ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ବୃତ୍ତି ନିଷ୍ଠା ସ୍ୱଭାବରେ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଦରଣୀୟ ଓ ସମ୍ମାନଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ । ୧୯୬୪ରେ ବହୁତଥ୍ୟ ସମ୍ବଳିତ 'ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ' ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ଓ 'ଓଡ଼ିଶା ସୁଲ୍‌ବଂଶ ରାଜାମାନର ଇତିହାସ' ରଚନା କରି ସେ ନିଜର ଅପରିମେୟ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । Orissa Gazetteersର ସଂପାଦନା ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହି ବଲାଙ୍ଗୀର, ମୟୂରଭଞ୍ଜ, କୋରାପୁଟ ଓ ସୁନ୍ଦରଗଡ଼ ଆଦି ଜିଲ୍ଲାର ଗେଜେଟିୟରର ସଂକଳନ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ ।

୧୯୬୮ରେ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ପଦରେ ପ୍ରଫେସର ସାହୁ ଯୋଗଦେଇଥିଲେ । ୧୯୭୦ ଠାରୁ ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉପ ଟ୍ରର

ଇତିହାସ ବିଭାଗର ପ୍ରଫେସର ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ନୂତନ ଦାୟିତ୍ୱ ତାଙ୍କର ଐତିହାସିକ ଜୀବନକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । 'ଉତ୍କଳ ଜାତିର ଇତିହାସ' ନାମକ ଏକ ପୁସ୍ତକ ସେ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତିକୁ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ କଳାହାଣ୍ଡିର ବୁଢ଼ୀକୋଣ୍ଡି ଓ ଅସୁରଗଡ଼ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଖନନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ପଦମପୁର ନିକଟସ୍ଥ ଗଣିଆପାଲି ଓ ସୋନପୁର ନିକଟସ୍ଥ ମଣମୁଣ୍ଡା ଠାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭୂଖୋଦନର ନେତୃତ୍ୱ ସେ ବହନ କରିଥିଲେ । ସୁବିଖ୍ୟାତ ଗନ୍ଧମାର୍ଦନ ପର୍ବତର ଐତିହାସିକ ବିଭବ ନୃସିଂହନାଥ ମନ୍ଦିରର ମହତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ଲଙ୍କା ଅନ୍ୱେଷଣରେ ପ୍ରଶଂସିତ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିଦ ସାଙ୍କାଳିଆଙ୍କ ଅଭିମତକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବା ପାଇଁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହରେ ପ୍ରଫେସର ସାହୁ ଅକ୍ଲାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ଓଡ଼ିଶାର ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ, ଶାକ୍ତଧର୍ମ, ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ଭୌମକରବଂଶର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଓ ପତନ, ଶରଭପୁରୀୟ ଶୁଳ୍କିବଂଶର ଇତିହାସ ଆଦି ନାନା ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା । ସୋମ ଓ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଇତିହାସ ସଂକଳନ ତଥା ସମ୍ରାଟ ଖାରବେଳ ଓ ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଜୀବନୀ ରଚନାରେ ତାଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବଦାନ ସଦା ସ୍ୱୀକୃତ । ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଦେବାଳୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବଳିତ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ଓ ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରୁଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ, ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓ ଆଧୁନିକ ଇତିହାସ ଉପରେ ତାଙ୍କ ସଦୃଶ ଗବେଷକ ଓ ବିଦ୍ୱାନ ଓଡ଼ିଶାରେ ବିରଳ । ବହୁ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସହିତ ସେ ନିବିଡ଼ ଭାବରେ ସଂଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ଭୁବନେଶ୍ୱରର ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ ଏବଂ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର 'ସମ୍ବିତ୍' ନାମକ ସାହିତ୍ୟିକ ପତ୍ରିକା ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅପୂର୍ବ ପ୍ରେରଣାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଐତିହାସିକ ମ୍ୟୁଜିୟମ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ବରପୁତ୍ରମାନଙ୍କର ତୈଳଚିତ୍ର ସଂରକ୍ଷିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ଅଭିଲେଖ, ମୁଦ୍ରା, କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ତଥା ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରତୀକମାନ ସେ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତି ସଂକଳନ ପାଇଁ New Aspects of History of Orissa ଏବଂ Sambalpur University Journalର ସଂପାଦନା କରିଥିଲେ । ୧୯୭୮ ମସିହାରେ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଉପରେ ଅଧ୍ୟାପନା ତଥା ଗବେଷଣା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଭାଗ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରେରଣାରେ ଭାରତୀୟ ମୁଦ୍ରା ପରିଷଦର ବାର୍ଷିକ

ଅଧିବେଶନ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ କଂଗ୍ରେସର ନବମ ବାର୍ଷିକ ସମାବେଶ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସଦାସର୍ବଦା ଗବେଷଣାମୂଳକ ଆଲୋଚନା ଓ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ସେ ନିଜକୁ ବ୍ୟସ୍ତ ରଖୁଥିଲେ । ଦେଶବିଦେଶରୁ ଅନେକ ଗବେଷକ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ଆସୁଥିଲେ । ଐତିହାସିକ ଗବେଷଣା ଓ ତଥ୍ୟ ସଂକଳନ କାର୍ଯ୍ୟର ସେ ଥିଲେ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ପ୍ରତୀକ ।

ଜୀବନର ସାୟଂ କାଳରେ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ଉପଦେଷ୍ଟା ପଦରେ ଥାଇ ସେ ମାଣ୍ଡୁକ୍ୟା ଉପତ୍ୟକାର ସର୍ବେକ୍ଷଣ ଓ ଭୂଖୋଦନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ । କଳାହାଣ୍ଡି ଓ କୋରାପୁଟ ଜିଲ୍ଲାର ତଥ୍ୟର ଉଦ୍ୟାନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାୟ ଦେଢ଼ଲକ୍ଷ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଜନ୍ୟ ମାନବର ପଦଧ୍ୱନିର ସୂକ୍ଷ୍ମ ସଂକେତ ସେ ପାଇଥିଲେ । ଏଣୁ ସମସ୍ତ ଅଜ୍ଞାତ ଐତିହ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଅବଶେଷକୁ ଜ୍ଞାନ ଓ ତଥ୍ୟକୁ ସର୍ବସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ମନର ଅଭିଳାଷ ପୂରଣ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ଅଦୃଷ୍ଟ କାଳଚକ୍ରର ଘୂର୍ଣ୍ଣିରେ ତାଙ୍କର ସୁଦୀର୍ଘ ଜୀବନଲୀଳା ସମାପିତ ହୋଇଗଲା । ଓଡ଼ିଶାର ସେ ଥିଲେ ଏକ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ପ୍ରତିଭା । ତାଙ୍କ ଅଭାବରେ ଏକ ବରପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଆମେ ହରାଇଲୁ । ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତି ସଂକଳନରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରେରଣା ଓ ସ୍ମୃତିକୁ ପାଥେୟ କରି ଆମେ ଯେତେ କିଛି ସ୍ଥାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରିବା, ତାହାହିଁ ହେବ ସ୍ୱର୍ଗତ ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି । ●

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଓ ଶ୍ରୀମତୀ ସାହୁ

ବାପା ଓ ଭାଇମାନଙ୍କ ଗହଣରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ

ଭାରତର ତତ୍କାଳୀନ ରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଜ୍ଞାନୀ ଜୈଲ ସିଂହଙ୍କ ସହ ଡକ୍ଟର ସାହୁ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ

ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ-ସାଧନା

ଓ

ପ୍ରଫେସର ନବୀନ କୁମାର

ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ପ୍ରଖ୍ୟାପନରେ ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ଭୂମିକା

ଡକ୍ଟର ବାବା ମିଶ୍ର

ସ୍ୱାଧୀନତା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ଐତିହାସିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ତଥା ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶର ଲୁକ୍କାୟିତ ଐତିହାସିକ ତଥା ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଉପାଦାନର ଅନୁସନ୍ଧାନ ଓ ଅନୁଶୀଳନ ପୂର୍ବକ ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରଖ୍ୟାପନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ କୀର୍ତ୍ତିତ ହେବେ ଅନନ୍ୟତମ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ। କୋଣାର୍କ, ପୁରୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ଯାଜପୁର ଓ ଖିଚିଙ୍ଗ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମହେନ୍ଦ୍ରାଞ୍ଚଳ, କୋରାପୁଟର 'ମାଳଭୂମି', 'କଳାହାଣ୍ଡି', ଫୁଲବାଣୀର ଘଞ୍ଚ ଅରଣ୍ୟ ତଥା ସୋନପୁର-ସମ୍ବଲପୁରର ମହାନଦୀ ଅବବାହିକା— ଏ ସମସ୍ତ ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଉପାଦାନର ସଂଗ୍ରହ, ନିରପେକ୍ଷ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାର ଲକ୍ଷ୍ୟ। ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗବେଷକ ଭାବେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସର୍ବଜନ-ବିଦିତ। କିନ୍ତୁ ଐତିହାସିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମିରୁ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ବିଶ୍ଳେଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର କୃତିତ୍ୱ କିଛି କମ ନୁହେଁ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ବିକାଶ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପ୍ରସାର ହେତୁ ଘଟିଛି। ଅଶୋକଙ୍କ ଉପଦେଶ ଅନୁଶାସନ, ଖାରବେଳଙ୍କ ଶିଳାଲିପି, ତଥା ଶତ୍ରୁଭଞ୍ଜଙ୍କ ଅସନପାଟ ଶିଳାଲିପିରୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ସ୍ଥିତି ଅବଗତ ହୁଏ। (୧) କିନ୍ତୁ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପ୍ରମାଣଗୁଡ଼ିକରେ ବୈଷ୍ଣବ ଭାଗବତ ଧର୍ମର ସ୍ପଷ୍ଟ ସଙ୍କେତ ମିଳେ ନାହିଁ। ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ମତରେ (୨) ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ (ମାଠର ବଂଶୀ ଶାସନ ସମୟ) କଳିଙ୍ଗରେ ବୈଷ୍ଣବ-ଭାଗବତ ଧର୍ମର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଘଟିଥିଲା। ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ଯୁକ୍ତି ସମସାମୟିକ 'ନନ୍ଦପୁର

ମୁଖ୍ୟତଃ ମାଠରବଂଶୀଙ୍କ ଶିଳାଲିପି ଆଧାରରେ ପରିକଳ୍ପିତ । ସୁତରାଂ ଡଃ ସାହୁ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଯେ କଳିଙ୍ଗକୁ ଭାଗବତ ଧର୍ମ ଉତ୍ତର ଭାରତ ନୁହେଁ, ଦକ୍ଷିଣ-ଭାରତରୁ ହିଁ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିଲା । (୩) ପୁନଶ୍ଚ ସେ ମନ୍ତବ୍ୟ କରନ୍ତି "ମାଠର ଶାସିତ କଳିଙ୍ଗରେ ବାସୁଦେବ କୃଷ୍ଣ ବା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପୂଜା ଅପେକ୍ଷା ନାରାୟଣଙ୍କ ପୂଜା ଅଧିକ ଲୋକପ୍ରିୟ ଥିଲା" (୪) କିନ୍ତୁ ଉଭୟ ମତ ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ନାହିଁ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ମାଠର ଶାସିତ କଳିଙ୍ଗର ଉତ୍ତରବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳ ଓଡ୍ର ଦେଶରେ ଭାଗବତ ଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । "ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମୋତ୍ତର ପାଣ୍ଡୁଲିପି"ର ବର୍ଣ୍ଣନାନୁଯାୟୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନାମରେ ଓଡ୍ର ଦେଶରେ ଉପାସନା କରାଯାଉଥିଲା : "ଓଡ୍ରେଷୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ" । 'ବିଷ୍ଣୁ-ଧର୍ମୋତ୍ତର ପାଣ୍ଡୁଲିପି'ର ସମୟ କାଳ ଆପାତତଃ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୨୦୦ ୩୦୦ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଛି । ତେଣୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ୍ର ଦେଶରୁ କଳିଙ୍ଗକୁ ଭାଗବତ ଧର୍ମ ପ୍ରସାର ଘଟିଥିବା ସମ୍ଭାବନା ବିଶେଷ ପ୍ରଣିଧାନ ଯୋଗ୍ୟ । ଠିକ୍ ସେହିପରି 'ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମୋତ୍ତର ପାଣ୍ଡୁଲିପି' ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ କୃଷ୍ଣ-ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ଉପାସନା ଓଡ୍ର ଦେଶରେ କୌଣସି ରାଜଧର୍ମ ନଥିଲା ବରଂ ଏହା ଥିଲା ଏକ ଗଣଧର୍ମ । ତେଣୁ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଉତ୍ତରବର୍ତ୍ତୀ କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟରେ ପଡ଼ିଥିବା ସମ୍ଭାବନାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀ ଓ ପରେ ପରେ ଗଙ୍ଗ ଶାସିତ କଳିଙ୍ଗରେ ନାରାୟଣ ପୂଜା ଏବଂ ମହେନ୍ଦ୍ରାଞ୍ଚଳ (ଗଞ୍ଜାମ ମଣ୍ଡଳ)ରେ ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ରାଜବଂଶର ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାକୁ ଡଃ ସାହୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।(୫)ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଧାରାବାହିକ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ଗବେଷଣା କେବଳ ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ହୋଇନାହିଁ । ବରଂ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଅନେକ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରମାଣ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳ (ଅଧୁନା ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶା)ରୁ ସେ ଆବିଷ୍କାର ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଛନ୍ତି । ନଳରାଜବଂଶ (୪ର୍ଥ ଓ ୫ମ ଶତାବ୍ଦୀ) ଶରଭପୁରୀୟ ରାଜବଂଶ (୬ଷ୍ଠ ଓ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀ) ଏବଂ ପାଣ୍ଡୁବଂଶୀ ରାଜାମାନେ (୭ମ-୮ମ ଶତାବ୍ଦୀ ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳରେ ବୈଷ୍ଣବ-ଭାଗବତ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ ।

ଭାରତରେ 'ପାଦପୂଜା' ଅତି ପ୍ରାଚୀନ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅନୁଯାୟୀପନ୍ଥୀ, ବୈଷ୍ଣବ ଏବଂ ଶୈବଧର୍ମାବଲମ୍ବୀବୃନ୍ଦ ପାଦ-ପୂଜା ଅନୁସରଣ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ

ମହେନ୍ଦ୍ରର ସ୍କନ୍ଦଗୁପ୍ତ ଭକ୍ତଙ୍କ ପାଦ-ପୂଜା ପରମ୍ପରା, ପରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଓ ଶୈବଧର୍ମକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ମତରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଉଦୟଗିରି ଅଞ୍ଚଳ (୭) ବ୍ୟତୀତ ଭାରତର ଅନ୍ୟ ଶିବ-ପାଦ ପୂଜା ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବିଷ୍ଣୁ-ପାଦ ଉପାସନା ଭାରତର ଅନ୍ୟତ୍ର ତଥା ଓଡ଼ିଶାରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ନଳବଂଶୀ ରାଜା ସ୍କନ୍ଦବର୍ମାଙ୍କର ପୋଡ଼ାଗଡ଼ ଶିଳାଲିପି ତଥା ଭୋଗପୁର ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ଜନଶ୍ରୁତି ଉପରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ସାହୁଙ୍କର ଗବେଷଣା ମୁଖ୍ୟତଃ ପରିବେଷିତ । ପାଦ-ପୂଜା ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ଲିପିତାତ୍ତ୍ୱିକ ତଥା ଜନଶ୍ରୁତି ପ୍ରମାଣ ବ୍ୟତୀତ ଗବେଷକମାନେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଦାନ କରିନାହାନ୍ତି । ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କଳାହାଣ୍ଡି ଜିଲ୍ଲାର ଜୁନାଗଡ଼ ଅଞ୍ଚଳରୁ (ଜୁନାଗଡ଼ ଭୈରବ ପଡ଼ିଆ ନିକଟସ୍ଥ) ଏକ ବର୍ଗାକୋଣ ବିଶିଷ୍ଟ ପଥର ଖଣ୍ଡରେ ଦୁଇଟି ପାଦଚିହ୍ନ ଖୋଦନଥିବା ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରମାଣ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଛି । ଡଃ ସାହୁ ୭) ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପାଦ-ପୂଜା ଶାସ୍ତ୍ରୀୟରେ ଦୁଇଟି ଅବଧାରଣାର ସଙ୍କେତ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି : ପ୍ରଥମଟି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ବାମନ ଅବତାରର ସଙ୍କେତ ଓ ସ୍ମୃତି ସ୍ୱରୂପ ବିଷ୍ଣୁ-ପାଦ ପୂଜା ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ରାମ-କଥା ଆଧାରରେ ବନବାସ-କାଳରେ ରାମଙ୍କର ସ୍ମୃତିସ୍ୱରୂପ ରାମ-ପାଦ ପୂଜା । ବୈଷ୍ଣବ-ଧର୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବିଷ୍ଣୁ-ପାଦ-ପୂଜା ବା ରାମ-ପାଦ-ପୂଜା ଉପରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ ସ୍ୱର୍ଗତଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ଗବେଷଣାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୭ମ/୮ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶରଭପୁରୀୟ ନରପତିବୃନ୍ଦ ନିଜକୁ ପରମଭାଗବତ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସହିତ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପୂଜା ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସ୍ୱର୍ଗତଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ (୮) ଗବେଷଣାରେ ଭଣ୍ଡାରିଆର ବୈଜନାଥ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଥିବା ଲକ୍ଷ୍ମୀ (ଶ୍ରୀମାତା) ସାଦୃଶ ସହିତ ଶରଭପୁରୀୟ ରାଜବଂଶ ମୁଦ୍ରାରେ ଅଙ୍କିତ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସାଦୃଶ୍ୟ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛି । ଏହି ତଥ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗବେଷକଙ୍କ ପାଇଁ ଅନୁସନ୍ଧାନର ବିଷୟ ।

ଦକ୍ଷିଣ-କୋଶଳରେ ପାଣ୍ଡୁବଂଶୀ ରାଜା ତିବରଦେବ ଓ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଦ୍ୱିତୀୟ ନନ୍ନରାଜ ପରମବୈଷ୍ଣବ ରୂପେ ନିଜକୁ ଆପଣାର ତାମ୍ରଶାସନରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । (୯) ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ମତରେ (୧୦) ପାଣ୍ଡୁବଂଶୀ ରାଣୀ ବାସଟାଙ୍କର ସିରପୁର ଅଭିଲେଖରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ଜଣାଇ ନରସିଂହଙ୍କ ବରାହମୂର୍ତ୍ତି ଓ ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଏହି ଅଭିଲେଖ ହେଉଛି କୋଶଳ ରାଜ୍ୟର ଶେଷ ବୈଷ୍ଣବ ଅଭିଲେଖ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷଷ୍ଠ-ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ବୈଷ୍ଣବସ୍ୱଗତର ଧର୍ମ ସମ୍ପୃକ୍ତ ପ୍ରବୃତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରମାଣ ଏକାମ୍ର ଭୁବନେଶ୍ୱରଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ଶଙ୍ଖତଳା ଅଞ୍ଚଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇରହିଥିବା ଜଣାପଡ଼େ । ଏହି ସମୟକାଳ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ନାରାୟଣ-ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପୂଜା ନୁହେଁ, ବରଂ ରାମ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉପାସନା ଓଡ଼ିଶାରେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଶାରେ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ଭାବଧାରାର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଡଃ ସାହୁ ପୋଡ଼ାଗଡ଼ ଶିଳାଲିପିର (୧୧) ଉକ୍ତି ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରିଛନ୍ତି "ହରିଣାଜିତଂ ଜୟତି ଜେଷ୍ୟତି" । ଅର୍ଥାତ୍ ହରି ହିଁ ଜୟ କରିଥିଲେ, ଜୟ କରୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଜୟ କରିବେ । (୧୨) ଏହି ଉକ୍ତିରେ ଭୂତ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ଏକାକାର ହୋଇ ଯାଇଛି ଓ ଗୋଟାଏ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ ଶକ୍ତି ତିନୋଟି କାଳକୁ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ କରୁଛନ୍ତି ।

ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ସହିତ ଶୌରଧର୍ମ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀଭାବେ ଜଡ଼ିତ । ବୈଦିକ ଶ୍ଲୋକ— "ଗାୟତ୍ରୀ ମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତିନ" ଇତ୍ୟାଦିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ ବୈଦିକ କାଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିଷ୍ଣୁ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନଭାବେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହେଉଥିଲେ । ତେଣୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ-ନାରାୟଣ ଭାବେ ପୂଜାବିଧି ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଛି । ଷଷ୍ଠ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବିଷ୍ଣୁପୂଜା ସହିତ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୂଜା ଓଡ଼ିଶାରେ ବିଶେଷ ଆଦୃତ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ (୧୩) ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ରାଜା ଧର୍ମରାଜଙ୍କୁ ୬ଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀ କାଳରେ ଶୌରପୂଜାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ରୂପେ କଳ୍ପନା କରି, ୬ଷ୍ଠ-୭ମ ଶତାବ୍ଦୀର ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଉତ୍କଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟପୂଜାର ଚରମ ଅଗ୍ରଗତିର ନିଦର୍ଶନଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀ ଓଡ଼ିଶାରେ ବଜ୍ରଯାନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ସମ୍ବଲପୁର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଜଗନ୍ନାଥ ନାମଧେୟ ଦେବତାଙ୍କ ପୂଜା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ-ଥିଲା । ଏଯାବତ୍ ଜଗନ୍ନାଥତତ୍ତ୍ୱର ଗବେଷକବୃନ୍ଦ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉପାସିତ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ପୁରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନଭାବେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରି ଆସିଛନ୍ତି । (୧୪) ଏହି ତଥ୍ୟଗତ ଗବେଷଣା ଭାବଧାରାକୁ ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ଦୃଢ଼ତାର ସହିତ ଖଣ୍ଡନ କରିଛନ୍ତି । (୧୫) ବାସ୍ତବରେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ବଜ୍ରଯାନର ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଭାବେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ସମ୍ବଲକୁ ଅଧୁନାତନ ଓଡ଼ିଶାର ସମ୍ବଲପୁର ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଛନ୍ତି । (୧୬) ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଏହି ମତାମତ ଉପରେ ଗବେଷକ ଡଃ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ

କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେ ଏ ସଂପର୍କରେ କୌଣସି ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । (୧୭)

ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀ ଠାରୁ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଭାଗବତ-ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଧାରାବାହିକ ପ୍ରବାହ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଉତ୍କଳ ଆଗମନ ତଥା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ନାରାୟଣଙ୍କ ପୂଜା ଏବଂ ଅବତାରବାଦ ତତ୍ତ୍ୱର ସଂଯୋଗରେ ବିଷ୍ଣୁର ସାନ୍ଦ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଚଳିତ ଭାବଧାରାକୁ ଦୃଢ଼ କରିଛନ୍ତି । (୧୮) କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଭାଗବତ-ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଉପରେ ରାମାନୁଜାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଅକିଞ୍ଚିତ୍କର । ଭାରତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ନାରାୟଣଙ୍କ ଉପାସନା ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ପରଂପରା ଓ ଏହା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଚଳନ ଅଧିକ ହୋଇସାରିଥିଲା । (୧୯) ଠିକ୍ ସେହିପରି ଅବତାରବାଦ ମଧ୍ୟ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ ଠାରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ନରକଳ୍କି ରୂପେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଆସୁଥିଲା । (୨୦) ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜୟଦେବ ଗୀତ-ଗୋବିନ୍ଦ ରଚନା କରି ରାଧାମାଧବ (କୃଷ୍ଣ) ପ୍ରେମର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କଲେ । ଜୟଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଏକ ଅମୀମାଂସିତ ପ୍ରଶ୍ନ ହୋଇରହିଛି । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଡଃ ନଗୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ (୨୧) ଦ୍ୱାରା ଧାରାବାହିକ ଭାବେ ସାହିତ୍ୟକ ପରଂପରାରେ ଉତ୍କଳର କେନ୍ଦୁବିଲ୍ୱ ଜୟଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯିବା ଏକ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ଆଲୋଚନା । ସେ ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ଦୃଢ଼ତାର ସହିତ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି— "These literary evidences cannot however be dismissed unless other such evidences be produced to contradict the above." (୨୨)

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ସମୟରେ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତିର ପରିକଳ୍ପନା ଓଡ଼ିଶାରେ ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥିଲା । ଠିକ୍ ସେହିପରି ଡଃ ସାହୁ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଯେ ରାଧାମୂର୍ତ୍ତିର ପରିକଳ୍ପନା ଓଡ଼ିଶାରୁ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା । (୨୩) କିନ୍ତୁ ଗବେଷକ ପ୍ରଭାତ ମୁଖାର୍ଜି (୨୪) ପୂର୍ବରୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମତବାଦକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିପାରିନାହାନ୍ତି । ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ଉପରୋକ୍ତ ମତାମତ ଏଥିପୂର୍ବରୁ ସ୍ୱର୍ଗତ ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ (୨୫) ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ଥାପିତ ଓଡ଼ିଶାରୁ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱର ଉତ୍ପତ୍ତି ମତବାଦକୁ ସମର୍ଥନ କରେ । ଅନନ୍ତରେ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱର ଉତ୍ପତ୍ତି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଗବେଷିକା ସୁଲେଖା ବାସୁଦେବନ୍ (୨୬) ହିନ୍ଦୁ ପତ୍ରିକା ଓ ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନା ପୂର୍ବକ ଜଣାଇଥିବା ତତ୍ତ୍ୱର

ଦେବୀ ସୁଭଦ୍ରା-ଏକାନଂଶା-ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ହିଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ରାଧାଙ୍କର ରୂପାନ୍ତର ରୂପେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଓଡ଼ିଶା ହିଁ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ଓ ମୂର୍ତ୍ତିର ଉଦ୍‌ଭବସ୍ଥଳୀରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବା ଉଚିତ ।

କିନ୍ତୁ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋପୀ ଭାବ ଓ ରାଧାଭାବର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ରୂପେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କ (୨୭) ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହନ୍ତି । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଭୁ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ଦେବଦାସୀ ପରମ୍ପରାର ସହିତ ଗୋପୀ-ଭାବ ଜଡ଼ିତ ଥିଲା । (୨୮) ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଆଲୋଚନାରେ ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ଗୋପୀ-ଭାବ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ସେହିପରି ରାଧା-ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ରାଧା-ଭାବ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଉତ୍କଳୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କୁ କେବଳ ଗୋପୀ-ଭାବ ଏବଂ ରାଧା-ଭାବର ସମର୍ଥକ ଓ ପ୍ରଚାରକ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅଧିକ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ମନେହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ଯଥାର୍ଥରେ ଡଃ ସାହୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି—"ଚୈତନ୍ୟ ନିଜେ ପୁସ୍ତକ ଲେଖିନଥିବା ଗୌଡ଼ୀୟ ଭକ୍ତ କିମ୍ବା ସମସାମୟିକ କବି ଓ ଲେଖକ ତାଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଲେଖିଥିବା ଗୌଡ଼ୀୟ ବିବରଣୀ ମିଳୁନଥିବା ହେତୁ ସେ ତତ୍‌କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ ଜୀବନ ଉପରେ କି ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲେ ତାହା ଜାଣିବା ସମ୍ଭବ ହେଉନାହିଁ ।" (୨୯)

ଭାରତରେ ରାଜନୀତି ସହିତ ଧର୍ମ ଏକାନ୍ତ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଉତ୍କଳର ରାଜତନ୍ତ୍ରରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ରାଜଶକ୍ତିର ଆଧାର ରୂପେ ଗଙ୍ଗ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ନରପତିଗଣ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । (୩୦) ୧୪୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସେହି ରାଜନୈତିକ ଶକ୍ତି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଶାରେ ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥିଲା, (୩୧) ତାହାର ପଶ୍ଚାତ୍‌ରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦେବତ୍ୱ ଜନିତ ଏକ ସାଂସ୍କୃତିକ ବିପ୍ଳବ ରହିଥିବା ବିଷୟ ଡଃ ସାହୁ ତାଙ୍କ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । (୩୨)

ପଞ୍ଚଦଶ ଓ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଜଗନ୍ନାଥ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେବତା ଭାବେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ବୌଦ୍ଧତତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ନାଥ ସଂପ୍ରଦାୟର ଯୋଗ ପରଂପରା ମଧ୍ୟ ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲା । ଫଳତଃ ଜଗନ୍ନାଥତତ୍ତ୍ୱ ଏହି ସମୟରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ମତରେ ବୌଦ୍ଧ-ବୈଷ୍ଣବ ତତ୍ତ୍ୱରେ ପରିଣତ ହେଲା । (୩୩)

ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ଗବେଷଣା କେବଳ ଓଡ଼ିଶାର ଭୌଗୋଳିକ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇନାହିଁ । ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସୁଙ୍କ

ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ପ୍ରଶଂସିତ ହୋଇଥାଉଛି ଗଙ୍ଗା-ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ସାଗରର ଅପରପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅର୍ଥାତ୍ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଭୂମି (ବ୍ରହ୍ମଦେଶ) ଶ୍ୟାମ (ଥାଇଲାଣ୍ଡ), ତାମ୍ରପର୍ଣ୍ଣୀ (ସିଂହଳ), ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ୱୀପ (ଜାଭା) ଓ କାମ୍ବୋଜ (କାମ୍ବୋଡ଼ିଆ) ଆଦି ଦ୍ୱୀପାନ୍ତର-ଭାରତକୁ । ଦ୍ୱୀପାନ୍ତର-ଭାରତରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରସାର ସଂପର୍କରେ ଡଃ ସାହୁ କେତେକ ସମସ୍ୟା ଉପସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି : ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୫ମ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମଦେଶରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର, ଫୁନାନ୍‌ର ତକଟର୍ଥ (୭ମ ଶତାବ୍ଦୀ) ଓ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଚମ୍ପାରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । (୩୪) ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ ପୀଠ ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର, ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଏବଂ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ପରିଚିତ ।

କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରୀଠାରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପୂଜା କେବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ଏହାକୁ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର, ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ନାମିତ କରାଗଲା, ସେ ସଂପର୍କରେ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ଐତିହାସିକ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁନାହିଁ । (୩୫) କିନ୍ତୁ ଚମ୍ପାଠାରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ଉପାସନା ସଂପର୍କରେ ଡଃ ସାହୁ (୩୬) ନିଃସନ୍ଦେହରେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ଯେ ସେହି ସମୟରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପୂଜା ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇସାରିଥିଲା ।

ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ 'ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମୋତ୍ତର ପାଣ୍ଡୁଲିପି' ତଥା ଅଭିଲେଖ ଗୁଡ଼ିକରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ଯେ ଭାଗବତ ଧର୍ମର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେବତା, ବିଷ୍ଣୁ-କୃଷ୍ଣ-ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ପୂଜା ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ-୩୦୦-୪୦୦ ଠାରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ତେଣୁ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଉପାସନା ଓଡ଼ିଶାରୁ ଦ୍ୱୀପାନ୍ତର—ଭାରତକୁ ପ୍ରସାର ଲାଭ କରିଥିଲା ।

୧୯୬୮ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବରରେ ଜମ୍ମୁଲସ୍ଥ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର 'ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତ ବିଭାଗ'ର (ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଶ୍ରେଣୀ) ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଉତ୍ସବରେ ସିଜେନ୍‌ହ୍ୱିଲ୍‌ଠାରେ ଆୟୋଜିତ ଉତ୍ସବରେ ଦ୍ୱୀପାନ୍ତର-ଭାରତରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଜଗନ୍ନାଥ-ତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରସାର ସଂପର୍କରେ ଡଃ ସାହୁ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଜଗନ୍ନାଥ ତତ୍ତ୍ୱ କେବଳ ଭାରତ ମଧ୍ୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ନ ହୋଇ ଦ୍ୱୀପାନ୍ତର-ଭାରତରେ ପ୍ରସାରକୁ ଡଃ ସାହୁ "ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବ୍ୟାପକତା" ଆଖ୍ୟା ଦେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ କ୍ରମବିକାଶ ସଂପର୍କରେ ଯଥେଷ୍ଟ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ଭାରତ ତଥା ଓଡ଼ିଶାରୁ ମିଳୁନାହିଁ । ଜଗନ୍ନାଥ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ଏଯାବତ୍ ହୋଇଥିବା ଆଲୋଚନା

ସେହି ସୁଭଦ୍ରା-ଏକାନଂଶାଙ୍କୁ ହିଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ରାଧାଙ୍କର ରୂପାନ୍ତର ଭାବେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଓଡ଼ିଶା ହିଁ ରାଧାତତ୍ତ୍ୱ ଓ ମୂର୍ତ୍ତିର ଉଦ୍‌ଗମସ୍ଥଳୀଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯିବା ଉଚିତ ।

କିନ୍ତୁ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋପୀ ଭାବ ଓ ରାଧାଭାବର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଭାବେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କ (୨୭) ବର୍ଣ୍ଣିତ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ଦେବଦାସୀ ପରଂପରାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଗୋପୀ-ଭାବ ଜଡ଼ିତ ଥିଲା । (୨୮) ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମସାହିତ୍ୟ ପରମ୍ପରାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଗୋପୀ-ଭାବ ଉଦ୍‌ଭାସିତ ହୋଇଥିଲା । ସେହିପରି ରାଧା-ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ରାଧା-ଭାବ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଉତ୍କଳୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କୁ କେବଳ ଗୋପୀ-ଭାବ ଏବଂ ରାଧା-ଭାବର ସମର୍ଥକ ଓ ପ୍ରସାରକ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅଧିକ ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ ମନେହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସଂସ୍କାରରେ ଯଥାର୍ଥରେ ଡଃ ସାହୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି—"ଚୈତନ୍ୟ ନିଜେ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିବା କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ କିମ୍ବା ଧର୍ମସମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ମତ ଓ ଲେଖକ ତାଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଲେଖିଥିବା କୌଣସି ବିବରଣୀ ମିଳିନଥିବା ହେତୁରୁ ସେ ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାର ଧର୍ମ ଜୀବନ ଉପରେ କି ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲେ ତାହା ଜାଣିବା ସମ୍ଭବ ହେଉନାହିଁ ।" (୨୯)

ଭାରତରେ ରାଜନୀତି ସହିତ ଧର୍ମ ଏକାନ୍ତ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଉତ୍କଳର ନୃପତିମାନେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ 'ରାଜତ୍ୱର ଅଧୀଶ' ରୂପେ ଗଙ୍ଗ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ନରପତିମାନେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । (୩୦) ୧୪୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଯେଉଁ ରାଜନୈତିକ ସତ୍ତ୍ୱ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓଡ଼ିଶାରେ ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥିଲା, (୩୧) ତାହାର ପଶ୍ଚାତ୍ତରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନିଜକୁ ଭାଗ ଏକ ସାଂସ୍କୃତିକ ଶକ୍ତିର ରହିଥିବା କଥା ଡଃ ସାହୁ ତାଙ୍କ ସନ୍ଦର୍ଭରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । (୩୨)

ପଞ୍ଚଦଶ ଓ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଜଗନ୍ନାଥ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେବତା ଭାବେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ର ଏବଂ ନାଥ ସଂପ୍ରଦାୟର ଯୋଗ ପରଂପରା ମଧ୍ୟ ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲା । ଫଳତଃ ଜଗନ୍ନାଥତତ୍ତ୍ୱ ଏହି ସମୟରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ମତରେ ବୌଦ୍ଧ-ବୈଷ୍ଣବ ତନ୍ତ୍ରରେ ପରିଣତ ହେଲା । (୩୩)

ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ବ୍ୟାଖ୍ୟାପନରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ଗବେଷଣା କେବଳ ଓଡ଼ିଶାର ଭୌଗୋଳିକ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇନାହିଁ । ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସୁଙ୍କ

ବୃଦ୍ଧି ହୋଇ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥାଇଛି ଲବଣ-ସମୁଦ୍ର ସାଗରର ଉପରପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଭୂମି (ବ୍ରହ୍ମଦେଶ) ଶ୍ୟାମ (ଥାଇଲାଣ୍ଡ), ତାମ୍ରପର୍ଣ୍ଣୀ (ସିଂହଳ), ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ୱୀପ (ଜାଭା) ଓ କାମ୍ବୋଜ (କାମ୍ବୋଡ଼ିଆ) ଆଦି ଦ୍ୱୀପାନ୍ତର-ଜନଙ୍କୁ । ଦ୍ୱୀପାନ୍ତର-ଜନଙ୍କରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରସାର ସଂପର୍କରେ ଡଃ ସାହୁ କେତେକ ସମସ୍ୟା ଉତ୍‌ଥାପନ କରିଛନ୍ତି : ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୫ମ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମଦେଶରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର, ପୁନାନ୍‌ର ଜଗତୀର୍ଥ (୬ଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀ) ଓ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଚମ୍ପାରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । (୩୪) ସମସ୍ତ ଭାରତବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ ପୀଠ ପୁରୀ ହିଁ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର, ଜଗତୀର୍ଥ ଏବଂ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ଭାବେ ପରିଚିତ ।

କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରୀଠାରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପୂଜା କେବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ଏହାକୁ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର, ଜଗତୀର୍ଥ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ନାମିତ କରାଗଲା, ସେ ସଂପର୍କରେ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ଐତିହାସିକ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁନାହିଁ । (୩୫) କିନ୍ତୁ ଚମ୍ପାଠାରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ଉପାସନା ସଂପର୍କରେ ଡଃ ସାହୁ (୩୬) [illegible] ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ଯେ ସେହି ସମୟରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପୂଜା ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇସାରିଥିଲା ।

ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚିତ 'ବିଷ୍ଣୁଧର୍ମୋତ୍ତର ପାଣ୍ଡୁଲିପି' ତଥା ଉଲ୍ଲେଖ ଗୁଡ଼ିକରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀତ ହୁଏ ଯେ ଭାଗବତ ଧର୍ମର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେବତା, ବିଷ୍ଣୁ-କୃଷ୍ଣ-ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ପୂଜା ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ-୩୦୦-୪୦୦ ଠାରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ତେଣୁ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଉପାସନା ଓଡ଼ିଶାରୁ ଦ୍ୱୀପାନ୍ତର—ଜନଙ୍କୁ ପ୍ରସାର ଲାଭ କରିଥିଲା ।

୧୯୭୮ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବରରେ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର 'ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଶିକ୍ଷଣ'ର (ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଶ୍ରେଣୀ) ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଉତ୍ସବରେ ସିନେଟ୍‌ହଲ୍‌ଠାରେ ଆୟୋଜିତ ଭାଷଣରେ ଦ୍ୱୀପାନ୍ତର-ଜନଙ୍କରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଜଗନ୍ନାଥ-ତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରସାର ସଂପର୍କରେ ଡଃ ସାହୁ ଆଲୋକପାତ କରିଥିଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଜଗନ୍ନାଥ ତତ୍ତ୍ୱ କେବଳ ଭାରତ ମଧ୍ୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ନ ହୋଇ ଦ୍ୱୀପାନ୍ତର-ଜନଙ୍କରେ ପ୍ରସାରକୁ ଡଃ ସାହୁ "ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବ୍ୟାପକତା" ଆଖ୍ୟା ଦେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ କ୍ରମବିକାଶ ସଂପର୍କରେ ଯଥେଷ୍ଟ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ଭାରତ କିମ୍ବା ଓଡ଼ିଶାରୁ ମିଳେନାହିଁ । ଜଗନ୍ନାଥ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ଏଯାବତ୍ ହୋଇଥିବା ଆଲୋଚନା

ଜଣ୍ଟା ଗବେଷଣା ମଧ୍ୟ ସନ୍ଦେହଜନକ ହୋଇପାରନ୍ତି । ଏ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ (୩୬) ଯେଉଁ ଆନ୍ତ ମତାମତ ଘୋଷଣା କରିଥାଇଛନ୍ତି —"ଦ୍ୱୀପାନ୍ତର-କାଳରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣମେରୁ-ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଓ ବିକାଶ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉପଯୁକ୍ତ ଅନୁଶୀଳନ ନ ହେବା ଯାଏ ଓଡ଼ିଶାର ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମର ଗବେଷଣା ଏକଦେଶଦର୍ଶୀ ହୋଇ ରହିଥିବ ।

ପାଦଟୀକା

୧- N. K. Sahu-Utkal University·History of Orissa· Vol-1, 1964, P. 506.

୨- ତତ୍ରୈବ,

୩- ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ-ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ । ୧୯୭୪, ପୃ. ୩୨୯.

୪- ତତ୍ରୈବ

୫- ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ-ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ । ୧୯୭୪, ପୃ· ୩୨୯·

୬- ତତ୍ରୈବ ପୃ, ୩୯୯

୭- ତତ୍ରୈବ, ପୃ· ୩୩୧-୩୩୨

୮- ତତ୍ରୈବ ପୃ· ୩୩୦·

୯- ତତ୍ରୈବ, ପୃ -୩୩୧

୧୦- ତତ୍ରୈବ,

୧୧- ଗୋଣ୍ଡାଲଭ ଶିଳାଲିପି (EP.Ind vol-XXI, PP· 153-57)

୧୨- ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ-ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ, ୧୯୭୪, ପୃ. ୩୩୪

୧୩- ତତ୍ରୈବ. ପୃ. ୩୩୫-୩୩୬·

୧୪- B Mishra-State, Society and Culture of Orissa (1435-1568 A. D.) ·Ph. D thesis, S· U, 1988 P· 206.

୧୫- କୋଣାର୍କ, ୧୯୮୬, ପୃ. ୬ (ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ)

୧୬- N. K. Sahú-Buddhism in Orissa, 1958. P.148

୧୭- K. C. Panigrahi-History of Orissa; 1986, P. 308

୧୮- ଏ ସଂପର୍କରେ ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମହାରଣ 'ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତି' ଗ୍ରନ୍ଥରେ (ପୃଷ୍ଠା ୪୯) ଦେଇଥିବା ମନ୍ତବ୍ୟ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ । କୋଣାର୍କ, ୧୯୮୬ ପୃ-୮. (ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ)

୧୯- B. Mishra-State, Society and Culture of Orissa. (Ph.Dthesis) S. U. 1988, P. 204

୨୦- ତତ୍ରୈବ.

୨୧- Souvenir on Jayadéva, 1968, P. 18 (Bhubaneswar)

୨୨- ତତ୍ରୈବ.

୨୩- କୋଣାର୍କ, ୧୯୮୬, ପୃ-୧୮

(ନରହରି ଦାସଙ୍କ 'ଭକ୍ତ-ରତ୍ନାକର' ବର୍ଣ୍ଣିତ ରୂପରେ ତା ଶାହିଙ୍କ ରତ୍ନ ସମ୍ବାଦ ପରିବେଷିତ)

24- P. Mukherjee – The History of Medieval-Vaishnavism in Orissa, 1981, P. 72

25- P. Acharya – Studies in Orissan History, Archaeology and Archieves, 1969, P. 427

26- John Stratton Howley and Donna Marie Wulf-(Ed)-The Divine Consort Radha and The Goddess of India 1984, P. 28-29

୨୭- କୋଣାର୍କ, ୧୯୮୬, ପୃ. ୯

୧୮- John Stratton Hawley and Donna Marie Wulf-(Ed) The Divine Consort Radha and The Goddess of India, 1984 P. 79

୧୯- ମୋହାନ୍ତି-୧୯୮୭, ପୃ.୯

୩୦- B- Mishra-State, Society and Culture of Orissa (1435-1568 A. D.) Ph. D. thesis, S. U. 1988, P. 210-11

୩୧- (ପ୍ରସ୍ତାବ ୧୫୩୫ରେ ଜଟିଳେଶ୍ୱ ଦେବ ବଳଭଦ୍ର ଗଜ ସିଂହାସନ ଅନ୍ତର୍ଗତ କରି ଗଜପତି ଶାସନ ଅବସାନ ଘଟାଇ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ରାଜତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ)

୩୨- ମୋହାନ୍ତି-୧୯୮୭, ପୃ.୧୧

୩୩- N. K. Sahu-Buddhism in Orissa 1958, P.175

୩୪- ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ-ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ ୧୯୭୪ ପୃ. ୪୦୩

୩୫.ତତ୍ରୈବ,

୩୬-ତତ୍ରୈବ,

୩୭-ତତ୍ରୈବ

ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଇତିହାସ ଓ ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର

ଡକ୍ଟର ସୁରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମହାରଣା

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ ତଥାଗତ ଭଗବାନ ବୁଦ୍ଧ । ଜୀବନର ଶେଷ ଚାଳିଶ ବର୍ଷ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଚାରରେ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେହେଁ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ କଳିଙ୍ଗକୁ ଆସିଥିବାର କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳି ନାହିଁ । ମନେହୁଏ, ସେ କଳିଙ୍ଗକୁ ଆସିବା ପାଇଁ ଅବସର ପାଇନଥିଲେ; କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟକୁ ସେ ଭଲଭାବରେ ଜାଣିଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜୀବନୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ବୁଦ୍ଧଦେବ ଯେଉଁ ବାରଗୋଟି ସ୍ଥାନରେ ସାଧନା କଲେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ ହୁଏ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ କଳିଙ୍ଗ ଥିଲା ଅନ୍ୟତମ । ବୁଦ୍ଧତ୍ୱ ଲାଭ ପରେ ପ୍ରଥମ ବୌଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ଉତ୍କଳ ଜନପଦର ଦୁଇଜଣ ବଣିକ— ତପସୁ ଓ ଭଲ୍ଲିକ । ସେ ଦୁହେଁ ଥିଲେ ଦୁଇଭାଇ । ପଣ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ଧରି ବାଣିଜ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶକୁ ଯାଉଥିବା ସମୟରେ ବାଟରେ ଉରୁବେଲା ଜଙ୍ଗଲରେ ସେମାନେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଲାଭକରିଥିଲେ । ଶାକ୍ୟସିଂହ ସେତେବେଳକୁ 'ବୋଧି' ଲାଭ କରିସାରିଥିଲେ । ସେ ଏହି ବଣିକ ଦୁଇଭାଇଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଇଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଇତିହାସରେ ଏହା ଏକ ସ୍ମରଣୀୟ ଘଟଣା । 'ବିନୟ ପିଟକ' ଓ 'ବୌଦ୍ଧଜାତକ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହି ଘଟଣାର ସବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ସେମାନେ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ଫେରିବା-ପରେ ସ୍ୱଦେଶରେ ଏହି ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାରରେ ଲାଗିପଡ଼ିଲେ । ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିବାର ଏହା ଏକ ପ୍ରମାଣ ରହିଛି । 'ଅଙ୍ଗୁତ୍ତର ନିକାୟ' ଗ୍ରନ୍ଥର ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ତପସୁ ଓ ଭଲ୍ଲିକ ନାମକ ଉତ୍କଳର ଦୁଇଟି ଜାତିର ଲୋକେ ପ୍ରଥମେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସଂଘର

ବିରୋଧାଚରଣ କରୁଥିଲେ; ମାତ୍ର ପରେ ସେମାନେ ଏହି ଧର୍ମର ମହତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏଥିରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ଆତ୍ମସନ୍ତୋଷ ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ (ଖ୍ରୀ: ପୂ: ୨୬୧)ପରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର ଦ୍ରୁତତର ହୋଇଥିଲେହେଁ ଏହାର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ କଳିଙ୍ଗରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସ୍ଥିତିଥିବା ଜଣାଯାଏ ଅଶୋକଙ୍କ ୧୩ଶ ଶିଳାଲେଖରୁ, ଯେଉଁଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ଯେ, ତାଙ୍କର କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ନୁହେଁ, ଶ୍ରମଣମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଘୋର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ସମ୍ମୁଖୀନ କରିଥିଲା । କଳିଙ୍ଗରେ ଅଶୋକ ଅହିଂସା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମଗୁରୁ ଉପଗୁପ୍ତ ନାମକ ଜଣେ ବୌଦ୍ଧଭିକ୍ଷୁଙ୍କ ଠାରୁ ଶିକ୍ଷା କରିଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟହୁଏ ଯେ, କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ 'ଚଣ୍ଡାଶୋକ'ଙ୍କୁ 'ଧର୍ମାଶୋକ'ରେ ପରିଣତ କରିଥିଲା । ହୃଦୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପରେ ସେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଅଳ୍ପ କେତେ ବର୍ଷପରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ କାଶ୍ମୀରରୁ କନ୍ୟାକୁମାରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରସାରିତ ହେଲା ଏବଂ କ୍ରମେ ଭାରତର ସୀମା ଅତିକ୍ରମକରି ପଶ୍ଚିମରେ ଗ୍ରୀସ୍, ପୂର୍ବରେ ବ୍ରହ୍ମଦେଶ ଓ ଦକ୍ଷିଣରେ ସିଂହଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତତ୍କାଳୀନ ଜ୍ଞାତ ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହେଲା ।

ଚୀନ୍ ପରିବ୍ରାଜକ ହୁଏନ୍‌ସାଂଙ୍କ ବିବରଣୀ ଅନୁସାରେ ଅଶୋକ ଓଡ୍ର ଦେଶରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ତୂପ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । କଳିଙ୍ଗର ରାଜଧାନୀ ନିକଟରେ ଅଶୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ଏକ ସ୍ତୂପ ରହିଥିବା କଥା ମଧ୍ୟ ଏହି ବିବରଣୀରୁ ଜାଣିବାକୁ ମିଳେ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥିବା ନିଜ ଭାଇ ତିଷ୍ୟଙ୍କ ପାଇଁ ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗରେ ଶ୍ୱେତକଟିଣ ନାମକ ଏକ ବିହାର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ତିଷ୍ୟଙ୍କ ଗୁରୁ ଯଶସ୍ୱୀ ଧର୍ମରକ୍ଷିତ ମଧ୍ୟ ଏହି ବିହାରରେ ଜୀବନର ଶେଷ ସମୟ କଟାଇଥିଲେ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ କଳିଙ୍ଗ ସମ୍ରାଟ ମହାମେଘବାହନ ଖାରବେଳ ଜୈନଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ବୌଦ୍ଧ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଉଦାରତା ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ବୋଲି ତାଙ୍କ ଉଦୟଗିରି ଶିଳାଲେଖ ପ୍ରମାଣ ଦିଏ ।

ସମୟକ୍ରମେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଗୋଷ୍ଠୀକନ୍ଦଳ ଦେଖାଦେଇଥିଲା ଏବଂ ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀ କନ୍ଦଳହିଁ ଜନ୍ମ ଦେଇଥିଲା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ମହାଯାନ ଶାଖାକୁ । କେତେ

ମହାଯାନର ଉତ୍ପତ୍ତି କେବେ ଓ କେଉଁଠାରେ ହୋଇଥିଲା, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସଠିକ୍ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ନାହିଁ । ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଐତିହାସିକ ତଥା ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ସ୍ୱର୍ଗତ ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ନିଜର ବହୁଆଦୃତ ତଥା ବହୁଚର୍ଚ୍ଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ Buddhism in Orissaରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି ଯେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅବ୍ଦ ଆରମ୍ଭରେ ବା ତା'ର ସାମାନ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ମହାଯାନର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥିଲା ଓଡ଼ିଶା ଭୂମିରେ । ତାଙ୍କ ମତରେ 'ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତା' ସାହିତ୍ୟରେ ମହାଯାନ ଶାଖାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକାଶ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିବାରୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚନା କାଳ ଓ ରଚନା ସ୍ଥାନହିଁ ଏହି ଶାଖାର ଜନ୍ମକାଳ ଓ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ । ତିବ୍ବତୀୟ ଐତିହାସିକ ଲାମା ତାରନାଥ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଯେ 'ଅଷ୍ଟସାହସ୍ରିକା ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତା' ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଉଛି ପାରମିତା ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଯାହା ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ଓଡ଼ିଶାରେ । ତାଙ୍କର ଏହି ଯୁକ୍ତିକୁ ସମର୍ଥନ କରେ 'ପାଗ୍-ସାମ୍-ଯୋନ୍-ଜାଙ୍ଗ୍' ଗ୍ରନ୍ଥ । ଲାମା ତାରନାଥଙ୍କ ବିବରଣୀ ଓ 'ପାଗ୍-ସାମ୍ ଯୋନ୍-ଜାଙ୍ଗ୍' ଗ୍ରନ୍ଥ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଥିବା 'ଅଷ୍ଟସାହସ୍ରିକା ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତା'ର ରଚନା ସମୟ ଐତିହ୍ୟ ଭିତ୍ତିକ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଅଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହା ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀ ବା ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ ବୋଲି ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଛନ୍ତି, ଯାହା ଏକାନ୍ତ ସଙ୍ଗତ ଓ ସତ୍ୟର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବୋଲି ମନେହୁଏ ।

'ଦାଠାଧାତୁବଂଶ' ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁସାରେ କୁଶୀନଗର ଠାରେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଚିତାଭସ୍ମରୁ ସଂଗୃହୀତ ତାଙ୍କର ଦନ୍ତଧାତୁ ତତ୍କାଳୀନ କଳିଙ୍ଗର ରାଜଧାନୀ ଦନ୍ତପୁରକୁ ଆଣିଥିଲେ ଥେର କ୍ଷେମ । କଳିଙ୍ଗର ତତ୍କାଳୀନ ରାଜା ଦନ୍ତପୁର ଠାରେ ଏକ ବିଶାଳ ଚୈତ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କରି ସେଥିରେ ଦନ୍ତକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଦନ୍ତଧାତୁର ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ବହୁ ପ୍ରାନ୍ତୀୟ ରାଜାଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲା । ସେମାନେ ବାରମ୍ବାର ଦନ୍ତପୁର ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଦନ୍ତଧାତୁର ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ କଳିଙ୍ଗର ରାଜା ଗୁହଶିବ ବାଧ୍ୟହୋଇ ଏହାକୁ ଗୋପନରେ ନିଜ କନ୍ୟା ହେମମାଳା ଓ ଜାମାତା ଦନ୍ତକୁମାରଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ନିଜର ପରମ ମିତ୍ର ତଥା ସିଂହଳର ତତ୍କାଳୀନ ରାଜା ମହାସେନ (୨୭୭-୩୦୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)ଙ୍କୁ ହସ୍ତାନ୍ତର କରିଥିଲେ । ଦନ୍ତ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେବାପରେ କଳିଙ୍ଗରେ ଦନ୍ତପୁରର ଗୁରୁତ୍ୱ ନ୍ୟୁନ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ପୁଷ୍ପଗିରି ନାମକ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ବୌଦ୍ଧପୀଠ ସ୍ଥାନ ଲାଭକରିଥିଲା । ପୁଷ୍ପଗିରି ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୬ଷ୍ଠ ଶତକରୁ ଅତି ଲୋକପ୍ରିୟ ତୀର୍ଥସ୍ଥାନ ଭାବରେ ସୁଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲା ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ମହାଯାନ ଶାଖାର ବିକାଶ କାଳରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଯଜ୍ଞମଳଗିରି, ଉଦୟଗିରି, ଶ୍ୱେତଶୈଳ, ତାମ୍ରଲିପ୍ତ, ଚେଳିତାଲୋ ଆଦି ବହୁ

ବୌଦ୍ଧପୀଠ ତ୍ରିହୁଟି ବୌଦ୍ଧ-ସଂସ୍କୃତିକୁ ସମୃଦ୍ଧି ପଥରେ ଆଗେଇ ନେଇଥିଲେ । ପରିମଳଗିରି (ଆଧୁନିକ ଗନ୍ଧମାର୍ଦନ) ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୨ୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମାଧ୍ୟମିକ ଦର୍ଶନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ବୌଦ୍ଧପଣ୍ଡିତ ନାଗାର୍ଜୁନଙ୍କ କର୍ମସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ନାଗାର୍ଜୁନଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ କଳିଙ୍ଗର ଆର୍ଯ୍ୟଦେବ ଏହି ପରିମଳଗିରିକୁ ମଧ୍ୟ ଏକ ସାଧନାପୀଠ ରୂପେ ବାଛିନେଇଥିଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୩ୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପୁରଭଗିରି (ଆଧୁନିକ ଧଉଳି ପାହାଡ଼) ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଯୋଗକେନ୍ଦ୍ର ରୂପେ ବୌଦ୍ଧ ଜଗତରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲା । ଏହି ସ୍ଥାନକୁ ଆର୍ଯ୍ୟ ସର୍ବଗାମୀ ନିଜର ସାଧନା ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ମନେକରି ଏଠାରେ ନିଜର ଆଶ୍ରମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୪ର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ଉଦ୍‌ଭାବଙ୍କର ଆଶ୍ରମ ଥିଲା ଶ୍ୱେତଶୈଳଠାରେ । ଶ୍ୱେତଶୈଳ ହେଉଛି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଜିଲ୍ଲା ତେଲଙ୍ଗ ନିକଟସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣନାଥ ମଣ୍ଡିଆ ଏବଂ ଆର୍ଯ୍ୟ ଉଦ୍‌ଭାବ ହେଲେ ଯୋଗାଚାରର ବିଜ୍ଞାନର ଜଣେ ବରିଷ୍ଠ ପ୍ରବକ୍ତା ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଚୀନ୍ ଦେଶ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲା । ଭାରତ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ଜନ୍ମ ନେଇଥିବା ଏହି ନୂତନ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ଚୀନା ଜାତି ହେତୁ ଥିଲା ଭାରତ ପ୍ରତି ଅତି ଭକ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଭାରତ ଥିଲା ପୁଣ୍ୟଭୂମି । ତେଣୁ ବହୁ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ଚୀନ୍ ଅଧିବାସୀ ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ହିମାଳୟ ଓ ଦୁର୍ଲଙ୍ଘ୍ୟ ସାଗରର ପ୍ରତିବନ୍ଧକକୁ ଖାତିର ନକରି ଏବଂ ଜୀବନଶଙ୍କାକୁ ପଛରେ ପକାଇ ଭାରତ ଅଭିମୁଖେ ଆସିଥିଲେ । ଫାହିୟାନ୍, ହୁଏନ୍‌ସାଙ୍ଗ ଓ ଇତ୍‌ସିଙ୍ଗ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟଟନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ହୁଏନ୍‌ସାଂ ଏହିପରି ଜଣେ ଚୀନା ପରିବ୍ରାଜକ । ଭାରତ ପରିଭ୍ରମଣ କାଳରେ ସେ ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାକୁ ୬୩୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଆସିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ବିବରଣୀରୁ ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ସ୍ଥୂଳ ଧାରଣା ମିଳେ । ତାଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ଓଡ୍ର, କୋଙ୍ଗୋଦ ଓ କଳିଙ୍ଗ ନାମରେ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ତତ୍କାଳୀନ କଳିଙ୍ଗର ବହୁ ଅଂଶ ଆଧୁନିକ ଅନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶ ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଓଡ୍ର ଦେଶରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସେତେବେଳେ ଏକ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଧର୍ମ ଥିଲା । ସେଠାରେ ଏକ ଶହରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ବୌଦ୍ଧ ଉପାସନା କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା । ସେଠାରେ ପୁଷ୍ପଗିରି ନାମକ ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୌଦ୍ଧ ବିହାର ଥିଲା । ସମୁଦ୍ରକୂଳରେ ଚେଲିତାଲୋ ନାମକ ଏକ ବନ୍ଦର ନଗରୀ ଥିଲା, ଯେଉଁଠାରେ ବହୁ ବୌଦ୍ଧ ଉପାସନା କେନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ମହାଯାନର ଉତ୍ପତ୍ତି ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅବଦର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ହୋଇସାରିଥିଲେ ହେଁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାରେ ମହାଯାନ ବେଶ୍ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିବା

ତାଙ୍କ ଶେଷଜୀବନୀରୁ ଜଣାଯାଏ । ସମ୍ରାଟ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଥିଲେ ଓ ହୀନଯାନୀ ବା ଅର୍ହତଯାନୀ ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସହାନୁଭବ ପୋଷଣ କରୁଥିଲେ । ସେ ୬୪୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କୋଙ୍ଗୋଦ ଜୟକରି ଫେରୁଥିବାବେଳେ ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାର ହୀନଯାନୀ ବୌଦ୍ଧମାନେ ପ୍ରାଜ୍ଞଗୁପ୍ତ ନାମକ ଜଣେ ବରିଷ୍ଠ ହୀନଯାନୀ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ସାତଶହ ଶ୍ଳୋକବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ, ସେଥିରେ ହୀନଯାନର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଓ ମହାଯାନର ଅସାରତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହେବା ହେତୁ ସେ ମହାଯାନୀମାନଙ୍କୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ନିମନ୍ତେ ଆହ୍ୱାନ କରାଯାଇଥିଲା ।

କୋଙ୍ଗୋଦରେ ସେତେବେଳେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ହ୍ରାସ ପାଉଥିଲା ବୋଲି ହୁଏନ୍‌ସାଂଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ପ୍ରକାଶ କରେ । ସେଠାରେ ଏକ ଶତ ଦେବ ମନ୍ଦିର ଥିଲା ଏବଂ ଦଶ ସହସ୍ର ତୀର୍ଥିକ ବାସକରୁଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ତତ୍କାଳୀନ କୋଙ୍ଗୋଦରେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସ୍ଥିତି ସୁଦୃଢ଼ ନଥିଲା । ହୁଏନ୍‌ସାଂଙ୍କ ଭ୍ରମଣକାଳରେ କଳିଙ୍ଗରେ ଖୁବ୍ କମ୍ ସଂଖ୍ୟକ ବୌଦ୍ଧ ଥିଲେ । କେତେକ ବୌଦ୍ଧ ଦାର୍ଶନିକ ସେଠାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପୁନରୁଜ୍ଜୀବିତ ପ୍ରଚାର କରୁଥିଲେ । କଳିଙ୍ଗର ରାଜଧାନୀର ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ଏକ ଅଶୋକସ୍ତୂପ ଥିଲା । ଏହି ସ୍ତୂପର ଅଦୂର ଦୂରରେ ଏକଶତ ଫୁଟ ଉଚ୍ଚରେ ଏକ ଚଟାଣ ଥିଲା, ଯେଉଁଠାରେ ଜଣେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୁଦ୍ଧ ଦୂରକାଳ କଳ୍ପର ଆରମ୍ଭରେ ନିର୍ବାଣ ଲାଭକରିଥିଲେ । ଏହି ପବିତ୍ର ସ୍ଥାନକୁ କୋରାପୁଟ ଜିଲ୍ଲାର ଗୁଣପୁର ସବ୍‌ଡିଭିଜନସ୍ଥ ଜଗମଣ୍ଡା ପାହାଡ଼ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇପାରେ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଭୌମକର ବଂଶୀୟ ନରପତିଙ୍କ ଶାସନ ଅମଳରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ତା'ର ପୂର୍ବ ଗୌରବ ଫେରିପାଇଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହି ବଂଶର ଶାସନ ଚାଲିଥିଲା ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୮ମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ୧୦ମ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ଏହି ବଂଶୀୟ ନରପତିଗଣ ବୌଦ୍ଧ ହୋଇଥିବାରୁ ଏମାନଙ୍କ ସମୟରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଭୂତ ପ୍ରଚାର ସାଧିତ ହୋଇଥିଲା । ନେଉଲପୁର ତାମ୍ର ଶାସନ ଅନୁସାରେ ଏହି ବଂଶର ପ୍ରଥମ ତିନି ବ୍ୟକ୍ତି ରାଜା କ୍ଷେମଙ୍କର ଦେବ, ୧ମ ଶିବକର ଦେବ ଓ ୧ମ ଶୁଭଙ୍କର ଦେବ ଯଥାକ୍ରମେ ପରମୋପାସକ, ପରମ ତଥାଗତ ଓ ପରମ ସୌଗତ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ଥିଲେ । ଏହା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କ ଅନୁରକ୍ତି ପ୍ରମାଣ କରେ । ପରମସୌଗତ ଶୁଭଙ୍କର ଦେବ ମହାଯାନ ଶାଖାର

ଜଣେ ପରମ ଭକ୍ତ ଥିଲେ । ସେ 'ଅବତଂସକ' ନାମକ 'ଗଣ୍ଡବ୍ୟୂହ' ଗ୍ରନ୍ଥର ଶେଷ ଅଧ୍ୟାୟକୁ ସ୍ୱହସ୍ତରେ ନକଲ କରି ବୌଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାଜ୍ଞଙ୍କ ହସ୍ତରେ ତତ୍କାଳୀନ ଚୀନ ସମ୍ରାଟ ଟି-ସୁଙ୍ଗଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇଥିଲେ ୭୯୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ । ଅନ୍ୟ ଏକ ସୂତ୍ରରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ପରମସୌଗତ ଶୁଭକର ଦେବଙ୍କ ସ୍ୱାକ୍ଷରିତ ଓ ପ୍ରେରିତ 'ଗଣ୍ଡବ୍ୟୂହ' ନାମକ ପାଣ୍ଡୁଲିପିକୁ ଚୀନ ସମ୍ରାଟ ସି ମଙ୍ଗ୍ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ୭୯୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ବାହକ ଥିଲେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୌଦ୍ଧଭିକ୍ଷୁ ପ୍ରାଜ୍ଞ । ଚୀନ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ସେ ସ୍ୱୟଂ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଚୀନ୍ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ଚୀନ୍‌ରେ ଏହି ଅନୂଦିତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଏବେ ମଧ୍ୟ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇ ଜାଣିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ବଂଶର ଏହି ତିନି ରାଜା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ସବୁ ଧର୍ମର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରି ସେମାନେ ଶାସନର ସ୍ଥିରତା ରକ୍ଷା କରିପାରିଥିଲେ । ପୁଣି ସେମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଯେଉଁ ରାଜାମାନେ ଶାସନ କରୁଥିଲେ, ସେମାନେ ବି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଧର୍ମାଶ୍ରୟୀ ଥିଲେ ହେଁ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ମିତ୍ରତା ରକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ସେହିପରି ଏହି ବଂଶର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ଯେଉଁ କେତେଜଣ ରାଜା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ତ୍ୟାଗକରି ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆନୁଗତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କର ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆଦୌ ଅବଜ୍ଞା ଭାବ ନଥିଲା ବା ସେମାନେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରସାରରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରି ନଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧ-ବିହାରଗୁଡ଼ିକର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ମଧ୍ୟ ସେମାନେ କରୁଥିଲେ । ଏହି ବଂଶର ଶାସନକାଳରେ ବହୁ ବୌଦ୍ଧ ମଠର ଓ ସ୍ତୂପ, ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟ ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲା ଏବଂ ଏହା ଫଳରେ ଉଭୟ ସଂପ୍ରଦାୟର ଲୋକଙ୍କ କଲ୍ୟାଣ ସାଧିତ ହୋଇଥିଲା । ଭୌମକର ରାଜାମାନଙ୍କ ଉଦାର ନୀତି ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ଧର୍ମନିରପେକ୍ଷତା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲା ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୮ମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ତନ୍ତ୍ରବାଦର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହେଲା । ମହାଯାନ ସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଧାରଣୀରେ ପରିଣତ ହେଲା ଏବଂ ତାହା କ୍ରମେ ମନ୍ତ୍ର ଆକାର ଧାରଣ କଲା । ଫଳତଃ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ କ୍ରମଶଃ ମାରଣ, ମୋହନ, ସ୍ତମ୍ଭନ, ବିଦ୍ୱେଷଣ, ଉଚ୍ଚାଟନ ଓ ବଶୀକରଣ, ଏହି ଷଡ଼ାଭିଚାର ଏବଂ ମଦ୍ୟ, ମାଂସ, ମତ୍ସ୍ୟ, ମୁଦ୍ରା ଓ ମୈଥୁନ, ଏହି ପଞ୍ଚ 'ମ' କାର ଦ୍ୱାରା ସଂବଳିତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଏହା ଫଳରେ ଏକ ନୂତନ ଯାନର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଯାହା ପରିଚିତ ହେଲା ତନ୍ତ୍ରଯାନ ବା ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ନାମରେ । ତନ୍ତ୍ରଯାନର ତିନୋଟି ଶାଖା— ବଜ୍ରଯାନ, ସହଜଯାନ ଓ କାଳଚକ୍ରଯାନ । ଲକ୍ଷ୍ୟକରିବାର କଥା, ଏହି ତିନି ଶାଖାର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା ଏହି ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରେ ।

ବଜ୍ରଯାନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ କେହିକେହି ସମ୍ଭଳର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି । ସମ୍ଭଳ ବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ ଅଧୁନାର ସମ୍ବଲପୁର ଅଞ୍ଚଳ । ରାଜା ଗୋପାଳଙ୍କ ପୁତ୍ର ପଦ୍ମସମ୍ଭବ ଥିଲେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ପୁତ୍ର । ବଜ୍ରଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସାମାନ୍ୟ ସୂଚନା ମିଳେ ଅନଙ୍ଗବଜ୍ରଙ୍କ 'ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟବିନିଶ୍ଚୟ ସିଦ୍ଧି' ଗ୍ରନ୍ଥରେ । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ବଜ୍ରଯାନ ବୌଦ୍ଧଦର୍ଶନକୁ ଏକ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପ ପ୍ରଦାନ କଲେ ସ୍ୱରଚିତ 'ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧି' ଗ୍ରନ୍ଥରେ । ସେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ମଙ୍ଗଳାଚରଣ କରିଛନ୍ତି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବନ୍ଦନାରେ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ଭଉଣୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରା ବା ଭଗବତୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଥିଲେ ସହଜଯାନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିକା । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଏହି ସହଜଯାନ ବଜ୍ରଯାନର ରୂପାନ୍ତର । ଏଥିରେ ମଣିଷର ଶରୀର ଉପରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଆରୋପ କରାଯାଇଛି, ପିଣ୍ଡବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡବାଦ ସମ୍ପର୍କରେ ସମ୍ୟକ୍ ଧାରଣା ଦିଆଯାଇଛି । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ପାଳିତ ପୁତ୍ର ପଦ୍ମସମ୍ଭବ ବୌଦ୍ଧଜଗତରେ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧ । ସେ ସହଜଯୋଗ ସାଧନା କରୁଥିଲେ, ସିଦ୍ଧି ମଧ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଶ୍ୟାଳକ ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ବୌଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଓ ଦାର୍ଶନିକ । ପଦ୍ମସମ୍ଭବ ଓ ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ ତିବ୍ବତର ସାମ-ୟେ Bsam-ye) ଠାରେ ଏକ ବୃହତ୍ ମଠ ବା ବିହାର ସ୍ଥାପନକରି ସେଠାରେ ତନ୍ତ୍ରଧର୍ମ ବା ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ।

କାଳଚକ୍ରଯାନ ତନ୍ତ୍ରଯାନର ଅନ୍ୟତମ ଶାଖା । ଅବଧୂତି ପିଣ୍ଡୋପାଦ ଏହାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ସେ ସମ୍ଭଳରୁ କାଳଚକ୍ରତନ୍ତ୍ରର ରତ୍ନଗିରି ବିହାରକୁ ଆସି ନିଜର ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଦୀକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅବଧୂତପା, ବୋଧିଶ୍ରୀ ଓ ନାରୋପା ପ୍ରଧାନ ଥିଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୫ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ରଚିତ Blue Annals ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ରତ୍ନଗିରି ଠାରେ ଅବଧୂତି ପେଣ୍ଡପ କାଳଚକ୍ରତନ୍ତ୍ର ପାଠ କରୁଥିଲେ । ଅବଧୂତି ପେଣ୍ଡପ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ରତ୍ନଗିରି, ବିକ୍ରମଶିଳା ଓ ନାଳନ୍ଦା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟମାନଙ୍କରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । କାଳଚକ୍ରତନ୍ତ୍ରର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ବିସ୍ତାରରେ ଓଡ଼ିଶାର ଭୂମିକା ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଅନ୍ୟ ତଥ୍ୟରୁ ଶ୍ରୁତିରୁ ମଧ୍ୟ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୦ମ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ରତ୍ନଗିରି ଏକ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର ରୂପରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲା ଏବଂ ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାଳଚକ୍ରତନ୍ତ୍ର ସେଠାରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଆଯାଉଥିବ ।

ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଦେବଦେବୀ, ଉପାସନା ପଦ୍ଧତି ଇତ୍ୟାଦିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପ୍ରାମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥ 'ସାଧନମାଳା'ରେ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ତାନ୍ତ୍ରିକ ପୀଠ କାମାଖ୍ୟା,

ସିରିହଟ୍ଟ, ପୂର୍ଣ୍ଣଗିରି ଓ ଉଡ୍ଡୀୟାନର ସୂଚନା ମିଳେ । କାମରୂପ ଓ ଶ୍ରୀହଟ୍ଟ ପୀଠଦ୍ୱୟ ଆସାମର କାମରୂପ ଓ ପୂର୍ବବଙ୍ଗ ସିଲହଟ୍ଟ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ; କିନ୍ତୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଗିରି ଓ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ପୀଠଦ୍ୱୟର ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ମତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି । ପୂର୍ଣ୍ଣଗିରି ମଧ୍ୟଭାରତ ପୁନା ବୋଲି ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଏ, ମାତ୍ର ଏହା ଏକ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ନିର୍ଣ୍ଣୟ । ପୂର୍ଣ୍ଣଗିରିକୁ ଅନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର ଶ୍ରୀକାକୁଲମ ଜିଲ୍ଲାର ଶ୍ରୀକୂର୍ମକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରେ ବୋଲି କେତେକ ତଥ୍ୟଗତ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ଗଙ୍ଗବଂଶ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ଅଂଶ ବିଶେଷ ଥିଲା । 'ତନ୍ତ୍ରସାର' ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଏହି ପୀଠ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଏଣୁ ସମ୍ଭବତଃ, ଶ୍ରୀକୂର୍ମ କ୍ଷେତ୍ରରୁ କୋଣାର୍କ ନିକଟସ୍ଥ କୁରୁମ, କେଉଁଠାରେ ନିକଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏକ ଚମତ୍କାର ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପୀଠର ଅବଶେଷ ଆବିଷ୍କାର କରାଯାଇଛି । ଅବଶ୍ୟ ଏହା ପ୍ରମାଣ କରିବା ପାଇଁ ଅଧିକ ଗବେଷଣାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।

ସେହିପରି ଉଡ୍ଡୀୟାନ ପୀଠ ଯେ ଓଡ଼ିଶା, ଏହା ଅନେକେ ସ୍ୱୀକାରୁ ଜଣାଯାଏ । ଅନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ଏହି ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବିରୋଧରେ କେତେକ ମତ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି, କେତେଗୁଡ଼ିଏ ତଥ୍ୟ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ତଥ୍ୟର ନମୁନା କ୍ରମଶଃ ଦୃଢ଼ ବଳିଷ୍ଠ ସୂକ୍ଷ୍ମଭାବରେ ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଓଡ଼ିଶାହିଁ ତତ୍‌କାଳୀନ ଉଡ୍ଡୀୟାନ ପୀଠ ।

ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବିକାଶରେ ବହୁ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଅବଦାନ ରହିଛି । ସେମାନେ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ 'ଚଉରାଶୀ ସିଦ୍ଧ' ଗୋଷ୍ଠୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଏବଂ ଭାରତ ଓ ତିବ୍ବତର ବୌଦ୍ଧଙ୍କ ପରମ୍ପରାରେ ସୁପରିଚିତ । ଏମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଐତିହାସିକ ଉପାଦାନ ମଧ୍ୟ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏମାନେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ୧୧ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ସେମାନଙ୍କ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରୂପେ ବାଛି ନେଇଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସରହପା, ଲୁଇପା, ଶବରପା, ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି, ବିରୂପା, କାହ୍ନୁପା, ଦାରିକପା, ଡମ୍ବୀପା ଆଦି ୨୩ ଜଣ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତ ଓ ଦୋହା ରଚନା କରିଥିଲେ । ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତ ଓ ଦୋହା ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସାହିତ୍ୟ । ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ସହଜିଆ ଧର୍ମମତକୁ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ୭ମ ୮ମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ୧୨ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ରଚିତ ଏହି ସାହିତ୍ୟ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆସିଲା । ବହୁ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଥିବାରୁ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଜଣ ଓଡ଼ିଶା ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ଥିବାରୁ ତାନ୍ତ୍ରିକ-ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସାହିତ୍ୟ ରଚନା

କରିବାରେ ଏବଂ ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ-ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିବାରେ ଓଡ଼ିଶାର ବିଶେଷ ଭୂମିକା ଥିଲା ବୋଲି ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାର ବହୁସ୍ଥାନରେ ବୌଦ୍ଧପୀଠମାନ ଗଢ଼ିଉଠି ମହାଯାନ ଓ ବଜ୍ରଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଗତି ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ । ପୂର୍ବରୁ ପୁଷ୍ପଗିରିର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ଏହା ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଧର୍ମସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସାଧନାପୀଠ ଥିଲା । ଏହାକୁ ସେତେବେଳେ କୁହାଯାଉଥିଲା ପୁଷ୍ପଗିରି । 'ତୋଷଳି' ନାମ 'ଧର୍ମକୀ'ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଛି ବୋଲି ଗବେଷକଗଣ ମତ ଦିଅନ୍ତି ଏବଂ ଏହା ଧ୍ୱନିବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ମତ ମଧ୍ୟ । ଏହିସ୍ଥାନ ଭିକ୍ଷୁ ମହାଯାନ ଓ ମନ୍ତ୍ରଯାନର ଏକ ବିଖ୍ୟାତ ପୀଠ ଥିଲା । ପୂର୍ବରୁ ଦନ୍ତପୁରର କଥା ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି । ଏହି ସ୍ଥାନର ଅବସ୍ଥିତି ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିବାଦମାନ । ଏହି ସ୍ଥାନଟି ଯେ ଚିଲିକା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ପାଲୁର, ଏହା ଅଧିକ ଗ୍ରହଣୀୟ ମନେହୁଏ । କାରଣ ତେଲୁଗୁ ଭାଷାରେ 'ପାଲୁ'ର ଅର୍ଥ ଦନ୍ତ ଓ 'ଊର'ର ଅର୍ଥ ନଗର ବା ପୁର । ଏଣୁ 'ପାଲୁର'ର ଅର୍ଥ ଦନ୍ତପୁର । [illegible] ବଂଶଧାରା ନଦୀ କୂଳରେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ପାହାଡ଼ ଉପରେ ଶାଲିହୁଣ୍ଡ ବୌଦ୍ଧପୀଠ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୦ମ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ସେଠାରୁ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବିଭିନ୍ନ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ପଦ୍ମପୁର ସବ୍‌ଡିଭିଜନର ଗଣିଆପାଲିଠାରେ ଏକ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧ-ବିହାର ଥିଲା ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ, ଯାହାର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ୧୯୭୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆସିଛି ।

କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ରତ୍ନଗିରି, ଉଦୟଗିରି ଓ ଲଳିତଗିରିଠାରେ ଓ ଏହାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜନ କରିଥିବା ବହୁ ବୌଦ୍ଧବିହାର ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ରତ୍ନଗିରିଠାରେ ଥିବାଟି ମହାବିହାର ଥିଲା ଏବଂ ନାଳନ୍ଦା, ତକ୍ଷଶିଳା ଓ ବିକ୍ରମଶୀଳା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଭଳି ଏକ ବିଖ୍ୟାତ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଥିଲା । ଏହା ଏକ ସମୟରେ ହିଉଏନ୍‌ସାଂଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଆକର୍ଷିତ କରିଥିଲା । ସେଠାରୁ ବହୁ ବୌଦ୍ଧ ଦେବାଦେବୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଅଛି । ସେଠାରୁ ମିଳିଥିବା ପୋଡ଼ାମାଟିର ମୋହରରେ ଏହାର ନାମ 'ରତ୍ନଗିରି ମହାବିହାର' ବୋଲି ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି । ଏହାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଉଦୟଗିରି ମଧ୍ୟ ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୌଦ୍ଧବିହାର ଥିଲା, ଯାହାର ଅବଶେଷ ମିଳୁଛି ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଖନନ ଫଳରେ । ସେଠାରୁ ମିଳିଥିବା ଦେବାଦେବୀ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ମୂର୍ତ୍ତି ଭାରତ ଓ ଭାରତ

ବାହାରର ସଂଗ୍ରହାଳୟମାନଙ୍କୁ ନିଆଯାଇଛି । ଏହା 'ମାଧବପୁର ମହାବିହାର' ନାମରେ ଖ୍ୟାତ ଥିଲା ।

ଲଳିତଗିରିଠାରେ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଖନନ ଫଳରେ ଏକ ଚମତ୍କାର ମହାବିହାରର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ମିଳିଅଛି । ବହୁ ଦେବାଦେବୀ, ଏକ ଚୈତ୍ୟଗୃହର ଅବଶେଷ ଏବଂ ବହୁ ଛୋଟ ଛୋଟ ସ୍ତୂପ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଛି । ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଖନନ ଫଳରେ ଏହି ସ୍ଥାନରୁ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କୁ ମିଳିଥିବା ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆବିଷ୍କାରଟି ହେଉଛି ଏକ ଭଗ୍ନସ୍ତୂପ, ଯେଉଁଥିରୁ ଷଡ଼୍ ସ୍ତୂପ ଆକାରରେ ନିର୍ମିତ ତିନୋଟି ପଥର ଫରୁଆ ମିଳିଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଫରୁଆ ଭିତରେ ସବୁଠୁ କୋମଳ ପଥରରେ ନିର୍ମିତ ଏକ ଶୋଭନୀୟ ରୂପା ଫରୁଆ ଓ ରୂପାଫରୁଆ ମଧ୍ୟରେ ସୁନାଫରୁଆ । ସୁନାଫରୁଆ ଭିତରେ ପବିତ୍ର ଅସ୍ଥିର ଅଂଶ ସଂରକ୍ଷିତ । ଗୋଟିକରେ ଥିବା ଦନ୍ତ ସୁନାପତ୍ର ଆଚ୍ଛାଦିତ, ଏଥିରୁ ଏହା ଅନ୍ୟ ଦନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା ପବିତ୍ରତର ମନେହୁଏ । ଏହିପରି ତିନିଟି ଫରୁଆ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇଟିରେ ଛୋଟ ଫରୁଆ ଥିବା ବେଳେ, ଗୋଟିକରେ ଏଗୁଡ଼ିକର ଅନୁପସ୍ଥିତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ମନେହୁଏ, କୌଣସି ସମୟରେ ଏହାର ଭିତର ଫରୁଆଗୁଡ଼ିକ ହଜିଯାଇଛି ବା ନେଇଯାଇଛି । ଲଳିତଗିରିର ଖନନ କାର୍ଯ୍ୟ ଚାଲିଛି । ଏହି ମହାବିହାରର ନାମ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜଣାଯାଇନାହିଁ ।

କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଭାରତପୁରଠାରେ ଚାଳଦଣ୍ଡା ଦେଉଳର ମରାମତି କାର୍ଯ୍ୟ ଚାଲିଥିବାବେଳେ ବୁଦ୍ଧ, ତାରା, ମାରୀଚୀ, ଅପରାଜିତା ଇତ୍ୟାଦି କେତେକ ବୌଦ୍ଧ ଦେବାଦେବୀଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଛି । ପୋଡ଼ା ମାଟିରେ ନିର୍ମିତ ଫଳକ ଏବଂ ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ସେଠାରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୯ମ-୧୦ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏକ ବୌଦ୍ଧବିହାର ଥିବାର ସୂଚନା ଦିଅନ୍ତି । ସେହିପରି କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଅଠେଶ୍ୱରା ନଗର ଉପକଣ୍ଠରେ ଶାଳେଶ୍ୱର ନିକଟସ୍ଥ ବୃନ୍ଦାବନଠାରେ ଏକ ବୌଦ୍ଧବିହାରର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଛି । ନିକଟ ଅତୀତରେ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗ ଏହାର ଖନନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର କୋଣାର୍କ ନିକଟସ୍ଥ କୁରୁମଠାରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ବୌଦ୍ଧବିହାରର ଅବଶେଷ ଭୂମି ମଧ୍ୟରୁ ବାହାର କରାଯାଇଛି । ଏ ବିହାରଟି ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୯ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ନିର୍ମିତ ଥିଲେ । ସମକାଳୀନ ଜୟାଶ୍ରମ ବିହାର ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ଢେଙ୍କାନାଳ ଜିଲ୍ଲାର ଭାଲେନଗରଠାରେ । ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ବାଣପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଭଗବାନପୁରଠାରେ ଏକ ବୌଦ୍ଧବିହାର ଥିଲା । ବାଣପୁର ଅଞ୍ଚଳର ସୁନ୍ଦର ନିର୍ମାଣ କାଂସ୍ୟ ବୁଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କ ଭୂଗର୍ଭରୁ ଶତାଧିକ ବ୍ରୋଞ୍ଜମୂର୍ତ୍ତି ମିଳିଥିଲା, ଯେଉଁଥିରୁ କେବଳ ୨୫ଟି ହେଉଛି ବୌଦ୍ଧ-ଦେବାଦେବୀଙ୍କର ।

ଅନେକଙ୍କ ବୁଦ୍ଧ ନିର୍ମିତ ହେବା ସ୍ଥଳରେ ଏଠାରେ ସ୍ତୂପ ରହିଅଛି ତାହାର ପାଇଁ ନେକନେତାଙ୍କର ଅନୁରୋଧରେ ରକ୍ଷିତନ୍ତି ।

ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ବେଗୁନିଆ ଜନଶ୍ରୁତି ଅନୁସାରେ ମୁଣ୍ଡିଆ ବା ଚନ୍ଦ୍ରକୀର୍ତ୍ତି ନୈରଶୈଳ ପାଦଦେଶରେ ଜଗଦଲପୁରଠାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ଜଗଦଳ ବିହାର । ଏହି ସ୍ଥାନର ଜନଶ୍ରୁତି ବେଗୁନିଆ, ତଲ୍ଲେଶ୍ୱର ଓ ଅଟ୍ଟହାସଠାରେ ପଥର କଟାଯାଇ ତିଆରି ହୋଇଥିବା କେତୋଟି ଗୁମ୍ଫାର ଅବଶେଷ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସମ୍ଭବତଃ ଏହି ଗୁମ୍ଫା ତତ୍କାଳୀନ ବୌଦ୍ଧଭିକ୍ଷୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ଅନ୍ତତଃ ଜଗଦଳପୁର ଓଡ଼ିଶାରେ ମୋଗଲ ଶାସନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ଫଳରେ ୧୩ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ମହମ୍ମଦ ବକ୍ତିୟାର ଖିଲିଜିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିହାର ଓ ବଙ୍ଗଳାରୁ ବିତାଡ଼ିତ ବୌଦ୍ଧସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ଏକ ନିରାପଦ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳୀ ଥିଲା ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ଐତିହାସିକ ତାରନାଥ ଓ ଲାମାତାରାଙ୍କ ଓ 'ପାଗ୍-ସାମ୍-ଜୋନ୍-ଜାଙ୍ଗ୍' ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଜଣାଯାଏ । ଏହି ବିହାରରେ ମୋକ୍ଷକର ଗୁପ୍ତ, ବିଭୂତିଚନ୍ଦ୍ର, ଦାନଶୀଳ, ଶୁଭାକର ଓ ଧର୍ମକର ପ୍ରମୁଖ ବିଦ୍ୱାନ୍ପଣ୍ଡିତ ବାସକରୁଥିଲେ ।

ଏହି ବୌଦ୍ଧବିହାର ବ୍ୟତୀତ ବ୍ୟାପକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଲୀଳାଭୂମି ଏହି ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନେକ ବୌଦ୍ଧପୀଠ ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲା । ଭଞ୍ଜବଂଶର ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ମୟୂରଭଞ୍ଜର ଖିଚିଙ୍ଗଠାରେ ଏକ ବୌଦ୍ଧପୀଠ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ବୈତରଣୀ ନଦୀର ଉତ୍ତର ତଟରେ ଅବସ୍ଥିତ ସୋଲମପୁର ଏକ ବୌଦ୍ଧପୀଠଥିଲା । ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ଅଯୋଧ୍ୟାଠାରେ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖ୍ୟ ବୌଦ୍ଧପୀଠ ଥିବାର ଅନୁମିତ ହୁଏ, ଏଠାରୁ ମିଳିଥିବା ବଜ୍ରଯାନ ଦେବଦେବୀମାନଙ୍କରୁ । ସେହିପରି ଫୁଲବାଣୀ ଜିଲ୍ଲାର ବୌଦ୍ଧ ନଗର ଭଗ୍ନ ମହାବିହାର ଓ ବଜ୍ରଯାନର ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୀଠ ଥିଲା । ବଲୁଆ କଣେଶ୍ୱର, ସୁପଛ୍ୟକାରର କୋଳାଙ୍ଗଡ଼, ଭାଟେଶ୍ୱର ଆଦି ସ୍ଥାନମାନ ବୌଦ୍ଧ ପୀଠରୂପେ ଏବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭକରିଥିବ । ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ଓ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରାଚୀନତମ ସ୍ଥାପତ୍ୟକଳାର ନିଦର୍ଶନରେ ବୌଦ୍ଧ-ଦେବଦେବୀଙ୍କର ବହୁ ମୂର୍ତ୍ତି ମିଳୁଥିବାରୁ ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ଅତୀତରେ କେତୋଟି ବୌଦ୍ଧାନୁଷ୍ଠାନ ଥିବାର ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

ବୌଦ୍ଧକଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ରହିଛି । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜାର ଅନୁପ୍ରବେଶ ପରେ ବହୁ ପରିମାଣରେ ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ଓ ସ୍ତୂପାଦି ବୌଦ୍ଧପୀଠ ନିର୍ମାଣ କରାଗଲା । ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାରେ

ବୌଦ୍ଧକଳାର ବିକାଶ ସହିତ ବୌଦ୍ଧସ୍ଥାପତ୍ୟର ମଧ୍ୟ ବିକାଶ ଘଟିଲା ଏବଂ କ୍ରମଶଃ ବୌଦ୍ଧକଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଉନ୍ନତିର ଚରମ ସୀମାରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ବହୁସ୍ଥାନରୁ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଖନନ ଫଳରେ ମିଳିଥିବା ଉନ୍ନତ ଶିଳ୍ପକଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟରୁ ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ଏହି ବୌଦ୍ଧବିହାର ଗୁଡ଼ିକର ନିର୍ମାଣ ପ୍ରଣାଳୀ ବାସ୍ତବିକ୍ ଚମତ୍କାର । ପୋଡ଼ା ଇଟାରେ ନିର୍ମିତ ଚୈତ୍ୟଗୃହ, ପ୍ରଶସ୍ତ ବାରଣ୍ଡା, ସ୍ତୂପ, ପ୍ରକୋଷ୍ଠ ଇତ୍ୟାଦି ଆଜି ମଧ୍ୟ ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶୀୟ ଶିଳ୍ପୀର ଶିଳ୍ପ-ପାରଦର୍ଶିତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରେ ।

ଓଡ଼ିଶାର ତତ୍କାଳୀନ ଶିଳ୍ପୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ଏପରି କେତୋଟି ମୂର୍ତ୍ତି ମିଳେ, ଯାହା ଭାରତର ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳି ନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଗଣିଆପାଲିର ଦୁଇଟି ମୁଚଲିନ୍ଦବୁଦ୍ଧ ମଣ୍ଡପ ଓ ସୁଖ ନଗାର ଅସୁରଗଡ଼ରୁ ମିଳିଥିବା ମଞ୍ଜୁଶ୍ରୀ ଗୋଷ୍ଠୀର ବିଗ୍ରହମାନଙ୍କୁ ଉଦାହରଣ କରାଯାଇପାରେ । ଏଗୁଡ଼ିକ ତତ୍କାଳୀନ ସ୍ଥପତିମାନଙ୍କର ଦକ୍ଷତା ଓ କଳାକୁଶଳତାର ପରିଚୟ ଦିଏ ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବହୁବିଧ ଦେବଦେବୀ ଓଡ଼ିଶାର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ମାନଙ୍କରୁ ମିଳିଅଛି । ବିଭିନ୍ନ ଅବଦାନୀୟ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଓ ପଞ୍ଚଧ୍ୟାନୀ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ସମେତ ଅବଲୋକିତେଶ୍ୱର, ପଦ୍ମପାଣି, ବଜ୍ରପାଣି, ମଞ୍ଜୁଶ୍ରୀ, ମୈତ୍ରେୟ, ହେରୁକ, ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ବିଜୟ, ଗୁହ୍ୟସମାଜ, ଜମ୍ଭଳ, ଯମାରି, ବୈଶ୍ରବଣ, ସମ୍ବର ଇତ୍ୟାଦି ଦେବଗଣ; ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତା, ପାଣ୍ଡରା, ତାରା, ମାରୀଚୀ, ଅପରାଜିତା, କୁରୁକୁଲ୍ଲା, ଭୃକୁଟି, ବଜ୍ରବାରାହୀ, ବସୁଧାରା, ହାରୀତୀ, ଚୁଣ୍ଡା ଇତ୍ୟାଦି ଦେବୀଗଣ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରୁ ମିଳିଅଛି ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୦ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ସୋମବଂଶୀ ରାଜାମାନେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହୋଇଉଠିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା ବଲାଙ୍ଗୀର ଜିଲ୍ଲାର ସୋନପୁର । କାଳକ୍ରମେ ସେମାନେ ଭୌମକର ରାଜାମାନଙ୍କ ଶାସନାଧୀନ ସମସ୍ତ ଅଞ୍ଚଳକୁ ସେମାନଙ୍କ ଶାସନାଧୀନ କଲେ । ସେମାନେ ଥିଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ; ତଥାପି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିଲା । ୧୨ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆରମ୍ଭରେ ଓଡ଼ିଶା ଗଙ୍ଗବଂଶର ଶାସନାଧୀନ ହେଲା । ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କୌଣସି ତଥ୍ୟ ମିଳେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଏହି ସମୟରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଯେ ବିଶେଷ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ନଥିଲା, ଏହା ଜାଣିବାକୁ ମିଳେ ସମକାଳୀନ କେତେକ

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅବସ୍ଥାନ ଜଣାପଡ଼େ । ଗଙ୍ଗବଂଶର ପତନ ପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ରାଜପୁତମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୫ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ । ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କୀୟ କୌଣସି ଐତିହାସିକ ଉପାଦାନ ମିଳେ ନାହିଁ । କିଂବଦନ୍ତୀ କହେ ଯେ, ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବ (୧୪୯୭—୧୫୪୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) ପ୍ରଥମେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ଥିଲେ; ମାତ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମ ଅନୁସାରିଣୀ ନିଜ ରାଣୀଙ୍କ ପ୍ରରୋଚନାରେ ସେ ଏକଦା ବୌଦ୍ଧ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଏକ ପରୀକ୍ଷାର ସମ୍ମୁଖୀନ କରାଇଥିଲେ, ଯେଉଁଥିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କପଟାଚରଣ କରି ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ବୌଦ୍ଧଭିକ୍ଷୁଗଣ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିତାଡ଼ିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ମୁକୁନ୍ଦଦେବ(୧୫୫୯-୬୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)ଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍ଥାନ ଘଟିଥିଲା । ତାରନାଥଙ୍କ ବିବରଣୀ ଅନୁସାରେ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ନିଜ ରାଜ୍ୟରେ କେତେକ ବୌଦ୍ଧାନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ଓ କେତୋଟିର ସଂସ୍କାର ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବିନାଶ ବା ବିଲୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଇତିହାସ ନୀରବ ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଆଲୋଚନା ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଇତିହାସର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ରୂପ ପ୍ରଦାନ କରେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସଂପର୍କୀୟ କେତେକ କଥ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ, ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ତଥ୍ୟ ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ଗବେଷଣାପ୍ରସୂତ । ସେ ମହାଶୟ ଥିଲେ ଯୋଗଜନ୍ମା । ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଅତି ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ସହିତ ସଂଗ୍ରାମ କରି ସେ ଶିକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ଏଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଇତିହାସରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଡିଗ୍ରୀ ହାସଲ କରି ସେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପରେ କାର୍ଯ୍ୟରତ ଥିଲେ । ତାପରେ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଇତିହାସ ପ୍ରଫେସର ଓ କୁଳପତି ଆସନ ଅଳଙ୍କୃତ କରି ସେ ସ୍ୱକୀୟ ଜୀବନକୁ ଅବ୍ୟାହତି ନେଇଥିଲେ । ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଯୋଗଦେବା ପରେ ପରେ ଗଭୀର ନିଷ୍ଠା ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟର ସହିତ ଗବେଷଣା କରି ଓଡ଼ିଶାର ବୌଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଗବେଷଣା ଗ୍ରନ୍ଥ Buddhism in Orissa ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ୧୯୫୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି ।

କେବଳ Buddhim in Orissa ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନୁହେଁ, Utkal University History of Orissa, vol. I, 'ଓଡ଼ିଶାରେ

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ' 'ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ' ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଇତିହାସ ସମ୍ପର୍କରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ସେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବହୁ ଅନାଲୋଚିତ ତଥା ନୂତନ ତଥ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରିଛନ୍ତି Buddhism in Orissa ଗ୍ରନ୍ଥରେ । ବାସ୍ତବିକ୍ ତାଙ୍କର ଏହି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ରଚନାଟି ଭାରତୀୟ ଐତିହ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଉପାଦାନ । ବୌଦ୍ଧ-ଓଡ଼ିଶାର ଅବସ୍ଥିତି ଯୁଗେ କେବଳ ଭାରତ ନୁହେଁ, ସାରା ବିଶ୍ୱ ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିଛି । ତେଣୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ସମ୍ପର୍କରେ ମତ ଦେଇ ଜଣେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ W. Y. Evans-Wentz ଯଥାର୍ଥରେ କହନ୍ତି— "Being a genuine contribution to the advancement of learning Buddhism in Orissa will be found to be the scholars the world over a necessary source book" (Buddhism in Orissa, Opinion, p. i.)

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି ଯେ, ଆମର ଏହି ପବିତ୍ର ଜନ୍ମଭୂମି ଓଡ଼ିଶା ହିଁ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଜନ୍ମଭୂମି । ତାଙ୍କ ମତରେ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପର ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ମହାଯାନର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରେ । ସେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି— "ଓଡ଼ିଶା କେବଳ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଜନ୍ମଭୂମି ଓ ଲାଳନ-ଭୂମି ନୁହେଁ, ତାହା ଏହି ଧର୍ମର ପତନ-ଭୂମି ମଧ୍ୟ । ଓଡ଼ିଶା ଦେଶରେ ମହାଯାନର ସୁବିଖ୍ୟାତ ମାଧ୍ୟମିକ ଦର୍ଶନ ସୃଷ୍ଟ; ଏଠାରେହିଁ ବୌଦ୍ଧନ୍ୟାୟର ଭିତ୍ତି ଓ ସୌଧ ନିର୍ମିତ । କେବଳ ତାହା ନୁହେଁ, ଭାରତୀୟ ବୌଦ୍ଧସଂସ୍କୃତିକୁ ସମୁଦ୍ର ସେପାରିରେ ପ୍ରଚାର କରିବା ଦିଗରେ ଓଡ଼ିଶାର ପୋତାଶ୍ରୟମାନେହିଁ ଥିଲା ପ୍ରଧାନ ଅବଲମ୍ବନ । ତେଣୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମକୁ ଓ ତହିଁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭାରତକୁ ବିଶ୍ୱ ସମକ୍ଷରେ ମହାନ୍ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ଓଡ଼ିଶାର ଦାନ ଅତି ଅଧିକ ।" (ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ, ପୃ. ୧୫) ତାଙ୍କର ଏହି ତଥ୍ୟକୁ କଳିକତାର ବିଶିଷ୍ଟ ପାଲି ପ୍ରଫେସର ତଥା ବୌଦ୍ଧଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ଡକ୍ଟର ନଳିନାକ୍ଷ ଦତ୍ତ ସମର୍ଥନ ଜଣାଇ ଦେଇଛନ୍ତି— "... Mahayana Buddhism had its origin and early propagation in Daksinapatha which included Kalinga as also Tosali the ancient capital of Orissa..." (Buddhism in Orissa, Foreword, p. vi)

ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀବେଳକୁ ପତନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ତନ୍ତ୍ର, ମନ୍ତ୍ର ଆଦିର ଅନୁପ୍ରବେଶ ଫଳରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଉଦ୍ଭବ ହେଲା । ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ର-ମାନଙ୍କରେ ସ୍ପଷ୍ଟରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି ଯେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଜନ୍ମଭୂମି ହେଉଛି ଉଡ୍ଡୀୟାନ । ଉଡ୍ଡୀୟାନ ପୀଠର ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତାନ୍ତର ରହିଛି । ଏଲ୍. ଏ. ୱାଡେଲ ଏହାର ଅବସ୍ଥିତି ଦର୍ଶାଇ କହନ୍ତି ଭାରତର ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମରେ ଅବସ୍ଥିତ କାବୁଲ୍‌ର ସ୍ୱାତ ଉପତ୍ୟକାରେ । ଫରାସୀର ସିଲ୍‌ଭାଁ ଲେଭି ଓ ଡକ୍ଟର ପ୍ରବୋଧଚନ୍ଦ୍ର ବାଗ୍‌ଚୀ ୱାଡେଲଙ୍କ ମତର ସମର୍ଥନ । ଉଡ୍ଡୀୟାନ ଯେ ଓଡ଼ିଶା, ଏହା ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ବକ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି—"The noteworthy fact in this connection is that no Tantric images of any importance have yet been recovered from the Swat Volley, although images of much earlier times, belonging to the Gandhara school of arts, are coming to light in large number at various sites of it. It should be borne in mind that Uddiyana is intimately associated with the worship of the deities like Marichi, Kurukulla, Lokesvara, Urddhvapada-Vajravarahi etc. and as none of these deities are traceable in the Swat Valley, its identification with the Tantric land of Uddiyana cannot be maintained. In Orissa, on the other hand, all these deities are found in large number, along with such other images as of Dhyani-Buddhas, Manjusri, Padmapani, Vajrapani, Trailokya-vijaya, Jambhala, Heruka, Bhairavi, Chamunda etc., carved out in grace and beauty with regard to the minute details prescribed in their Sadhanas. Images of Marichi, Tara and Lokesvara are found in many places e.g. Ratnagiri, Ayodhya, Khiching, Chaudwar, Banapura and Ganjam, while those

of Kurukulla are recovered in the district of Cuttack in a small village known as Kurukura, which Is probably so named after the Goddess. A few years back Mr. N. N. Basu declared to have discovered an image of Kurukulla at Ayodhya near Nilgiri, which was, however, afterwards considered to be a spurious one. But two of the images of this deity found in the village noted above, conform closely in iconographic features to the dhyanas mentioned in their Sadhanas. It may be said that the Goddess Kurukulla and Vajravarahi who are described in the Tantric literature as the presiding deities of Uddiyana, are found only in Orissa and nowhere else in India, what to speak of the Swat Valley, and hence, in the light of it, Orissa may be identified with great amount of certainty with Uddiyana." (Buddhism in Orissa, pp. 153-54) ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଏହି ମତ ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ କୌଣସି ଗବେଷକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖଣ୍ଡିତ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ଲାମା ତାରନାଥ ତନ୍ତ୍ରଶ୍ରୀ ସିଦ୍ଧଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇବେଳେ ଉଡ୍ଡିୟାନ ଦୁଇଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଖଣ୍ଡିଆରେ ଗଠିତ ହୋଇ ଥିବାର — ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସମ୍ବଳ ଓ ଅନ୍ୟଟି ଲଙ୍କାପୁର । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୮ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସମ୍ବଳର ରାଜା ଥିଲେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି । ସେ ବଜ୍ରଯାନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ତାଙ୍କ ଭଗ୍ନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଥିଲେ ଲଙ୍କାପୁରର ଯୁବରାଜ ଓ ସହଜଯାନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିକା । ମହାପଣ୍ଡିତ ରାହୁଲ ସାଂକୃତ୍ୟାୟନ ଆଧୁନିକ ସମ୍ବଲପୁରକୁ ତତ୍କାଳୀନ ସମ୍ବଳ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରନ୍ତି । ବହୁ ଗବେଷକ ଏହି ମତର ସମର୍ଥକ । କେତେକ ଆଧୁନିକ ସୋନପୁରକୁ ସେ ସମୟର ଲଙ୍କାପୁର, ଏହା ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । କାଳଚକ୍ରତନ୍ତ୍ରର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ପିତୋପାଦ ବଜ୍ରଯାନୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବଳକୁ ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିଲେ ଓ ସେ ସେଠାରୁ ବହୁତନ୍ତ୍ର ଆଣି ଭଟ୍ଟିଣୀ ମହାବିହାରରେ ବୌଦ୍ଧଭିକ୍ଷୁମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦାନ କରୁଥିଲେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ

ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ମତରେ ଓଡ଼ିଶା ତନ୍ତ୍ରଯାନର ଉତ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳ । ଓଡ଼ିଶାର କେତେକ ତାନ୍ତ୍ରିକ-ବୌଦ୍ଧପୀଠ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧ-ସାଧକଙ୍କ ବିଷୟରେ ବହୁ ଲୁକ୍କାୟିତ ତଥା ଅଜ୍ଞାତ ତଥ୍ୟ ଆଲୋକକୁ ଆଣି ସେ ନିଜର ମତକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବା ପାଇଁ ସଫଳ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ।

ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତି ଓ ଦୋହା ତାନ୍ତ୍ରିକ-ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସାହିତ୍ୟ ।- ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତି ଓ ଦୋହା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବଙ୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ୧୯୦୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ନେପାଳ ଦରବାର ପୁସ୍ତକାଗାରରୁ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇ ୧୯୧୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ 'ହାଜାର ବଛରେର ପୁରାଣ ବାଙ୍ଗଲା ଭାଷାୟ ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହା' ନାମରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାପରେ ଓଡ଼ିଶା, ଆସାମ, ବିହାର ପ୍ରଭୃତି ରାଜ୍ୟର ବିଦ୍ୱାନ ତଥା ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ଗଣ ଚର୍ଯ୍ୟାସାହିତ୍ୟକୁ ପ୍ରାଚୀନ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ରଚିତ ହୋଇ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତିର ଆଶ୍ରୟ ନେଲେ, ଓଡ଼ିଶା, ଆସାମ ଓ ବିହାରର ବିଦ୍ୱାନମାନେ ମଧ୍ୟ ସେହି ସେହି ଯୁକ୍ତିର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ଚର୍ଯ୍ୟାସାହିତ୍ୟର ଭାଷାକୁ ପ୍ରାକ୍-ଓଡ଼ିଆ, ପ୍ରାକ୍-ଅସମିଆ ଓ ପ୍ରାକ୍-ମୈଥିଳୀ ଭାବରେ ଅଭିହିତ କଲେ । ସେମାନେ ଆଞ୍ଚଳିକ ସୀମା ଅତିକ୍ରମ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ଏକ ମସୀଯୁଦ୍ଧ । ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତି ଭାଷାର ଆଲୋଚନାକାଳରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ କିନ୍ତୁ କୌଣସି ଆଞ୍ଚଳିକ ମନୋଭାବ ପୋଷଣକାରୀଙ୍କୁ ସମର୍ଥନ କରିନାହାନ୍ତି । ସେ ଜଣେ ଗବେଷକର ନିର୍ଭୀକ ତଥା ନିରପେକ୍ଷ ମନୋଭାବ ନେଇ ଏବଂ ଆଞ୍ଚଳିକ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତାଠାରୁ ଦୂରେଇ ରହି ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତିର ଭାଷାକୁ ପୂର୍ବଭାରତୀୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ଓଡ଼ିଆ, ବଙ୍ଗଳା, ମୈଥିଳୀ, ଅସମିଆ ଆଦି ଭାଷାର ଜନନୀ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଭାଷାରେ – "… this was the parent stock from which modern Oriya, Bengali and Assamese developed in later times." (Buddhism in Orissa, p 157) ଏହି ବହୁବିବାଦୀୟ ସମସ୍ୟାର ଏହିପରି ସରଳ ସମାଧାନ ବାହାରକରି ସେ ନିଜ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ତଥା ଦୂରଦର୍ଶିତାର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଏହି ମତଟି ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିଛି ଏବଂ ଆଞ୍ଚଳିକ ମନୋଭାବ ପୋଷଣକାରୀ ବହୁ ବିଦ୍ୱାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ଅନୁମୋଦନ ଲାଭ କରିଛି; ପୂର୍ବ ମତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ସେମାନେ ଏହି ନୂତନ ମତ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । 'ଏହି ସମସ୍ୟାଟିର ସୁଷ୍ଠୁ ସମାଧାନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସାହିତ୍ୟର ରଚୟିତା ବହୁ ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶାର ଅଧିବାସୀ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶା ସହିତ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଥିବା

ବର୍ଣ୍ଣାଇଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ତନ୍ତ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ମାଟିର ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ରହିଥିବା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ । କେବଳ ସହଜଯାନ ଓ ବଜ୍ରଯାନର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ବିକାଶ ଓଡ଼ିଶାରେ ହୋଇ ନଥିଲା, ସେଥିସହିତ ଶାସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ବଳିଷ୍ଠ ଯୁକ୍ତି-ତର୍କରେ ତନ୍ତ୍ରର ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହା ଫଳରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ଉନ୍ନତିରେ ଓଡ଼ିଶାର ଯେଉଁ ଅନବଦ୍ୟ ଦାନ ରହିଛି, ତାହାର ସୂଚନା ଦେଉଛନ୍ତି ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପାଲିକୁ ତତ୍କାଳୀନ କଳିଙ୍ଗର ଭାଷାରୂପରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପାଲି ମାଧ୍ୟମରେ ବର୍ମା, ସିଂହଳ ପ୍ରଭୃତି ପଡ଼ୋଶୀ ଦେଶକୁ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ସେ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଏହିପରି ପ୍ରାଚୀନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାରରେ କଳିଙ୍ଗର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭୂମିକା ରହିଥିଲା ବୋଲି ସେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ କହନ୍ତି— "The most plausible view, therefore, is that Pali was the language of the territory of ancient Kalinga, which then comprised a large portion of the Eastern coast. x x x Early Buddhism spread over Burma, Ceylon and Siam through the medium of Pali and Kalinga appears to have had a great share in the missionery activities in her neighbouring territories beyond the sea." (Budhhism in Orissa, pp. 37-38).

ସମ୍ବଲର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ପୁତ୍ର ପଦ୍ମସମ୍ଭବ ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧର୍ମଗୁରୁ ଥିଲେ । ସେ ତିବ୍ବତ ଅଭିମୁଖେ ଯାଇ ସେଠାରେ ବଜ୍ରଯାନର ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ସେଠି ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ବା ଲାମାଧର୍ମ ଯାହା ତିବ୍ବତର ମୁଖ୍ୟ ଧର୍ମ ରୂପେ ପରିଗଣିତ, ତା'ର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ସେ ପଦ୍ମସମ୍ଭବ, ଏହା ଡକ୍ଟର ସାହୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ବକ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି— "He (Padmasambhava) visited Tibet in the company of the famous Buddhist philosopher Santaraksita, who happened to be his brother-in-law, and stayed there in cir. 780-95 A. D., during which

period he established a great monastery at Bsam-Ye, after the model of the Cdantapuri Vihara in Magadha. This first Tibetan monastery actively diffused Tantrayana among the followers of Bon-pa religion and evolved a synthetic Indo-Tibetan mysticism, generally known as Lamaism." (Buddhism in Orissa, p 167) ଏହିଭଳି ବହୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ତଥ୍ୟ ବଳରେ ସେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଉଦ୍ଭବ ଓ ପ୍ରସାରରେ ଓଡ଼ିଶାର ଭୂମିକା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ତିବ୍ବତର ଧର୍ମ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ବିକାଶରେ ଓଡ଼ିଶାର ସିଦ୍ଧାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ଅବଦାନର ସେହି ସୂଚନା ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ସେ ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ W. Y. Evans-Weatz ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି — "This book is particularly valuable for its scholarly exposition of the origins and developments of the Hinayana, the Mahayana, the Tantrayana and the Yogayana system of Buddhism and also, for its very interesting accounting of Tibet's cultural indebtedness to Orissa." (Buddhism in Orissa, Opinion, p. i)

ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ନାଳନ୍ଦା, ତକ୍ଷଶିଳା, ବିକ୍ରମଶିଳା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଭଳି ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକଦା ପୁଷ୍ପଗିରି ମହାବିହାର ସୃଷ୍ଟି ଲାଭ କରିଥିଲା ଏକ ଶୀର୍ଷ ଶିକ୍ଷାକେନ୍ଦ୍ର ଓ ଉପାସନା କେନ୍ଦ୍ର ରୂପରେ । ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକ ହୁଏନସାଂଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ବିବରଣୀରୁ ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ । ଏହି ପୁଷ୍ପଗିରି ମହାବିହାରର ଅବସ୍ଥିତି ଅଦ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଠିକ ରୂପେ ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । କେହି କେହି ଏହାକୁ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ରତ୍ନଗିରି, ଉଦୟଗିରି ଏବଂ ଲଳିତ ଗିରି ମଣନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟ କେହି ଏହାର ଅବସ୍ଥିତି ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଖଣ୍ଡଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରିଠାରେ ଥିଲା ବୋଲି ମତ ଦିଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଖଣ୍ଡଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରିର ପ୍ରାଚୀନ ନାମ ଯଥାକ୍ରମେ କୁମାରଗିରି ଓ କୁମାରୀଗିରି ହୋଇଥିବାରୁ ଏବଂ ଏଠାରେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ଥିବାରୁ ଏହା ସେ ପ୍ରାଚୀନ ପୁଷ୍ପଗିରି ନୁହେଁ, ଏହା ପ୍ରମାଣ କରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ । ସେହିପରି ରତ୍ନଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରିର ନିକଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ହୋଇଥିବା ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଖନନ

ଜାଣିହୁ ମିଳିଥିବା ତଥ୍ୟରୁ ଏଠାରେ ଗଢ଼ିଉଠିଥିବା ମହାବିହାରଦ୍ୱୟ ଯଥାକ୍ରମେ 'ରତ୍ନଗିରି ମହାବିହାର' ଓ 'ମାଧବପୁର ମହାବିହାର' ନାମ ବହନ କରୁଥିବା ଜଣାଯାଏ । ରତ୍ନଗିରିଠାରେ କେବଳ ତାହା ମିଳିଛି । ଏହାର ନାମ ପ୍ରକାଶ କରି କୌଣସି ତଥ୍ୟ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳି ନାହିଁ । ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ, ଏହାର ନାମ 'ଚନ୍ଦ୍ରାଦିତ୍ୟ ବିହାର' ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିପାରିଅଛି । ଏହି ଗବେଷଣାରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଏ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଅନେକାଂଶରେ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇପାରେ । ସେ ମହାମନା ହୁଏନ୍‌ସାଂଙ୍କ ବିବରଣୀର ସୂକ୍ଷ୍ମାନୁସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଚାର ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ଯେ ପୁଷ୍ପଗିରି ମହାବିହାର ବର୍ତ୍ତମାନ ଫୁଲବାଣୀ-ଘୁମୁସର ଅଞ୍ଚଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଭାଷାରେ— "Thus, Puspagiri, as a stronghold of Popular Buddhism, occupied a very conspicuous place at the centre of the four well known states of the early medieval Orissa. The present Phulvani - Ghumsar region, representing the meeting ground of the states mentioned above should, therefore, be explored with caution for ascertaining the exact location of Puspagiri." (Buddhism in Orissa, p. 50) ଏହି ଗବେଷଣା ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ବିଦ୍ୟାବତ୍ତା, ଇତିହାସ ଓ ଭୂଗୋଳ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗଭୀର ଜ୍ଞାନର ପରିଚୟ ଦିଏ । ଖନନ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ପୁଷ୍ପଗିରିର ଅବସ୍ଥିତି ହୋଇ କାରଣ ହେବାପରେ ଗବେଷକ ଓ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକମାନେ ଯେ ପୁଣି ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ପୁସ୍ତକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପରିବେଷିତ ଏହି ତଥ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟତୀତ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟୟନରେ ସହାୟକ ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ ନୂତନ ବୌଦ୍ଧବିହାରଟି ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଲୋକକୁ ଅଣାଯାଇଛି, ତାହା ହେଉଛି କଇଁଆଁ ଶାଳି ବିହାର । ଏହି ବିହାରଟି ୧୯୬୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ସକ୍ରିୟ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଖୋଳାଯାଇଥିଲା । ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ପଦ୍ମପୁର ସବ୍‌ଡିଭିଜନ୍ର ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ରଗ୍ରାମ କଇଁଆଁ ଶାଳିରେ ଏହି ବୌଦ୍ଧବିହାରଟି ଅବସ୍ଥିତ । ଏହା ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବୋଲି ଡକ୍ଟର ସାହୁ ମତ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଏହି ମତକୁ ଗ୍ରହଣ କଲେ, ଏହି ବିହାରଟି ଓଡ଼ିଶାର

ପ୍ରଥମ ମହାଯାନ ବିହାରସ୍ଥଳ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ । ଏହି ବିହାରର ମୁଖ୍ୟ ଚୈତ୍ୟଗୃହର ଧ୍ୱଂସସ୍ତୂପ ଉପରେ ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ନିର୍ମିତ ଏକ ସଂଗ୍ରହ କକ୍ଷରେ ଅବସ୍ଥାପ୍ରାପ୍ତ ଏକ ମନ୍ଦିରରେ ଦୁଇଟି ମନୁଷ୍ୟାକାର (life size) ବୁଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତିକୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକ 'ସୁନୀ-ଯୁଗଳ' ଭାବରେ ପୂଜା କରୁଛନ୍ତି । ଏ ଦୁଇଟିକୁ ମୁଚଳିନ୍ଦ ବୁଦ୍ଧ ବୋଲି ଡକ୍ଟର ସାହୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଖନନ ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଶାର ବୌଦ୍ଧସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଲୁପ୍ତ ଅବଶେଷକୁ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣି ସେ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିପାରିଛନ୍ତି ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବିକାଶ ପଥରେ ଓଡ଼ିଶାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭୂମିକା ଏହା ସୂଚିତ କରୁଛନ୍ତି ।

ଶେଷ ଜୀବନର ଉପାନ୍ତକାଳରେ ଅଳ୍ପ ଦିନ ପୂର୍ବରୁ ଡକ୍ଟର ସାହୁ କଳାହାଣ୍ଡି ଜିଲ୍ଲାର କୋଙ୍ଗ୍ ଅବଧାନ୍ତବାର ମାଡ଼ିଗୁଡ଼ା ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଖନନ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ସେ ଯେଉଁକି ଖନନ କରିଥିଲେ, ସେଥିରୁ କୋଶଳ ଇତିହାସର ଅନେକ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଉଦ୍ଧାର ହେବା ସମ୍ଭାବନା ହୋଇପାରିଥିଲା । କୋଶଳ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ବୌଦ୍ଧସ୍ତୂପ ଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ମିଳେ ଚୀନ୍ ପର୍ଯ୍ୟଟକ ହୁଏନ୍‌ସାଂଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ବୃତ୍ତାନ୍ତରୁ, ଯାହା ଏଯାବତ୍ ଅନାବିଷ୍କୃତ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ମାଡ଼ିଗୁଡ଼ାରୁ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଛି କେତେକ ବୌଦ୍ଧସ୍ତୂପ, ଯାହା ଉପରେ ଗବେଷଣା କରି ନୂତନ ତଥ୍ୟମାନ ଆଲୋକକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ସୁଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରତ୍ନବିତ୍ ଅଭାବ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଜୀବିତ ଥିଲେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥ୍ୟର ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରି ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଇତିହାସକୁ ଏକ ନୂତନ ମୋଡ଼ ଦେଇଥାନ୍ତେ; କିନ୍ତୁ ସେ ଏବେ ଆମଠାରୁ ବହୁ ଦୂରରେ । ସେ ଯାହାହେଉ, ସେ ଛାଡ଼ିଦେଇଥିବା ଏହି ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଖନନକୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ପାଇଁ ଆମପ୍ରତି ତାଙ୍କ ଅମର ଆତ୍ମାର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଆଶୀର୍ବାଦ ରହିଅଛି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ମୃତ୍ୟୁ ପୂର୍ବରୁ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ତତ୍କାଳୀନ ବିଦ୍ୟୋତ୍ସାହୀ ତଥା ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିସଂପନ୍ନ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜାନକୀବଲ୍ଲଭ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଅନୁରୋଧକ୍ରମେ ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ଏସିଆ ସହିତ କଳିଙ୍ଗର ଥିବା ସାଂସ୍କୃତିକ ସମ୍ପର୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋକପାତ କରିବା କାର୍ଯ୍ୟରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗରୁ ଦରିଆପାରି ସେହି ଦେଶକୁ ଯାଉଥିବା ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତି ସହିତ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରସାର ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଏହି ଭୂଖଣ୍ଡର ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ କିପରି ସେହି ଦେଶକୁ ଯାଇଛି ଓ ଏହାର ଅଧିବାସୀ ସେଠାରେ କିପରି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧସଂସ୍କୃତିର

ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାରରେ ବଳିଷ୍ଠ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ତାହାର ଏକ ଗବେଷଣାମୂଳକ ଅଧ୍ୟୟନ ସେ କରୁଥିଲେ । ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ସୂଚନା ଥିଲେହେଁ, ଏକ ବ୍ୟାପକ ତଥା ତଥ୍ୟବହୁଳ ଅଧ୍ୟୟନ ତାଙ୍କଠାରୁ ଆଶା କରାଯାଉଥିଲା, ଯାହା ବଜ୍ର-ବୌଦ୍ଧସଂସ୍କୃତିକୁ ଓଡ଼ିଶାର ଦାନ ସମ୍ପର୍କରେ ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋକପାତ କରିଥାନ୍ତା ଓ ଓଡ଼ିଶାକୁ ବିଶ୍ୱଦରବାରରେ ଅଧିକ ପରିଚିତ କରାଇଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଅକାଳ ବିୟୋଗ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରଖିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଓଡ଼ିଶାର ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଅପୂରଣୀୟ ଶୂନ୍ୟତା ସୃଷ୍ଟି କଲା । ସଂସ୍କୃତ ଓ ଇତିହାସରେ ତାଙ୍କର ଅନୁଜ ଡକ୍ଟର ଯଜ୍ଞ କୁମାର ସାହୁଙ୍କୁ ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ କରାଯାଇପାରନ୍ତେ, ତାଙ୍କ ପରିକଳ୍ପିତ ଏହି କାମସବୁ କାର୍ଯ୍ୟଟିର ସ୍ୱପ୍ନକୁ ସମ୍ପାଦନ ହୋଇପାରନ୍ତା ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ କେବଳ ଜଣେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିନଥିଲେ, ତାଙ୍କ ଗବେଷଣାପରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆବିଷ୍କୃତ ବୌଦ୍ଧକୀର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକୁ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ସତତ ଚେଷ୍ଟିତ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ସେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ ବିସ୍ମୃତର ଅନ୍ଧକାର କଥା ଅତଳ ଗର୍ଭରେ ନିମଜ୍ଜିତ ଜାତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଓ ଐତିହ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥ୍ୟାବଳୀକୁ ଆଲୋକ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ନିମିତ୍ତ । ତାନ୍ତ୍ରିକ-ବୌଦ୍ଧଧର୍ମଭଳି ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ଅପସ୍ମୃତମାଣ ତଥା ଅନାଲୋଚିତ ସଂସ୍କୃତି ଉପରେ ଗବେଷଣା କରିବା ପାଇଁ କେତେକ ଗବେଷକଙ୍କୁ ସେ ଉତ୍ସାହିତ କରିଥିଲେହେଁ, ଏପରି ଏକ ଦୁରୂହ ବିଷୟରେ ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ସେମାନେ ସକ୍ଷମ ହୋଇନଥିଲେ । କେତେ କେତେ ଏ ବାଟରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ଅଗ୍ରସର ହୋଇପାରିନଥିଲେ । ଐତିହ୍ୟ ତଥା ସଂସ୍କୃତି ସଚେତନ ଡକ୍ଟର ସାହୁ କିନ୍ତୁ ଗବେଷକଙ୍କୁ ଏ ଦିଗରେ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ଉଦ୍ୟମରୁ ବିରତ ହୋଇନଥିଲେ । ଅତୀତ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକଦା ସମ୍ପୃକ୍ତି ଲାଭକରିଥିବା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଏହି ବିଶେଷ ଦିଗ ଉନ୍ମୋଚନ କରିବାପାଇଁ ତାଙ୍କର ସେହି ପ୍ରବଳ ଆଗ୍ରହ ଥିଲା, ତାହାର ଯଥାର୍ଥ ପରିଚୟ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ଏହି ଉଦ୍ୟମ । ଏହି ଲେଖକ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ବଳିଷ୍ଠ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବିକାଶ ବିଷୟରେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା । ଗବେଷଣା ସମୟରେ ଏହି ଲେଖକ ବହୁବାର ତାଙ୍କ ଧୀ ଓ ଧିଷଣାର ପରିଚୟ ଲାଭକରିଥିଲା । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହାର ସୁଦୀର୍ଘ ଇତିହାସକୁ ସେ ଗଭୀରଭାବେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିଥିଲେ ଓ ଏ ସଂପର୍କରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗତ ଆଲୋଚନା ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେ କେତେ ନା କେତେ ନୂତନ ତଥା ଚମତ୍କାରପ୍ରଦ ତଥ୍ୟ ଉନ୍ମୋଚନ କରୁଥିଲେ ।

ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଉତ୍କଳ ଜନନୀର ଅନ୍ୟତମ କୃତୀ ସନ୍ତାନ । ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅନୁଶୀଳନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ନୂତନ ପଥପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି, ଅନାଲୋଚିତ ତଥ୍ୟର ସନ୍ଧାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ଉତ୍ଥାନରେ ଅବିଭକ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକାର ବୌଦ୍ଧିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ସେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ ଐତିହ୍ୟ ପ୍ରତି ବିଶ୍ୱବାସୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଛନ୍ତି ଓ ଓଡ଼ିଶାକୁ ବିଶ୍ୱବୌଦ୍ଧ-ପରିବାରରେ ଏକ ପୃଥକ ଆସନ ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ସେ ଉତ୍କଳ ଜନନୀଙ୍କ ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କ ଭଳି ଜଣେ ବରପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଜନ୍ମଦେଇ ବହୁକାଳ କୋଳରେ ଧାରଣ କରିଥିବାରୁ ଉତ୍କଳ ଜନନୀ ମଧ୍ୟ ଧନ୍ୟା ହୋଇଛି ।

ଅନୁସୃତ ଗ୍ରନ୍ଥପଞ୍ଜି

Dr. N. K. Sahu — Buddhism in Orissa, Utkal University, 1958.

— Utkal University History of Orissa, Vol. 1, '964.

ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ — ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ, ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ୧୯୭୪ ।

— ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ୨ୟ ମୁଦ୍ରଣ, ୧୯୮୦

ଡକ୍ଟର ଦକ୍ଷ କୁମାର ସାହୁ — ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ, ୧ମ ଖଣ୍ଡ, ନାଳନ୍ଦା, କଟକ, ୧୯୮୨

Dr. S.K. Moharana – Tantric Buddhism in Orissa (Unpublished Ph. D. thesis)

ଡଃ ସୁରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମହାରଣା - ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧସଂସ୍କୃତି, ଫ୍ରେଣ୍ଡସ୍ ପବ୍ଲିଶର୍ସ, କଟକ, ୧୯୯୩ ।

ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ଓ ଐତିହାସିକ ଅଭିଳେଖର ସୁରକ୍ଷା : ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ମ୍ୟୁଜିୟମ୍

ଡକ୍ଟର ଦେବାନନ୍ଦ ପ୍ରଧାନ

ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଥିବା ପୁରାତନ ଦୁର୍ଗ, ମନ୍ଦିର, ସ୍ତୂପ, ବିହାର ତଥା ଦେବଦେବୀଙ୍କର ପ୍ରାଚୀନ ମୂର୍ତ୍ତିମାନ ଏବଂ ଐତିହାସିକ ଉପାଦାନ ଗୁଡ଼ିକ ଏକ ଗୌରବମୟ ସଂସ୍କୃତି ଓ ସଭ୍ୟତାର ଚିତ୍ର ଲୁଚେଇ ରଖିଛନ୍ତି। ମାତ୍ର ଏହିସବୁ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ଯେଉଁ ଭାବରେ ଏବଂ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ଧ୍ୱଂସପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି ତାହାକୁ ସଂରକ୍ଷିତ କରି ରଖିବାର ଜରୁରୀ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭୂତ ହେଉଛି। ଉପଯୁକ୍ତ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଅଭାବରୁ ଭାରତବର୍ଷରେ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତିସମୂହର ଯେତେ ସଂଖ୍ୟାରେ ଧ୍ୱଂସ ସାଧନ ଘଟିଯାଇଛି ଓ ଘଟିଯାଉଅଛି, ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶରେ ସେପରି ହୋଇନାହିଁ। ପ୍ରାକୃତିକ କାରଣରୁ ଯେ ବହୁ ସାଂସ୍କୃତିକ କୀର୍ତ୍ତିର ଧ୍ୱଂସ ଘଟିଛି ତହିଁରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ; ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତି ଅପେକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟ ହିଁ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରତୀକ ଗୁଡ଼ିକର ବିଲୟ ପାଇଁ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଦାୟୀ। ସମୁଦ୍ରକୂଳସ୍ଥ ବହୁ କୀର୍ତ୍ତି, ଯଥା : କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ଓ ମହାବଳୀପୁରମ୍ ଠାରେ ଥିବା ମନ୍ଦିରମାନ, ଲୁଣି ପବନର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଯୋଗୁଁ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଛି। ଆସାମ୍ ଓ ବଙ୍ଗଳା ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଅନେକାଂଶରେ ବୃଷ୍ଟି ଦ୍ୱାରା ଧ୍ୱଂସପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଛି; ଭାରତର ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳରେ ମାଟିରେ ମିଶିଥିବା ଲୋହଜାତ ଧାତବ ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ବସ୍ତୁ ଗୁଡ଼ିକୁ ନଷ୍ଟ କରୁଛି ଏବଂ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ସାମୟିକ ଭୂମିକମ୍ପ ଦ୍ୱାରା ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇଯାଇଛି। ୧୯୦୫ ସାଲଠାରୁ ଭୂମିକମ୍ପ ଦ୍ୱାରା ଧ୍ୱସ୍ତ କୀର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର ହିସାବ ରଖାଯାଇଛି। ମାତ୍ର ତାହା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳଠାରେ

କେତେ କୀର୍ତ୍ତି ଯେ ଭୂକମ୍ପନ ଫଳରେ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇଛି, ତାହା ଜାଣିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ପ୍ରକୃତି ଯେତେ ପନ୍ଥାମାନରେ ମନୁଷ୍ୟର କ୍ଷତି ସାଧନ କରେ ତାହାଠାରୁ ବହୁ ଅଧିକ ପନ୍ଥାମାନଙ୍କରେ ମାନବ ସମାଜର କ୍ଷତି କରେ ମଣିଷ ନିଜେ । ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟାପକ ଧ୍ୱଂସ ମୂଳରେ ରହିଛି ମନୁଷ୍ୟର ଅଜ୍ଞତା, ଧର୍ମାନ୍ଧ ଉନ୍ମାଦନା ଓ ସ୍ୱାର୍ଥପରତା । ସମଗ୍ର ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ସିନ୍ଧୁ-ଗଙ୍ଗା ଉପତ୍ୟକାରେ କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ଦିର ବା ଅଟ୍ଟାଳିକା ଅକ୍ଷତ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଉତ୍ତର ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତିର ସନ୍ଧାନ ପାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭୂଖୋଦନ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ଏହି ବିଶାଳ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତିର ବିଲୋପ ସାଧନ ମୂଳରେ ରହିଛି ମନୁଷ୍ୟର ଘୋର ଧର୍ମାନ୍ଧତା । କେବଳ ମୁସଲମାନ ବା ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ନୁହନ୍ତି, ହିନ୍ଦୁମାନେ ମଧ୍ୟ ଭାରତର ବହୁ ଅନବଦ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତି ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଧ୍ୱଂସ କରି ଧର୍ମଧ୍ୱଜା ଉଡ଼ାଇଛନ୍ତି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରେ କର୍ଣ୍ଣସୁବର୍ଣ୍ଣର ଶୈବରାଜା ଶଶାଙ୍କ ଯେପରି ଭାବରେ ବୌଦ୍ଧ ବିହାର ଓ ବୌଦ୍ଧ ପ୍ରତିମା ଧ୍ୱଂସ କରିଥିଲେ, ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟ ଆଉରଙ୍ଗଜେବ ସେହିପରି ହିନ୍ଦୁ କୀର୍ତ୍ତିର ଲୋପସାଧନ କରିଛନ୍ତି । କେବଳ ଧର୍ମାନ୍ଧ ହୋଇ ନୁହେଁ, ଅତି ଅଜ୍ଞ ଭାବରେ ଓ ବେଳେବେଳେ ସ୍ୱାର୍ଥପରତା ହେତୁ ଶିକ୍ଷିତ ଶ୍ରେଣୀ ଓ ଶାସକ ଗୋଷ୍ଠୀ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କର ଧ୍ୱଂସ ସାଧନ କରିଥିବାର ବହୁ ନିଦର୍ଶନ ରହିଛି । ବନାରସ ନିକଟସ୍ଥ ବରୁଣା ନଦୀର ପୋଲ ନିର୍ମାଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସାରନାଥଠାରୁ ୮୦ ଗୋଟି ବଳଦ ଗାଡ଼ିରେ ବୌଦ୍ଧସ୍ତୂପମାନଙ୍କ ଅଂଶ ଅଣାଯାଇ ଥିବା ଜନଶ୍ରୁତି ମିଳେ । ଆଗ୍ରା ଦୁର୍ଗ ସଙ୍ଗେ, ତାହାର ପଥର ବିକ୍ରି ଦ୍ୱାରା ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ବେଶ ଟଙ୍କା କମାଇଥିବା କଥା ଅନେକ ଜାଣନ୍ତି । ୧୮୨୮ ମସିହାରେ ତତ୍କାଳୀନ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ଲର୍ଡ ଉଇଲିୟମ ବେଣ୍ଟିଙ୍କ ସ୍ୱୟଂ ତାଜମହଲକୁ ଭାଙ୍ଗି ତାହାର ମାର୍ବଲ ପଥର ଗୁଡ଼ିକ ନିଲାମ କରି ବିକି ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ସ୍ୱୟଂ ସାତବର୍ଷ ଧରି ଯୋଜନା ଉପରେ ବିଚାର ବନ୍ଦ ହେଲା ଏବଂ ସୌଭାଗ୍ୟବଶତଃ ତାହା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇ ପାରିନଥିଲା । ଜଳନ୍ଧର, ଧାର୍, ଶାହଜାହାନାବାଦ, ବୋଧଗୟା, ଅମରାବତୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାନରେ ଏହିପରି ଭାବରେ ବହୁ ଦୈବ କୀର୍ତ୍ତି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ବିଲୁପ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

ଯାହାହେଉ, ମଉର୍ଯ୍ୟ ଶାସକମାନଙ୍କରେ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତିର ସଂରକ୍ଷଣ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଭାରତରେ ବହୁ ପ୍ରଶଂସନୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଆସିଛି । ଆଲେକଜାଣ୍ଡର କନିଂହାମ

୧୮୬୧ ସାଲରେ ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ସମୂହର ସର୍ଭେକାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରି କୀର୍ତ୍ତି ସଂରକ୍ଷଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ନୂତନ ଯୁଗର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲେ । କନିଂହାମ୍‌ଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଭାରତ ସରକାର ଯେ କୀର୍ତ୍ତି ସଂସ୍କାର କରୁନଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ । ୧୮୦୮ ସାଲରେ ତାଜମହଲ, ୧୮୧୫ ସାଲରେ ଫତେପୁର ସିକ୍ରିଠାରେ ଥିବା ଅକବରଙ୍କ ଅଟ୍ଟାଳିକାମାନ, ୧୮୨୬ ସାଲରେ କୁତବମିନାର, ୧୮୪୭ ସାଲରେ ଅହମ୍ମଦ ନଗର ଦୁର୍ଗର କୀର୍ତ୍ତିସଂସ୍କାର ବହୁ ଅର୍ଥବ୍ୟୟରେ କରାଯାଇଥିଲା । ମାତ୍ର ସେଥିପାଇଁ କୌଣସି ନୀତି ଅନୁସୃତ ନ ଥିଲା । କନିଂହାମଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ଫଳରେ ଭାରତ ସରକାର ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ସଂସ୍କାର କରିବା ସମ୍ପର୍କରେ ୧୮୮୧ ସାଲରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହାଫଳରେ ଭାରତର ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳ, ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳ ଓ ଦକ୍ଷିଣାଞ୍ଚଳରେ ଅନେକ କୀର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର ସଂସ୍କାର ଓ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ କରାଗଲା । ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ଭାରତର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଓଡ଼ିଶାରେ ଥିବା ପ୍ରାଚୀନ ଦୁର୍ଗ, ମନ୍ଦିର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତି ସେ କାଳରେ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରି ପାରି ନଥିଲା । ୧୮୬୨ ସାଲ ଠାରୁ ୧୯୦୧ ସାଲ ଯାଏ ପ୍ରାୟ ୪୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତିରକ୍ଷା ସମ୍ପର୍କରେ ସରକାର ଆଶାନୁରୂପ ଭାବେ କୌଣସି ପଦକ୍ଷେପ ନେଇ ନାହାନ୍ତି । ସେହି କାଳ ମଧ୍ୟରେ ଉଦାସୀନ ସରକାରଙ୍କ ଅଜ୍ଞତା, ଠିକାଦାର ତଥା ଧନୀ ଜମିଦାର ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକେ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ଲୁଣ୍ଠନ କରି ସେଗୁଡ଼ିକର ଇଟା ପଥର ଆଣି ବହୁ ନୂତନ ଅଟ୍ଟାଳିକା ନିର୍ମାଣ କଲେ ଏବଂ ସରକାର ତାହାର ନୀରବ ଦ୍ରଷ୍ଟା ହୋଇ ରହିଲେ ।

୧୯୦୨ ସାଲରେ ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ମଧୁସୂଦନ ଦାସ ତତ୍କାଳୀନ ଭାଇସ୍‌ରୟ ଲର୍ଡ କର୍ଜନଙ୍କୁ ଭୁବନେଶ୍ୱରସ୍ଥ ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ଦିରମାନ ତଥା କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ପରିଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଆଣିଥିଲେ । ଲର୍ଡ କର୍ଜନ ଓଡ଼ିଶାର ସେହି ଅଦ୍ଭୁତ କଳାଯୁକ୍ତ ମନ୍ଦିର ସବୁ ଦେଖି ଅଭିଭୂତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଧ୍ୱଂସମୁଖରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ତାହାର ପରିଣତି ରୂପେ ସେହି ବର୍ଷ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କର ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଭାଗ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ଏବଂ ସାର ଜନ୍ ମାର୍ଶାଲଙ୍କୁ ସେହି ବିଭାଗର ଡାଇରେକ୍ଟର ଜେନେରାଲ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ କରାଯାଇଥିଲା । ୧୯୦୪ ମସିହାରେ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ସଂରକ୍ଷଣ ଆଇନ (Ancient Monuments Preservation Act) ଗୃହୀତ ହେଲା ଏବଂ ଏହାର ପରେ ଓଡ଼ିଶାର କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର, ରାଜରାଣୀ ମନ୍ଦିର ଓ ମୁକ୍ତେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରର ସଂସ୍କାର ଓ ସଂରକ୍ଷଣ ସମ୍ପର୍କରେ

ସକ୍ରିୟ ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଥିଲେ । ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗ ଅନୁକୂଳରେ ସମସ୍ତ ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇ ଆଇନାନୁଗ ଭାବରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ସଂରକ୍ଷଣ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଗଲା । ସେହି କାର୍ଯ୍ୟର ସୁପରିଚାଳନା ନିମନ୍ତେ ୧୯୦୭ ସାଲରେ ଏକ ମେନୁଏଲ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥିଲା । ସେହି ଅନୁସାରେ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗ ଦ୍ୱାରା ଅସଂଖ୍ୟ ମନ୍ଦିର ସ୍ତୂପ, ବିହାର, ଅଟ୍ଟାଳିକା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁ କୀର୍ତ୍ତି ଓ ଐତିହାସିକ ସାମଗ୍ରୀ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇଅଛି ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ସଂରକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଅଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରାଚୀନ କଳା ବିଭବର ସଂରକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ଭାରତ ସରକାର ତଥା ରାଜ୍ୟ ସରକାରମାନେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ସଂଗ୍ରହାଳୟମାନ ସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଯୋଜନାକୁ ସଫଳ କରିବା ପାଇଁ କେତେକ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମଧ୍ୟ ଆଗେଇ ଆସିଛନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅନ୍ୟତମ । ଅତୀତରେ (ଦକ୍ଷିଣ) କୋଶଳ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶା ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ କଳାକୃତି ତଥା ଐତିହାସିକ ଉପାଦାନରେ ମଣ୍ଡିତ । ଏହି ଅନନ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତିରାଜି ଏବଂ ଉପାଦାନକୁ ଧ୍ୱଂସ ମୁଖରୁ ରକ୍ଷା କରି ସଂରକ୍ଷିତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଏକ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହାର ପ୍ରାଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ହେଉଛନ୍ତି ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ।

(୨)

ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ଥିଲେ ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଐତିହାସିକ । ତାଙ୍କର ଐତିହାସିକ ଜୀବନରେ ଦୁଇଟି ଦିଗ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଗୋଟିଏ ହେଲା ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟାପନା ତଥା ଗବେଷଣା ଦିଗରେ ସାହୁଙ୍କ ଅବଦାନ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିବ । ପ୍ରତ୍ନାନୁସନ୍ଧାନ, କମ୍ପ୍ୟୁଟର ଭିତ୍ତିକ ଓ ଭୂମାପକ ଇତିହାସର ମୌଳିକ କଳେବର ଓଡ଼ିଶାର ଆଞ୍ଚଳିକ ପ୍ରାମାଣିକ ଇତିହାସ ରଚନାର ସେଇ ମୂଳଦୁଆ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ମିଶ୍ର ପକାଇଥିଲେ, ତାଙ୍କ ଉପରେ ଏକ ସୁରମ୍ୟ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରିଥିବାରେ ଡଃ ସାହୁ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରମୁଖ ସ୍ଥପତି । ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଏକନିଷ୍ଠ ସାଧନା, ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଏବଂ ଅନବରତ ଜିଜ୍ଞାସା ସର୍ବଜନବିଦିତ । ତାଙ୍କର ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ପୁସ୍ତକ ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ମାଇଲଖୁଣ୍ଟ । ତାଙ୍କର ସାଧନାର ସଫଳତାକୁ ତାଙ୍କର ଅନନୁକରଣୀୟ ଭାଷାରେ କୁହାଯାଇ ପାରେ, "ଆଜି ଓଡ଼ିଶାର

ଇତିହାସ ବିଭାଗର ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ସମାଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି, ତାହା ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧ୍ୟାପକର ଅଭିଜ୍ଞତାର ଧାରାବାହିକ ଫଳାଫଳ।" ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ଐତିହାସିକ ଜୀବନର ଅନ୍ୟ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ତଥା ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଦିଗ ହେଲା — ପ୍ରାଚୀନ ଐତିହାସିକ କୀର୍ତ୍ତିର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ଏବଂ ସୁରକ୍ଷା। ଜଣେ ଐତିହାସିକ ରୂପେ ଐତିହାସିକ କୀର୍ତ୍ତି ଓ ଉପାଦାନ ଗୁଡ଼ିକର ଅନୁଶୀଳନ କରି ଇତିହାସ ଲେଖିବାରେ ସେ ଯେମିତି ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲେ, କାଳର ଧ୍ୱଂସମୁଖରୁ ରକ୍ଷା କରି ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ପାଇଁ ଏହି କୀର୍ତ୍ତି ସମୂହକୁ ସଂରକ୍ଷିତ କରି ରଖିବା ପାଇଁ ସେ ସେତିକି ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲେ। ଜୀବନର ପ୍ରଥମ କାଳରୁ ଏହି ଦିଗରେ ସେ ଚିନ୍ତା କରି ଆସୁଥିଲେ। ଦେଶଭ୍ରମଣରେ ସେ ଯେତେବେଳେ ଗାଁ ଗାଁ ବୁଲୁଥିଲେ, ଫଳତଃ ସେଠା ରହିଥିବା ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର ସଂରକ୍ଷଣର ଚିନ୍ତା ତାଙ୍କର ସର୍ବଦା ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଥିଲା। ସ୍ୱର୍ଗତ ଘନଶ୍ୟାମ ଦାଶ ବେଲଖଣ୍ଡି ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ସେଥିରେ ଯୋଗଦାନ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ। ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏହା ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟର ରୂପ ନେଲା ଏବଂ ଏଥିରେ ଓଡ଼ିଶାର ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ଓ ଐତିହାସିକ ଉପାଦାନ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଲା।

ଡଃ ସାହୁ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତି ଓ ଐତିହାସିକ ଉପାଦାନର ସଂରକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଏକ ମ୍ୟୁଜିୟମ୍ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଗଭୀର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଇତିହାସ ବିଭାଗର ପ୍ରଫେସର ରୂପେ ଯୋଗଦାନ କରୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏହି ଦିଗରେ ବଳିଷ୍ଠ ଉଦ୍ୟମ କଲେ। ତାଙ୍କର ଏହି ମହତ ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଲା ୧୯୭୦ ସାଲରେ। ସେହି ବର୍ଷ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ ଇତିହାସ ବିଭାଗ ଓ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ମିଳିତ ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ସମ୍ବଲପୁର ଠାରେ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ କଂଗ୍ରେସର ପ୍ରଥମ ଅଧିବେଶନ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଲା। ଡଃ ସାହୁ ଏହି ଅବସରରେ ଶ୍ରୀ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏକ ସଂଗ୍ରହାଳୟର ଶୁଭ ଉଦଘାଟନ କରାଇଥିଲେ। ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ମୂର୍ତ୍ତି, ମୁଦ୍ରା, ତାମ୍ରଫଳକ, ତାଳପତ୍ର ପୋଥି, ଐତିହାସିକ ଦଲିଲ, ପ୍ରଭୃତି ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ଏହି ମ୍ୟୁଜିୟମ୍‌ରେ ସଂରକ୍ଷିତ ହେଲା; ଏହା ଥିଲା ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ ସ୍ୱପ୍ନ। ୧୯୭୦ ସାଲରେ ଏହି ସ୍ୱପ୍ନ ସାକାର ହେବା ପରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ସନ୍ତାନ ରୂପେ ସେ ବିବେଚନା କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ

ପରିପୁଷ୍ଟି ପାଇଁ ସମସ୍ତ ଜୀବନ ନିୟୋଜିତ କଲେ । ଯଦି ଏହି ସଂଗ୍ରହାଳୟ କୌଣସି ଦିଗରୁ ସରକାରଙ୍କ ଅନୁଦାନପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ଏବଂ ଡ଼ଃ ସାହୁଙ୍କ ଅନବରତ ଚେଷ୍ଟା ଫଳରେ ଏହାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଘଟିଲା । ଏଥିପାଇଁ ଡ଼ଃ ସାହୁଙ୍କୁ କେତେ ଯେ ନିନ୍ଦା ଅପବାଦ ଏବଂ ବ୍ୟଙ୍ଗବିଦ୍ରୂପ ସହିବାକୁ ପଡ଼ିଛି ତାର ସୀମା ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସେ ସବୁକୁ ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନକରି ତାଙ୍କର ମହତ୍ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଚରିତାର୍ଥ କରିବା ପାଇଁ ଡ଼ଃ ସାହୁ ସଦାବେଳେ ଅନେକ ବୁଲିଥିଲେ । ମ୍ୟୁଜିୟମ୍‌ର ଉପର ଅଭି-ବୃଦ୍ଧି ସାଧନ ହେବ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ବନଗ୍ରାମ ଯାତ୍ରା କରୁଥିଲେ । କେତେକ ଦୁଃସାହସିକ ପଦକ୍ଷେପ ମଧ୍ୟ ନେଇଥିଲେ । ସୋନପୁରରୁ ଚମ୍ପେଶ୍ୱରୀ ଶିଳାଲେଖର ସଂଗ୍ରହ ଏଭଳି ଦୁଃସାହସିକ ପଦକ୍ଷେପର ଏକ ନମୁନା । ସେ ଯାହା ହେଉ ତାଙ୍କର ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଉଦ୍ୟମ, ଦକ୍ଷ ନେତୃତ୍ୱ ଓ ସୁଦକ୍ଷ ପରିଚାଳନାରେ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିୟମ ଆଜି ଭାରତ ସମସ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ଅଗ୍ରଣୀ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ଭାବରେ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ପାରିଛି । ସୁଖର କଥା ଯେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଡ଼ଃ ସାହୁଙ୍କର ସ୍ମୃତି ରକ୍ଷା କରି ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ସନ୍ତାନର ନାମ— 'ଡ଼ଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ମ୍ୟୁଜିୟମ' ରଖିଛନ୍ତି ।

(୩)

ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଐତିହ୍ୟ ସୁପ୍ରାଚୀନ ଓ ସୁସମୃଦ୍ଧ । ଏକ ଅଖଣ୍ଡ ଓଡ଼ିଶାର ଶାସନ, ସଂସ୍କୃତି, କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଏବଂ ଧର୍ମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳ ଅଗ୍ରଣୀ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା । ଏହାର ମୂକ ସାକ୍ଷୀ ରୂପେ ରହିଛି ଡ଼ଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ମ୍ୟୁଜିୟମ । ମ୍ୟୁଜିୟମ ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କଲାକ୍ଷଣି ଡ଼ଃ ସାହୁଙ୍କ ଦୂର ଦୃଷ୍ଟି ମୁଖ ମାନସପଟରେ ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇ ଉଠେ ଏବଂ ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଭିନ୍ନ ବସ୍ତୁ ମାଧ୍ୟମରେ ଆଖି ଆଗରେ ଝଲସି ଉଠେ । ଏହି ମ୍ୟୁଜିୟମରେ ଯେଉଁ ସଂଗୃହୀତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଅଛି ତାକୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମତେ କେତୋଟି ବିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି—

(୧) ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ବସ୍ତୁ (୨) ଅଭିଲେଖ (୩) ପ୍ରାଚୀନ ମୁଦ୍ରା (୪) ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ (୫) ପ୍ରାଚୀନ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର (୬) କଳା ଓ ହସ୍ତଶିଳ୍ପ (୭) ତୈଳଚିତ୍ର (୮) ଶିଶୁ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କଳାସାମଗ୍ରୀ (୯) ପ୍ରାଚୀନ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି (୧୦) ଐତିହାସିକ ଦଲିଲ୍ ।

ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଓଡ଼ିଶାର ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ଥାନ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବସ୍ତୁର ନିଦର୍ଶନ କ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ପରିଚିତ ହୋଇଛି । ମହାନଦୀ, ତେଲ, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଅଙ୍ଗ, ଜିରା ପ୍ରଭୃତି ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଆଦିମ ମଣିଷର ତିଆରି ସବୁ ପଥର ହତିଆର ରୂପରେ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଅଛି । ଏସବୁର ସଂଗ୍ରହାଳୟର ଗୀଠଗ୍ୟାଲେରୀ ମ୍ୟାକେନଜିଙ୍କ ଘରରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ହତିଆର ମିଳୁଛି । ଏହିସବୁ ବସ୍ତୁ ମ୍ୟୁଜିୟମର ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗରେ ସଂରକ୍ଷିତ ରହି ପ୍ରସ୍ତର ଯୁଗର ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଇତିହାସ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରେ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ କଳାହାଣ୍ଡି ଜିଲ୍ଲାର ଅସୁରଗଡ଼, ବରଗଡ଼ ଜିଲ୍ଲାର ଗଣିଆପାଲି, ବଉଦ ଜିଲ୍ଲାର ଅସୁରଗଡ଼, ନୂଆପଡ଼ା ଜିଲ୍ଲାର ମାରାଗୁଡ଼ାରୁ ଅନେକ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅବଶେଷ ଖନନ ଓ ସନ୍ଧାନ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ଏଠାରେ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଛି । ଏଗୁଡ଼ିକର ଗବେଷଣାତ୍ମକ ଅନୁଶୀଳନ ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଶାର ଅନେକ ଅଜ୍ଞାତ ଅଧ୍ୟାୟ ଆଲୋକିତ ହୋଇ-ପାରିବ ।

ମ୍ୟୁଜିୟମର ଅଭିଲେଖ ବିଭାଗରେ କେତୋଟି ମୂଲ୍ୟବାନ ତାମ୍ରଶାସନ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଛି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଶତ୍ରୁଭଞ୍ଜଙ୍କ ଚଣ୍ଡାମ ତାମ୍ର ଶାସନ, ଭଞ୍ଜରାଜା ରଣଭଞ୍ଜଙ୍କ ତାମ୍ରଶାସନ, ଭୌମରାଣୀ ଦଣ୍ଡି ମହାଦେବୀଙ୍କ ଅନ୍ଧାରୁଆ ତାମ୍ରଶାସନ, ଗୟାଡ଼ତୁଙ୍ଗଙ୍କ ତାଳଚେରର ତାମ୍ର ଶାସନ, ତେଲୁଗୁ ଚୋଡ଼ ରାଜା ସୋମେଶ୍ୱର ଦେବଙ୍କ କୁମାର୍ଯ୍ୟ ସିଂହା ତାମ୍ର ଶାସନ, ଚୌହାନ ରାଜା ନାରାୟଣ ସିଂହଙ୍କର ବରପଲି ତାମ୍ର ଶାସନ, ଏବଂ ଜନମେଜୟଙ୍କ ଭରଦ ରାଜା ଦେବପଦ୍ୟ ଓ ପୃଥ୍ୱୀ ବଲ୍ଲଭଙ୍କ ଦୁଇଟି ତାମ୍ର ଶାସନ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ । ଶେଷୋକ୍ତ ଦୁଇଟି ତାମ୍ର ଶାସନ ଜନମେଜୟଙ୍କ ସମୟ ନିରୂପଣରେ ବିଶେଷ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ତିନୋଟି ତାମ୍ର ଶାସନ ଉପରେ ଲେଖାଯାଇ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ-ନିବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶିତ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମ୍ୟୁଜିୟମରେ ଥିବା ଶତ୍ରୁଭଞ୍ଜଙ୍କ ଚଣ୍ଡାମ ଶାସନ ଅନ୍ୟତମ । ଏହି ସବୁ ଅଭିଲେଖ ଗୁଡ଼ିକର ବସ୍ତୁତ ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ଡା: ସାହୁ ଏକ ଯୋଜନା କରିଥିଲେ ଏବଂ 'ଝଙ୍କାର'ର ୧୯୬୪ ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବର ସଂଖ୍ୟାରେ ଏହାର ଶୁଭାରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ।

ତାମ୍ର ଶାସନ ବ୍ୟତୀତ କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିଳାଲିପି ଡା: ସାହୁ ବହୁ କଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରି ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଭାନୁଦେବଙ୍କ ସୋନପୁର ଶିଳାଲିପି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏକ ଅତି ନିଦର୍ଶନ ଏବଂ ପ୍ରମାଣିକ ଉପାଦାନ । ରମାଇ ଦେବଙ୍କ ଶିଳାଲିପିରେ ଓଡ଼ିଆ ଲିପିର ଉନ୍ମେଷ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଜଣାପଡ଼େ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୯ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନେକ ଦୁର୍ଲଭ ପ୍ରାଚୀନ ମୁଦ୍ରା ମ୍ୟୁଜିୟମ୍‌ରେ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଛି । ଏଗୁଡ଼ିକରୁ ଛାପ ଆହତ ମୁଦ୍ରା, ପୁରୀ-କୁଷାଣ ମୁଦ୍ରା, ଶରଭପୁରୀୟ ବଂଶର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ମୁଦ୍ରା, ଗଙ୍ଗମୁଦ୍ରା, କୃଷ୍ଣରାଜା ରାମଗୁପ୍ତଙ୍କ ମୁଦ୍ରା, ମୋଗଲକାଳୀନ ମୁଦ୍ରା ଏବଂ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ କେତୋଟି ନକଲ ମୁଦ୍ରା ମ୍ୟୁଜିୟମର ମୁଦ୍ରା ବିଭାଗକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛି ।

ସଂଗ୍ରହାଗାର ରତ୍ନ ଭଣ୍ଡାର ଏବଂ କ୍ରମଶଃ ଗୃହୀତ ଓଡ଼ିଶାର କଳାବୈଭବର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର କଳାକୃତି ଏହି ସ୍ଥାନରେ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଛି । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସୂର୍ଯ୍ୟମୂର୍ତ୍ତି, ବିଂଶଭୁଜା ଦୁର୍ଗା ସୁରମା ପ୍ରଭୃତି ବିଶେଷ ବୁଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ।

ଏହି ସଂଗ୍ରହାଗାରରେ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇ ରହିଥିବା ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ଏବଂ ତାଙ୍କର ସହଯୋଗୀ ହାତୀ ସିଂହ ଓ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ସିଂହଙ୍କର ବ୍ୟବହୃତ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଏବଂ କଳାହାଣ୍ଡିର ଘଟିଥିବା ପ୍ରସିଦ୍ଧ କନ୍ଧ ମେଳିରେ ବ୍ୟବହୃତ ଅନେକ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ବୀରତ୍ୱର କାହାଣୀ ପ୍ରକାଶ କରେ ।

ସଂଗ୍ରହାଗାରଟି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ । ଇତିହାସର ଛାତ୍ରଙ୍କ ଶିକ୍ଷାଦାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବା ଅନେକ ଦୁର୍ଲଭ ମୂର୍ତ୍ତି ଏବଂ କଳାକୃତିର Plaster-Cast ନକଲ ଦିଲ୍ଲୀର ଜାତୀୟ ସଂଗ୍ରହାଗାରରୁ ଅଣାଯାଇ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଛି । ହରପ୍ପା ଯୁଗ, ମୌର୍ଯ୍ୟ, ଶୁଙ୍ଗ ଏବଂ କୁଷାଣ ଯୁଗର କଳାଶୈଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି ଗୁଡ଼ିକରୁ ସମ୍ୟକ୍ ଧାରଣା ଆସେ ।

ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନେକ ବରପୁତ୍ର ଜନ୍ମଲାଭ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜ ନିଜର ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ଦେଇ ଓଡ଼ିଶାର ଗୌରବକୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳମନ୍ତ କରାଯାଇଛନ୍ତି । ସେହି ବରପୁତ୍ର ମାନଙ୍କର ସ୍ମୃତିକୁ ସାଇତି ରଖିବା ପାଇଁ ମ୍ୟୁଜିୟମରେ ଏକ ତୈଳଚିତ୍ର କକ୍ଷ ରଖାଯାଇଛି । ଦାର୍ଶନିକ କବି ଭୀମଭୋଇ, ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ, ରାଣୀ ପାର୍ବତୀ ଦେବୀ, କୁଳବୃଦ୍ଧ ମଧୁସୂଦନ ଦାସ, ସ୍ୱଭାବ କବି ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର, ଡାକ୍ତର ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ପୁଜାରୀ, ଐତିହାସିକ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଲ୍ଲିକ, ଘନଶ୍ୟାମ ଦାସ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ରଥ, ପାଟଣା ମହାରାଜା ତଥା ଓଡ଼ିଶାର ପୂର୍ବତନ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ନାରାୟଣ ସିଂହଦେଓ, ପ୍ରଭୃତି ବରପୁତ୍ରଙ୍କର ତୈଳଚିତ୍ର ମ୍ୟୁଜିୟମର ଶୋଭାବର୍ଦ୍ଧନ କରୁଛି ।

ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର କଳା ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାରେ ଏପରିକି ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ମଧ୍ୟ ବହୁତ ଲୋକପ୍ରିୟ । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ବର୍ତ୍ତମାନ ଲୁପ୍ତପ୍ରାୟ । ଏଗୁଡ଼ିକର ନମୁନା ସଂଗ୍ରହାଗାରରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଛି ।

ମ୍ୟୁଜିୟମରେ ପ୍ରାୟ ଷୋଳଶହ ପ୍ରାଚୀନ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ରହିଛି । ବୈଦିକ ବ୍ୟାକରଣ, ତନ୍ତ୍ର, ଜ୍ୟୋତିଷ, ଆୟୁର୍ବେଦ, ଧର୍ମ, ଦର୍ଶନ, ଅଳଂକାର ଶାସ୍ତ୍ର, ପୁରାଣ, ମହାକାବ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ ପ୍ରାୟ ଷୋଳ ଶହ ପ୍ରାଚୀନ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ରହିଛି । ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଅପ୍ରକାଶିତ ପୋଥି ରହିଛି । ଇତିହାସ ବିଶାରଦ ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ସମର ତରଙ୍ଗ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ଅନ୍ତର୍ଜାତିକ ସ୍ତରରେ ପ୍ରାଚ୍ୟବିଦ୍ ମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରି ପାରିଛି ।

ମ୍ୟୁଜିୟମ ସହିତ ସଂଲଗ୍ନ ଅଭିଲେଖାଗାର ମଧ୍ୟ ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଚେଷ୍ଟାର ସୁଫଳ । କେତେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଜମିଦାର ଘର ରେକର୍ଡରୁମ ପ୍ରଭୃତିରୁ ମୂଲ୍ୟବାନ ଐତିହାସିକ ଦଲିଲପତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ସେ ଅଭିଲେଖାଗାରର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଅଧିକ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଐତିହାସିକ ଦଲିଲ, ସ୍ୱପାଦେଶ, ପାଣ୍ଡୁଲିପି, ପୁରୁଣା ପତ୍ରପତ୍ରିକା ଇତ୍ୟାଦି ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ଏଠାରେ ରହିଛି ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ, ସାମାଜିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ଇତିହାସ ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ନୂତନ ଆଲୋକ-ପାତ କରୁଛି ।

ଏହାକୁ ପରିଦର୍ଶନ କଲେ ଜଣାପଡ଼େ ଯେତେ ସେପରି ସମଗ୍ର ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶା ମ୍ୟୁଜିୟମ ପରିଚିତିରେ ଖ୍ୟାତ ହୋଇ ରହିଛି । ଏହି ମ୍ୟୁଜିୟମ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ନଥିଲେ, ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ବହୁ ଅନବଦ୍ୟ କଳାକୃତି ଓ ଐତିହାସିକ ଉପାଦାନ ଯେ ଚିରକାଳ ପାଇଁ ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇଯାଆନ୍ତା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଉଦ୍ୟମ, ଅସୀମ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ସହିଷ୍ଣୁତା, ସୁଚିନ୍ତିତ ଯୋଜନା ଏବଂ କୁଶଳ ନେତୃତ୍ୱରେ ମ୍ୟୁଜିୟମ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାର ବହୁମୂଲ୍ୟ ଐତିହାସିକ ସମ୍ପଦ ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇ ପାରିଛି ଏବଂ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଗୌରବ ରୂପେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରୁଛି । ମ୍ୟୁଜିୟମ ପାଇଁ ଡଃ ସାହୁ ପରିକଳ୍ପନା କରିଥିବା ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗୃହର ନିର୍ମାଣ ହୋଇ-ପାରିଲେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଆମର ପ୍ରକୃତ ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ହୁଅନ୍ତା ।

ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଇତିହାସ ପୁନର୍ଗଠନରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଭୂମିକା

ପ୍ରଫେସର ସାଧୁଚରଣ ପଣ୍ଡା

ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ତଥା ସଂସ୍କୃତିର ଅନ୍ୱେଷଣ, ଗୋଟିଏ ମୁଦ୍ରାର ଦୁଇଟି ପାର୍ଶ୍ୱ ସଦୃଶ । ସୁଦୀର୍ଘ ବର୍ଷର ଭିତରେ ଧରି ଏ ଅଞ୍ଚଳର ବିଶେଷକରି ଅରଣ୍ୟ ଘନ ଦୁର୍ଗମାଞ୍ଚଳର କୋଣ ଅନୁକୋଣ ସ୍ଥିତ ଐତିହାସିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ବିରଳ ସମ୍ପଦକୁ ସମ୍ମୁଖରେ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ କରିବା ପାଇଁ ଜୀବନର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟସ୍ତ ରହୁଥିବା ସାଧକ ଜଣେ ହେଲେ ପ୍ରଫେସର ନବୀନ କୁମାର । ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଐତିହାସିକ ଅନୁଶୀଳନ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ବ୍ରତ ଥିଲା ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଏ ଦିଗରେ ବ୍ରତୀ କରିବା ପାଇଁ ଅଭିଯାନ ସେ ଚଳେଇଥିଲେ । ଅନେକ ଯୁବକ ସେ ଏ କାମ ପାଇଁ ସେ ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିଲେ । ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଅନୁଶୀଳନ ପାଇଁ କେବେ ହେଲେ ସେ ମନା କରିବାର ମୁଁ ଦେଖିନାହିଁ । ବରଂ ପ୍ରାକୃତିକ ଶୃଙ୍ଖଳ ଅତିକ୍ରମ କରି ଉତ୍ସାହିତ ଓ ପ୍ରେରିତ କରୁଥିବା ସହିତ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ପାଇଁ ସେ ସୁବିଧା ସ୍ୱୟଂ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ କରି ଅନେକ ଦୁର୍ଲଭ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଧ୍ୱଂସାଭିମୁଖୀ କୀର୍ତ୍ତିବନ୍ଧର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରି ପାରିଛନ୍ତି । ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥିତ ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ଏହାର ମୂକସାକ୍ଷୀରୂପେ, ନୂତନ ଯୁଗରେ ତାଙ୍କର ଅବଦାନର ସ୍ୱୀକୃତି ବହନ କରି, ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ମହାନ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ରୂପେ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ରାଜନୈତିକ ଐତିହ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଭଣ୍ଡାରର ହୋଇ ରହିବ ।

ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଐତିହ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଆଧାର କରି, ତାଙ୍କରି ସଚେଷ୍ଟା ତଥା ସଂପାଦନାରେ ପ୍ରଥମ ଥର, ଏକ ଉଚ୍ଚକୋଟିର ଗବେଷଣା ପତ୍ରିକା New Aspects of History of Orissa ନାମରେ ୧୯୭୮ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଯଦିଓ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଇତିହାସର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ପାଇଁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଲ୍ଲିକ, ଶିବ ପ୍ରସାଦ ଦାଶ, ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଋଷି ତଥା ଅନ୍ୟ କେତେକ ଐତିହାସିକ ବହୁପର ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ ତଥାପି ସେମାନଙ୍କ ଇତିହାସ ସଠିକ୍ ଓ ନିର୍ଭୁଲ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇ ପାରିନଥିଲା । ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଶା ଜିଲ୍ଲା ଗେଜେଟିଅର ଗ୍ରନ୍ଥର ସଂପାଦକ ରୂପେ ଓ ପରେ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ—ପ୍ରଫେସର—ରୂପେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଓ ବାସ୍ତବ କ୍ଷେତ୍ର-ଅଧ୍ୟୟନ ମାଧ୍ୟମରେ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଐତିହାସିକ ପୀଠ ତଥା ତତ୍ ସମ୍ପର୍କୀୟ ସମସ୍ତ ବିଷୟର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦର୍ଶନ ଓ ଅନୁଶୀଳନ କରିଥିଲେ । ନଳ ବଂଶର ଲୁପ୍ତ ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରକୃତ ରୂପରେଖ ଜାଣିବା ପାଇଁ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଖନନ ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଐତିହାସିକଙ୍କର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ତଥା ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅନୁଶୀଳନ ମାଧ୍ୟମରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ପରଂପରାଗତ ଇତିହାସକୁ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଓ ସୁସଂଗତ କରେଇ ପାରିଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରଚେଷ୍ଟାର ଫଳର ବହନ କରି ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା New Aspects of History of Orissa ର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ ।

ଏହି ପତ୍ରିକାର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ବହୁ ଶିଳାଲେଖ, ତାମ୍ରଫଳକ, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଜ ମୁଦ୍ରା ତଥା ବିଶିଷ୍ଟ ଐତିହାସିକଙ୍କ ମତ ଆଧାର କରି ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ସ୍ଥିତି, କ୍ରମାନୁଯାୟୀ ରାଜ୍ୟ ଶାସନରେ ଥିବା ବହୁ ଶାସକ ମାନଙ୍କର ବଂଶାବଳୀ, ବିଶିଷ୍ଟ ଘଟଣା ତଥା ସଂସ୍କୃତି ପ୍ରଭୃତିର ଏହାର ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନର ଏକ ସୁସଂଗତ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରି ନୂତନ ପିଢ଼ିର ଗବେଷକମାନଙ୍କୁ ମାର୍ଗଦର୍ଶନ ଦେଇଛନ୍ତି । ସୋମ ବଂଶର ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ, ମାଘବଂଶର ଭୂମିକା, ନଳ ରାଜାମାନଙ୍କର ଐତିହ୍ୟ ଭୂମିକା, ପର୍ବତଦ୍ୱାରକ ତଥା ଶରଭପୁରୀୟ କୁଳର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ତଥା ଦୃଢ଼ପତ୍ତି, ଶରଭପୁରୀୟ ଏବଂ ପାଣ୍ଡୁ-ବଂଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କ ଓ ଶାସନ ଇତ୍ୟାଦିର ଉପସ୍ଥାପନ; ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ତଥା ଗଭୀର ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ପ୍ରେରଣାଦାୟକ । ଏଣୁପାଇଁ ସେ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଉନ୍ନତ ଓ ଉଚ୍ଚକୋଟିର ଅବଦାନ ଗୁଡ଼ିକ ବିଶିଷ୍ଟ ଗବେଷକମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସଂଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି । ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଭୌଗୋଳିକ ସୀମାରେଖା ଓ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର, ରାଜମାର୍ଦ୍ଦନ ପଟ୍ଟର ମହତ୍ତ୍ୱ

ଓ ଐତିହାସିକତା ପର ବର୍ତ୍ତମାନ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ଏ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକ ମାଇଲଖୁଣ୍ଟ ସଦୃଶ । ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ କୌଣସି ଐତିହାସିକ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ଏହା ଏକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଓ ଉପାଦେୟ ପୁସ୍ତକ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭୂଖୋଦନର ଆବଶ୍ୟକତା ଉପଲବ୍ଧି ଡକ୍ଟର ସାହୁ ହିଁ କରିଥିଲେ । କାରଣ ତା'ଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ କଳାହାଣ୍ଡି ଓ ବଲାଙ୍ଗୀର ଦରବାର ଦ୍ୱାରା କେବଳ ଭୂପୃଷ୍ଠ ଐତିହାସିକ ବସ୍ତୁସମୂହ ସଂଗ୍ରହ ସହିତ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଅନିୟମିତ ଭୂଖୋଦନ ହୋଇଥିଲା । ତାହାର ଖୋଳିଥିବା ସେଗୁଡ଼ିକର ସଠିକ ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ନଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଭୂଖନନ ପାଇଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ଖନନ ପଦ୍ଧତି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧାରା ଓ ତତ୍ ସଂଲଗ୍ନ ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ମାଧ୍ୟମରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ୧୯୭୮ ମସିହାରେ କଳାହାଣ୍ଡି ଜିଲ୍ଲାର ନର୍ଲାସ୍ଥିତ ଅସୁରଗଡ଼ଠାରେ ଭୂଖୋଦନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଭୂଖୋଦନରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ତଥ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଐତିହାସିକ ଚିହ୍ନ ଅଶୋକ ମୌର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସମୟରୁ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାର ଜଣାପଡ଼ିଲା । ପୁନଶ୍ଚ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଧର୍ମଧାରାରେ ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ସହିତ ଦେବାସ୍ଥଳକର ଭୂପଦେଶ ମଧ୍ୟ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଥିଲା । ପୁରାତନ ଧାତୁଙ୍କା, ବିଦେଶୀ ମାଟିପାତ୍ର ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶିଳ୍ପଜାତ ବସ୍ତୁ ବିଶେଷ ଯୋଗୁଁ ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରସାର ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ମଧ୍ୟ ହୋଇ-ଥିବାର ଜଣାପଡ଼ିଲା । ୧୯୮୨ ମସିହାରେ ଗଣିଆପାଲି ଭୂଖୋଦନ ଦ୍ୱାରା ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଐତିହ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ଓ ପ୍ରସାରର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତଥ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଚକିତ କରିଦେଇଥିଲା । ସେଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ମୁଚଳିନ୍ଦ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପ୍ରତିମା ଓଡ଼ିଶାର ସର୍ବ ପ୍ରାଚୀନ ମୁଚଳିନ୍ଦ ବୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିମା ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତ । ବିହାରର ଗଠନ ଶୈଳୀ ତଥା ବୌଦ୍ଧ ଭିକ୍ଷୁଙ୍କ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କୋଠରୀ ମାନଙ୍କର ସ୍ଥିତି ଯୋଗୁଁ ଏହା ଏକ ବିଶାଳ ତଥା ସୁବୃହତ ବୌଦ୍ଧବିହାର ହୋଇଥିବା ପରି ମନେହୁଏ । ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶାଖାଲାଲଙ୍କ ସହିତ ମିଶି ଡକ୍ଟର ସାହୁ ୧୯୮୬ ମସିହାରେ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଖୋଜପୁର ମନମୁଣ୍ଡାସ୍ଥିତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅସୁରଗଡ଼ର ଭୂଖନନ । ପର୍ଯ୍ୟାୟ କ୍ରମେ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏ ଯାବତ୍ ଭୂଖନନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଚାଲୁରହିଛି । ଏହି ଖନନ ଦ୍ୱାରା ବହୁ ଅନାଲୋକିତ ଐତିହ୍ୟ ଓ ପରମ୍ପରା ଧୀରେ ଧୀରେ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ହେବାରେ ଲାଗିଛି ।

ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଭାଗର ଉପଦେଷ୍ଟା ରୂପେ ଯୋଗଦେବା ପରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ନୂଆପଡ଼ାସ୍ଥିତ ମାରଗୁଡ଼ା ଉପତ୍ୟକାର ସର୍ବଶେଷ

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ଜନକ ଜାତି ସ୍ଥାପତ୍ୟକୁ ଦେଖିଥିଲେ । ବହୁ ଲୁକ୍କାୟିତ କାର୍ତ୍ତିକଙ୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାର ପ୍ରତୀକ ନିଶ୍ଚଳପରମ୍ପରା ଅନ୍ତରେ ଏକ ଶୈବଶାକ୍ତ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ଜନକ ବିଶେଷ ଭାବପୂର୍ଣ୍ଣମୂର୍ତ୍ତି । ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଗଢ଼ିଉଠିଥିବା ଏହି ବିଶାଳ ଓ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଧର୍ମପୀଠ ଦେଉଳ ଓଡ଼ିଶାର ନୁହେଁ, ଭାରତ ପୂର୍ବ-ଭାରତର ଏକ ସୁପରିଚିତ ତଥା ସୁବୃହତ ଧର୍ମ-ସାଧନାର କେନ୍ଦ୍ରରୂପେ ପରିଗଣିତ । ଏଠାରେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତରେ ଅବସ୍ଥିତ ଯୋଗିନୀପୀଠ, ଶିବଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିଚିତ୍ର ମନ୍ଦିର, ଭୈରବମାନଙ୍କର ବାସସ୍ଥାନ, ଶକ୍ତିପୂଜା ତଥା ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ମଣ୍ଡପ ଠିକ୍ ଲୋକଙ୍କ କଳ୍ପନାକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିଯାଇ ପାହାଡ଼ର ଶୀର୍ଷଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲା । ସେ କାଳର କର୍ମଶୈଳୀ ତଥା କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ବିଦ୍ୟାର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ନିଦର୍ଶନ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହା ଏକ ସୁନିର୍ମିତ ଏବଂ ସୁସଂଗଠିତ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ରୂପେ ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲା । ଏଠାରୁ ମିଳିଥିବା ପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରତ୍ନସାମଗ୍ରୀ, ଲେଖନୀ, ମୂର୍ତ୍ତି ତଥା ମାଟିପାତ୍ର ଏହାର ସମୟର ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ସମ୍ଭବତଃ କଳଚୁରୀ ଶାସକ ଭବଦେବଶର୍ମାଙ୍କ ସମୟରେ ଏହା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ-ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ଏବଂ ସୋମବଂଶ ବଂଶର ଆଗମନ ହେତୁ ଧ୍ୱଂସୋନ୍ମୁଖୀ ହୋଇଯିବାର ଜଣାଯାଏ । ସେ ଯାହା ହେଉ ଏହି ସ୍ଥାପତ୍ୟର ଅବସ୍ଥାନ ହେତୁ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଧର୍ମ ପରମ୍ପରାର ଏକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ଆମର ହସ୍ତଗତ ହୋଇପାରିଛି ଏବଂ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟଭାବରେ ଏହା ଏକ ଅନନ୍ୟ ଶୈବକ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇପାରିଛି ।

ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ପ୍ରଥମ ମୁଖ୍ୟ ଓ ପ୍ରଫେସର ରୂପେ ଯୋଗଦାନ କରି ଡକ୍ଟର ଶାହୁ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ବିଭିନ୍ନ ଐତିହାସିକ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ, ତାମ୍ର ଫଳକ, ଶିଳାଲେଖ, ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ତଥା ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ପତ୍ରାବଳୀର ସଂଗ୍ରହ ଓ ଏକତ୍ରୀକରଣ କରି ସଂଗ୍ରହାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିବା ଫଳରେ, ତାହା ଏକ ସୁଶୃଙ୍ଖଳିତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ରୂପେ ସମ୍ବଲପୁର ଜାତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଗବେଷଣାର କେନ୍ଦ୍ର ହୋଇ ରହିଛି । ଏହାର ସଫଳ ରୂପାୟନ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଅଦମ୍ୟ ଉତ୍ସାହ ଓ ସୁପରିକଳ୍ପିତ ଯୋଜନା ଫଳରେ ଜାତୀୟ ସ୍ତରରେ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଗବେଷଣାଗାର ରୂପେ ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିପାରିଛି । ଅଞ୍ଚଳର ଐତିହ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଉପଯୁକ୍ତ ପରିଚୟ ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ଗବେଷକଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରବୃତ୍ତି ପ୍ରକାଶକରି ଏବଂ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ପାଇଁ ଏହି ବିଭାଗରେ ନୂତନ ପଦକ୍ଷେପ ସୃଷ୍ଟି କରିଯାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ହେତୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ମଞ୍ଜୁରୀ କମିଶନ ଠାରୁ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ତଥ୍ୟଗତ ସଂକଳନ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅନୁଦାନ ମଞ୍ଜୁର କରାଇବା

ଦକ୍ଷ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ସହଯୋଗୀ ରୂପେ ସେ ଏକ ବିସ୍ତୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିସାରିଛନ୍ତି। ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର କଥା ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ। ଜାତୀୟ ଜନସ୍ୱାର୍ଥ ମନେକରି ଏହାର ପ୍ରକାଶନ ଶୀଘ୍ର ବାଞ୍ଛନୀୟ ହେବ। ବିଭିନ୍ନ ସମ୍ମିଳନୀ, ଜାତୀୟ ଆଲୋଚନା ଚକ୍ର, ସଂସ୍କୃତି ପ୍ରସାରକ ବସ୍ତୁସ୍ଥଳର ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ତଥା ବ୍ୟାପକ କ୍ଷେତ୍ର-ଅଧ୍ୟୟନ ମାଧ୍ୟମରେ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଐତିହାସିକ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ତାଙ୍କର ସଂସ୍କୃତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଙ୍ଗ। ଏପରିକି ପ୍ରଥମ ଜାତୀୟ ଭ୍ରମଣ ତଥା ବଣକ୍ଷେତ୍ର ମଠ ଏହି ଅଞ୍ଚଳର କୌଣସି ନା କୌଣସି ଐତିହାସିକ ସ୍ଥାନରେ ହିଁ ହୋଇଥିଲା।

ଘରେବସିଣା ତାଙ୍କ ଜୀବନର କେବଳ ବୃଦ୍ଧ୍ୟ ଅବଶେଷ ନଥିଲା, ତାହା ଥିଲା ତାଙ୍କ ଜୀବନଯାପନ-ପ୍ରଣାଳୀର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଅଂଶ। ତାଙ୍କର ପ୍ରେରଣା ଓ ଉତ୍ସାହ ହେତୁ ଅନେକ ଛାତ୍ର ଓ ଶିକ୍ଷକ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଅବହେଳିତ ଇତିହାସ ତଥା ସଂସ୍କୃତି ଉପରେ ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ବହୁ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ମଧ୍ୟରେ ଗବେଷଣା କରିଛନ୍ତି। ତାଙ୍କର ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସା ତଥା ଦୂରଦର୍ଶିତା ଯୋଗୁଁ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଏକ ଗରିଷ୍ଠ ରାଜବଂଶ — ଶରଭପୁରୀୟ — ଲୋକ ଲୋଚନକୁ ଆସିପାରିଛି। ସେହିପରି ତୋଷାଳୀ ରାଜବଂଶର ଉତ୍ଥାନ ଓ ପତନର ଚିତ୍ରାଙ୍କଣି ଇତିହାସର ଉପସ୍ଥାପନ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଯୋଗୁଁ ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି। ସୋନପୁରର ମହାନ ସାହିତ୍ୟିକ ତଥା ସମ୍ବଲପୁର ଅଞ୍ଚଳରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ସୁଖାନ୍ତଭାଷା ଘଟଣାବଳୀର ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ହୋଇପାରିଛି।

ସ୍ୱରଚିତ ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ପୁସ୍ତକ ମାଧ୍ୟମରେ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ, କଳାଦର୍ଶୀ, ଧର୍ମ ଓ ପରଂପରାର ଅନୁଶୀଳନ କରି ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଭୂମିକା ତଥା ଗୁରୁତ୍ୱ ଅବଦାନର ସୂଚନା ଦେବାରେ ସେ ସବୁବେଳେ ପ୍ରୟାସୀ ଥିଲେ ଏବଂ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବଳିଷ୍ଠ ଓ ଅକାଟ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ମାଧ୍ୟମରେ ସେହି ଯୁକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ଓ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ହୋଇପାରିଛି। ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ— ଯାହା ତାଙ୍କର ଶାଶ୍ୱତ ଓ କାଳଜୟୀ ପୁସ୍ତକ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ —ପୁସ୍ତକରେ ସହଜଯାନର ମୂଳଭିତ୍ତି ରୂପେ ତେଲ ନଦୀର ଏକ ଶାଖା ସୁନ୍ଦରେଲ ଉପତ୍ୟକାକୁ ସେ ଚିହ୍ନିତ କରି ପାରିଥିଲେ। 'ମଦଠ' ଓ 'ସମ୍ବଲ'କୁ ମହାନଦୀ ଓ ସମ୍ବଲପୁର ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରି ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରାଙ୍କୁ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ରାଜା ଓ ରାଜକନ୍ୟା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି। ହିନ୍ଦୁ ତନ୍ତ୍ରର ବିଶ୍ଳେଷଣ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଅଧ୍ୟୟନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୂଆ ଦିଗନ୍ତ ଓ ତାହା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବିକାଶରେ କୋଶଳର ବଳିଷ୍ଠ ଭୂମିକାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରେ। ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମର ମୂଳଭିତ୍ତି ରୂପେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଉପାଦାନର ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରି

ଏହାର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ରୂପେ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଶ୍ରୀପୁର ଏବଂ ସେଠାକାର ଶାସକ ପାଣ୍ଡୁବଂଶୀୟ ରାଣୀ ବାସଟାଙ୍କ ଧାର୍ମିକ ଭୂମିକାର ଉପସ୍ଥାପନା କରି ଲେଖକଗଣ ଉକ୍ତିକୁ ସତ୍ୟାଶ୍ରୟର ଅତୀତ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଛନ୍ତି । ବସ୍ତୁତଃ ଏହି ସମୟରେ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳରେ ହିନ୍ଦୁ ରାଜତ୍ୱ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବୌଦ୍ଧ ଆଦି ଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ସଂଶ୍ଲେଷ ଓ ସମନ୍ୱୟର ପରିପ୍ରକାଶ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ହୋଇ-ଥିବାର ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବା ନମୁନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଜୀବନର ଶେଷଭାଗରେ ପ୍ରକାଶିତ ତଥ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ପୁସ୍ତକ 'ଗୁରୁ ଘାସୀଦାସ' ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଅଧମ ଅଧିବାସୀ ତଥା ସମାଜର ପଛୁଆବର୍ଗଙ୍କ ସ୍ୱାଧୀନଚେତନା, ସାମାଜିକ ନେତୃତ୍ୱ ତଥା ଦେଶ ପ୍ରେମର ଏକ ଗାଥା କହୁଥିଲେ ଅଧ୍ୟାପକ ଦେବକାନ୍ତ । ସେହିପରି ମହିମା ଧର୍ମର ଜାଗ୍ରତ ପ୍ରଚାରକ ତଥା ସୋଚରେ ଗ୍ରାମସେବକ ଏ କାଳର ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ ସଂସ୍କାରକ ରୂପେ ତାଙ୍କର ବଳିଷ୍ଠ ଲେଖନୀ ହେତୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଇତିହାସ ପୁନର୍ଗଠନରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଭୂମିକା କଠୋର ଅନୁସନ୍ଧାନ ସାଧକଙ୍କର ଭୂମିକା । ଲୁପ୍ତ ଓ ସୁପ୍ତପ୍ରାୟ ସଂସ୍କୃତିର ଜାଗରଣ ନିମନ୍ତେ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟାବଳୀର ପୁନଃପ୍ରକାଶ ଯୋଗୁଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳରେ ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାର ପୁରୋଧା ଭାବେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦକ୍ଷତାର ପରିଚୟ ଦେଇ ପାରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିଶ୍ଳେଷଣ, ଅକାଟ୍ୟ ଓ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ଅନୁଶୀଳନ, ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ ଶୈଳୀ ତଥା ତଥ୍ୟବହୁଳ ଉପାଦାନଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଠ ଦଇପାରିଛି ଏବଂ ତାଙ୍କର ଦ୍ୱାରା ଏହି ଅଞ୍ଚଳର ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରତି ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷିତ ହୋଇଛି । ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ପୁନର୍ଗଠନରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କର ଅବଦାନ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ଓ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ତାହା ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ ହୋଇ ଆଗାମୀ ଦିନମାନଙ୍କରେ ଧ୍ରୁବତାରା ସଦୃଶ ଉଦ୍ଭାସିତ ହେଉଥିବ । ●

ଏକ ଲଙ୍କା ଅନେକ ଅନ୍ୱେଷା :
ଲଙ୍କାର ସ୍ଥିତି-ଅନୁସନ୍ଧାନ ଓ ଡ଼କ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର

ଡକ୍ଟର ଦଧିବାମନ ମିଶ୍ର

ଲଙ୍କା ଅନ୍ୱେଷଣର ଅନ୍ତ ନାହିଁ । ଚଳିତ ଶତାବ୍ଦୀର ଆରମ୍ଭରୁ ଲଙ୍କାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଯେଉଁ ଶଙ୍କା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି, ଏଯାବତ୍ ସେ ସବୁର ସମାଧାନ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ଏହି ଅନ୍ୱେଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ଐତିହାସିକ, ଗବେଷକ ଓ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ଗଣ ଭାରତ ଭୂଖଣ୍ଡର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଲଙ୍କାର ଅବସ୍ଥିତି ସଂପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଚ୍. ଏସ୍. ଅଧିକାରୀ, ଜେ. ସୁବ୍ରହ୍ମଣ୍ୟରାଓ ଓ ପି. ଏମ୍. ଦାଣ୍ଡେକର ପ୍ରମୁଖ ସିଂହଳ, ଲକ୍ଷଦ୍ୱୀପ ବା ମାଳଦ୍ୱୀପ ସହିତ ଲଙ୍କାକୁ ଚିହ୍ନିତ କରିଥିବାବେଳେ ବିନ୍ଧ୍ୟପର୍ବତ ନର୍ମଦାର ଉତ୍ତର କିମ୍ବାରେ, ରାୟ ବାହାଦୁର ହୀରାଲାଲ୍ ଓ ଏଚ୍. ଡି. ସାଙ୍କାଲିଆ ଜବଲପୁର ନିକଟରେ ଓ ଡ଼. ରାମଦାସ ଛତିଶଗଡ଼ ବିଲାସପୁର ଜିଲ୍ଲାର ପେଣ୍ଡ୍ରା ନିକଟରେ ଲଙ୍କାର ଅବସ୍ଥିତି ସଂପର୍କରେ ଦୃଢ଼ ମନ୍ତବ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରିଛନ୍ତି । ଡ଼. ଆର. ଭଣ୍ଡାରକର ଉପରୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିସବୁ ଖଣ୍ଡନ କରିଛନ୍ତି । ଅଧ୍ୟାପକ ସୁଶୀଳ ଶୁକ୍ଳ ଗୋଦାବରୀ ଅବବାହିକାରେ ଲଙ୍କାର ଅବସ୍ଥିତି ସପକ୍ଷରେ ମତପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ବରିଷ୍ଠ ଐତିହାସିକ ଗବେଷକ ସ୍ୱର୍ଗତ ଡ଼କ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ସ୍ୱକୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ମାଧ୍ୟମରେ ମହାନଦୀ ଓ ତେଲ୍ ନଦୀର ସଂଗମ ସ୍ଥଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଅଧୁନା ସୋନପୁର ଅଞ୍ଚଳକୁ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଲଙ୍କା ରୂପେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ସେ ନାନା ବହୁ ଉପହାସ ଓ ସମାଲୋଚନାର ଶରବ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସବୁକିଛି ସତ୍ତ୍ୱେ ସେହି ନୀରବ ସାଧକ ଲଙ୍କାନ୍ୱେଷଣର ଜଣେ ପୁରୋଗାମୀ ଗବେଷକ ରୂପରେ ଏକ ନୂତନ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଦେଇଯାଇଛନ୍ତି ଆଗାମୀ ଦିନର ଲଙ୍କା ସନ୍ଧାନୀମାନଙ୍କୁ । ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ଲଙ୍କାସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ସଦ୍‌ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମୀକ୍ଷା କରାଯାଉଛି ।

ଲଙ୍କା ଓ ସୋନପୁର :

'ଲଙ୍କା' ଶବ୍ଦଟି ସୋନପୁର ଅଞ୍ଚଳର ଏକ ରାଜକୀୟ ତାମ୍ର ଅଭିଲେଖରେ (ସୋମେଶ୍ୱର ଦେବଙ୍କ ତେଲକଣା ତାମ୍ର ଶାସନ) ଉଲ୍ଲିଖିତ ଅଛି । ଏଥିରେ ଜଣେ ସୋମବଂଶୀ ରାଜା ନିଜକୁ ପଶ୍ଚିମ ଲଙ୍କାର ଅଧିପତି ରୂପେ ଅଭିହିତ କରି ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁରକୁ (ଅଧୁନା ସୋନପୁର) ତାଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ଥିବା ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ।

ପୁନଶ୍ଚ ହୋମେଶ୍ୱରଦେବ ନାମକ ସୋନପୁରର ଅନ୍ୟ ଜଣେ ରାଜା ଲଙ୍କା ବର୍ତ୍ତିନ (ଲଙ୍କେଶ୍ୱରୀ ଖଣ୍ଡ) ସନ୍ନିକଟରେ ଉଣ୍ଡାସ୍ୱଧାନ ହୋଇ ଯାଇ ରହୋଇଥିବା କହନ୍ତି । ଏଥିସହିତ ସୋନପୁର ଅଞ୍ଚଳର କେତେକ ସ୍ଥାନ ଦେବାଳୟ, ନଗର ପରମ୍ପରା, ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅବଶେଷ ପ୍ରଭୃତିକୁ ନେଇ ସୋନପୁର ଅଞ୍ଚଳକୁ ଲଙ୍କାରାଜ୍ୟ ବୋଲି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି । ପୂର୍ବତନ ସୋନପୁର ଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ସୁଲେଖା (ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା) ନଦୀ (ଲଙ୍କାର ଅପଭ୍ରଂଶ ?) ମହାନଦୀର ଉତ୍ତର ତଟବର୍ତ୍ତୀ ଲଙ୍କାପାଲି ଗ୍ରାମ, ସୁବର୍ଣ୍ଣମେରୁ ଶିବ, ରାମେଶ୍ୱର ଶିବ ମନ୍ଦିର ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନ; ସୋନପୁର ଅଞ୍ଚଳର ଉଲୁପା ଖେଳ, ଲଙ୍କାପୋଡ଼ି ଓ ମେଘନାଦ ସଦ୍ଧ ପ୍ରଭୃତି ଲୋକ-ପରଂପରା ଏବଂ ମହାନଦୀ-ତେଲର ସଂଗମ ସ୍ଥଳର ଅନତିଦୂରରେ ସ୍ଥିତ ଅସୁରଗଡ଼ରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରତ୍ନ ଅବଶେଷକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଡକ୍ଟର ସାହୁ ସୋନପୁରକୁ ରାବଣର ଲଙ୍କାବୋଲି ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ ବୋଲି ମନେହୁଏ ।

ଉପରୋକ୍ତ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ଲଙ୍କା ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତୋଟି ତଥ୍ୟ ମନେରଖିବାକୁ ହେବ । ପ୍ରଥମତଃ, ସୋନପୁରର ତାମ୍ର ଶାସନରେ "ପଶ୍ଚିମ ଲଙ୍କା"ର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ରାବଣର ଲଙ୍କା କଦାପି ବା କୁଆଡ଼େ ପଶ୍ଚିମ ଲଙ୍କାରୂପେ ପରିଚିତ ନଥିଲା । ପଶ୍ଚିମ ଲଙ୍କାର ଅବସ୍ଥିତିରୁ ପୂର୍ବ, ଉତ୍ତର, ଦକ୍ଷିଣ ବା ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଏକ ବା ଧିକ ଲଙ୍କା ଖଣ୍ଡର ଅବସ୍ଥିତି ସଂପର୍କରେ ସୂଚନା ମିଳେ । ଅନ୍ୟ ଲଙ୍କା ଖଣ୍ଡ ଗୁଡ଼ିକର ସନ୍ଧାନ ନକରି ଏହାକୁ (ପଶ୍ଚିମ ଲଙ୍କା) ରାବଣର ଲଙ୍କା ବୋଲି ମନେ କରିବା କେତେ ଦୂର ସମୀଚୀନ ତାହା ଆଗାମୀ ଦିନର ଗବେଷଣା ହିଁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବ ।

ଦ୍ୱିତୀୟତଃ "ଲଙ୍କା" ସୋନପୁର ଅଞ୍ଚଳରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଭାରତର ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଲଙ୍କା ନାମଧେୟ ଅନେକ ସ୍ଥାନ ରହିଅଛି । ଓଡ଼ିଶାର କନ୍ଧମାଳ ଅଞ୍ଚଳର ଲଙ୍କାଗଡ଼, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର କସ୍ତୁରୀ ଅଞ୍ଚଳର ଅନେକଲଙ୍କା, ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ଲଙ୍କା ନାମଧେୟ ଅନେକ ସ୍ଥାନ, ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ହନୁମାନପୁର ଦଶ ନମ୍ବର ବୃନ୍ତ ଭିତରେ ଥିବା ଲଙ୍କି (ଭାଗୀରଥୀର ଶାଖା ନଦୀ ଜାଲଙ୍ଗୀ କୂଳରେ ଓ ହୋଇଁ ତଟୀର ଅନତି ଦୂରରେ) ଲଙ୍କା ନାମର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର ଓ ଲୋକପ୍ରିୟତାର ସୂଚନା ଦିଏ । ସୋନପୁରକୁ ଲଙ୍କାରୂପେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ବେଳେ ଡକ୍ଟର ସାହୁ ଏ କଥାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରଙ୍କୁ ନେଇଥିବା ପରି ମନେହୁଏ ନାହିଁ ।

ମହାନଦୀର ଲଙ୍କେଶ୍ୱରୀଖଣ୍ଡ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଶିଳାଖଣ୍ଡୋପରି ପୂଜିତ ଲଙ୍କେଶ୍ୱରୀ ଦେବୀ କେବଳ ସୋନପୁରର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ନୁହନ୍ତି । ଜନଶ୍ରୁତିର ଜନାଦର

ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ମାଁ ଲଙ୍କେଶ୍ୱରୀ । ଅନ୍ୟତମ ବିଶିଷ୍ଟ ଯେ ବଲାଙ୍ଗୀର ଜିଲ୍ଲାର ଶରଡ଼ା ନଗର ଦକ୍ଷିଣ ପଟର ଅନେକ ଗ୍ରାମର ଗ୍ରାମ ଦେବୀ ମଧ୍ୟ ଲଙ୍କେଶ୍ୱରୀ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରଚଳିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁସାରେ ଦକ୍ଷିଣର ଚୋଳ ରାଜା ଲଙ୍କାର ରାଜାଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରି ଲଙ୍କେଶ୍ୱରୀ ଦେବୀଙ୍କୁ ଆଣି ଜୁନାଗଡ଼ରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଚୋଳଙ୍କ (୧୦୧୨—୧୦୪୪) ତୋଟିଦେକୋଷ୍ଠ ଅରୁଣ ମୌଳି ବର୍ମ କର୍ତ୍ତୃକ ଏହା ସଂପାଦିତ ହୋଇଥିବାର ଶ୍ରୀ ପି. କେ ଦେଓଙ୍କର ମତ ।

ଅରୁଣମୌଳି ବର୍ମା ଦକ୍ଷିଣରୁ ଦଣ୍ଡାକଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୂଭାଗ ଜୟ କରେ ବାହାର ଅନେକ ରାଜାଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ ବୋଲି ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଚୋଳଙ୍କର ଏକ ଅଭିଲେଖରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ସେହି ଅଭିଲେଖ ଅନୁସାରେ ରଘୁପତି ହେତୁ ନିର୍ମାଣ କରି ସମୁଦ୍ର ଲଙ୍ଘନ କଲେ ଏବଂ ଉଗ୍ରକର୍ମା ବାନରମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ସେନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆସ୍ୱାଦ ଶଙ୍କାରେ ଦୃଢ଼ସଙ୍କଳ୍ପ ଶରଦ୍ୱାରେ ଲଙ୍କାର ରାଜାଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କଲେ । ତାପରେ ଲଙ୍କେଶ୍ୱରୀ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ସିଂହଳରୁ (ଲଙ୍କା) ଆଣି ଜୁନାଗଡ଼ରେ ସ୍ଥାପିତ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଶ୍ରୀ ପି. କେ. ଦେଓ ମତପୋଷଣ କରନ୍ତି । ଏହି ମତକୁ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଡକ୍ଟର ଏସ୍. ଏନ୍. ରାଓ ସମର୍ଥନ ଜ୍ଞାପନ କରିଛନ୍ତି । ପୋଡ଼େର ସୂଚନା ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ସୀମାରେଖାରେ ସେ ସ୍ପଷ୍ଟ କଲେ ତେଣୁ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଚୋଳଙ୍କର ପ୍ରୋକ୍ତ ତାମ୍ରଶାସନ ଲିଖିତ । ଏଥିରେ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଚୋଳ ନିଜେ ନିଜକୁ ରଘୁପତି ବା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରୂପେ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନପାରେ । ଦୂରରୁ ସିଂହଳରୁ (ଲଙ୍କା) ଏକ ମୂର୍ତ୍ତି ଆଣି ବଲାଙ୍ଗୀରରେ ସ୍ଥାପିତ କରିବା କଥାକୁ ଅବାସ୍ତବ ମନେହୁଏ । ତେବେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ କେଉଁ ଲଙ୍କା ରାଜ୍ୟର ରାଜାଙ୍କୁ କେଉଁ ଚୋଳର ସୈନ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପରାଜୟର ଗ୍ଲାନି ଭୋଗ କରିବାକୁ ହେଲା ? ସେହି ଲଙ୍କା ଅଧୁନାତନ ସୋନପୁର ହେବା ଅସମ୍ଭବ କାରଣ ଏଠାରେ ପଦାର୍ପଣ କରିବାକୁ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଚୋଳଙ୍କୁ ସିନ୍ଧୁ ବଦଳରେ ସେତୁ ନିର୍ମାଣର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ି ନଥିବ । ତେବେ ଲଙ୍କା କେଉଁଠି ?

ସିଂହଳ ଦ୍ୱୀପ ବା ତାମ୍ରପର୍ଣ୍ଣୀକୁ (ଅଧୁନାତନ ଶ୍ରୀଲଙ୍କା) ରାମାୟଣରେ ଲଙ୍କାରୂପେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ଧାରଣା ଜନ୍ମିଥିବା ଦୁଇଟି ବିଶେଷ ଦାବୀ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ପ୍ରଥମଟି ହେଉଛି ଉକ୍ତ ଦ୍ୱୀପର ଅଧୁନାତନ ନାମ ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ସେତୁବନ୍ଧ । ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ସମ୍ମୁଖରେ ପୋଡ଼େ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ଏହା ପ୍ରାଚୀନ ଲଙ୍କା ନୁହେଁ । ସିଂହଳ ଓ ଲଙ୍କା ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟ

ରୂପେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ ଠାରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀଯାଏ ସଂସ୍କୃତ ଓ ପାଲିଗ୍ରନ୍ଥ ତଥା ଅଭିଲେଖମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ମହାଭାରତର ଅରଣ୍ୟ ପର୍ବରେ ସହଦେବଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣଦିଗ୍ବିଜୟ ସମୟର ଲଙ୍କା, ତତ୍ପରେ ସିଂହଳର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣ, ରାଜଶେଖର ରଚିତ କାବ୍ୟ-ମୀମାଂସା ବରାହମିହିରଙ୍କ ବୃହତ୍ସଂହିତା, କାଳିଦାସଙ୍କର ପଦ୍ମାବଳୀ ଇତ୍ୟାଦିରେ ସିଂହଳ ଓ ଲଙ୍କା ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟରୂପେ ପରିଚିତ । ଅପ୍ପା ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର "ସଂସ୍କୃତ ଚନ୍ଦ୍ରିକା"ରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି—

"ମହାରାଜ ଦଶରଥସ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ସମୟେ ତ ଲଙ୍କା ସିଂହଳଶ୍ଚୋଭି ଭିନ୍ନ ରାଜାଧିକୃତଦ୍ୱୟଂ ଓ ସ୍ମାତଂତେ ପୌରାଣିକୈଃ ।"

ଅର୍ଥାତ୍ ମହାରାଜ ଦଶରଥଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ଲଙ୍କା ଓ ସିଂହଳ ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଧିକୃତ ହୋଇ ପୁରାଣକାରମାନେ କହନ୍ତି । ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣରେ ଲଙ୍କା ଭାଲକନ ଓ ସିଂହଳ ନାମ୍ନ ନକ୍ଷତ୍ରରେ ଅବସ୍ଥିତ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଅଧ୍ୟାପକ ହରଚନ୍ଦ୍ର ଶୁକ୍ଳ ପୌରାଣିକ ଭାଲ-ଜନକୁ ଅଧୁନା ଭଲ ଭ୍ରାନ୍ତି ସହ ସମୀକୃତ କରି ଦେଇଥିବା ମତକୁ ସମ୍ଭବ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏଭଳି ମତକୁ ସନ୍ଦେହ କରିବାର କାରଣ ରହିଛି । ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଚୋଳମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଧିକୃତ ହେବାପରେ ସିଂହଳ ଦ୍ୱୀପ ଲଙ୍କା ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କଲାବୋଲି ଡଃ ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ମତ । ଏଣୁ ଲଙ୍କା ସିଂହଳ ଦ୍ୱୀପର ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ନାମ ବୋଲି ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ । ପ୍ରକୃତ ସିଂହଳରେ (ଅଧୁନାତନ ଶ୍ରୀଲଙ୍କା) ରାମାୟଣ ସଂପର୍କିତ କୌଣସି ପ୍ରାମାଣିକ ଉପାଦାନ ନାହିଁ । ଇଣ୍ଡୋନେସିଆର ଦ୍ୱୀପମାନଙ୍କରେ ରାମାୟଣ-ଭିତ୍ତିକ କଳାସ୍ଥାପତ୍ୟ, ପରମ୍ପରା ପ୍ରଭୃତି ଦେଖାଦେଲେ ସିଂହଳରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ବିଶେଷ ଅଭାବ, ଅବଶ୍ୟ, ଅନୁଲ୍ଲେଖନୀୟ ।

ବାଲ୍ମୀକି ଅଯୋଧ୍ୟାଠାରୁ ଗୋଦାବରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶାଳ ଭୂଖଣ୍ଡର ବର୍ଣ୍ଣନା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ କରିଥିବା ଗୋଦାବରୀର ଦକ୍ଷିଣାଞ୍ଚଳ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସେହି ନୀରବତା ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି । ରତ୍ନମୟୀ, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟୀ ଲଙ୍କାପୁରୀର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସେ ଯେଉଁ ଚମତ୍କାରିତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି, ଲଙ୍କାର ସନ୍ନିକଟ ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସେ ସେତିକି ଉଦାସୀନ ହୋଇଛନ୍ତି । ଲଙ୍କା ସନ୍ନିକଟ ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରି, ମଳୟଗିରି ଓ ଅନ୍ୟ ଆଉ ପର୍ବତମାନଙ୍କର ସେ ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଗୋଦାବରୀ ସନ୍ନିକଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ବୃଥା ପ୍ରୟାସ ମାତ୍ର ହେବ । ଡଃ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର

ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରି, ପାଲକୋଣ୍ଡାର ମଳୟ ପର୍ବତ ଓ ପଶ୍ଚିମଘାଟ ପର୍ବତମାଳାର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟର ସହାୟତାରେ ସୋନପୁରରେ ଲଙ୍କାସ୍ଥାପନ କରିବା ପ୍ରସ୍ତାବ କୌଣସି ଗବେଷକ ପକ୍ଷରେ ବୋଧହୁଏ ଗ୍ରହଣୀୟ ହେବନାହିଁ ।

ବରାହମିହିରଙ୍କ ବୃହତ୍ ସଂହିତାର ଏକ ଉକ୍ତି — ''ଲଙ୍କୋଜ୍ଜୟିନୀ ସ୍ୱରୋପନଗରକା ଖା ମଧ୍ୟରେଖା ଭୁବ''କୁ ଡଃ ସାହୁ ଲଙ୍କା ଉଜ୍ଜୟିନୀ ଦେଇଥିବା ସମାନ ଧ୍ରୁବରେଖା (ଅକ୍ଷାଂଶ) ଉପରେ ଅବସ୍ଥିତ ବୋଲି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ସେ ହେତୁ ଭାରତର ମାନଚିତ୍ର ଉପରେ ସାମାନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ ବୁଝିପାରିବ ଯେ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ନଗର ଓ ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ଧାରଣାର ଲଙ୍କା ସୋନପୁର ସମାନ ଅକ୍ଷାଂଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ନୁହନ୍ତି । ଉଜ୍ଜୟିନୀ କର୍କଟ କ୍ରାନ୍ତି ସନ୍ନିକଟ ୨୩°,୧୦' ଉତ୍ତର ଅକ୍ଷାଂଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବାବେଳେ ସୋନପୁର ୨୦°, ୧୦' ଉତ୍ତର ଅକ୍ଷାଂଶରେ ଅବସ୍ଥିତ । ସମ୍ଭବତଃ ବରାହମିହିର ଭାରତର ମୂଳ ମଧ୍ୟରେଖା (Prime Meridian) ୮୨½°ପୂର୍ବକୁ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ତଦନୁଯାୟୀ ଲଙ୍କା ଉଜ୍ଜୟିନୀର (୭୫° ୪୯' ପୂର୍ବ) ଦ୍ରାଘିମାଂଶରେ ବା ସନ୍ନିକଟରେ ଗତ କରିଥିବା ମଧ୍ୟରେଖା ଉପରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଜବଲପୁର, ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ନାଗପୁର, ଅନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର ଓରାଙ୍ଗଲ, ଗୁଣ୍ଟୁର, ଭେଲୋର୍, ତାମିଲନାଡୁର ଉପକୂଳ ଅଞ୍ଚଳ ଭିତର ଦେଇ ମୂଳ ମଧ୍ୟରେଖା ଗତ କରିଥିବାରୁ ଏହି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଏକ ସ୍ଥାନକୁ ପ୍ରାଚୀନ ଲଙ୍କା ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇପାରେ ।

ସେତୁବନ୍ଧ :

ଲଙ୍କାର ଅବସ୍ଥିତି ନିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟ କରିବାରେ ରାମାୟଣ ଓ ଅନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅନେକ ସ୍ଥାନର ଭୌଗୋଳିକ ଅବସ୍ଥିତି, ପରମ୍ପରା, ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ଓ କେତେକ ତଥ୍ୟ ସମ୍ପର୍କିତ ତତ୍ତ୍ୱଗୁଡ଼ିକର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ରହିଅଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ରାମେଶ୍ୱରମ୍ ଠାରେ ସେତୁବନ୍ଧ କରି ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବାନରସେନା ଲଙ୍କା ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ ବୋଲି ରାମାୟଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ଶ୍ରୀ ଏମ୍. କେ ଦେଓଙ୍କ ମତାନୁଯାୟୀ ଭାରତଭୂଖଣ୍ଡ ଓ ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାକ୍ ପ୍ରଣାଳୀର ଆଡ଼ାମଙ୍କ ସେତୁ (Adam's bridge) ଏକଦା ଏକ ଯୋଜକ ଥିଲା । ଭାରତ ଭୂଖଣ୍ଡ ଓ ରାମେଶ୍ୱରମ୍ ଦ୍ୱୀପକୁ ସଂଯୋଗ କରୁଥିବା ପମ୍ବନ୍ ରେଳପୋଲ୍ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ପ୍ରାଚୀର ସଦୃଶ ପ୍ରସ୍ତରମୟ ସ୍ଥାପତ୍ୟ (Broad masonary)ର କିଛି ଅଂଶ ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟରେ ନିମଜ୍ଜିତ ଓ ଅନ୍ୟ କେତେ ଅଂଶ ଜଳସ୍ତର ଉପରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ପୂର୍ବ ରାମନାଡ଼

(ତାମିଲନାଡ଼ୁ ଅନ୍ତର୍ଗତ) ଲଙ୍କା ନଗରୀ ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ସମ୍ଭବତଃ ଉକ୍ତ ଯୋଜନ ସମୁଦ୍ରରେ ଧ୍ୱଂସପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । କୃତ୍ରିମ ଉପଗ୍ରହ ମାଧ୍ୟମରେ ରାମେଶ୍ୱରମ୍ ଦ୍ୱୀପ ଓ ଶ୍ରୀଲଙ୍କାର ଜାଫ୍‌ନା ଉପଦ୍ୱୀପ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ସଂଯୋଗକାରୀ ପଥର ବନ୍ଧ ମିଳିବାର ମଧ୍ୟ ସେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଭୌଗଳିକମାନଙ୍କ ମତରେ ଭାରତ ଓ ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ମଧ୍ୟରେ ସମୁଦ୍ର ବକ୍ଷରେ ଥିବା ଶିଳାଖଣ୍ଡ ସବୁ ପ୍ରାକୃତିକ ସୃଷ୍ଟି । ପୁଣି ରାମାୟଣରେ ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ସେତୁବନ୍ଧର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ଓ ପ୍ରସ୍ଥ ଶତ ଯୋଜନ (୮୦୦ ମାଇଲ) ଲେଖାଏଁ ଥିଲା । ଏହା ସତ ହେଲେ, ତେବେ ଏହା ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାଏ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ସେତୁ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସବୁ ବୃହତ୍ତ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ ଏହି ଯେ ଏହି ସେତୁର ଗୋଟିଏ ପଟରେ ଦଶଯୋଜନ ଓ ଅନ୍ୟ ପଟରେ ବାନର ସେନାଙ୍କର ଦଶଯୋଜନ ରାମାୟଣରେ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ରହିଅଛି । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ, ସେସବୁର ଅଧିକତର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଅତିରଂଜନର ଅଧିକ କଥା ରହିଛି । ଭାରତ ଓ ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ମଧ୍ୟରେ ପାକ୍ ପ୍ରଣାଳୀର ବ୍ୟବଧାନ ୬୦ କି. ମି. ମଧ୍ୟରେ । ତେଣୁ ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା କେବଳ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରାଯିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ସେତୁବନ୍ଧ ଯେ ପ୍ରକୃତରେ ଓ ସମୁଦ୍ର ବକ୍ଷରେ ନିର୍ମିତ ନୁହେଁ, ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ କୁହାଯାଇଛି । ପୁନଶ୍ଚ ରାମେଶ୍ୱରମ୍‌ର ଶିବ ଲିଙ୍ଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅଛି "ଶ୍ରୀରାମ ସ୍ଥାପିତ ଲିଙ୍ଗ" ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପୂଜିତ" ତାହାର କୌଣସି ଭିତ୍ତି ନାହିଁ । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହି ଲିଙ୍ଗ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିବା ଧାରଣା ମଧ୍ୟ ଭ୍ରମାତ୍ମକ । ବସ୍ତୁତଃ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବେ ରାମେଶ୍ୱରମ ନାମକ ସ୍ଥାନ ଥିବାର ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ସେହି ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶିବ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ପରେ ଉକ୍ତ ସ୍ଥାନ ଯେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଏକ ତୀର୍ଥସ୍ଥାନ ରୂପେ ପରିଚିତ ହୋଇଅଛି ।

ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟ ଓ ପଞ୍ଚବଟୀ :

ପଞ୍ଚବଟୀର ଅବସ୍ଥିତି ନେଇ ଐତିହାସିକ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତଦ୍ୱୈଧ ଦେଖାଯାଏ । ଭଣ୍ଡାରକର ଏହା ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ନାସିକ ଅଞ୍ଚଳରେ ଓ ଡ. ଶ୍ରୀ. ବାଜପେୟୀ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ବସ୍ତର ଜିଲ୍ଲାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର ଲଳିତପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଦେଓଗଡ଼, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ପାନ୍ନା ଜିଲ୍ଲାର ନଚନା, ଜବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ତିଗୁଆ, ବିଳାସପୁର ଜିଲ୍ଲାର ତାଲାଗାଁଓ, ଶିବରୀ ନାରାୟଣ, ରତନପୁର, ପାଲି ଓ ଜାଞ୍ଜଗିର, ରାୟପୁର ଜିଲ୍ଲାର ସିରପୁର ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନରେ କେବଳ ରାମଚରିତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଶିଳ୍ପ ଓ ଖୋଦନକଳା ମୂର୍ତ୍ତି

ଯୋଜନ ହୁଏ । ଚିତ୍ରକୂଟ ଛାଡ଼ିବା ପରେ, ସମ୍ଭବତଃ ରାମ ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଏହି କଳାହାଣ୍ଡି, କୋରାପୁଟ ଜିଲ୍ଲା ଦେଇ ଯାଇ ଥା କଣ ଥିବାର ସୂଚନା ବୋଣ୍ଡା ଅଧିବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଓ କୋରା-ପୁଟର ରାମଗିରି ଓ ରାମାଶ୍ରମ ପ୍ରଭୃତି କଥିତ ରାମ ସୀତା ଉପାଖ୍ୟାନରୁ ମିଳେ । ଆଧୁନିକ ଜୁଆପଡ଼ା ଜିଲ୍ଲାର ପାତାଳ ଗଙ୍ଗା ସଂପର୍କିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ସେଠାରେ ରାମ, ସୀତା ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କର କୁଳ୍ୟାବଳୀର ଅବସ୍ଥାନର ସୂଚନା ଦିଏ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଯଦି ଦକ୍ଷିଣ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ଚିତ୍ରକୂଟରୁ ଯାତ୍ରା କରିଥାନ୍ତେ, ତେବେ ନର୍ମଦା ନଦୀ ପାର ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା । ବାଲ୍ମୀକି ନର୍ମଦା ନଦୀର ବର୍ଣ୍ଣନା ପଞ୍ଚବଟୀ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପ୍ରଦାନ କରି ନଥିବା ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ମନେ ହୁଏ ।

ବସ୍ତର-କୋରାପୁଟ-କଳାହାଣ୍ଡି ଅଞ୍ଚଳରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଗୋଦାବରୀ ଉପତ୍ୟକା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘନ ଅରଣ୍ୟ ବ୍ୟାପି ରହିଥିଲା । ପୁରାଣ ମାନଙ୍କରେ ତଥା ରାମାୟଣରେ ତାହା ବନ, ଦଣ୍ଡକ, ମଧୁକ, ପଞ୍ଚବଟୀ, ଜେଃଆଳୟ ଆଦି ନାମରେ ଖ୍ୟାତ । ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ସମୟରେ ପ୍ରୋକ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟର ପଞ୍ଚବଟୀ ଅଂଶ ରୂପେ ପରିଚିତ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଗୋଦାବରୀ ଉପକଣ୍ଠିତ ପଞ୍ଚବଟୀଠାରେ ଏକ ପର୍ଣ୍ଣକୁଟୀର ରଚନା କରି ରାମ ବାସକରି ଥିଲେ । ସେଠାରୁ ଲଙ୍କାର ରାଜା ରାବଣ କର୍ତ୍ତୃକ ସୀତା ଅପହୃତ ହୋଇଥିବା ଅନୁମେୟ ।

ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟ ଲଙ୍କାର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱାଧୀନ ଥିବା ବା ଅନ୍ତତଃ ପ୍ରଭାବ-ମଣ୍ଡଳ (Sphere of influence) ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ଅନୁମେୟ । ଏଥିରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅନୁପ୍ରବେଶ ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଏକ ଆହ୍ୱାନ ଥିଲା ଅଥବା ଏହାକୁ ଆଳକରି ଦୀର୍ଘ ପ୍ରତୀକ୍ଷିତ ଆର୍ଯ୍ୟ-ରାକ୍ଷସ ସଂଗ୍ରାମର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇ ଥାଇ ପାରେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ ।

କିଷ୍କିନ୍ଧା :

ରାମାୟଣରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପରି କିଷ୍କିନ୍ଧା ରାଜ୍ୟର ଅବସ୍ଥିତି ନେଇ ମତଦ୍ୱୈଧ ରହିଛି । ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶର ଯୋଧପୁର ଉପକଣ୍ଠ ଦେଉଘର, ତୁଙ୍ଗଭଦ୍ରା ନଦୀକୂଳସ୍ଥ ଦେବକୁଣ୍ଡ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନକୁ କିଷ୍କିନ୍ଧା ବୋଲି ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଏ । ଏହି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ବାଲୀସଂପର୍କୀୟ ଅନେକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ପ୍ରଚଳିତ । ରାମାୟଣର ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ପମ୍ପା ଓ ମହେନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଗିରି ସଂକଟରେ

କିଷ୍କିନ୍ଧା ଅବସ୍ଥିତ ସ୍ଥଳ । ମତ୍ସ୍ୟ, ବାୟୁ, ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପ୍ରଭୃତି ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ମାଳବ, କରୁଷ, ମେକଳ, ଉତ୍କଳ ସହିତ କିଷ୍କିନ୍ଧାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି ଓ ଏହା-ସବୁ ରାଜ୍ୟର ଅଧିବାସୀ ମାନଙ୍କୁ "ବିନ୍ଧ୍ୟପୃଷ୍ଠ ନିବାସିନଃ" ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଅଛି । ବୃହତ ସଂହିତାରେ କିଷ୍କିନ୍ଧାକୁ ବୃଷଭ, ଦଶାର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଭୃତି ଜନପଦ ରାଜ୍ୟ ସହ ଓ ପର୍ଣ୍ଣଶବରଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳ ସହ ମଧ୍ୟ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ କରାଯାଇଛି । "କୌମୁଦୀ ମହୋତ୍ସବ" ନାଟକରେ ପମ୍ପାସର ନିକଟରେ ଏହାର ଅବସ୍ଥିତିର ବର୍ଣ୍ଣନା ମିଳେ । ଏହିସବୁ ବିଷୟ ବସ୍ତୁକୁ ନେଲେ କିଷ୍କିନ୍ଧା ଛତିଶଗଡ଼ ଅଞ୍ଚଳରେ, ସମ୍ଭବତଃ ବିଳାସପୁର ଜିଲ୍ଲାରେ ଏହାକୁ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ମତରେ ରାମ ବିଳାସପୁର ଅଞ୍ଚଳରୁ ମହାନଦୀ ଜଳପଥ ବାଟ ଦେଇ ଲଙ୍କାଗଡ଼ ଅଭିମୁଖରେ ଯୁଦ୍ଧ ଅଭିଯାନ କରିଥିବାର ସମ୍ଭାବନା । କିଷ୍କିନ୍ଧାର ଓସ୍ତ, ଶବର ପ୍ରଭୃତି ଅର୍ଦ୍ଧସଭ୍ୟ ଜାତିମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ରାମ, ବାନର ରୂପରେ ସେ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟ ପଥବର୍ତ୍ତୀ ଓ କିଷ୍କିନ୍ଧାର ଭୌଗୋଳିକ ଅବସ୍ଥିତିକୁ ବିଚାର କରି ଡଃ ସାହୁ ଓଡ଼ିଶାର ମହାନଦୀର ଅବବାହିକାରେ ଲଙ୍କାରାଜ୍ୟ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବାର ମତ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

ତିବ୍ବତୀୟ ପରମ୍ପରା :

ତିବ୍ବତରୁ ମିଳିଥିବା ଲାମା ତାରାନାଥ ଓ ପାଗ୍‌ସାମ ଜୋନ୍ ଜାଙ୍ଗ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଲଙ୍କାକୁ ସୋନପୁର ସହ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଛି । ଉଡ୍ଡୀୟାନ ଦେଶରେ ସମ୍ବଲ ଓ ଲଙ୍କା ରାଜ୍ୟଦ୍ୱୟର ଅବସ୍ଥିତି ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୮ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସମ୍ବଲର ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ଭଗିନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରା ଲଙ୍କା ରାଜ୍ୟର ରାଜା ଜାଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପୁଅକୁ ବିବାହ କରିଥିବାର ତିବ୍ବତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ମାନଙ୍କରୁ ଜଣାପଡ଼ୁଛି । ଡଃ ସାହୁ ସମ୍ବଲକୁ ଆଧୁନିକ ସମ୍ବଲପୁର ଓ ଲଙ୍କାକୁ ତତ୍‌ସନ୍ନିକଟ ସୋନପୁର ଅଞ୍ଚଳ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଅଛନ୍ତି ।

ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରେ ଲଙ୍କା ପରମ୍ପରା :

ବୋଡ଼ାସମ୍ବର ଅଞ୍ଚଳର ବିଂଝାଲ ମାନଙ୍କର ପ୍ରଚଳିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଏକଦା ସେମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟରେ ଅରାଜକତା ସୃଷ୍ଟି ହେବାରୁ ସେମାନେ ଲଙ୍କାର ଜଣେ ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ଆଣି ନିଜ ଅଞ୍ଚଳରେ ରାଜା କରାଇ ଥିଲେ । ବସ୍ତ କାଠର ଜେଡି ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜକୁ ରାବଣବଂଶୀ ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି । ବୋଡ଼ାସମ୍ବରର ପ୍ରଥମ-ଗଣ୍ଡରାଜା ବଂଶାମ ଶାହ (୧୬୧୩-୧୬୮୧ ଖ୍ରୀ)

ନଗରର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରାରେ "ପ୍ରଲମ୍ବ୍ୟମାଣ ସଂଗ୍ରାମ ସାକ୍ଷୀ" ରୂପେ ନଳକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଛତିଶଗଡ଼ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଓରାଓଁ, ଶବର ଦ୍ରାବିଡ଼ ଜାତିର ଲୋକଗୀତରେ ମଧ୍ୟ ଲଙ୍କା ଓ ରାବଣ ସଂପର୍କରେ ଅନେକ ସୂଚନା ରହିଛି ।

ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅବଶେଷ :

ସୋନପୁର ନିକଟସ୍ଥ ଅସୁରଗଡ଼ର ଗଡ଼କ ପରେ ଭଗ୍ନାବଶେଷ ମିଳିଛି ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ସେଠାରେ ଏକ ବୃହତ୍ ଦୁର୍ଗର ପ୍ରାଚୀନ ମୃତ୍ତିକା ଓ ଇଷ୍ଟକରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇ କୁହାଯାଇଛି । ଏତଦ୍‌ଭିନ୍ନ ବହୁ ମାଟିପାତ୍ର (Northern Black Polished ଓ Red and Black) ବ୍ରାହ୍ମୀ ଅକ୍ଷର ଲିଖିତ ପାତ୍ର, ତାମ୍ର-ପ୍ରସ୍ତର ଯୁଗର (Chalcolithic Age) ମାଟିପାତ୍ର ଇତ୍ୟାଦିର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଥିବାରୁ ଡଃ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ତଥ୍ୟ ସହ ଏସବୁ ତଥ୍ୟକୁ ନେଇ ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ଏକ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ବୈଭବ ସଂପନ୍ନ ଲଙ୍କାରାଜ୍ୟ ଥିଲା ବୋଲି ସେ ଦୃଢ଼ ମତପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି ।

ରାମାୟଣର ରାମ-ରାବଣ ଯୁଦ୍ଧ :

ମହାକବି ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କର ସମୟ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩ୟ-୨ୟ ଶତାବ୍ଦୀ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାମ-ରାବଣ ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା ରୂପେ ବିବେଚିତ । ତତ୍କାଳୀନ ଭାରତର ରାଜନୈତିକ ଇତିହାସକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବାସ୍ତବରେ ଏହା ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁ ବଂଶୀୟ ଏକ ରାଜକୁମାର ଓ ଅସୁର ସଂପ୍ରଦାୟର ଏକ ରାଜା ମଧ୍ୟରେ ସଂଘଟିତ ଏକ ସାଧାରଣ ଯୁଦ୍ଧ । ଏହା ସତ୍ୟ ଘଟଣା ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ବାଲ୍ମୀକି କିନ୍ତୁ ନିଜ କାବ୍ୟ ଛଳରେ ରାମ ଓ ରାବଣଙ୍କୁ ତତ୍କାଳୀନ ଦୁଇଟି ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରତିଭୂରୂପେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରତିନିଧିରୂପେ ରାମ ଓ ରାକ୍ଷସ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରତିନିଧିରୂପେ ରାବଣ, ଏହି ଉଭୟଙ୍କୁ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ଯୋଦ୍ଧା ଓ ବୀରରୂପେ ବାଲ୍ମୀକି ନିଜ ତୂଳୀରେ ଅଙ୍କି ସଫଳତା ହାସଲ କରିଛନ୍ତି । ଆର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ସଂଘର୍ଷ ଭାରତବର୍ଷରେ ରାମାୟଣ କାଳର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଲାଗି ରହିଥିଲା । ଆର୍ଯ୍ୟ ଋଷିମାନେ ନିଜର ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତି ପ୍ରଚାରପ୍ରସାର ନିମନ୍ତେ ବିନ୍ଧ୍ୟ ଅତିକ୍ରମ କରି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ନିଜର ଆଶ୍ରମ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଗସ୍ତିଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ, ରାବଣ ଏକ ନୂତନ ସଂସ୍କୃତି ରାକ୍ଷସ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଓ ପୁରୋଧା । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଋଷି ବିଶ୍ରବା ଓ ରାକ୍ଷସୀ କୈକସୀର ସନ୍ତାନ ସେ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣର ସଂସ୍କାର ନନ୍ଦିକେଶ୍ୱରଙ୍କ ମଧ୍ୟ ମାନ୍ୟ ଥିଲା । ସୁମାଳୀର ରାଜନୈତିକ ବିସ୍ତାର ଧାରାରେ ସେ ବେଶ୍ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ସେ ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତର ଦକ୍ଷିଣା-ଞ୍ଚଳକୁ ନିଜ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱାଧୀନରେ ରଖି ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରନ୍ତି । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଅଯୋଧ୍ୟା ତ୍ୟାଗ କରି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଅନୁପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଆର୍ଯ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଆହ୍ୱାନ । ଓ ଲଙ୍କା ସହ ଏକ ପ୍ରକାର ଆହ୍ୱାନ ରୂପେ ରାବଣ ବିବେଚନା କରନ୍ତି । ରାମ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତର ଏକ ପ୍ରମୁଖ, ପ୍ରାଚୀନ ରାଜ-ବଂଶର ପ୍ରତିନିଧି ରୂପେ ରାକ୍ଷସ ସଂସ୍କୃତିକୁ ପରାସ୍ତ କରିବାର ଦାୟୀ ହୋଇଥିଲେ । ସେ କିନ୍ତୁ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ସହଯୋଗ ନ ନେଇ ରାବଣର ଅନାର୍ଯ୍ୟ ଶତ୍ରୁ, ଋକ୍ଷ ବାନରଙ୍କ ସହ ବନ୍ଧୁତା ସ୍ଥାପନ କରି ସେମାନଙ୍କର ସହାୟତାରେ ରାବଣ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ଏହା ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଏକ ଚମତ୍କାର ରାଜନୈତିକ କୌଶଳ । ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତ ଓ ରାକ୍ଷସ ପ୍ରଭାବ-ମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା, ବାନରଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଯେ ରାକ୍ଷସ ପ୍ରଭାବକୁ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବ ଓ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତ ଏଥିରେ ଅନୁପ୍ରବେଶ କରିବାର ସୁଯୋଗ ଦେବ ନାହିଁ, ସେଥିପାଇଁ ସେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ ବାଳୀକୁ ବଧ କରି ବନ୍ଧୁ ସୁଗ୍ରୀବଙ୍କୁ ବାନର ଅଧିପତି ରୂପେ ଅଧିଷ୍ଠିତ କରାଇଥିଲେ । ସେହିପରି, ଲଙ୍କାର ଅଧିପତି ରାବଣର ଅନୁଜ ବିଭୀଷଣଙ୍କୁ କୂଟନୀତି ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ନିଜ ପକ୍ଷକୁ ଆଣି ରାକ୍ଷସ କୂଟନୀତି ଓ ରଣନୀତିର ଭେଦ ଜାଣିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ତାହାହେଉ, ରାବଣର ପରାଜୟ ସହ ରକ୍ଷ ସଂସ୍କୃତି ଏକ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଆଘାତ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ବିଭୀଷଣ ଲଙ୍କାର ଅଧୀଶ୍ୱର ରୂପେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଫଳରେ ଦୀର୍ଘ ସମୟର ଆର୍ଯ୍ୟ-ଅନାର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ସଂଘର୍ଷରେ ଯତି ପଡ଼ିଥିଲା । ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ରାକ୍ଷସ ସଂସ୍କୃତିକୁ ନିଜ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱାଧୀନ କରିବାରେ ସଫଳ ହୋଇଥିଲା । ମୋଟ ଉପରେ ଏହି ଦୁଇ ସଂସ୍କୃତିର ସମନ୍ୱୟ ଆର୍ଯ୍ୟ ତଥା ଭାରତ ଭୂଖଣ୍ଡ ପକ୍ଷରେ ଶୁଭଙ୍କର ହୋଇଥିଲା ।

ଉପସଂହାର :

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଲଙ୍କା ଓ ଆଧୁନିକ ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ସମାନ ନୁହେଁ । ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ବା ପ୍ରାଚୀନ ସିଂହଳ ଓ ଲଙ୍କା ଦୁଇଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରାଜ୍ୟ ରୂପେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବାର ଭୂରି ଭୂରି ପ୍ରମାଣ ଆମେ ଆଲୋଚନା କରିଅଛୁ । ଦଣ୍ଡକ, ପଞ୍ଚବଟୀ, କିଷ୍କିନ୍ଧା, ସେତୁବନ୍ଧ ପ୍ରଭୃତିର ଭୌଗୋଳିକ ଅବସ୍ଥିତି, ଅନୁକଳ୍ପ, ଲୋକ ପରମ୍ପରା ଓ ରାମାୟଣକାଳୀନ ଭାରତର ରାଜ-ନୈତିକ ସ୍ଥିତିରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ଲଙ୍କା ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ହିଁ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ।

ଡଃ ସାଙ୍କଳିଆଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ବଳିଷ୍ଠ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅଦ୍ୟାପି ପ୍ରାପ୍ତ ତଥ୍ୟ ଐତିହାସିକ ଉପାଦାନକୁ ନେଇ ଗୋଦାବରୀର ଅଞ୍ଚଳକୁ ରାବଣର ଲଙ୍କାରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ତଦ୍ଵାରା ଏହାକୁ ଗୋଦାବରୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ମଧ୍ୟ ଅବସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ପୁନଶ୍ଚ ରାମାୟଣର ସୁନ୍ଦରକାଣ୍ଡରେ (୧୨ ଅଧ୍ୟାୟ) ଲବଣାର୍ଣ୍ଣବ ସାଗରରେ ପରିବେଷ୍ଟିତ ହୋଇଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଥିବା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମହାନଦୀ ବା ଗୋଦାବରୀ କୂଳ ସନ୍ନିହିତ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଲଙ୍କା ରାଜ୍ୟ ରୂପ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇ ନପାରେ । ଡଃ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଜଣେଇବା ଯୁକ୍ତି ମହାନଦୀ ଓ ତେଲନଦୀର ସନ୍ନିକଟ ଜଳରାଶି ଯେ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ 'ଲବଣସାଗର' ବା ସାଗର ତାହା କଦାପି ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ । କେବଳ ସାହିତ୍ୟ ଓ ପରମ୍ପରାକୁ ଭିତ୍ତି କରି ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ଗୋଦାବରୀ ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଅଞ୍ଚଳକୁ ଲଙ୍କା ରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିହେବ ନାହିଁ । ରାମାୟଣର ଚରିତାବଳୀ ଓ ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ଭାରତର ଜନ-ସାଧାରଣଙ୍କର ଅସ୍ଥି-ମଜ୍ଜାଗତ । ଅଯୋଧ୍ୟାଠାରୁ ରାମେଶ୍ୱରମ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶାଳ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ଏପରି ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ଯେଉଁଠି ରାମାୟଣ ସମ୍ପର୍କିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ପ୍ରଚଳନ ନାହିଁ । ଏଣୁ ସେକ୍ଷେତ୍ରରେ କେବଳ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ଲଙ୍କା ନିରୂପଣରେ ଆମର ସହାୟକ ହୋଇପାରେ । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ସନ୍ନିହିତ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଯେପରି ମହାଭାରତକାଳୀନ ଅବଶେଷ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଛି ବା ବେଟ୍-ଦ୍ୱାରକା ଓ ଓଖାବନ୍ଦର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନରେ ସମୁଦ୍ର ଗର୍ଭରେ ଯେପରି ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ବନ୍ଦରର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ମିଳୁଛି, ସେହିପରି ଉପାଦାନ ବିନା ଲଙ୍କାର ସ୍ଥିତି ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଏକ ଦୁରୂହ କାର୍ଯ୍ୟ । ●

ଓଡ଼ିଶାର ଜାତୀୟ ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ଓ ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର

ଡକ୍ଟର ଜୟ ପ୍ରକାଶ ସାହୁ

ଅତୀତାନ୍ତ ସମସ୍ତ ଅପହରଣ କରିନିଏ ଅନେକ ସଂଗ୍ରାମୀଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି । ସ୍ମୃତି କେବେ ଧରିରଖେ କିଛି ବସ୍ତୁକୁ । ଆଧୁନିକ ସଭ୍ୟତା କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଭୁଲିଯାଏ ଅନେକ ମହାର୍ଘ ମୁକ୍ତିକାମୀଙ୍କୁ । — ସାଧାରଣ ଐତିହାସିକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିର ଅନ୍ତରାଳସ୍ଥ ଯାହା ଉପେକ୍ଷିତ ହୋଇରହିଥାଏ, ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ଭଳି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସାଧନା ଦୃଷ୍ଟି ତାର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରେ । ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସମାଜକୁ ପରିଚିତ କରାଇଥାଏ ଅନେକ ବିସ୍ମୃତ, ଉପେକ୍ଷିତ, ଅଜ୍ଞାତ ତଥା ଅବହେଳିତ ଅଧ୍ୟାୟ ସହିତ । ମନେହୁଏ, ସତେ ଯେପରି ଡଃ ସାହୁ ଓଡ଼ିଶାର ବିସ୍ମୃତ ଅତୀତକୁ ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରିବାର ଦୃଢ଼ ସଂକଳ୍ପନେଇ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ଥିଲେ ଏକ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡ ।

କୌଣସି ଦେଶ ବା ଜାତି ଯେତେବେଳେ ପରାଧୀନତାର ଶିକୁଳିରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ ଓ ଜାତୀୟ ଜୀବନ ମୁମୂର୍ଷୁ ଜଣାପଡ଼େ ସେତେବେଳେ ଯେଉଁ କେତେଜଣ ସାହସୀ ବୀରପୁରୁଷ ନିଜ ମାତୃଭୂମିର ମୁକ୍ତିକାମନାର୍ଥେ ଜୀବନର ବାଜି ଲଗାଇ ଅବିଶ୍ରାନ୍ତ ସଂଗ୍ରାମ କରିଥାନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟାୟୀ, ଅତ୍ୟାଚାରୀ, କୁଚକ୍ରୀ ବିଦେଶୀ ଶାସକ ଶକ୍ତିଙ୍କର ଜନସଚେତନତା ଜାଗ୍ରତ କରିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥାନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ । ସେ ଏ ଜାତିର ଚିର ସ୍ମରଣୀୟ, ନମସ୍ୟ । ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ଅତି ବଳିଷ୍ଠ ଓ ସ୍ପଷ୍ଟତମ ଭାବରେ ଏ ସମ୍ପର୍କିତ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ଓ ସତ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ କରି ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ଯଥାର୍ଥ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ କରିବାରେ ସଫଳ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଲର୍ଡ଼ ଡେଲହାଉସୀଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ରାଜ୍ୟସ୍ୱତ୍ୱ ଲୋପନୀତିର ପ୍ରୟୋଗରେ ଭାରତର ଅନେକ ପ୍ରାଦେଶିକ ରାଜ୍ୟ ଧୀରେ ଧୀରେ ଉଚ୍ଛେଦ ହୋଇ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ-ବାଦୀ ଇଂରେଜ ଶାସନାଧୀନ ହୋଇଥିଲା । ସମ୍ବଲପୁର ରାଜ୍ୟର କୌଶଳର

ଅବସ୍ଥିତିର ସୁବିଧା ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଲୋଲୁପ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବାଦ୍ ପଡ଼ିନଥିଲା । ଇଂରେଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସହ ସଂବଲପୁର ରାଜ୍ୟର ମିଶ୍ରଣ ପାଇଁ ସେମାନେ ଦୁର୍ବାର ଚେଷ୍ଟା କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସପକ୍ଷରେ ସ୍ଥାନୀୟ ଅଭୁଗ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଥିଲେ ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ । ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ଧନ ତଥା ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଉତ୍ପାତ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବଳ ଜନପ୍ରତିରୋଧ ଜାଗ୍ରତ କରି ସେ ଏକ ସୁସଙ୍ଗଠିତ ସଶସ୍ତ୍ର ସଂଗ୍ରାମର ଯୋଜନା କରି ମାତୃଭୂମିର ସ୍ୱାଧୀନତା ରକ୍ଷାପାଇଁ ଆପ୍ରାଣ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ।

ସୁରେନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ ଅମୂଲ୍ୟ ଜୀବନର ଦୀର୍ଘ ସତର ବର୍ଷକାଳ ସଶସ୍ତ୍ର ସଂଗ୍ରାମର ନେତୃତ୍ୱ ନେଇ ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସ୍ଥିତି ପ୍ରତି ଭୀତି ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ସେ ସୁଦୀର୍ଘ ସତେଇଶ ବର୍ଷକାଳ କାରାଗାର ମଧ୍ୟରେ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପଞ୍ଚସ୍ତରି ବର୍ଷର ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରୁ ଦୀର୍ଘ ଚଉରାଳିଶ ବର୍ଷ ମାତୃଭୂମି ପାଇଁ କଟାଇଥିଲେ । ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ଅସୀମ ସାହସ ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟର ଏକତ୍ର ସମାବେଶ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ୧୭୮୯ ମସିହାର ଫରାସୀ ରାଷ୍ଟ୍ରବିପ୍ଳବର ଦୁଃସାହସୀ ନେପୋଲିୟନ ବୋନାପାର୍ଟଙ୍କ ପରି ୧୮୫୭ର ଭାରତ ବିଦ୍ରୋହର ସନ୍ତାନ ଥିଲେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ । ନେପୋଲିୟନଙ୍କ ପରି ବିଦ୍ରୋହର ପ୍ରବାହରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ସୃଷ୍ଟି ନଥିଲେ, ବରଂ ବିଦ୍ରୋହାଗ୍ନିକୁ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରି ଆଗାମୀ କାଳର ମୁକ୍ତି ସଂଗ୍ରାମ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତିର ପଥ ସୁଗମ କରିଥିଲେ । ଭାରତର ଅନ୍ୟତ୍ର ବିପ୍ଳବାଗ୍ନି ପ୍ରଶମିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସମ୍ବଲପୁରରେ ଏହା ବହୁ ସମୟ ପରେ ପ୍ରଶମିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ଏହାକୁ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ସ୍ୱୀକାର ମଧ୍ୟ କରନ୍ତି ।

ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରେମ ଓ ତ୍ୟାଗକୁ ସେତେବେଳେ ବିଦେଶୀ ସରକାର ଲେଖକମାନଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ଲଘୁ କରି ଦେଖାଇବାକୁ ଅପଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । କାରଣ ଏହା ସମ୍ବଲପୁରରେ ଇଂରେଜ ଶାସନର ସ୍ଥିତିପାଇଁ ଅନ୍ତ କରୁଥିଲା । ଫଳତଃ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ସମ୍ପର୍କିତ ତଥ୍ୟାବଳୀକୁ ଦଳି ଦିଆଗଲା ଓ ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ଉଚିତ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଆଲୋଚନା ହୋଇପାରୁ ନଥିଲା । ଏପରିକି ତାଙ୍କର ସ୍ମୃତିଚିହ୍ନ ଫଟୋଟିଏ ମଧ୍ୟ ମିଳିବା କଷ୍ଟକର ହୋଇପଡ଼ିଛି କାରଣ ତାଙ୍କର ଫଟୋର ପ୍ରଚାର ମଧ୍ୟ ବର୍ଜିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମେୟ, ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଲେଶମାତ୍ର ଉଲ୍ଲେଖ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରେ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅଜଣା ଭର୍ତ୍ସନାର ଶିକାର ହେଇ ବିଦେଶୀ ସରକାରଙ୍କ ଚକ୍ଷୁଶୂଳ ହେବାକୁ ପଡୁଥିଲା । ସମସାମୟିକ ଲେଖକମାନେ ମଧ୍ୟ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ସଂପର୍କରେ କିଛି ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଥିବାର ଜଣାପଡ଼େ

ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ବାଲ୍ୟଜୀବନର ଅନେକ ତଥ୍ୟ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଜ୍ଞାତ ରହି ଯାଇଅଛି ।

ଅପର ପକ୍ଷରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଜୀବନକୁ ଇଂରେଜ ସରକାର ଏକ କୁଖ୍ୟାତ ଡକାୟତ ରୂପ ଦେଇଛନ୍ତି । ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରେମୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ବିଦେଶୀ ଶାସକ ଆଖିରେ ଚିହ୍ନିତ ହେଲେ ଏକ ଡକାୟତ, ଦସ୍ୟୁ, ଦେଶଦ୍ରୋହୀ, ବିଶ୍ୱାସଘାତକ ଓ ଲୁଣ୍ଠନକାରୀ ଭାବରେ । ଏଇ କାରଣ ତଥା କାହାଣୀ ପ୍ରଚାର ହେବାରୁ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ଇତିହାସରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଅବଦାନର କଥା ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତିର ଅନେକ ବର୍ଷ ଅତିବାହିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହି ମହାନ୍ ସଂଗ୍ରାମୀଙ୍କ ତ୍ୟାଗପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ ଠିକ୍ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇପାରି ନଥିଲା । ଜାତୀୟତାର ଓ ଶହୀଦମାନଙ୍କ ନାମ ତାଲିକାରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ନାମର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେନାହିଁ । ସ୍ୱାଧୀନତାର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଯେଉଁ କେତେଜଣ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଜୀବନୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କବିଭୂଷଣ ପ୍ରସନ୍ନକୁମାର ଦାଶ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରଥମ । ୧୯୪୮ରେ ଆତ୍ମ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥ 'ଚୌହାଣ ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ' (୧) । ମୁଖବନ୍ଧରେ ଲେଖକ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଜନଶ୍ରୁତି ଓ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଅଛି । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ବଡ଼ ଜଟିଳ ହୋଇପଡ଼େ । ତା' ପରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶିବ ପ୍ରସାଦ ଦାଶ (୨) ପ୍ରଣୀତ 'ସମ୍ବଲପୁର ଇତିହାସ' ପୁସ୍ତକରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ସଂଗ୍ରାମ ବାବଦରେ ଅନେକ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ କଲେ । ପରେ ପରେ ୧୯୬୩ରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନଙ୍ଗ ଦାଶ (୩) ଉଭୟ ଓଡ଼ିଆ ଓ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ 'ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ' ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରି ଅନେକ ନୂତନ ପ୍ରାମାଣିକ ତଥ୍ୟ

---

୧) କବିଭୂଷଣ ପ୍ରସନ୍ନକୁମାର ଦାଶ — ଚୌହାଣ ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ (ନବଜୀବନ ପ୍ରେସ—କଟକ-୨, ୧୯୪୮)

୨। ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶିବ ପ୍ରସାଦ ଦାଶ — ସମ୍ବଲପୁର ଇତିହାସ (ବିଶ୍ୱକର୍ମା ପ୍ରେସ — ସମ୍ବଲପୁର-୧୯୬୨)

୩। ଅନଙ୍ଗ ଦାଶ—ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ (ବିଦ୍ୟାପୁରୀ, କଟକ-୧୯୬୩)
Life of Surendra Sai(Vidyapuri Cuttack-1963,)

ପ୍ରତିଷ୍ଠାପନ କରିପାରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ଇତିହାସ(୪) ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଡଃ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବଙ୍କ ସଂପାଦନାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଏଥିରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ସଂଗ୍ରାମକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପନ କରାଯିବା ପାଇଁ ମହତାବଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ପୁଣି ୧୯୬୪ରେ ପ୍ରଫେସର ପ୍ରଭାତ ମୁଖାର୍ଜୀ (୫), ଉତ୍କଳ ୟୁନିଭରସିଟି ହିଷ୍ଟ୍ରି ଅଫ୍ ଓଡ଼ିଶା ୬ଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ସଂଗ୍ରାମର ମହନୀୟତା ପ୍ରତିପାଦନରେ ବାଂଛିତା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏକଥା ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ଯେ ସେତେବେଳୁ ଲେଖା ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ବାବଦରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ସବୁଥିରେ ଅନେକାଂଶରେ ମତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ବଳିଷ୍ଠ ଐତିହାସିକ ତଥା ଅକାଟ୍ୟ ଯୁକ୍ତିର ଅଭାବ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ତଥାପି ଉପରୋକ୍ତ ଲେଖକମାନେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଧନ୍ୟବାଦାର୍ହ । ୧୯୬୪ ମସିହାରୁ ୧୯୮୫ ମସିହା ମଧ୍ୟରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଜୀବନୀ ସଂପର୍କିତ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଡଃ ନଳିନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ରଚନା କୃତି ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କୁ ଏକ ଜୀବନ୍ତ ଚରିତ୍ର ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରି ସମଗ୍ର ଦେଶର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିବାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିଛି । ତାଙ୍କ ଶେଷ କୃତି 'ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ' (୬) ଇଂରାଜୀ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅମର ଶହୀଦ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କର ଜୀବନ ସମ୍ପର୍କିତ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟାବଳୀର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଶୈଳୀରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ତାଙ୍କର ଏକ ଯଥାର୍ଥ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରିପାରିଛନ୍ତି । ଫଳରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ଆଜି ମହିମାମଣ୍ଡିତ ହୋଇପାରିଛନ୍ତି ।

ସମ୍ବଲପୁରରେ ଇଂରେଜ ଶାସନର ଅବସାନ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ସଶସ୍ତ୍ର ବିଦ୍ରୋହକୁ ଅନେକ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ଯୁକ୍ତି କରନ୍ତି, ସୁରେନ୍ଦ୍ର କେବଳ ନିଜପାଇଁ, ସମ୍ବଲପୁର ରାଜଗାଦି ଦାବୀକରି, ସ୍ୱାର୍ଥ

୪। ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ — (ସଂ) History of Freedom Movement in Orissa—Vol.2 -1957.

୫। ପ୍ରଭାତ ମୁଖାର୍ଜୀ — Utkal University History of Orissa Vol. VI, 1964.

୬। ଡଃ ନଳିନ କୁମାର ସାହୁ – Veer Surendra Sai -1985 (Published by Department of culture, Government of Orissa)

ସାଧନ ପାଇଁ ବିଦ୍ରୋହ କରୁଥିଲେ, ଏବଂ ଇଂରେଜ ଶାସନର ଅବସାନ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନଥିଲା । ତେଣୁ ପୁଣି ଥରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସଂଗ୍ରାମରେ ଜାତୀୟତା ନଥିଲା, ଅଥଚ ଥିଲା ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତା ଓ ଆଞ୍ଚଳିକତା । ଏଠାରେ ସ୍ମରଣ କରାଯାଇପାରେ ଯେ, ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମାର୍ଦ୍ଧରେ ଭାରତୀୟତାର ଭାବ ବିକାଶ ଲାଭ କରିପାରିନଥିଲା ବରଂ ପ୍ରାଦେଶିକ ତଥା ଆଞ୍ଚଳିକ ଜାତୀୟତାର ସ୍ୱର ଖୁବ୍ ପ୍ରଖର ଥିଲା । ୧୮୫୭ ବିପ୍ଳବକୁ ଭାରତର ପ୍ରଥମ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ ବୋଲି କେତେକ କହନ୍ତି ଏବଂ ଏହା ଯଥାର୍ଥ ମଧ୍ୟ । ଏହା ଇଂରେଜ-ମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ କେବଳ ବିଦ୍ରୋହୀ ସିପାହୀମାନଙ୍କର ସଶସ୍ତ୍ର ସଂଗ୍ରାମ ନଥିଲା ବରଂ ଏହା ପଛରେ ଥିଲା ପ୍ରବଳ ଜନ ସମର୍ଥନ । କିନ୍ତୁ, ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟବଶତଃ, ଏହା ସଫଳ ହୋଇପାରିନଥିଲା । ଏହି ସଂଗ୍ରାମର ବିପ୍ଳବୀ ନେତୃବୃନ୍ଦ ଥିଲେ ରାଣୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀବାଈ, ନାନା ସାହେବ, ତାନ୍ତିଆ ଟୋପେ, କୁଅଁର ଜଗଦୀଶ ସିଂ, ରାଜା ଅର୍ଜୁନ ସିଂ ଇତ୍ୟାଦି । ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ବିଦେଶୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ ଓ ଅତ୍ୟାଚାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ସଂଗ୍ରାମ କରିଥିଲେ, ବିଦେଶୀ ଶାସନର ଅବସାନ ପାଇଁ ପ୍ରାଣପଣେ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏମାନେ କେହିବି ମଧ୍ୟ ସମଗ୍ର ଦେଶକୁ — କାଶ୍ମୀରରୁ କନ୍ୟାକୁମାରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଏହି ଅର୍ଥରେ ଭାବି କମ୍ବା ସଙ୍ଗଠିତ ଜାତୀୟତାବାଦର ପ୍ରେରଣାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଲଢ଼ି-ଥିଲେ, ଯେପରି କଳ୍ପନା କରିବା ଠିକ୍ ହେବନାହିଁ । କାରଣ ସେହି ଚେତନା, ସେଇ ଐକ୍ୟଭାବ ସେତେବେଳେ ଜନ୍ମଲାଭ କରି ନଥିଲା । ରାଣୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀବାଈ ସ୍ୱ-ରାଜ୍ୟର ଉଦ୍ଧାର ପାଇଁ, ନାନା ସାହେବ ତାଙ୍କ ପିତା ଦ୍ୱିତୀୟ ବାଜିରାଓଙ୍କ ପେନସନରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ବିଦ୍ରୋହରେ ଯୋଗଦେଇ ନେତୃତ୍ୱ ନେଇଥିଲେ । ତଥାପି ସେମାନଙ୍କୁ ଜାତୀୟନେତା ଭାବେ ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇଥାଏ ଏବଂ ଏହା ଯଥାର୍ଥ ମଧ୍ୟ । ଇତିହାସ ସେମାନଙ୍କୁ ଅମର ଶହୀଦ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ୧୮୫୭ ଆନ୍ଦୋଳନର ସାମଗ୍ରିକ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ଭାରତରୁ ଇଂରେଜ ଶାସନର ମୂଳୋତ୍ପାଟନ । ଦ୍ୱିତୀୟ ବାହାଦୁର ଶାହାଙ୍କୁ ସିପାହୀ-ମାନେ ଭାରତର ସମ୍ରାଟ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିବା ଏହାର ପ୍ରମାଣ । କିନ୍ତୁ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ମୂଳ ଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା କି ?

ଉପରୋକ୍ତ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ସଶସ୍ତ୍ର ସଂଗ୍ରାମକୁ ବିଚାର କରାଯାଇ ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ଜାତୀୟନେତା ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରିବାରେ ଓ ସୁରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଆଞ୍ଚଳିକତାର କୂପ-ମଣ୍ଡୁକ ମଧ୍ୟରୁ ମୁକ୍ତକରି ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ଏକ ମହାନ୍ ବିପ୍ଳବୀ ନେତାଭାବେ ଅବସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ଡଃ ନଗେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ସାହୁ ସଫଳ ହୋଇଛନ୍ତି । ସୁରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସଂଗ୍ରାମକୁ ସେତେବେଳର ସାମାଜିକ ଓ

ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ ତର୍ଜମା କରିବା ପାଇଁ । ଲେଖକ ଉପାଦେୟ ତଥ୍ୟ ଜନଶ୍ରୁତି, ସରକାରୀ ଦଲିଲ ତଥା ସଂକଳିତ କଥ୍ୟାବଳୀକୁ ତନ୍ନତନ୍ନ କରି ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷା କରି ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଜୀବନର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଚିତ୍ର ପ୍ରକାଶ କରିଥିବାରୁ ଡଃ ସାହୁ ବାସ୍ତବରେ ଧନ୍ୟବାଦର ପାତ୍ର ।

ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ କେବଳ ରାଜଗାଦି ପାଇଁ, ବନ୍ଧୁ ଓ ସମ୍ପତ୍ତି ପାଇଁ ସଂଗ୍ରାମ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଅନେକ ମତପୋଷଣ କରନ୍ତି । ଏହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଭ୍ରମାତ୍ମକ । ଏହି ଧାରଣା ଡଃ ସାହୁ ଦୂର କରିପାରିଛନ୍ତି । ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସମ୍ବଲପୁରର କୁଶାସନ, ଅତ୍ୟାଚାର ଓ ବିଦେଶୀ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସମ୍ବଲପୁର ଅଧିକାରକୁ ବିରୋଧ କରି ଅବହେଳିତ, ଦଳିତ ଜନତା ତଥା ମାତୃଭୂମିର ମୁକ୍ତିକାମନା କରି ପ୍ରବୃତ୍ତ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କ ବିଦ୍ରୋହ ଏତେ ଦୀର୍ଘକାଳ ସ୍ଥାୟୀ ରହିଥିଲା ଓ ଅଶିକ୍ଷିତ ସାଧାରଣ ନାଗରିକ, ଆଦିବାସୀ ଓ ଜମିଦାର ତାଙ୍କ ପଛରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଯଦି କେବଳ ସିଂହାସନ ପାଇଁ ଲଢ଼ୁଥିଲେ, ତା ହେଲେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ନୀତିକୁ ମାନି, ତାଙ୍କର ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରି ପୁଣି ସମ୍ପତ୍ତି ଓ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟର ମାଧ୍ୟମରେ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିପାରିଥାନ୍ତେ । ସେ କାହିଁକି ବର୍ଷ ବର୍ଷଧରି ଦୀର୍ଘ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ଅନବରତ ସଂଗ୍ରାମ କରିଥିଲେ ଓ ଦୀର୍ଘ ୩୭ ବର୍ଷକାଳ କାରାଗାରକୁ ଆଦର କରିନେଇଥିଲେ ? (୨) କାରଣ ସେ ଚାହୁଁ ନଥିଲେ ନିଜ ଆଦର୍ଶ ଓ ନୀତିକୁ ବଳିଦାନ ଦେଇ ମାତୃଭୂମିକୁ ଏକ ପରାଧୀନ ରୂପେ ବାସ୍ତବ କରିବାକୁ ଓ ଅସଂଖ୍ୟ ଜନତାର ଆଶା ଓ ଆକାଂକ୍ଷାକୁ ଦଳି ଦେବାକୁ । ରାଜଗାଦି ଅପେକ୍ଷା ସେ ସ୍ୱାଧୀନତାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖୁଥିଲେ । କୁଟନୀତି ଇଂରେଜମାନେ ସାମ, ଦଣ୍ଡ, ଭେଦନୀତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ମଧ୍ୟ ସୁରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ବଶୀଭୂତ କରିବାରେ ବିଫଳ ହୋଇଥିଲେ ।

ଧରମ ସାଏଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ରୂପେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ୨୩ ଜାନୁଆରୀ ୧୮୦୯ ରେ ଖିଣ୍ଡାଠାରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସୁରେନ୍ଦ୍ର ଖିଣ୍ଡାରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ନା ବରଖାଁରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ଏ ବାବଦରେ ମଧ୍ୟ ବିବାଦ ଲାଗି ରହିଥିଲା । ସମ୍ବଲପୁର ଇତିହାସକାର ଶିବପ୍ରସାଦ ଦାଶ, ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ତାଙ୍କ ମାମୁଁଘର ଧମା ଆଦା ନିକଟସ୍ଥ ବରଖାଁଠାରେ ଜନ୍ମ

୨। ୧୮୨୭ ରୁ ୧୮୪୧ ଓ ୧୮୫୭ ରୁ ୧୮୬୪ (ସଶସ୍ତ୍ର ସଂଗ୍ରାମ)
୧୮୬୪ ରୁ ୧୮୮୪ (ଜେଲ୍ ଦଣ୍ଡ ଭୋଗ)

ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଅଭିଯୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ପଛରେ କୌଣସି ପ୍ରାମାଣିକ ତଥ୍ୟ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସୁରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମାତୁଳାଳୟ ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ବରଗଡ଼ା ନିକଟ । ମାତା ରେବତୀ ଦେବୀଙ୍କ ପିତାଳୟ ବରପାଲିର ସିଂହବଂଶ ଜମି ସ୍ଥିତି ସୁରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କବେଳକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୟନୀୟ ଥିଲା । ଡଃ ସାହୁ ପରିସ୍ଥିତି ସୁରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରିବାର ଦଳିଲକୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକରି ଏହି ସନ୍ଦେହ ଦୂର କଲେ ଓ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ଖିଣ୍ଡାରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ପାଇଲେ । ପୁଣି କୌଣସି ବଂଶର ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ ବିବାହ ପରେ ସାଧାରଣତଃ ଝିଅମାନେ ପିତାଳୟକୁ ଯିବାର ପ୍ରଥା ନଥିଲା । (୮)

ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହର ଅବସାନ ପରେ ପରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ବିଦ୍ରୋହକୁ ଦମନ କରିବା ଲାଗି ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟ ସମ୍ବଲପୁରକୁ ଆଣାଗଲେ । ପରିବର୍ତ୍ତିତ ପରିସ୍ଥିତିର ସୁଯୋଗ ଓ ମେଜର ଇମ୍ପେଙ୍କ ଉଦାର ନୀତି କୋହଳ ନୀତିରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ମନରେ ଆଶାବାଦର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ଓ ସେ ୧୬ ମଇ, ୧୮୬୨ରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ଇମ୍ପେଙ୍କର ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁ ସୁରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର କାରଣ ହୋଇଥିଲା । ନୂତନ ଶାସନାଧିକାରୀ ମାନଙ୍କର ହସ୍ତକ୍ଷେପ ଫଳରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ଓ ତାଙ୍କ ସହଯୋଗୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରଶାସନର ଧାରଣାରେ ହଠାତ୍ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଲା । ଡେପୁଟି ଇନ୍. ଜ. ମେଜର ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ଓ ଏସ. ପି. ବେରିଲଙ୍କ ଯୋଜନାନୁସାରେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଡେପୁଟି କମିଶନର କମ୍ବରଲେଜ ୨୩.୧.୧୮୬୪ରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର, ତାଙ୍କ ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନ ଓ ସହଯୋଗୀମାନଙ୍କୁ ଅତର୍କିତ ତଥା ଆକସ୍ମିକ ଭାବରେ ବନ୍ଦୀକଲେ । ଏହି ଅଧ୍ୟାୟ ବହୁଭିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇ ଅନେକ ପ୍ରଶ୍ନବାଚୀ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା । ଡଃ ସାହୁ ଏହି ବାସ୍ତବିକ ଅଧ୍ୟାୟକୁ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ସରକାରୀ ଗୁପ୍ତ ଚିଠିପତ୍ରର ଆଧାରରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରି ପାରିଛନ୍ତି ।

[illegible] ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନର ଦାଶ ତାଙ୍କ ରଚିତ କୌଣସି ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ' ପୁସ୍ତକରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଯେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ଓ ଅନ୍ୟ ସତର ଜଣ ବନ୍ଦୀଙ୍କୁ ରାତି ସାଢ଼େ ଦଶଟାରେ ନିଃଶସ୍ତ୍ର ଅବସ୍ଥାରେ ଡେପୁଟି କମିଶନର କମ୍ବରଲେଜ ଓ ଡେପୁଟି ଇନ୍. ଜ. ମେଜର ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ [illegible] ଦ୍ୱାରାରେ ବନ୍ଦୀ କରିଥିଲେ । ଏଠାରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଆତ୍ମସମର୍ପଣକୁ ଏକ ପ୍ରହସନ ଥିଲା ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ କାରଣ ସେ ଅସ୍ତ୍ର ସମର୍ପଣ କରିଥିଲେ କ

୮। ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ --Veer Surendra Sai-P.76-77

ଜାହିର ଗଡ଼େଇଥ ଦଖଲକୁ ନେବ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶିବ ପ୍ରସାଦ ଦାଶ 'ସମ୍ବଲପୁର ଇତିହାସ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ସୁରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଖିଣ୍ଡାରେ ବନ୍ଦୀକୃତ ହୋଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନନ୍ତ ଦାଶ ତାଙ୍କ ରଚିତ 'ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ବରଗାଁଠାରେ ବନ୍ଦୀକୃତ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଦାଶ ଗୁପ୍ତ ସରକାରୀ ଚିଠିପତ୍ରକୁ ଆଧାରକୁ ନେଇ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ କପଟ ଯୋଜନାବଦ୍ଧ ଓ ଆକସ୍ମିକ ଭାବରେ ୨୩-୧-୧୮୬୪ରେ ବନ୍ଦୀ କରାଗଲା ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ (୪) ଏହି ତଥ୍ୟକୁ ଅଧିକ ଦୃଢ଼ତାର ସହିତ ସତ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରି ଅନେକ ଅପର ମତାମତର ଦୁର୍ବଳତାକୁ ପ୍ରମାଣିତ କରିପାରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ମେଜର ଇମ୍ପେଙ୍କ ହୋହଲ ଗାଁରେ ମୁଖ୍ୟ କମଲ ସିଂ, କୃଷ୍ଣଲ ସିଂ ଓ ଖଗେଶ୍ୱର ସିଂଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ି ନଥିଲେ । ଏମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ ସଂଗ୍ରାମ ଜାରି ରଖିଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ସହିତ ସାଲିକ୍ ରାମ ବରିହା ଓ ମୋହନ ସିଂ ମଧ୍ୟ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ମହାଦେବ, ଶରଣ୍ଣ ଗୁହତ, ଧ୍ରୁବ ବଟକ୍ଷ୍ମୀ, ଗୁମାଲୁ ଆଦି ଅନେକେ କମଲ ସିଂଙ୍କ ସହଯୋଗ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ସମ୍ବଲପୁରରେ ଚୌହାଣ ରାଜବଂଶର ପୁନଃପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ । ୩୦ ଅପ୍ରେଲ ୧୮୬୨ର ବିଜ୍ଞପ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ସମ୍ବଲପୁରକୁ କଟକ କମିଶନରଙ୍କ ଠାରୁ କାଢ଼ି ନିଆଯାଇ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ ଶାସନାଧୀନରେ ରଖାଯାଇଥିଲା । ସମ୍ବଲପୁରରେ ଆଇନ ଶୃଙ୍ଖଳାକୁ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବା ପାଇଁ ଜେ. ଏଚ୍. ବେଶଲ୍ ପୋଲିସ ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ଭାବରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଅଗଷ୍ଟ ୧୮୬୨ରେ କ୍ୟାପ୍ଟେନ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ଇନ୍ସପେକ୍ଟର ଜେନେରାଲ ଭାବେ ଯୋଗଦେଇଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ବଲପୁରର ଦାୟିତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଇଥିଲା ।

ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୮୬୩ରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ଚିଫ୍ କମିଶନରଙ୍କ ସମ୍ବଲପୁର ଗସ୍ତ କାଳରେ ଅନେକ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତି, ଗୌନ୍ତିଆ ଓ ଜମିଦାରମାନେ ସମ୍ବଲପୁରରେ ଚୌହାଣ ରାଜବଂଶର ପୁନଃପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଅବେଦନ କରି ତାଙ୍କୁ ସ୍ମାରକ ପତ୍ର ଦେଇଥିଲେ ଓ ଏହାକୁ ସେ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । ଫଳତଃ, ସମ୍ବଲପୁରରେ ଘୋର ଜନଅସନ୍ତୋଷ ଦେଖାଦେଇଥିଲା ଓ ତାର ଫାଇଦା କମଲ ସିଂ ଆଦି ବେଶ୍ ନେଇଥିଲେ । ବେଶଲ ଓ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ଅନେକ ଚେଷ୍ଟାକରି ଡେପୁଟି କମିଶନର ମେଜର ଇମ୍ପେଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାକୁ

୪। ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ — Veer Surendra Sai PP. 236-262

ଲାଗିଲେ ଯେ, ସୁରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଆତ୍ମ ସମର୍ପଣ ଏକ ଛଳନା ମାତ୍ର ଓ ସେ କମଳ ସିଂ, କୁଞ୍ଜଲ ସିଂ ଆଦିଙ୍କ ସହ ଗୁପ୍ତଭାବେ ସଂଯୋଗ ସ୍ଥାପନ କରି ସରକାରଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଇମ୍ପେ ଏଥିରେ ତିଳେମାତ୍ର ବିଶ୍ୱାସ ନକରି ନିଜ ନୀତିରେ ଅଟଳ ରହିଲେ । ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟବଶତଃ ମେଜର ଇମ୍ପେ ଅସୁସ୍ଥତା ହେତୁ ଏପ୍ରିଲ ୧୮୬୩ରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କଲେ । ଇମ୍ପେଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ପରେ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ନୀତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଲା । ୧୯ ଜାନୁୟାରୀ ୧୮୬୪ରେ ମେଜର ଇମ୍ପେଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ମେଜର କମ୍ବରଲେଜ ଅବସ୍ଥାପିତ ହେଲେ । ସେ କର୍ଣ୍ଣଲ ଓ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟଙ୍କ ସହ ଏକମତ ହେଲେ ଓ ମେଜର ଇମ୍ପେଙ୍କ କୋହଳନୀତିର ସମାଲୋଚନା କଲେ ।

ଫଳସ୍ୱରୂପେ ସୁରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କରିବାକୁ ସରକାର ସ୍ଥିର କଲେ ଓ ତଦନୁଯାୟୀ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ । ୨୨ ଜାନୁୟାରୀରେ ଡେପୁଟୀ କମିଶନର କମ୍ବରଲେଜ, ପୋଲିସ ବିଭାଗର ଡେପୁଟୀ ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ଜେନେରାଲ କ୍ୟାପଟେନ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ଓ ଏସ୍. ସି. ଜେ. ଏନ୍. କେଣ୍ଡଲ କାହା କାହାକୁ ବନ୍ଦୀ କରିବାକୁ ହେବ ତାର ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିଲେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ, ମିତ୍ରଭାନୁ ସାଏ, ଉଦନ୍ତ ସାଏ, ଧ୍ରୁବ ସାଏ, ମେଦନୀ ସାଏ, ସୁରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରାମର୍ଶଦାତା ଲୋକନାଥ ପଣ୍ଡା, ଧରଣୀ ମିଶ୍ର, ଓ ଶ୍ରୀଧର ମଲ୍ଲିକ ଇତ୍ୟାଦି । ୨୩ ତାରିଖ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଏହି ଯୋଜନା ନାଗପୁରର କମିଶନରଙ୍କ ଅନୁମୋଦନ ଲାଭ କରିଥିଲା ଏବଂ ସେହି ୨୩ ତାରିଖ ପୌଷ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଦିନ ରାତି ୧୦ଟା ପରେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ଓ ମିତ୍ରଭାନୁଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ବରଗାଁସ୍ଥିତ ବାସଭବନରେ ଅତର୍କିତ ଭାବେ ବନ୍ଦୀ କରାଗଲା । ପରେ ପରେ ଅନ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ ଧରାହୋଇ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ । ଜାନୁୟାରୀ ୨୭ ତାରିଖ ୧୮୬୪ରେ ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କୁ ବିଚାର ନିମନ୍ତେ ରାଏପୁରକୁ ପଠାଗଲା । ସେତେବେଳେ ବିଚାର ବର୍ଗ ଅପେକ୍ଷା ଶାସକ ବର୍ଗ ଅଧିକ କ୍ଷମତାଶାଳୀ ଥିବାରୁ କୌଣସି ଦୋଷ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇନଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କୁ ଯାବଜ୍ଜୀବନ କାରାଦଣ୍ଡରେ ଦଣ୍ଡିତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେ ଅସୀରଗଡ଼ ଦୁର୍ଗରେ ୨୮ ଫେବୃୟାରୀ ୧୮୮୪ରେ ୭୫ ବର୍ଷ ବୟସରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ ।

ସମ୍ବଲପୁରର ସଂଗ୍ରାମୀ ବୀର ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ରାଜମୁକୁଟଧାରୀ, ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଶାସକ ନଥିଲେ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜ ଶାସନର ଅତ୍ୟାଚାରରେ ଅତିଷ୍ଠ ଉତ୍ପୀଡ଼ିତ ସମସ୍ତ ସାଧାରଣ ଜନତାର ହୃଦୟ ସିଂହାସନରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ମୁକୁଟ-ବିହୀନ ସମ୍ରାଟ ଭାବରେ ସେ ଥିଲେ ସର୍ବସ୍ୱୀକୃତ । କୈଶୋରର ଅଦ୍ୟ-ପାହାଚରେ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଯେଉଁ ଅଦମ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରର ସ୍ୱପ୍ନ ସେ ଦେଖିଥିଲେ ତାର

ସଫଳ ଭୂମିକା ନିମନ୍ତେ ଅବଶ୍ୟ ଜନସମର୍ଥନ ଥିଲା ତାଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ବଳ । ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ବେତନଭୋଗୀ ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ, ଆଧୁନିକ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଓ କୂଟନୈତିକ ଚତୁରତା ସତ୍ତ୍ୱେ ଟିକିଏ ସଂଖ୍ୟାର ଧନୁର୍ଦ୍ଧର, ବର୍ଚ୍ଛା, ପଥରଧାରୀ ସ୍ୱଦେଶପ୍ରେମୀ ସିପାହୀ ସମନ୍ୱିତ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ସୁଦୀର୍ଘ ୩୭ ବର୍ଷ କାଳ ସେମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଜୀବନ୍ତ ଆତଙ୍କରେ ପରିଣତ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ସମାଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଇଂରେଜ ଶାସନତନ୍ତ୍ର ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହର ବୀଜବପନ କରି ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ ନିମନ୍ତେ ସେ ପଥ-ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ସଂଗ୍ରାମ, ଅବଦାନ ଓ ପ୍ରଭାବମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କର ମହାନ୍ ଜୀବନଶୈଳୀ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟାୟକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି ।

ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କର ସଂଗ୍ରାମୀ ଜୀବନର ସମସ୍ତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ଯଥାଯଥ ଭାବରେ ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ କରି ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ତାଙ୍କୁ ଆଞ୍ଚଳିକତାର ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ବଳୟରୁ ମୁକ୍ତକରି ଏକ ଜାତୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ମହା-ଭାରତୀୟତାର ପ୍ରଶସ୍ତ ପରିଧିରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଅନନ୍ୟ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟରେ ଯେପରି ମହୀୟାନ୍, ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଜଣେ ବୀରପୁରୁଷଙ୍କୁ ଭାରତ ସହ ବସ୍ତୁତନ୍ତ୍ରୀୟ ପୃଷ୍ଠାକୁ ଉଠାଇ ବିଶ୍ୱ-ଦରବାରରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କର ଅବଦାନ ସେଥିପାଇଁ ଅନସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ●

ଝିଅ ସହିତ ଏକ ଶିଶୁ ନିଜ ପାଉଁ ସହିତ ।ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ଚରଣରେ

ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ
ପ୍ରତିଭାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦିଗନ୍ତ

ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ନବୀନ କୁମାର

ଡ଼ଃ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ କୁମାର ନାୟକ

ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ଓଡ଼ିଶାର ତଥା ଭାରତର ଜଣେ ଖ୍ୟାତି-ସମ୍ପନ୍ନ ଐତିହାସିକ ଓ ଗବେଷକ । ସେ ଖ୍ରୀ. ୧୯୪୯ ମସିହାରେ ଏଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଇତିହାସରେ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଉପାଧି ଲାଭ କରି ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଖ୍ରୀ. ୧୯୬୮ ମସିହାରେ ଅବକାଶ ଗ୍ରହଣ ପରେ ସେ ବାରିପଦାସ୍ଥ ମହାରାଜା ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଯୋଗଦେଲେ । ଏହି ବାରିପଦା ହିଁ ଥିଲା ତାଙ୍କ ସାଧନାର ପୀଠସ୍ଥଳୀ । ବାରିପଦାରେ ରହିବାବେଳେ ସେ ଯେଉଁ ଗବେଷଣା ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ, ଖ୍ରୀ. ୧୯୮୫ରେ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ହିଁ ତାର ପରିସମାପ୍ତି ଘଟିଥିଲା । ଏହି ଦୀର୍ଘ ସମୟ (୧୯୪୯-୮୫ ଖ୍ରୀ.) ମଧ୍ୟରେ ସେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା-ଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନକୁ ପୁସ୍ତକ, ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ଭାଷଣ ମାଧ୍ୟମରେ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରର ଲୋକ-ମାନଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚାଇ ପାରିଥିଲେ । ସେ ଏକାଧାରରେ ଜଣେ ଅଧ୍ୟାପକ, ଗବେଷକ, ପ୍ରାବନ୍ଧିକ, ଶିକ୍ଷାବିତ୍, ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ଓ ଐତିହାସିକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭା ଓ କୃତିତ୍ୱ ମଧ୍ୟରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ପ୍ରତିଭା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଡଃ ସାହୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଯୋଗଦେବା ପରେ ପରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧ ସମୂହ ମୁଖ୍ୟତଃ ଓଡ଼ିଆ ଓ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ । ସେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ, ଦୈନିକ ପତ୍ରିକା, ମାସିକ ସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକା, ଗବେଷଣାମୂଳକ ଇତିହାସ ପତ୍ରିକା ତଥା ବିଭିନ୍ନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ତଥା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟର ମୁଖପତ୍ର ଇତ୍ୟାଦିରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରବନ୍ଧର ସଂଖ୍ୟା ଶତାଧିକ । ସେହି ସମସ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧର ଆଲୋଚନା ଏଠାରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେ ସବୁ ସ୍ତରର ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକରୁ କେତେକ ଗବେଷଣା-ପ୍ରସୂତ ଓ ସେଗୁଡ଼ିକ ଇତିହାସ-ବିଶେଷଜ୍ଞମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ଆଉ କେତେକ ସାଧାରଣ ପାଠକଙ୍କ ପାଇଁ ଲିଖିତ । ଏକ ଅଭିଜ୍ଞ ଓ ନିଷ୍ଠାପର ଶିକ୍ଷକ ଭାବରେ ଦୁର୍ବୋଧ କଥାବସ୍ତୁକୁ ସେ

ସରଳ ଓ ସରସ ଭାଷାରେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ପାଖରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିପାରୁଥିଲେ । ଗବେଷଣାମୂଳକ ଓ ତଥ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ବହୁବିଷୟକ କାହାଣୀ ସ୍ତମ୍ଭରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ଏକ ବିଶେଷ ଦିଗ । ଯେତେବେଳେ ସମସ୍ତେ ସେ ଶତାଧିକ କାହାଣୀ ପ୍ରବଳ ଲୋଭରେ ପଢ଼ୁଥିଲେ, ତାଙ୍କର ଐତିହାସିକ ଚେତନା ସର୍ବଦା ଜାଗ୍ରତଥିଲା । ତାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରବନ୍ଧ ବହୁମୂଲ୍ୟ । କେତେକ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଆଲୋକ ମଧ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ପ୍ରତିଫଳିତ । ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧ ସମୂହକୁ ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଅନୁସାରେ ନିମ୍ନମତେ ବର୍ଗୀକରଣ କରାଯାଇପାରେ :

୧। ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ
୨। ରାଜନୈତିକ
୩। ଆଞ୍ଚଳିକ ଇତିହାସ-ଭିତ୍ତିକ
୪। ଐତିହାସିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ମୂଳକ
୫। ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଓ କଳା ସ୍ଥାପତ୍ୟ ସଂପର୍କୀୟ
୬। ଐତିହାସିକ ଭୂଗୋଳ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ
୭। ସଂପାଦକୀୟ
୮। ଜାତୀୟସ୍ତରର ପାଠଚକ୍ରରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବକ୍ତୃତାମାଳା ଓ ଆକାଶବାଣୀରେ ପଠିତ ପ୍ରବନ୍ଧ

ଖ୍ରୀ. ୧୯୫୦ରେ ଡଃ ସାହୁ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସଂପାଦିତ 'ନବଯୁଗ' ପତ୍ରିକାରେ ''ସିନ୍ଧୁ ସଭ୍ୟତା ଓ ଜୈନଧର୍ମ'' ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେ । ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧ ଓଡ଼ିଶାରେ ବିଶେଷ ଆଦୃତ ହୋଇଥିଲା । ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦକ ତଥା ସୁନାମଧନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟିକ ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ବିଷୟରେ ଲେଖିଥିଲେ—"ଆପଣମାନେ ଜୈନଧର୍ମ ବିଷୟରେ ଯାହା କହୁଛନ୍ତି ସେଥିରେ ସତ୍ୟତା ଅଛି । X X X X କେବଳ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇନାହିଁ ବୋଲି ଅଙ୍ଗୀକାର କରୁଛି'' । ଆଉ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ''ଅଶୋକ ହିଂସକ କି ଅହିଂସକ ?'' ସେହି ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ଜୈନଧର୍ମ ଓ ଶାକ୍ତଧର୍ମର ଏକ ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥିଲା । ପରେ ସେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ବିଷୟରେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବଳିତ ଅନେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ Hinayana Buddhism in Eastern India in the 6th century A. D. (OHRJ),

ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତି (କୋଣାର୍କ), ଓଡ଼ିଶାର ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ (ଜନଜୀବନ), **Religious Movements in Utkala and Kalinga in the 6th century B. C. (OHRJ),** ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପୂର୍ବଭୂମିରେ କାଞ୍ଚି (ସପ୍ତର୍ଷି) ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଉପାସନା (ଉତ୍କଳ ପ୍ରସଙ୍ଗ) ଇତ୍ୟାଦି ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ବିକାଶ କିପରି ଘଟିଥିଲା ତାହା ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟସହ ସେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ବଜ୍ରଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ସମ୍ବଲକଙ୍କୁ ସମ୍ବଲପୁର ଅଞ୍ଚଳ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରି ତାଙ୍କୁ ସଂବଲପୁରର ରାଜା ବୋଲି ସେ ଅନୁମାନ କରିଛନ୍ତି । ସହଜଯାନର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରାଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ଯୋଜପୁର ଅଞ୍ଚଳ ଥିଲା ବୋଲି ତାଙ୍କର ଆଲୋଚନାରେ ପ୍ରତିପାଦିତ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରତ୍ନ ପୀଠ ଉଡ୍ଡିୟାନ ସେପରି ଅବସ୍ଥିତ ଓଡ଼ିଶାରେ ଥିବା ବିଷୟ, ନଗେନ କୁମାର ବସୁଙ୍କ ଯୁକ୍ତି ଓ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଆଲୋଚନା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ଅନେକ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରାଚୀନତମ ଉଲ୍ଲେଖ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ 'ଜ୍ଞାନ ସିଦ୍ଧି' ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମିଳେ । ସେଠାରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ତେଣୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତି ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରେ ହୋଇଥିଲା ଓ ପରେ ତାହା ପୂର୍ବ ଓଡ଼ିଶାରେ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲା । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଉପାସନାର ମଧ୍ୟ, ଡା ସାହୁଙ୍କ ମତରେ, ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳରେ ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥିଲା । ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କର ପ୍ରାଚୀନ ଉଲ୍ଲେଖ-ସବୁ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ସୋମବଂଶୀ ଅଭିଲେଖମାନଙ୍କରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ବିଷ୍ଣୁ ମନ୍ଦିରର ଅବସ୍ଥିତି ଓ ପ୍ରାଚୀନ ବିଷ୍ଣୁମୂର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କର ପ୍ରାପ୍ତି ମଧ୍ୟ ଏହାର ସୂଚନା ଦିଏ । ଡା ସାହୁ କହନ୍ତି ଯେ ଉଭୟ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଉପାସନା ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଉପାସନା ଦକ୍ଷିଣକୋଶଳ ବା ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରୁ ପୂର୍ବାଭିମୁଖେ ଗମନ କରି ସମୁଦ୍ର ତଟସ୍ଥ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ପରସ୍ପର ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇ ବର୍ତ୍ତମାନର ଜଗନ୍ନାଥ ଉପାସନାର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଓ ବିକାଶ ସାଧନ କରିଛି । ଏହି ସମୀକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ଦାନ ଅତି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଡା ସାହୁଙ୍କ ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରବନ୍ଧ ରାଜନୈତିକ ଇତିହାସ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ । କଳିଙ୍ଗ ସମ୍ରାଟ ଖାରବେଳଙ୍କ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରି ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ସମୟ ଓ ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ ସମୟ ଖ୍ରୀ. ପୂ. ୬୪ ଓ ଖ୍ରୀ ପୂ. ୪୦ ବୋଲି ସେ ନିରୂପଣ କରିଛନ୍ତି । ତେବେ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଶୁଦ୍ରମକ କଥାକୁ ଆଧାରକରି ଶୁକଦେବ୍ ଜଣା ପଡେ ସେ ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳ

ପରେ ଉତ୍କଳରେ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିବା ସୋମବଂଶୀ ରାଜାମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତୃତି, ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅବଦାନ ସଂପର୍କରେ ତାଙ୍କର ମୌଳିକ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ଅନ୍ଧକାରମୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସକୁ ସେ ଦୀପ୍ତିମନ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସୋମବଂଶୀ ରାଜଧାନୀ ଯଯାତିନଗର, ଯୁକ୍ତି ଓ ତଥ୍ୟ ସହକାରେ ବଉଦ ଜିଲ୍ଲାସ୍ଥ ଅଧୁନିକ ଜଗତି ଗ୍ରାମ ସହ ଚିହ୍ନିତ । ଭୌମକାଳୀନ କଳିଙ୍ଗ ଶାସକବଂଶର ପ୍ରାଚୀନତମ ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ଅନ୍ତିମରାଜାଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାଳାନୁକ୍ରମେ ସମସ୍ତଙ୍କର ରାଜ୍ୟକାଳ ଓ ତାମ୍ରଲିପି ବିଷୟରେ ଅନେକ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଦେଇଥିବାରୁ ସାଧାରଣ ପାଠକ ତଥା ଗବେଷକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଉତ୍ସାହ ବୃଦ୍ଧି କରିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଛନ୍ତି । ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ରଚିତ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ଗଜପତି ରାଜାମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ ନୂତନତ୍ୱ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଅଧ୍ୟାପନା କକ୍ଷରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ଦେବା ସମୟରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ ଅଭିନବ ବ୍ୟାଖ୍ୟାମାନ କରିଥିବା ଜଣାଯାଇଛି । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଲେଖକ ମୌଳିକ ଭାବରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ଠାରୁ ଛାତ୍ର ସମୟରେ ଯାହା ଶୁଣିଥିଲି ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ବହୁ ତଥ୍ୟଯୁକ୍ତ ନୂତନ ରୂପରେ "The cult of Jagannath and Regional Traditions of Orissa" ପୁସ୍ତକରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବାର ଦେଖିଲି । ଏହା କହିବା ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ଏହି ପୁସ୍ତକର ଲେଖକଗଣ ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ବ୍ୟାଖ୍ୟାରୂପରେ ସେମାନଙ୍କର ମତକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ଏହି ଉଦାହରଣରୁ ଆମେ ଲେଖକମାନଙ୍କ ଏକମତତା ତଥା ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଚିନ୍ତାଧାରାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

ଡଃ ସାହୁ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଅତିଶୟ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ତେଣୁ ଏଠାର ଐତିହ୍ୟ ପରମ୍ପରାକୁ ଲୋକ ଲୋଚନକୁ ଆଣିବାକୁ ସେ ସତତ ଉଦ୍ୟମ କରୁଥିଲେ । ଆଗରୁ ''ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ'' କୌଣସି ବିଭାଗର ପାଠ୍ୟକ୍ରମରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇ ନଥିଲେ ସେ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଇତିହାସରେ ଗବେଷଣା ଚାଲୁଥିଲା । ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ତତ୍କାଳୀନ ଇତିହାସ ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ଏମ.ଏ. ତାଙ୍କ ସହଯୋଗୀଙ୍କ ''ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ''କୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଇ ପାରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅଧ୍ୟାପନା ଶିକ୍ଷା ବଳୟର ବାସ୍ତବିକ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ମତରେ ଜାତୀୟ ଇତିହାସର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ସଂକଳନ ପାଇଁ ଆଞ୍ଚଳିକ ଇତିହାସ ରଚନା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣାର କ୍ଷେତ୍ର ଓଡ଼ିଶା ହିଁ ଥିଲା । ତାଙ୍କର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓଡ଼ିଶା-କେନ୍ଦ୍ରିକ । ଓଡ଼ିଶା ଥିଲା ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଭୂମି । ଏହି ପ୍ରଦେଶର

ଯଥାର୍ଥ ନାମ ଓଡ଼ିଶା । ଏହାର ବଦଳ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଭାଷାରେ "କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଓ ତାଙ୍କ ବାଳକ ଦାସଙ୍କ ସମୟରୁ ଏହି ରାଜ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା ନାମରେ ନାମିତ, ଯା'ରେକି ଅନେକଙ୍କୁ ଜଣେ । ଓଡ଼ିଶାର ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳ କେବଳ କୋଶଳ ଉତ୍କଳ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇନଥିଲା କିମ୍ବା ଉତ୍କଳ ନାମରେହିଁ ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ନାମ ଐତିହାସିକ ମାନଙ୍କଠାରୁ କୋଶଳ, କଳିଙ୍ଗ ଓ ଉତ୍କଳ ଏହି ତିନୋଟି ଅଞ୍ଚଳ ଦ୍ୱାରା ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ — ଅନ୍ୟ କୌଣସି ନାମ କେବଳ ଭାବରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନପାରେ ।" ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସିଥିଲେ, ସ୍ଥୂଳ (macro ଗବେଷଣାରୁ ସୂକ୍ଷ୍ମ (micro) ଗବେଷଣାକୁ ଧ୍ୟାନ ଦେଇ-ଥିଲେ । ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଇତିହାସ ବିଭାଗରେ ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବେ ନିଯୁକ୍ତ ହେବା ପରଠାରୁ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ସମାଜ, ଶିକ୍ଷା, ସଂସ୍କୃତି ଓ କଳା-ସ୍ଥାପତ୍ୟକୁ ବିଭିନ୍ନ ଉତ୍ସ ମାଧ୍ୟମରେ ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ତଥା ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ଅବଗତ କରାଇଥିଲେ । ଅଖଣ୍ଡ (ଓଡ଼ିଶା) ଇତିହାସକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଗୌରବଶାଳୀ କରିବାକୁ ସେ ଉପେକ୍ଷିତ (ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶା-ସମ୍ବଲପୁର ଅଞ୍ଚଳ ପ୍ରତିରେ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଗଭୀର ଗବେଷଣାର ପ୍ରସାର କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଶା ସଂସ୍କରଣର ମୁଖପତ୍ରରେ ଡଃ ସାହୁ "Sambalpur throgh Ages" ନାମକ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେ । 'New Aspects of History of Orissa' ପତ୍ରିକାରେ A survey of the history of South Kosala' ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସୋନପୁର, କଳାହାଣ୍ଡି, ଦେବଗଡ଼ ଓ ସମ୍ବଲପୁର କଲେଜରେ ଅନେକ ପତ୍ରିକା ଓ ବିଦ୍ୟାଳୟ ମୁଖପତ୍ରରେ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକରେ ସେ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଗୌରବାନ୍ୱିତ ଇତିହାସକୁ ପାଠକମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉନ୍ମୋଚନ କରିଥିଲେ । ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଓଡ଼ିଆ ପତ୍ରିକା ପ୍ରତ୍ନଶ୍ରୀ (ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୯୭୮) ସମ୍ପାଦକ ଭାବରେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଅବଦାନ ବିଷୟରେ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଭୂମିକା ଅତି ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ତାର ପ୍ରମାଣ ସେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ଏକ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଦେଇ ପାରିଥିଲେ । ମହାନ୍ ଶିକ୍ଷ ଇତିହାସ ଠାରୁ ସତ୍ୟବ୍ରତ ସାମନ୍ତରାୟଙ୍କ ପଂକ୍ତି "ସମ୍ବଲପୁର ଓଡ଼ିଶାର ଐକ୍ୟ ତଥା ମୈତ୍ରୀ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ବାର୍ତ୍ତାବହ ରୂପେ ସର୍ବସ୍ୱ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରି ଆସିଛି ।" ଇତିହାସ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଓ ସମନ୍ୱୟର ପ୍ରତିଫଳନ ମାଧ୍ୟମରେ ଓଡ଼ିଶାର ଧାର୍ମିକ ଚେତନାରେ ବୈପ୍ଳବିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ

ଆଣିଥିଲେ । ଡଃ ସାହୁ ଲେଖିଛନ୍ତି "ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ସଂସ୍କୃତିର ମହନୀୟତା ଜନମନକୁ ସମୃଦ୍ଧତର ଗୌରବୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଅବଦାନର ଅଙ୍କୁରର ବାର୍ତ୍ତା ।" ଏହାକୁ ଲେଖିବାରେ ତାଙ୍କର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି—ସାଧାରଣ ଜନତାଙ୍କୁ ନିଜର ଜନ୍ମଭୂମି ବିଷୟରେ ସଚେତନ କରିବା; ସେମାନଙ୍କୁ ଜାଗ୍ରତ କରିବା ।

ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ଅନେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଐତିହାସିକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶଶାଙ୍କ, କପିଳ ଦେବ, ମୋହନ କୁମାରୀ, ଅଣା କୁମାରୀ, ହୀରାଦେଈ, ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ ଆଦି ପ୍ରଣିଧାନ ଯୋଗ୍ୟ । ଏହି ରଚନା ଗୁଡ଼ିକରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ମହନୀୟତା ତଥା ଐତିହାସିକତା ରହିଛି । ତତ୍‌ସଂଗେ ଏଥିରେ ପାଠକଙ୍କର ସୃଜନଧର୍ମୀ ସାହିତ୍ୟକଳା ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି । ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଲେଖାମାନଙ୍କରୁ ଐତିହାସିକ ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୁଏ । ରତ୍ନ କୁମାରୀ, ଅଣା କୁମାରୀ ଓ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କ ଲେଖେ ଲୁଚି ରହିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଅନେକ ପାଠ କରି ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ତଥା ଓଡ଼ିଶାର ଅଧିବାସୀଙ୍କ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କର ଅବଦାନ ସମ୍ପର୍କରେ ସଠିକ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏଙ୍କୁ ଐତିହାସିକ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଉଦ୍ଧାରି ନେଇ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ଏକ ପୂର୍ବରେଖା ତଥା ଏକ ଜାତୀୟ ନେତାର ସମ୍ମାନଜନକ ସ୍ଥାନ ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାମାଣିକ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବଳିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଧାନତଃ ଦାୟୀ ।

ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କର ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଅଗାଧ ଜ୍ଞାନ ଥିଲା । ତାହାର ଆଗ୍ରହରେ ସେ ସଦା ପ୍ରୟାସୀ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ତଥା କଳା ସ୍ଥାପତ୍ୟ ସହ ସେ ଓତଃପ୍ରୋତ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ ଥିଲେ । ଖନନ ଓ ସ୍ଥଳ ଅନ୍ୱେଷଣ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାପ୍ତ ଉପାଦାନରୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାର ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ସମ୍ୟକ୍ ଧାରଣା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । କଳାହାଣ୍ଡି ଜିଲ୍ଲାର ନର୍ଲା ନିକଟସ୍ଥ ଅସୁରଗଡ଼ଠାରେ ଖନନ କରି ଅନେକ ମୂଲ୍ୟବାନ ଐତିହାସିକ ପଦାର୍ଥ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଗୋଲାକାର ଦେବୀ ମନ୍ଦିରର ଭଗ୍ନାବଶେଷ, ରୌପ୍ୟ ଅଙ୍କିତ ମୁଦ୍ରା ଓ କୁଷାଣ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଧାନ । ଦେବୀ ମନ୍ଦିରଟି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନତମ ଗୋଲାକାର ଦେବୀ ମନ୍ଦିରର ଭଗ୍ନାବଶେଷ, ରୌପ୍ୟ ଅଙ୍କିତ ମୁଦ୍ରା ଓ କୁଷାଣ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଧାନ । ଦେବୀ ମନ୍ଦିରଟି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନତମ ଗୋଲାକାର ଦେବୀ ମନ୍ଦିର ବୋଲି ଡଃ ସାହୁ ଦାବି କରନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ଦେବୀ ଉପାସନାର ଏହା ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ନିଦର୍ଶନ । ନୂଆପଡ଼ା ଜିଲ୍ଲାର ମାରାଗୁଡ଼ା ଉପତ୍ୟକାର ଜିଶିଳ ପାହାଡ଼ ଉପରେ ଖନନ ଦ୍ୱାରା ଅନେକ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଉପାଦାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଏଠାରେ ସେ ଏକ

ପ୍ରଥମେ ଶୈବ ମଠର ଅବଶେଷ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ । ଶୈବ ମଠଟି ପାଶୁପତ ବଂଶୀୟ ବ୍ୟୋମଶିବଙ୍କ ଶମ୍ଭୁ ଦ୍ୱାରା ତାଂ ସାଧୁ ସନ୍ତପୋଷିତ କରିଥିଲେ । ଏହା ନନ୍ନପ୍ରଭଞ୍ଜନ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଉପଣ ହୋଇଥିଲା ଓ କିଛି ବର୍ଷପରେ ଜଳ-ପ୍ଲାବନ ଯୁକ୍ତ ଫଳରେ ଏହା ଧ୍ୱଂସ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଶୈବ ମଠଟିରେ ତିନିଟି ଦେବାଳୟ, ଶୈବ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ଆବାସ ସ୍ଥଳର ସଂଧାନ ତଥା ଅନେକ ଦେବଦେବୀ ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଛି । ବରଗଡ଼ ଜିଲ୍ଲାର ଗଣିଆପାଲି ଗ୍ରାମରେ ଖନନ କରି ଏକ ବହୁ ଶାଖା ବିଶିଷ୍ଟ ବୌଦ୍ଧ ବିହାରର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ଲୋକ ଲୋଚନକୁ ଆଣି, ସେଠାରେ ଏକଦା ଏକ ସମୃଦ୍ଧ ବୌଦ୍ଧ ବିହାରର ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ସୂଚନା ଦେଇଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାକ୍-ଐତିହାସିକ ସଂସ୍କୃତି ଉପରେ ଏକ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଓ ମନୋଜ୍ଞ ପ୍ରବନ୍ଧ Sidelights on History and Culture of Orissa ପୁସ୍ତକରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ଏକାନ୍ତ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ । ତାଙ୍କର କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ପ୍ରବନ୍ଧ-ମାନଙ୍କରେ ଏକ ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ସେଥିରେ ତାଙ୍କର ରଚନା ଶୈଳୀ ତଥ୍ୟନିର୍ଭର, ସ୍ପଷ୍ଟ ସରଳ ଓ ବୋଧଗମ୍ୟ । ଅନେକତାଟି ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଓ ଜ୍ଞାନୋଦ୍ଦୀପକ ମଧ୍ୟ । ଓଡ଼ିଶାର ଜୈନ, ବୌଦ୍ଧ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମୀୟ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଶୈଳୀ ଓ କଳାନୈପୁଣ୍ୟର ଚମତ୍କାର ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଏକ ଗଭୀର ବୋଧ ପରିପ୍ରକାଶ ତାଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କଳାହାଣ୍ଡିର ଗୁଡ଼ହାଣ୍ଡି ଠାରୁ ସୋନପୁରର ଦେଉଳି ନଦୀର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳର କଳା-ଇତିହାସର କୌଣସି ଦିଗ ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଓ କଲମମୁନର ଅଗୋଚରରେ ରହିପାରି ନାହିଁ ।

ସମ୍ବଲପୁରର ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ ଇଂରାଜୀରେ ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରଥମ ଉତ୍କଳ ସଂଘର ମୁଖପତ୍ର ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ସ୍ମାରକୀର ମୁଖ୍ୟ ସଂପାଦକ ଥିଲେ ଡାଃ ସାହୁ । ସେ ଉକ୍ତ ପତ୍ରିକାର ସମସ୍ତ ସଂପାଦକୀୟ ଓ ପ୍ରଚ୍ଛଦପଟ୍ଟ ପରିଚୟ ନିଜେ ଲେଖୁଥିଲେ । ସଂପାଦକୀୟ ମାନଙ୍କରେ ତତ୍କାଳୀନ ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ସମସ୍ୟା ଓ ସଂସ୍କୃତ ସମାଧାନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସେହି ସମ୍ପାଦକୀୟଟିକୁ ପାଠକମାନଙ୍କ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ କରିପାରୁଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର କଳାକୃତିର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସ୍ୱରୂପ ଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଫଟୋଗ୍ରାଫ ଉକ୍ତ ପତ୍ରିକାର ପ୍ରଚ୍ଛଦ ପଟରେ ସ୍ଥାନିତ ହୋଇ ସ୍ୱୀକୃତ ପାଉଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକର ସମ୍ୟକ୍ ଓ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ବିବରଣୀ ଡଃ ସାହୁ ନିଜେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିଲେ । ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏତେ ବସ୍ତୁତ ଓ ସ୍ପଷ୍ଟ ଥାଏ ଯେ ପାଠକ ପାଠକଲା ବେଳେ ମନେହୁଏ ସେ ସେମିତି ଚିତ୍ରଟିକୁ ଜୀବନ୍ତ ବସ୍ତୁଟିକୁ ଦେଖୁଛି । ଏହି ଫଟୋଚିତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୁଡ଼ହାଣ୍ଡିର ପ୍ରାକ୍-ଐତିହାସିକ ମାନବର ଶିକାର କରିବାର ଦୃଶ୍ୟ, ସ୍ୱାତୀ ଉପତ୍ୟକାର

ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଳ, ଭୁବନେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ଦିରସ୍ଥ କେତେକ ଶକ୍ତି ଓ ଭୈରବ ମୂର୍ତ୍ତି, ଶୀତଳାରହିତ କାମିନୀ, ପିଶଙ୍ଗ ମଣ୍ଡଳ, ମ.ଗୁମ୍ଫାର ଐତିହାସିକ ଏକତ ଏ.ର ପାଠକମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରେ ।

ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ଐତିହାସିକ ଭୂଗୋଳ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କେତେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକରେ ଅନେକ ଐତିହାସିକ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କର ଠିକ୍ ଅବସ୍ଥାନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ତାଙ୍କର ଲିଖିତ ଉତ୍କଳ (ସପ୍ତର୍ଷି ୧୯୬୪) Kalinga and Utkals in Early Buddhist Literature (roceedings of Indian Oriental Conference, 1957), Location of Karnasuvarna (OHRJ 1962) କାଳିଦାସଙ୍କ ରଘୁବଂଶରେ ଓଡ଼ିଶା (ଉତ୍କଳ ସୌରଭ ୧୯୬୫) ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲେଖାମାନ ଐତିହାସିକ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କର ଭୌଗୋଳିକ ଅବସ୍ଥିତି, ସେମାନଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନର ସମ୍ୟକ୍ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରେ । ଡଃ ସାହୁ ବିଭିନ୍ନ ଅଭିଲେଖ ଓ ସାହିତ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକରୁ ସଂଗୃହୀତ ତଥ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍କଳ ଓ କଳିଙ୍ଗର ଉତ୍ଥାନ ଓ ପତନ ସହ ତାହାର ଭୌଗୋଳିକ ସୀମାର ସଙ୍କୋଚନ ଓ ପ୍ରସାରଣ ଦକ୍ଷତାର ସହିତ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ଶଶାଙ୍କଙ୍କ ରାଜଧାନୀ କର୍ଣ୍ଣସୁବର୍ଣ୍ଣର ଅବସ୍ଥିତି ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗର ରାଙ୍ଗାମାଟିରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ବେଭରିଜଙ୍କ ମତକୁ ସମର୍ଥନ କରି ଏହା ସିଂହଭୂମ—କେଉଁଝରର ଅଞ୍ଚଳରେ ଥିବାର ଆଶାପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି । ମହାକବି କାଳିଦାସ କୃତ ମେଘଦୂତର ରାମଗିରିକୁ କେତେକ ଐତିହାସିକ ନାଗପୁରର ରାମଟେକ୍ ସହିତ ଓ ଆଉ କେତେକ ସରଗୁଜା ଜିଲ୍ଲାର ରାମଗଡ଼ ସହିତ ତୁଳିତ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଡଃ ସାହୁ ମେଘର ଗତିପଥ ସ୍ଥାନର ପ୍ରାଚୀନତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ କାଳିଦାସଙ୍କ ରାମଗିରିକୁ କୋରାପୁଟର ରାମଗିରି ପର୍ବତ ପାଦଦେଶରେ ଥିବା ଗୁମଗିଣ୍ଡ ସ୍ଥାନ ସହିତ ତୁଳିତ କରିଛନ୍ତି ।

ଡଃ ସାହୁ ନିଜକୁ ଓଡ଼ିଶା ଓ ଭାରତର ସୀମା ଭିତରେ ଆବଦ୍ଧ ନରଖି ଦେଶ ବାହାରକୁ ନେଇ ପାରିଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ କଳିଙ୍ଗର ବୈଦେଶିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ସିଂହଳ ତଥା ପୂର୍ବ-ଭାରତୀୟ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ସହିତ ଦେଶ ପାଇଁ ଥିଲା । ଏହା ଉପରେ ତାଙ୍କର ଏକ ଏକ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ।

ଡଃ ସାହୁ ସମସ୍ତ ସମୟରେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଚମତ୍କାର ତଥା କୌତୂହଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରନ୍ତି । ଏହା ଜନ୍ମ ଅନେକ ସମୟରେ ବିତର୍କିତ ହୋଇ ପଡ଼େ । ଯେପରି ଏକ

ପ୍ରବନ୍ଧ ସେ 'ମାଦଳାପାଞ୍ଜି' ରୂପରେ ଲେଖିଥିଲେ । ସେ ଏହାର ଐତିହାସି-କତାରେ ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ କରି ଏବଂ ଏହାର ରଚନା କାଳ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ହୋଇଥିବ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ଏବେ ଏହା ସର୍ବବାଦୀ ଅନେକ ଗବେ-ଷକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକୃତ ଲାଭ କରିଛି । ତାପରେ ସେ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ପୁରାଣ ସ୍ୱବନ୍ଧରେ ରାମାୟଣ ଲଙ୍କାର ଅବସ୍ଥିତି ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ସୋନପୁର ଅଞ୍ଚଳରେ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରି ଏକ ଗବେଷଣା ମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କଲେ । ଏହି ଲଙ୍କା ପ୍ରସଙ୍ଗ କେବଳ ଓଡ଼ିଶାରେ ନୁହେଁ ସମଗ୍ର ଭାରତର ଜନମାନସରେ ପ୍ରବଳ ଆଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ଏହାର ସପକ୍ଷରେ ଓ ବିପକ୍ଷରେ ଅନେକ ଲେଖା ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ଏହି ବାଦାନୁବାଦ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସର୍ବସମ୍ମତ ସମାଧାନ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ଏହା ଉପଯୁକ୍ତ ଗବେଷଣା ଓ ନୂତନ ଉପାଦାନର ଆବିଷ୍କାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

ଏତଦ୍ବ୍ୟତୀତ ଡଃ ସାହୁ ଅନେକ ବୃତ୍ତିଏ ନାଃତ୍ୱ ପାଠଚକ୍ରରେ ସାର-ଗର୍ଭକ ବକ୍ତୃତାମାନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଆକାଶବାଣୀ ମାଧ୍ୟମରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଅବଗତ ନିମନ୍ତେ ପରିବେଷଣ କରୁଥିଲେ । ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ତାଙ୍କର ମୌଖିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ରୂପେ ଲିଖିତ ରୂପରେ । ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ଅନୁକୂଲରେ ଆୟୋଜିତ ଜାତୀୟ ପାଠଚକ୍ରରେ ୧୯୮୫ ଓ ୧୯୮୭ ଖ୍ରୀ.ରେ ଯାହା ପ୍ରବେଶ୍, ସାଏଙ୍କ ଶୀର୍ଷକରେ ଏକ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ବକ୍ତୃତା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଆକାଶବାଣୀରେ ହୁମା ମନ୍ଦିର, ନୃସିଂହନାଥ, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଦେବଦେଶ, ଅଙ୍କୁଶାଳ୍ ଯାତ୍ରା, ହଲ୍ଲାଦର ନବଦୁର୍ଗା, ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ମନ୍ଦିର ଆଦି ଅନେକ ଉପାଦେୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରିଥିଲେ । ଡଃ ସାହୁ ଖ୍ରୀ. ୧୯୬୫ରେ ଶାନ୍ତି ନିକେତନରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ବିକାଶ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରିଥିଲେ । ସେ ପ୍ରବ-ନ୍ଧରେ ଖାରବେଳଙ୍କ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଅଭିଲେଖର ଭାଷାର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ବିଷୟରେ ଆଲୋ-ଚନା କରି ଦର୍ଶାଇଥିଲେ ଯେ ଭାଷାବୃତ୍ତିରୁ ଏହାର ବହୁ ଶବ୍ଦ ପାଲି ଭାଷାରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କେଣୁ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଅଭିଲେଖର ଭାଷାକୁ ପାଲିଭାଷାର ପୂର୍ବ-ରୂପ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ Kern Woolner, P. C. Bagchi, Bhandarkar ଓ N. Dutt ଆଦି ଭାଷାବିତ୍‌ମାନେ ଖ୍ରୀ. ପୂର୍ବ ତୃତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀ କଳିଙ୍ଗକୁ ପାଲିଭାଷାର ଉତ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳ ବୋଲି ମତ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କର ମତ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ମନେହୁଏ ।

ତାଙ୍କର ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ପ୍ରତିଭା ଏତେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଓ ବହୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଗବେଷଣାମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୋଟିଏ ହେଲେ ସେ ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଦୁଃଖ, କଷ୍ଟ, ରାଗ ବେଦନା ଇତ୍ୟାଦିର ସ୍ପର୍ଶ କୌଣସି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ କୌଣସି ଆକ୍ରୋଶ ମୂଳକ ଲେଖା ସ୍ଥାନ ପାଇନାହିଁ । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆକ୍ଷେପ ତାଙ୍କର ରଚନା-ବହିର୍ଭୂତ ଥିଲା । ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ପ୍ରବନ୍ଧମାନଙ୍କରେ ତଥ୍ୟ ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନ କରୁଥିଲେ ସେ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଯେ ସତ ଭଳି ଓ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଶାଳୀନତା ଉଲ୍ଲଂଘନ ନକରି ଅନ୍ୟ ଗବେଷକମାନଙ୍କର ମତ ଖଣ୍ଡନ କରୁଥିଲେ । ସେ ଏକ ଗରିବ ପରିବାରରୁ ଆସିଥିଲେ ଓ ଜୀବନରେ ଅନେକ ଘାତ ପ୍ରତିଘାତ ସହିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଏସବୁକୁ ତାଙ୍କର ଲେଖା ପରିସରକୁ ଆଣିନଥିଲେ । ସର୍ବଦା ସେ ଆଶାବାଦୀ ଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ମାଟିର ଗଳ୍ପ ଲେଖିଲେ ହେଁ ସେ ବାଞ୍ଛାଧରଙ୍କ ପରି ନିଜର ଦୁଃଖ ବେଦନାକୁ ପାଠକଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରକାଶ କରି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ଜ୍ଞାନ ବିତରଣ । ଜ୍ଞାନ ଅନ୍ୱେଷଣ ସମସ୍ତେ କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଉପଯୁକ୍ତ ବିତରଣ କେତେକ ଜଣ କରି ପାରନ୍ତି ? ଶ୍ରୀ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ସଦା ନବୀନତ୍ୱର ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ବ୍ରତୀ ହୋଇ ନିଜର ନାମକରଣ ସାର୍ଥକ କରି ପାରିଛନ୍ତି ।

ଡଃ ସାହୁ ଏକ ସୁସ୍ଥ ଐତିହ୍ୟବାଦୀ ଥିଲେ । ଭବିଷ୍ୟତକୁ ସବୁବେଳେ ସେ ସତେଜ, ସୁନ୍ଦର ତଥା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ତୋଳିଥିଲେ । ଏହାକୁ ଲେଖକ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ଏହି ଉଦାରତା, ଆଧୁନିକତା ଓ ସମନ୍ୱୟ ଦୃଷ୍ଟି ତାଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଚ୍ଛର ଅଧ୍ୟାୟରେ ସର୍ବଦା ଝଲସି ଯାଉଥିଲା । ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଶାକୁ ଏହି ଅମୂଲ୍ୟ ଅବଦାନ ପାଇଁ ସେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଚିର ନମସ୍ୟ ହୋଇ ରହିବେ । ●

ସଂଗଠକ ନବୀନ କୁମାର

[ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ ଓ ଡଃ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ]

• ବିରୂପାକ୍ଷ ପାଢ଼ୀ

ସାମାନ୍ୟ ମୃତ୍ତିକା ପଥର କିମ୍ବା ବହୁମୂଲ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଲୁହା ଧାତୁରେ ଖଣ୍ଡ ଗଢ଼ିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଗୁଡ଼ିକରେ କାହାରି ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରେ ନା । ଯେବେ ସେଥିରୁ ସେହି ପଥର ଖଣ୍ଡ କୌଣସି କୁଶଳୀ ଶିଳ୍ପୀର ହାତସ୍ପର୍ଶ ପାଇ ଏକ ମନୋରମ ମୂର୍ତ୍ତିର ରୂପଧାରଣ କରେ ତେବେ ତାହା ଶିଳ୍ପ କଳାପ୍ରେମୀ ଜନସମାଜର ଆଦରଣୀୟ ବସ୍ତୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସମ୍ମାନ ପାଏ । ସେହିପରି କେବଳ ଦଶ ବର୍ଷର ସ୍ୱଳ୍ପ ପରିସରରେ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ "ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ" ଏକ ଅଲୌକିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମ୍ପନ୍ନ, ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଗବେଷକ, ଐତିହାସିକ ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ଲାଭକରିଥିଲା । ସେଥିଯୋଗୁଁ ସ୍ୱଳ୍ପ କାଳ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତିଷ୍ଠାବାନ ଶିକ୍ଷାବିତ୍, ଲେଖକ, ସାମ୍ବାଦିକ, କଳାକାର, ଶିଳ୍ପୀ, କ୍ରୀଡ଼ାବିତ୍, ଜନନେତାଙ୍କ ତଥା ସଂସ୍କୃତି ସଚେତନ ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ଆଦରଣୀୟ ହୋଇ ପାରିଛି । ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନଟିର ପ୍ରତିଷ୍ଠାକାଳରୁ ସେ ସଂଘର ସାଂସ୍କୃତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଏପରି ଓତଃପ୍ରୋତ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ ଯେ ଏ ସମ୍ପର୍କ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ହୋଇ ରହିଗଲା ।

୧୯୬୭ ବେଳକୁ 'ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ'ର ସଭ୍ୟମାନେ ସଂଘର ସ୍ଥିତିକୁ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ସୁଦୃଢ଼ କରିବାକୁ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ଉତ୍ସବ ମାଧ୍ୟମରେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ନିକଟତର ହେବାକୁ ଆଗ୍ରହୀ ହେଲେ । ମୋର ଧର୍ମଶେଖର ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ସାହୁ ଓ ମୁଁ ଆଲୋଚନା କରି ଓଡ଼ିଶା ଦିବସ କଲୁ ପ୍ରତି ଏପ୍ରିଲ ପହିଲାକୁ "ଉତ୍କଳ ଦିବସ" ରୂପେ ଉତ୍ସବଟିଏ ଭାବରେ ପାଳନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସଂଘର ଅକ୍ଟୋବର ମାସର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ବୈଠକରେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲୁ । ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ସତ୍ୟନାରାୟଣ ମହାନ୍ତି ମଧ୍ୟ ଏହି ବୈଠକରେ ଏପ୍ରିଲ ୨୮ ତାରିଖରେ "ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଜୟନ୍ତୀ" ପାଳନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଆଗତ କଲେ । ଆଲୋଚନା ଶେଷରେ ଏପ୍ରିଲ ପହିଲା ଦିନ "ଉତ୍କଳ ଦିବସ ଓ ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ମଧୁସୂଦନ ଜୟନ୍ତୀ" ଉତ୍ସବ ପାଳନ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗୃହୀତ ହେଲା ଓ ଜାନୁୟାରୀ ମାସରେ ଜରୁରୀ ସାଧାରଣ ସଭା ବୈଠକରେ ଏହା ଅନୁମୋଦନ ଲାଭକଲା ।

ଫେବୃୟାରୀ ମାସର ଦ୍ୱିତୀୟ ସପ୍ତାହରେ ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ କରୁଣ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସଙ୍କ ଏକ ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପରେ ଅଲେଖକା କବିସମ୍ରାଟଙ୍କ ସ୍ମୃତି ଉପଲକ୍ଷେ ଏକ "ସ୍ମାରକୀ" ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସ୍ଥିରକୃତ ହେଲା । ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସୂଚୀରେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଓଡ଼ିଶାର ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତି, ଶିଳ୍ପକଳା, ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଏହାର ଗୌରବମୟ ଇତିହାସ ତଥା ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଜୀବନୀ ସମ୍ବଳିତ ଲେଖାମାନ ସନ୍ନିବେଶ କରି ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମନରେ ଜାତୀୟତାର ଜାଗରଣ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କରାଗଲା । କେତେକ ଯୁବଲେଖକ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହଯୋଗ ଓ ପରାମର୍ଶ କ୍ରମେ ପ୍ରସ୍ତାବକ ଶ୍ରୀ କରୁଣ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସ, ସାଂସ୍କୃତିକ ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ସତ୍ୟନାରାୟଣ ମହାନ୍ତି (ଶାନ୍ତି) ଓ ମୁଁ ସମ୍ମିଳିତ ଭାବରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା "ଓଡ଼ିଶା ଯୁବ ଲେଖକ ସମ୍ମିଳନୀ"ରେ ଯାଇ ତା ୧୮-୨-୭୬ରିଖ ସଭାରେ ପଢ଼ିଥିଲୁ । ସେତେବେଳେ ନିଆମ୍ ଓ ତାପରେ ଅନେକ ଯୁବକମାନେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବହୁ ଲେଖକଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରି ବିଫଳ ହେଲୁ । ସମସ୍ତଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମୟର ଅଭାବ ଜନିତ ଅକ୍ଷମତା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏଥିରେ ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥାଏ ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାରର ପ୍ରକାଶନର ଅଭିଜ୍ଞତା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ନଥିଲା କିନ୍ତୁ ଏହି "ସ୍ମାରକୀ" ପ୍ରକାଶ ନିମନ୍ତେ ଯେ କୌଣସି ପଦକ୍ଷେପ ନେବାକୁ ସଂଘ ପକ୍ଷରୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଅଖଣ୍ଡ କ୍ଷମତା ଦିଆଯାଇଥାଏ । ସେତିକି ହୋଇ ସେପ୍ଟେମ୍ବରରେ ଥିଲା ଅଗଣି କର୍ଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥା ଯାହା ହେଉ ତାହା ସହିତ ଅନୁରୋଧ । ପୂର୍ବରୁ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପ-ନାକରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ହୋଇ ନଥିଲୁ । ସର୍ବଶେଷ ଚେଷ୍ଟା ସ୍ୱରୂପ ଯୁବ ସମ୍ମି-ଳନୀର ଉଦ୍ୟୋକ୍ତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର, ଅଧ୍ୟାପକ ଦୁର୍ଗାପ୍ରସାଦ ନାୟକ ତଥା ତାଙ୍କର ସହଧର୍ମିଣୀ ସମାଜସେବିକା ଶ୍ରୀମତୀ ସୌମେନ୍ଦ୍ରୀ ନାୟକ ଏବଂ ବ୍ୟାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟକ ଓଡ଼ିଆ ଶ୍ରୀ ଦୁର୍ଗାଲ ମିଶ୍ରଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥୀ ହେଲୁ । ସଂଯୋଗବଶ୍ୟ ସେଦିନ ସମସ୍ତେ ମୋର ଅନନ୍ୟ ସମ୍ପର୍କୀୟ ସାହେବାଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ତଥା ସମ୍ମାନୀତ ସଂସ୍କୃତପ୍ରେମୀ ସଶ୍ରଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତି । ଆମ୍ଭ-ମାନଙ୍କ ଏକାନ୍ତ ଅନୁରୋଧରେ ଏକ ସ୍ମୃତି ଅର୍ଘ୍ୟଲେଖା ସହିତ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ "ସ୍ମାରକୀ"ର ମୁଦ୍ର-ସମ୍ପାଦନ ଭାରଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପ୍ରବୀଣ ଲେଖକ ଶ୍ରୀ ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତି ଓ ପ୍ରବୀଣ ଐତିହାସିକ ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । କାଳବିଳମ୍ବ ନକରି ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ଉପସ୍ଥିତ ଶ୍ରୀ ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତିଙ୍କୁ ସବୁକଥା ଜଣାଇଲୁ । ସେ ମହାଶୟ ଏଥିନିମନ୍ତେ ଜଣକ ଉଦ୍ଧୃତ ଜଣାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପରେ ସମସ୍ତ ଅବସ୍ଥାରୁ ଆମ୍ଭ-ମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରି ପାରିନଥିଲେ । ଏହାପରେ ମୋର ଦୁଇ ବନ୍ଧୁ, ଗୁରୁଚରଣଙ୍କ ସେଦିନ ଏବଂ ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ କରି

ଅନୁରୋଧ ଜଣାଇବାକୁ ଅଧ୍ୟାପକ ମହାପାତ୍ର ଓ ମୁଁ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ (ଧନୁପାଲି)କୁ ଗଲୁ ।

ଏହିଠାରେ ମୋର ମନରେ ଆଶାର ସଞ୍ଚାର ହେଲା । ଡକ୍ଟର ଶାହୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବହୁ ଦିନ ତଳେ ୧୯୫୭-୫୮ ମସିହାରେ ମୁଁ ରେଭେନ୍ସା ସ୍କୁଲର ଛାତ୍ର ଥିବାବେଳେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର ତତ୍କାଳୀନ ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟାପକ ପ୍ରଫେସର ଘନଶ୍ୟାମ ଦାସଙ୍କ ଘରେ ଅନେକ ଥର ସାକ୍ଷାତ ହୋଇଥିଲା କିନ୍ତୁ ଏବେ ସେକଥା ଜଣାଇବି କି ନାହିଁ ଠିକ କରି ପାରୁ ନଥାଏ । ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥଳରେ ପହଞ୍ଚି ଡକ୍ଟର ଶାହୁଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ କଲୁଁ । ମୋ ପାଖରୁ ସବୁ କଥା ସ୍ଥିର ଭାବରେ ଶୁଣିବା ପରେ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥ-ସମ୍ପାଦନ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ସମ୍ମତି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ତାହା ପରେ ପ୍ରାୟ ବର୍ଷ ତଳର ଅନେକ ଘଟଣା ସାକ୍ଷାତ ହୋଇଥିବା ବିଷୟରେ କହି ମୋତେ ଚକିତ କରି ଦେଲେ, ଅଧ୍ୟାପକ ମହାପାତ୍ର ମଧ୍ୟ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । ତାପରଦିନ ସକାଳୁ ତାଙ୍କ ବାସଭବନରେ ଆମମାନଙ୍କୁ ଜଳଯୋଗର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଜଣାଇ ବିଦାୟ ଦେଲେ । "ପ୍ରାଚୀ" ଯେ ପ୍ରକାଶ ପାଇବ ଏ ବିଷୟରେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହେବାକୁ ଅଧ୍ୟାପକ ମହାପାତ୍ର ମୋତେ ଆଶ୍ୱାସବାଣୀ ଶୁଣାଇଲେ । ମୁଁ ଆନନ୍ଦରେ ପୁଲକିତ ହୋଇ ଉଠିଲି ।

୧୭-୬-୭୮ ରିଖ ସକାଳ ସାଢ଼େ ଆଠଟା ବେଳେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଡକ୍ଟର ଶାହୁଙ୍କ ଜମିଦାରର କଲେଜ ସ୍ଥିତ ବାସଭବନରେ ପହଞ୍ଚିଲୁଁ । ଜଳଯୋଗ ସମୟରେ ଡକ୍ଟର ଶାହୁ "ପ୍ରାଚୀ ଉତ୍କଳ ସଂସ୍କୃତି ଓଡ଼ିଶା, କଳିଙ୍ଗ, ପ୍ରାଚ୍ୟଲିପି ପ୍ରଣାଳୀ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବଳିତ ଭିତ୍ତିକ ଓ ପ୍ରାଚୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମର ପରିକଳ୍ପନା ବିଷୟରେ ସବୁ କଥା ବୁଝି ନେଲେ । ଉପଦେଶ ଦେଇ କହିଲେ ଯେ ପ୍ରାଚୀର ଛନ୍ଦରେ ଓଡ଼ିଶାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତି, ଶିଳ୍ପକଳା ଉପରେ ଲିଖିତ ମାନର ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକରେ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ତଥା ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ ଓଡ଼ିଆଙ୍କର ବାଣୀ ଓ ରଚନା ସମ୍ବଳିତ ଲେଖା ଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ଥାନ ଦେବାକୁ ହେବ । ଜଣେ ଯୋଗ୍ୟ ଲେଖକଙ୍କୁ ନିଜେ ଚିଠି ଲେଖି ଉପାଦେୟ ଲେଖା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଓ ଦେଶର ଲେଖକମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୋଗାଯୋଗ କରିବାକୁ କହିଲେ । ଉକ୍ତବେଳକୁ ମଧ୍ୟ ସେତେ ଲେଖା ମିଳିବ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନେଇ ମାର୍ଚ୍ଚ ୭ ତାରିଖ ସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାକୁ ମୋତେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । ଅଧ୍ୟାପକ ମହାପାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ସମ୍ପାଦନା କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ । ତାଙ୍କଠାରୁ ଆମ ସହଯୋଗ ଓ

ସଭାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଶୁଭେଚ୍ଛାବାର୍ତ୍ତା ନେଇ ମୁଁ ଖୁସି ମନରେ ଘରକୁ ଫେରି ଫେରିଲି ।

ଲିଖିତ ସବୁ ବିଷୟରେ ସଂପୃକ୍ତ ଏକ ଆଲୋଚନା ହେଲା । ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ସଭ୍ୟମାନେ ଅବସରରେ ଏକତ୍ର ହୋଇ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଉତ୍ସବର ଆୟୋଜନରେ ଲାଗି ପଡ଼ିଲେ । ସମ୍ପାଦକଙ୍କୁ ଏଭଳି ଶାଖାକାର୍ଯ୍ୟାଳୟରେ ସଂପୃକ୍ତ ସଭାପତି ଏବଂ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଗାନ୍ଧୀଜୀଙ୍କ ମନ୍ତ୍ର ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ବକ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରି ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏବଂ ସବୁ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକ ପାଳନ କରିବାକୁ ନିବେଦନ କରିଥିଲେ । ସାଂସ୍କୃତିକ ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି ଫେବୃଆରୀ ୨୮ ତାରିଖରେ ମଙ୍ଗଳ ଓ ଏକ ଅନେକ ରାଜ୍ୟମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପାଖକୁ ଏକ ଶୁଭେଚ୍ଛା ଲେଖା ପାଇଁ ସଂପର୍କ ଅନୁରୋଧ ପତ୍ର ଦେବାକୁ ଟେଲିଫୋନ ବାର୍ତ୍ତା ପଠାଇବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ । କଲ୍ଲି ମୌଳିକ ଦେଶ ଏବେ ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଶାନ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଏକ ଛୋଟ ସ୍ମରଣିକାକୁ ନିଜର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇପାରିଲେ । କାହିଁକି ନେଇ କହିଲି, ଏବଂ ଶ୍ରୀ ମହେଶ୍ୱର ପଣ୍ଡାଙ୍କ ପରାମର୍ଶକ୍ରମେ ବନ୍ଧୁ ବିଦ୍ୟାଳୟର ବାରିକ ଭଣ୍ଡାର ଘର ଲୋକପ୍ରିୟ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖକ ଶ୍ରୀ କାହ୍ନୁଚରଣ ଦାସ ଓ ତାଙ୍କର ସାଇ ଭଉଣୀ ମୁଦ୍ରଣୀର ମାଲିକ ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କଲେ । ସେମାନେ ୧୫ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ମାରକପତ୍ରିକା ଛାପି ଦେବାକୁ ନିଜର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ ।

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଅନୁସାରେ ମୁଁ ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସର ୬ ତାରିଖରେ ଘରୁ ସ୍ମରଣିକାର ସଂଗ୍ରହ ପାଇଁ ଯାଇଥିଲି, କେତେକ ଅଧିକ ଦୁଇଟି ଲେଖା ନେଇ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲି । ସେ ତାଙ୍କ ନିଜର ଓ ଅଧ୍ୟାପକ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଲିଖିତ ଦୁଇଟି ଲେଖା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ, ପୂର୍ବ ପ୍ରକାଶିତ ମଧୁବାବୁଙ୍କ ବକ୍ତୃତା ଓ କବିତା ତଥା ତାଙ୍କର ଜୀବନ ଉପରେ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦକିଶୋର ଦାସଙ୍କ ଏକ ଲେଖା ଏବଂ ମଧୁବାବୁଙ୍କ କନ୍ୟା କୁମାରୀ ଶୈଳବାଳାଙ୍କ ଏକ ପାଣ୍ଡୁଲିପିର କିଛି ଅଂଶ ସ୍ମାରକୀ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ରଖିଥିଲେ । ଏ ଗୁଡ଼ିକୁ ସଜାଡ଼ି ଓଡ଼ିଆ ଓ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାର ଏକ ସର୍ବାଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଗଲା । ସ୍ମାରକ ପତ୍ରରେ ପ୍ରଥମେ ଦେଶ ସ୍ମୃତି ମନ୍ଦିରର କୋଣାର୍କ ଚକ୍ରର ପ୍ରତୀକ ଦେବାକୁ ଏବଂ ସ୍ମାରକର ଅଗ୍ରଭାଗରେ ମଧୁବାବୁଙ୍କ ପ୍ରତିକୃତି ତାଙ୍କ ବ୍ୟବସାୟରେ ଛପାଇ ସନ୍ନିବେଶ କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କରାଗଲା । ସମ୍ପାଦନା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଏକ ପଦ ମହାପାତ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ମର ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ଶମ୍ଭୁନାଥପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କର୍ମଚାରୀ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଚକ୍ରଧାରୀ ବନ୍ଧୁ ଦାସ ସ୍ୱୀକାର କରି ପାଣ୍ଡୁଲିପିର ଇଂରାଜୀ ଅଂଶକୁ

ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ଭୁଲିହେବ ନାହିଁ । ଏବେ ବି ତ
ଭାଗିନ୍ତୁ ଏତେ ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସୁରୁଚିପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ପାଦନ କରିବା ଦେଖିଲ ଉତ୍କଳର ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ ଅଧ୍ୟାପକ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନ ଚରିତ୍ରତା ଓ ଉଦ୍ୟମ କେବଳ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । କେବଳ ମୁଁ ସ୍ମୃତିଶକ୍ତିରେ ଉପଲବ୍ଧି କଲି ଯେ ନିଷ୍ଠା ଓ ସହୃଦୟତା ରହିଲେ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟ ବଳରେ ଯେ କୌଣସି ମହତ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ହୋଇ ପାରିବ । ମାତ୍ର ୧୦ ତାରିଖ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ମୃତି ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସହିତ ମୁଁ ଏଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲି । କଟକ ସାରା ସମୟ, ଛାପାଖାନାରେ କଥା ଦେଇ ବନ୍ଧୁମାନେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଦେଖି ସମସ୍ତେ ଆନନ୍ଦ ଓ ସନ୍ତୁଷ୍ଟି ଅନୁଭବ କଲେ ।

'ସ୍ମୃତି ସଞ୍ଚୟନ'ର ମୁଦ୍ରଣ ବ୍ୟୟ କହି, ଶ୍ରୀ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ବାବୁଙ୍କ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକ ସମ୍ପାଦନ ଓ କଳ୍ପନା ଅନୁସାରେ ଛାପାଇଲେ । ମାତ୍ର ମାତ୍ର ୧୫ ତାରିଖ ଦିନ ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚି ଉଦଘାଟନ ଉତ୍ସବ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ମାର୍ଚ୍ଚ ୩୦ ତାରିଖ ଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଉତ୍କଳ ଗୌରବ 'ସ୍ମରଣ' ଓ ପାଣ୍ଡୁଲିପି କଣ୍ଠ ମଧୁ ବାବୁଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେବଳ ଏତେ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆୟୋଜନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଦେଲେ । ମାତ୍ର ୨୨ ଦିନ ଭିତରେ ଯେ ମଧୁବାବୁଙ୍କ ସ୍ମୃତିଗ୍ରନ୍ଥ ତଥା ବୋର୍ଡର ଉପରେ ଛାପ ଛପାଇ, କାଗଜ ମୁଦ୍ରଣ ଓ ସାଇଜର ଉଚ୍ଚ ମାନ ରକ୍ଷାକରିବା ସେଥିପାଇଁ ଯେଉଁଭଳି ପରିଶ୍ରମ ଓ ଚେଷ୍ଟା ଦେଖାଇଲେ, ସେଥିପାଇଁ ସମସ୍ତେ ବହୁତ ଖୁସି ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରକାରେ ସେ ସ୍ମୃତିଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରି ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା ଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ ।

ଅତିଥି ଭବନ ଓ କର୍ମଚାରୀ ମଧ୍ୟରେ ଦେଖାଯାଇ ଥିବା କେତେକ ଅସୁବିଧା ସତ୍ତ୍ୱେ, ଉତ୍ସବ ସମ୍ପାଦନ ବିଷୟରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ଉତ୍କଳର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସନ୍ତାନଙ୍କର "ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ଓ ମଧୁସୂଦନ ସ୍ମୃତି" ୧୯୬୮ ମସିହା ଏପ୍ରିଲ ପହିଲା ଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ମହାସମାରୋହରେ ପାଳିତ ହେଲା । ଏହି ଅବସରରେ ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ନାରାୟଣ ସିଂହଦେଓ ପ୍ରମୁଖ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ଭାରତର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସହ ତୁଳନା କରି ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରୁଥିବା ଓଡ଼ିଶାର ଜନତା ଏକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଘଟଣା । ସ୍ମୃତିଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ମୃତିକଥା ଏବଂ ମଧୁବାବୁଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବାଣୀ ରହିଥିଲା ।

ଏହି ଦୁଇ ଖଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥ ଉତ୍କଳର ସାହିତ୍ୟ ସଂସାରରେ କର୍ମକର୍ତ୍ତା ଏବଂ ଉଦ୍ୟୋଗୀ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ଏକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଜଗତରେ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ଗୌରବ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ମଧ୍ୟ ଉତ୍କଳର ଗୌରବ କୁମାର ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘ

ସ୍ଥାୟୀ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ରୂପେ ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇ ଥିଲେ । ସଂଘର ସଭାପତି ଶ୍ରୀ ନରେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାସଙ୍କ ସଂଘର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନରେ ଐକାନ୍ତିକତା ତଥା କର୍ମକର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ଦେଉଥିବା ନେତୃତ୍ୱ ସାଙ୍ଗରେ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କ ଆଗ୍ରହ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳା ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କୁ ବିଶେଷ ରୂପେ ଆକୃଷ୍ଟ କଲା । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ତାଙ୍କର ଅକପଟ ସରଳ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବହାରରେ ସଂଘର କର୍ମକର୍ତ୍ତା ଓ ସଭ୍ୟମାନେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଫଳରେ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ସହିତ ସଂଘର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ ଶ୍ରୀ ନ. ଦାସଙ୍କ ମିଳନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍କଳ ସଂଘର ଅଭିବୃଦ୍ଧିରେ ସହାୟକ ହେଲା ।

ପ୍ରଥମ ବର୍ଷର 'ସ୍ମାରକୀ'ରେ ପ୍ରକାଶିତ ବହୁ ଉପାଦେୟ ତଥା ଗବେଷଣାମୂଳକ ଲେଖା ସହିତ ବହୁ ସୁନାମଧନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟିକ, ଶିକ୍ଷାବିତ୍, ସାମ୍ବାଦିକ, ରାଜନେତାଙ୍କ ତଥା ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ସଂଘ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କଲା । ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ସଫଳ ସମ୍ପାଦନା ହିଁ ଏହାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ । ତାଙ୍କର ପ୍ରେରଣା ଲାଭକରି ମୁଁ ସଂଘ ଦ୍ୱାରା ମଧୁବାବୁଙ୍କ ଏକ ଜୀବନୀ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଉତ୍ଥାପନ କଲି । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ କର୍ମସୂଚୀ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଡକ୍ଟର ସାହୁ ତାହା ସ୍ମାରକୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂଖ୍ୟାରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କଲେ । ପ୍ରସ୍ତାବ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା କିନ୍ତୁ ବିଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ତାହା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ପୁଣି ତାଙ୍କର ପ୍ରେରଣାରେ ମଧୁବାବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ରୂପେ ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଭାରେ ଦେଇଥିବା ଭାଷଣକୁ ଏକାଠି କରି ଏକ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୋର ଏକ ପ୍ରସ୍ତାବ ସଂଘର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ସମିତି ଗ୍ରହଣ କଲେ । ତଦନୁଯାୟୀ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଶିଷ୍ୟସ୍ଥାନୀୟ ଅଧ୍ୟାପକ ପ୍ରବୋଧ କୁମାର ମିଶ୍ର ଦିଲ୍ଲୀ, ପାଟଣା ଓ କଲିକତା ଯାଇ ସେଠାକାର ଅଭିଲେଖାଗାରରୁ ସମସ୍ତ କାଗଜପତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କଲେ । ଏହିସବୁକୁ ମିଶାଇ ଡକ୍ଟର କନକ କୁମାର ସାହୁ ଓ ଡକ୍ଟର ପ୍ରବୋଧ କୁମାର ମିଶ୍ରଙ୍କ ଯୁଗ୍ମ-ସମ୍ପାଦନାରେ Madhusudan Das—The Legislator ନାମରେ ୫୪୦ ପୃଷ୍ଠାର ଏକ ସଂଗ୍ରହ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରାୟ ପଞ୍ଚାଅଶୀ ହଜାର ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟରେ ୧୯୮୦ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ମାସ ଶେଷରେ ଭାରତ ଉତ୍କଳ ସଂଘ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଏଠାରେ ପ୍ରକାଶ ଯୋଗ୍ୟ ଯେ ଏହି ବୃହତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା ସରକାର ତଥା ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ ହାତକୁ ନେଇ ମଧ୍ୟ କରି ପାରିନଥାନ୍ତେ ।

ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଘଟିଥିଲା ଦେଉଳ ସ୍ଥାପନ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତାବ କଟକଠାରେ ପ୍ରଥମ ଉତ୍କଳ ସଂଘ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ମଧୁବାବୁଙ୍କ ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣାବୟବ ବ୍ରୋଞ୍ଜ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ୧୯୭୬ ଅକ୍ଟୋବର ୨୮ ତାରିଖରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇ-

ଅଛୁ । ଏହି ସ୍ୱାଧୀ ଭାରତୀୟ ଜନନେତ୍ରୀ ଯେଉଁମାନେ ସଂଘକୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳର ସ୍ଥାନ ଅନନ୍ୟ । ତାଙ୍କର ପ୍ରେରଣାରେ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଏବଂ ଗ୍ୟାଲେରୀରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଶିଳ୍ପୀ ଶ୍ରୀ ମୁରଲୀଧର ଟାଲିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ମଧୁବାବୁଙ୍କର ଏକ ତୈଳଚିତ୍ର ସଂଘ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛି । ସମ୍ବଲପୁର ଓ ବ୍ରହ୍ମପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ମଧୁବାବୁଙ୍କ ନାମରେ ଦୁଇଟି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଦକ ପ୍ରଚଳନ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆବଶ୍ୟକ ଅର୍ଥ ଜମା କରିଯାଉଛୁ ।

୧୯୬୮ ମସିହାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ୧୯୮୫ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ "ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ" ଭୁପାଳରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିବା 'ସ୍ୱାଧୀନତା'ର ସମ୍ପାଦନା କରୁଥିଲେ, ସେଗୁଡ଼ିକ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗବେଷକମାନଙ୍କ ଗବେଷଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗି ପାରୁଛି । ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଉତ୍ସବରେ ରାଜ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହୀ ଜୀବନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବାସୀ ଉତ୍କଳ ସଂଘ ପାଇଁ ଉତ୍କଳର ସଂସ୍କୃତି ଠିକ୍ ସମୟରେ ନିଜର ବହୁମୂଲ୍ୟ ସମୟରୁ କିଛି ଅଂଶ ସ୍ୱାରକ ସମ୍ପାଦନାରେ ବ୍ୟୟ କରନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଆସିଲେ ସଂଘର କର୍ମକର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ଡକାଇ ଅତି ନମ୍ରରେ ଆଦାପ୍ରଦାନ ଏବଂ ଆଲୋଚନା କରି ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ତଥା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ବିଷୟରେ ନିଜର ମତାମତ ଓ ଉପଦେଶ ଦେଇ ସଂଘ୍ୟ ସଚେତନ ସଭ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରେରଣା ଯୋଗୁ 'ପ୍ରବାସୀ ଉତ୍କଳ ସଂଘ' ବିଭିନ୍ନ କର୍ମସୂଚୀ ହାତକୁ ନେଇ ଭିତ୍ତି ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରି ଆସିଛି । ମଧୁବାବୁଙ୍କ ନାମରେ ଡାକ ଟିକଟ ପ୍ରଚଳନ ଓ ଏପ୍ରିଲ ପହିଲାକୁ ଏକ ଛୁଟିଦିନ କରିବାକୁ ସରକାରଙ୍କ ନିକଟରେ ପଠାଯାଇଥିବ ଦାବୀକର ଏ ସଂଘ ତରଫରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଛି । ଭୁବନେଶ୍ୱର ଷ୍ଟେସନ ସମ୍ମୁଖ ମାର୍କେଟକୁ "ମଧୁସୂଦନ ମାର୍କେଟ" ଓ ଏହି ମାର୍କେଟର ସାମନାରୁ ଲିଙ୍ଗରାଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାସ୍ତାକୁ 'ମଧୁସୂଦନ ମାର୍ଗ' ନାମ ଦିଆଯାଇଛି ଏହି ସଂଘର ପ୍ରସ୍ତାବ ଅନୁଯାୟୀ । ମଧୁବାବୁଙ୍କ ଜୀବନୀ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଏକ "ଗବେଷଣା କେନ୍ଦ୍ର" ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ସଂଘ ଏକ ଦୃଢ଼ କର୍ମସୂଚୀ ଗ୍ରହଣ କରିଛି ଓ ଏଥିରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ସାରିଛି ।

'ପ୍ରବାସୀ ଉତ୍କଳ ସଂଘ' ଏହିପରି ବିଭିନ୍ନ ସଫଳତା ହାସଲ କରି ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରଶଂସା ଲାଭ କରୁଥିବା ବେଳେ ହଠାତ୍ ଦିନେ ଏକ ଦାରୁଣ ଦୁଃସମ୍ବାଦ ଏହାର ସଭ୍ୟ ତଥା ଶୁଭ ଚିନ୍ତକଙ୍କ ମନରେ ଆଘାତ ଦେଲା । ଶାନ୍ତଶୀଳ ନିରହଙ୍କାରୀ ତଥା ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପୂର୍ବତନ କୁଳପତି ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ ୧୯୮୫ ମସିହା ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୭ ତାରିଖ ସୋମବାର

ଏକ ସ୍ୱପ୍ନରେ ସ୍ଥାପିତ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଅସ୍ଥାୟୀ ହୋଇ ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ବରଗଡଠାରୁ ବୁର୍ଲା ମେଡ଼ିକାଲ ହାସପାତାଳକୁ ଆସିବା ବାଟରେ ପରଲୋକକୁ ଚାଲିଗଲେ । ପ୍ରକୃତ ଉତ୍କଳ ସଂଘ ତାହାର ଏକ ଶୁଭାକାଂକ୍ଷୀଙ୍କୁ ହରାଇବା ପାଇଁ ଦୁଃଖିତ । ଏଥି ସଂଘ ଶ୍ରଦ୍ଧା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଡକ୍ଟର 'ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ଅମର କୀର୍ତ୍ତିକୁ ବହୁସ୍ତ ଚିହ୍ନ ଉଚିତ, ଏହା ତାହାର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି', ଧନ୍ୟ କଥା ସଂଘର ଶୁଭଚିନ୍ତକମାନଙ୍କର ଏକାନ୍ତ କାମ୍ୟ । ପ୍ରକୃତ ଉତ୍କଳ ସଂଘ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଡକ୍ଟର ନବୀନ କୁମାର ସାହୁଙ୍କ ସ୍ମୃତିକୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରିବାରେ ମୋର କିଞ୍ଚିତ ଅବଦାନ ଥିବାରୁ ମୁଁ ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ ମନେକରେ ।

ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଘର ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଦିବସର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ
ଡକ୍ଟର ମନ୍ମଥ ନାଥ ଦାସ ଓ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନରେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକଙ୍କ ସହ ଡକ୍ଟର ସାହୁ

ପରିଶିଷ୍ଟ

ପରିଶିଷ୍ଟ ୧ : ନବୀନ କୁମାରଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା-ବିବର୍ତ୍ତନର ସାଂସ୍କୃତିକ ପ୍ରେକ୍ଷାପଟ

'ଓଡ୍ରଶୀ' ଶବ୍ଦଟିର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଓ ଅର୍ଥ ଯଥାଯଥ ଭାବେ ନିରୂପିତ ହୋଇନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍ ଲେଖକଗଣ ଏହି ଭୂଖଣ୍ଡର ଲୋକମାନଙ୍କୁ କହୁଥିଲେ 'ଓରେଟିସ୍' (Oretes)। 'ଓଡ୍ର'କୁ ଏହାର ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ପ୍ଲିନି ତାଙ୍କର 'ନେଚୁରାଲ ହିଷ୍ଟ୍ରି' ପୁସ୍ତକରେ (୧ମ ଶତାବ୍ଦୀ ଖ୍ରୀ:ଅ:) ବହୁତ ଭାରତୀୟ ଇଣ୍ଡୋଆର୍ଯ୍ୟ ଜାତିମାନଙ୍କର ଏକ ତାଲିକା ଦେଇଛନ୍ତି ସେଥିରେ ସେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଯେ ଓରେଟିସ୍ ଜାତିର ଲୋକମାନେ ବସବାସ କରୁଥିବା ଭୂଖଣ୍ଡରେ 'ମାଲିଅସ୍' (Maleus) ପର୍ବତ ଅବସ୍ଥିତ । ପ୍ଲିନି 'ମନେଦେସ୍' (Monedes) ଓ 'ସୁଆରିସ୍' (Suaris) ଜାତିର ଲୋକମାନଙ୍କ କଥା କହିଲା ବେଳେ ସେ ଏହି 'ମାଲିଅସ୍' ପର୍ବତ ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଏହି 'ମନେଦେସ୍' ଓ 'ସୁଆରିସ' ଜାତିଦ୍ୱୟ ଯଥାକ୍ରମେ ମୁଣ୍ଡା ଓ ଶବର ଭାବରେ ଚିହ୍ନିତ । ଓଡ଼ିଶାର ପାଲଲହଡ଼ା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ମଲୟ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ହେଉଛି ଏହି ମାଲିଅସ ପର୍ବତ । ଏବେ ବି ମୁଣ୍ଡା ଓ ଶବର ଜାତିର ଆଦିମ ଅଧିବାସୀମାନେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଏହି ପାହାଡ଼ ନିକଟରେ ବସବାସ କରୁଛନ୍ତି । ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୪ର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଲିଖିତ ମେଗାସ୍ଥିନିସ୍‌ଙ୍କ ବିବରଣୀରୁ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଭାରତୀୟ ଇଣ୍ଡୋଆର୍ଯ୍ୟ ଜାତିର ତାଲିକାଟିକୁ ପ୍ଲିନି ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । ଦେଖିବାର କଥା, ଗ୍ରୀକ୍ 'ଓରେଟିସ୍' ସଂସ୍କୃତ 'ଓଡ୍ର'ର ଏକ ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ବା ସଂସ୍କୃତ 'ଓଡ୍ର' ଗ୍ରୀକ୍ 'ଓରେଟିସ୍'ର ଏକ ତଦ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସଂସ୍କୃତ 'ଓଡ୍ର'ର ପ୍ରାଚୀନତା କେତେବେଳେ ମନୁଙ୍କ (ଖ୍ରୀ: ପୂ: ୨ୟ ଶତାବ୍ଦୀ) ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ନୁହେଁ, ଯେବେ ଅମର ମହାକାବ୍ୟ ଓ ପୁରାଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ଓଡ୍ର ଭୂମିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ମହାଭାରତ ଯୁଗ ସମୟରେ ଥିଲା ବୋଲି ସୂଚନା ଦିଏ । ଏହି ଗ୍ରୀକ୍ ଓରେଟିସ ହେଉଛି ଓଡ଼ିଆ ସମ୍ପର୍କରେ ସର୍ବପ୍ରାଚୀନ ଶବ୍ଦ । ମନେହୁଏ ଏହା 'ଅର' ବା 'ଅରୁଥ' ଅଷ୍ଟ୍ରିକ୍ ମୂଳକ ଶବ୍ଦରୁ ଉଦ୍ଭୂତ । ସେଥିପାଇଁ ଏହି 'ଓରେଟିସ୍' ବା 'ଅର' ଜାତିର ଲୋକମାନେ ହଳ ଦ୍ୱାରା ଚାଷ କରୁଥିବାର ଅଥବା ଧାନ ଉତ୍ପାଦନ କରୁଥିବାର କହାଯାଏ । ବାସ୍ତବରେ ଦେଖିବାକୁ

ଗଲେ ବୃହତ୍ତର ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ଗ୍ରୀକ୍ 'ଅରୁଜା' ଶବ୍ଦ ଭଳି 'ଅରୁଆ' ଶବ୍ଦଟି ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଏଯାଏଁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଠିକ୍ ସେହି ଅର୍ଥରେ ଚଳିଆସୁଛି । ଅକ୍ସଫୋର୍ଡ୍ ଇଂରାଜୀ ଶବ୍ଦକୋଷ ଅନୁସାରେ ଗ୍ରୀକ୍ 'ଅରୁଜା' ଶବ୍ଦଟି ହେଉଛି ଭୌଗୋଳିକ ପ୍ରାଚ୍ୟଦେଶାଗତ ଏକ ବିଦେଶୀ ଶବ୍ଦ !

ପ୍ରାଚୀନ ପାରସିକ ଓ ଆରବୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀରେ ଓଡ଼ିଶା 'ଉର୍ଶିନ୍' (Urshin) ବା 'ଉର୍ସ୍ଫିନ୍' (Ursfin) ନାମରେ ପରିଚିତ ଥିଲା । ଏହି ଶବ୍ଦଦ୍ୱୟ ନବମ ଶତାବ୍ଦୀର ଭୌଗୋଳିକ ଇବ୍ନ୍ ଖୋର୍ଦାଦ୍ବେ ଓ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀର ଭୌଗୋଳିକ, ମୁତହ୍ହର ଅଲ୍-ଅଲ୍ମନଙ୍କ ଲେଖାରେ ବ୍ୟବହୃତ । ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଚତୁର୍ଥାଂଶରେ ରଚିତ ଅଲ୍‌ବେରୁଣୀଙ୍କ ଭାରତ ସମ୍ପର୍କୀୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ (India) ରେ ଓଡ଼ିଶା 'ଉଦ୍ର ବିଷୟ' ନାମରେ ସୂଚିତ । ଏହା ଆରବିକରେ କ୍ରମାଗତ ଭାବରେ ଯେ ସମ୍ଭବ 'ଉଦ୍ର ବିଷୟ' ଶବ୍ଦରୁ 'ଉଦ୍ରବିଷ' ଶବ୍ଦର ସୃଷ୍ଟି ପଶ୍ଚାତ ପ୍ରଚଳିତ ସ୍ପଷ୍ଟତଃ ରୂପ ନେଇଛି 'ଓଡ଼ିବିଶ' । ମୁସଲମାନ ଐତିହାସିକ ସାମସ-ଇ-ସିରାଜ-ଅଫିଫ୍ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧରେ ଓଡ଼ିଶା ଭୂଖଣ୍ଡକୁ 'ଜାଜ-ନଗର ଓଡ଼ିଶା' ନାମରେ ଅଭିହିତ କରିଥିଲେ । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ୧୦୫୨ ଖ୍ରୀ. ଅ.ରେ ଖୋଦିତ ସୀମାଚଳମ୍‌ର ଏକ ଶିଳାଲେଖରେ 'ଓଡ୍ର ଦେଶ' ଶବ୍ଦର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେ । ୧୫ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଭାଗରେ ସାରଳାଙ୍କ ଓ ସମସ୍ତ ଦଳିଲପତ୍ରରେ 'ଓଡ଼ିଶା', 'ଓଡ଼ିଶା ରାଷ୍ଟ୍ର' ଓ 'ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ' ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟବହୃତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ପୁରୀର ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଓ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ଗାତ୍ରରେ ଗଜପତି ରାଜା କପିଳେଶ୍ୱର ଦେବଙ୍କ ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୪୩୭ରେ ଖୋଦିତ ଶିଳାଲେଖରୁ ସୂଚନା ମିଳେ ଯେ ସେ ଯେଉଁ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ଶାସନ କରୁଥିଲେ ତାର ନାମ ଥିଲା 'ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ' । କପିଳେଶ୍ୱରଦେବଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ଲିଖିତ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତର ରଚୟିତା ମହାକବି ସାରଳା ଦାସ ମଧ୍ୟ ଏହି ରାଜ୍ୟକୁ 'ଓଡ୍ରରାଷ୍ଟ୍ର' ବା ଓଡ଼ିଶାରାଷ୍ଟ୍ର' ନାମରେ ନାମିତ କରିଛନ୍ତି ।

ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଦ୍ର ଭୂଖଣ୍ଡର ବ୍ୟାପ୍ତି ସଠିକ ଭାବେ ନିରୂପିତ ହୋଇନଥିଲା । ଏହି ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମାଂଶରେ କର୍ଣ୍ଣ-ସୁବର୍ଣ୍ଣରାଜ୍ୟର ରାଜା ଶଶାଙ୍କ ଦଣ୍ଡଭୁକ୍ତି, ଉତ୍କଳ ଓ କଙ୍ଗୋଦ ରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବରେ ଅବସ୍ଥିତ କଳିଙ୍ଗ ରାଜାର ସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରିଥିବା ଏହି ବୃହତ୍ ଭୂଖଣ୍ଡର ଅଧୀଶ୍ୱର ହୋଇଥିଲେ । ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଆଦେଶ୍ୱରର ରାଜା

ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ । ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବିସ୍ତାର କିଛିକାଳ ପାଇଁ ନର୍ମଦା ନଦୀରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀଙ୍କ ପରାଜୟ ଓ ମୃତ୍ୟୁପରେ ୬୪୨ ଖ୍ରୀ.ଅ.ରେ ପଲ୍ଲବ ନରସିଂହ ବର୍ମନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୂର୍ବ ଭୂଭାଗରେ ସଂଗ୍ରାମ ସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରୁଥିବା ବଢୁଥିବା ବିଶାଳ ଭୂଖଣ୍ଡର ସେ ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥିଲେ । ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ଜନୈକ ଜଇନ ରାଜା ଶିଳୁଦେଶିଙ୍କର ଏକ ଶିଳାଲେଖ (ଯାହାକି ବାଲେଶ୍ୱରର ସୋରଠାରୁ ମିଳିଛି) ମିଳେ ଯେ ହର୍ଷଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଓଡ଼ିଶା ଅଂଶଟି 'ଉଡ୍ରବିଷୟ' ନାମରେ ନାମିତ ଥିଲା । ହୁଏନସାଂଙ୍କ ବିବରଣୀରେ ସମ୍ଭବତଃ ଏହା 'ଉଡ୍ର ବିଷୟ' 'ଓଡ଼ା' ବା 'ଓଡ୍ରା' ଭାବରେ ନାମିତ । ସ୍ୱଭାବତଃ, ଏହି ଅଞ୍ଚଳଟି ହେଉଛି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଚୀନ ପରି-ବ୍ରାଜକଙ୍କ ସ୍ମୃତିର ପଞ୍ଚଦ୍ୱାର ଓ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପଞ୍ଚଗୌଡ଼ର ଅଂଶବିଶେଷ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ରଚିତ ଶକ୍ତି ସଂଗମ ତନ୍ତ୍ରରେ ବଙ୍ଗ ଠାରୁ ଭୁବନେଶ୍ୱର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଶନ୍ୟାନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ଗୌଡ଼ଦେଶ ଭାବରେ ଉଦ୍‌ଘୋଷିତ । ଶ୍ଳୋକଟି ହେଲା—

"ବଙ୍ଗ ଦେଶଂ ସମାରଭ୍ୟ ଭୁବନେଶାନ୍ତଗଂ ଶିବେ
ଗୌଡ଼ ଦେଶଃ ସମାଖ୍ୟାତଃ ସର୍ବ ବିଦ୍ୟା ବିଶାରଦଃ ।"

ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକଙ୍କ ମତାନୁସାରେ 'ଓଡ଼ା' ଦେଶର ପରିଧି ୭୦୦ଲି. ବା ୧୫୦୦ ମାଇଲରୁ ବେଶୀ ଥିଲା । ଏହାର ଉପରେ ଭିତ୍ତି କରି କନିଂହାମ୍ ସାହେବଙ୍କ ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ପ୍ରକାରର—"ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ୍ରଦେଶ ବା ଓଡ଼ଦେଶ ମହାନଦୀ ଉପତ୍ୟକା ଓ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ନଦୀର ନିମ୍ନଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ଥିଲା । ଆଧୁନିକ କଟକ ଓ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ସମସ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ ତଥା ମେଦିନୀପୁରର କିଛି ଅଂଶ ଏହାର ପରିସରଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ଏହାର ପଶ୍ଚିମ ସୀମାରେ ଥିଲା ଚଣ୍ଡଓଡ଼ା, ଉତ୍ତରରେ ବଣପାହାଡ଼ଦେଶ ଘାଟପୁର ଓ ସିଂହଭୂମ ଅଞ୍ଚଳ, ପୂର୍ବପାର୍ଶ୍ୱରେ ସାଗର ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣରେ ଥିଲା ଗଞ୍ଜାମ ।" ହୁଏନସାଙ୍କ ସମୟର ପରିସୀମା ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଭାବରେ ଏହିପରି ଥିଲା କାରଣ ଏହାର ପରିମାପ ତାଙ୍କ ହିସାବରେ ମେଳ ଖାଉଛି ।

ଇତିହାସର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ରାଜନୈତିକ ଘଟଣା ସ୍ରୋତ 'ଓଡ଼ା' ରାଜ୍ୟର (ଉଡ୍ର ବିଷୟ ବା ଓଡ୍ରଦେଶ) ବ୍ୟାପ୍ତିରେ ନାନା ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଲା, ମାତ୍ର ଲିଖିତ ରାଜ୍ୟ ଖଣ୍ଡମାନଙ୍କର ସର ଅବାସ୍ତବ ହୋଇ

ରହିଲା ଏବଂ ଏହା ସହିତ ବସ୍ତୁତେ ଓଡ଼ିଆ ଲିପିକୃତୀ ଲେଖକର ଅବଦାନ ହୋଇ ରହିଲା ।

ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଧଉଳି ଏବଂ ଗଞ୍ଜାମ ଜଉଗଡ଼ରେ ଥିବା ଅଶୋକଙ୍କ ଶିଳା-ଲେଖର ଲିପିହିଁ ହେଉଛି ଏ ଭୂମିର ସର୍ବପ୍ରାଚୀନ ଲିପିବଦ୍ଧ ଭାଷା । ଏହି ଅନୁଶାସନ ଗୁଡ଼ିକ କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା ଯାହାର ସୀମାରେଖାର ଉତ୍ତରପଟେ ଥିଲା ଗଙ୍ଗାନଦୀ, ଦକ୍ଷିଣରେ ଗୋଦାବରୀ, ପୂର୍ବପଟେ ଥିଲା ସମୁଦ୍ର ଓ ପଶ୍ଚିମରେ ଅମରକଣ୍ଟକ ଗିରିଶ୍ରେଣୀ । ସେଥିରେ କଳିଙ୍ଗ ଓଡ୍ର ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଅଞ୍ଚଳକୁ ମିଶାଇ ଅଙ୍ଗୀଭୂତ କରି ଓ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଅଖଣ୍ଡ ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ ଜାହିର କରିବାର ପ୍ରୟାସ ମଧ୍ୟ କଲେ । ତେଣୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତି ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ହେଲେ ଆମକୁ କଳିଙ୍ଗର ଐତିହ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତି ଉପରେ ନଜର ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯା'ହେଉ, ଧଉଳି ଓ ଜଉଗଡ଼ର ଶିଳାଗାତ୍ରରେ ଖୋଦିତ ଅଶୋକଙ୍କ ଅନୁଶାସନ ଦେଶୀ ଭାଷା ଓ ସମକାଳରେ ବ୍ୟବହୃତ ଲିପିରେ ଲିଖିତ ନୁହେଁ । ବସ୍ତୁତଃ ଅଶୋକଙ୍କ ଶିଳାଲିପିଗୁଡ଼ିକ ଏକ ଔପଚାରିକ ଓ କୃତ୍ରିମ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ । ଯଦ୍ୟପି ସ୍ଥାନ ଭେଦରେହିଁ ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳର ଭାଷା ଓ ଉପଭାଷାର ପ୍ରଭାବରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ନାନା ସ୍ତରରେ ପ୍ରଭାବିତ ଓ ପରିମାର୍ଜିତ । ଏଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରାଥମିକ ଭିତ୍ତି ହେଉଛି ମଗଧ/ପାଟଳିପୁତ୍ରର ଭାଷା ଯାହାକି ମାଗଧୀ ପ୍ରାକୃତ ନାମରେ ପରିଚିତ । ସମ୍ଭବତଃ, ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅର୍ଜିତ ସ୍ୱକୀୟ ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱର ସଂରକ୍ଷଣ ଲାଗି ମୌର୍ଯ୍ୟ ରାଜନେତାମାନେ ଏହି ଭାଷାକୁ ବିଜିତ ଅଞ୍ଚଳମାନଙ୍କରେ ଚପାଇଦେବାର ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ମାଗଧୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ପତନ ପରେ ମାଗଧୀ-ପ୍ରାକୃତ ମଗଧ ବାହାରେ ଥିବା ଭାରତର ବହୁ ସ୍ଥାନର ସରକାରୀ ଭାଷା ରୂପରେ ଆଉ ରହି ପାରିଲାନି । ଖ୍ରୀ. ପୂ. ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ, କେବଳ କଳିଙ୍ଗରେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରାକୃତ ଭାଷା ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଲା । କଳିଙ୍ଗ ସେତେବେଳେ ମହାମେଘବାହନମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ । ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ଖଣ୍ଡଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରିର ପାହାଡ଼ ଗାତ୍ରରେ ଏହି ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ପ୍ରାୟ ଏକ ଡଜନ ଶିଳାଲେଖ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଖାରବେଳଙ୍କ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖ ହେଉଛି ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ବୃହତ୍ତମ ଓ ମହତ୍ତମ । ଓଡ଼ିଶା ତଥା ସମଗ୍ର ପୂର୍ବ ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷାର ସ୍ୱରୂପ ସନ୍ଧାନ ଲାଗି ଏହି ଶିଳାଫଳକ ଗୁଡ଼ିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହି ଶିଳାଲେଖ ଗୁଡ଼ିକର ଭାଷା ମାଗଧୀ ଭାଷା ଠାରୁ ତ ଭିନ୍ନ ହେବ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ, ଏପରିକି ଧଉଳି ଓ ଜଉଗଡ଼ରେ ମିଳିଥିବା ଅଶୋକଙ୍କ ଅନୁଶାସନ ଗୁଡ଼ିକ ଠାରୁ ମଧ୍ୟ ପୃଥକ୍

କରାଯାଏ । ଡଃ ଡି. ସି. ସରକାରଙ୍କ ମତରେ, ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ଭାଷା ହେଉଛି ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବକାଳୀନ ଏକ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷା ଯାହାକି ମଗଧ ସମେତ ଆର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ବଭାରତରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଏହି ସୂତ୍ର ଅବଲମ୍ବନରେ ସେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରନ୍ତି ଯେ ଖାରବେଳର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଭାଷା ପୂର୍ବଭାରତ, ପଶ୍ଚିମଭାରତ ନୁହେଁ । ଡଃ କେ. ଏମ୍. ବଡ଼ୁଆ ହାତୀଗୁମ୍ଫାର ଭାଷାକୁ ପାଲିର ସମଗୋତ୍ରୀୟ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟ ସମୟ ସ୍ଥଳରେ ଏହାକୁ 'ମିଶ୍ରିତ ଭାଷା' ବୋଲି ସୂଚନା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଡଃ ବଡ଼ୁଆଙ୍କ ମତରେ, ଏହି ଭାଷା ତତ୍କାଳୀନ କଳିଙ୍ଗ-ବାସୀଙ୍କର ଭାଷା ନଥିଲା । ତାଙ୍କ ଭଳି ବିଦ୍ୱାନ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିଯାଇଥିଲେ ଯେ ତତ୍କାଳୀନ କଳିଙ୍ଗ ଏକ ସୁବୋଧ୍ୟ ଉପଭାଷାରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିବା ଏକପ୍ରକାର ପଛୁଆ ସଂସ୍କୃତିସମ୍ପନ୍ନ ଲୋକଙ୍କର ଆବାସସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । 'ଅଙ୍ଗୁତ୍ତର ନିକାୟ'ରେ ଥିବା 'କଳିଙ୍ଗ ଜନପଦ ଦେଶ' ଉକ୍ତିର ଭିତ୍ତିରେ ସେ ଏଭଳି ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଏହାକୁ ଉତ୍କଳବର୍ଷ ବା କଳିଙ୍ଗ ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କର ଏକ ଅଶୁଦ୍ଧ ଓ ଦୁର୍ବୋଧ ଭାଷା ଭାବରେ ସେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର କଥା, ଡଃ ବଡ଼ୁଆ ଏଭଳି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଯୁକ୍ତିର ଭିତ୍ତିରେ ନିଜର ତଥ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ଏହି ସମସ୍ତ ଅନୁଚ୍ଛେଦ ଉପରେ ବୁଦ୍ଧଘୋଷଙ୍କ ଭାଷ୍ୟ (ଖ୍ରୀ. ୫ମ ଶତାବ୍ଦୀ) ଦେଖିବାରେ ବିଫଳ ଥିଲେ । ଡଃ ବଡ଼ୁଆଙ୍କ ଉଦ୍ଧୃତ ଶବ୍ଦ ଉତ୍କଳ ବା ଉତ୍କଳର ବର୍ଷ ଓ କଳିଙ୍ଗ ନାମକ ଦୁଇଟି ଆଦିବାସୀ ଗୋଷ୍ଠୀ ସହ ସମ୍ପର୍କ ରଖୁଥିବା ବୋଲି ବୁଦ୍ଧଘୋଷ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀ ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ ବିରୋଧ କରିଥିଲେ, ମାତ୍ର ପରେ ତାଙ୍କ ଶାନ୍ତିବାଣୀ ଦ୍ୱାରା ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଓ ବୁଦ୍ଧ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଲେ । ଏଥିରେ କଳିଙ୍ଗର ଜନତା ଅନୁନ୍ନତ ଥିବାର ଅଥବା କଳିଙ୍ଗ ଉପଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବାର କୌଣସି ଉଦାହରଣ ନାହିଁ । ସମ୍ରାଟ ଖାରବେଳ ଜନ ସ୍ୱାର୍ଥରେ କଳିଙ୍ଗ ଲୋକମାନଙ୍କର ନଗର ଗୁମ୍ଫାରେ କେତେ ବୌଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ଅଣାଇଲେ ଯିଏକି ପରେ ଜୈନ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ଖାରବେଳ ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖ ଲେଖେଇ-ଥିଲେ — ଡଃ ବଡ଼ୁଆଙ୍କର ଏଭଳି ଅନୁମାନ ଭିତ୍ତିହୀନ । ଏପିଗ୍ରାଫିକାର ସଂପାଦକ ସ୍ୱର୍ଗତ ଓଲଡେନବର୍ଗ ମହାଶୟ ମହାବଂଶର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଯାଇଛନ୍ତି ଯେ ହାତୀଗୁମ୍ଫାର ଭାଷା କଳିଙ୍ଗବାସୀଙ୍କ ଲାଗି ଅଦ୍ୱିତୀୟ କଳିଙ୍ଗ ଜନତାର ଭାଷା ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ । ଏହି ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ମତରେ ହାତୀଗୁମ୍ଫାର ଭାଷା ପ୍ରାଚୀନ ପାଲିଭାଷା ହୋଇଥିବାରୁ କଳିଙ୍ଗହିଁ ପାଲିଭାଷାର ଜନ୍ମଭୂମି ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତ ହେବା ଉଚିତ । ଭାର୍ଣ୍ଣ ଓ ଓଲଡେନବର୍ଗ ଭଳି ଇଉରୋପୀୟ

ବୈଦିକ ପଣ୍ଡିତ ତଥା ଦଲଦାସ ବଷ୍ଟ ଓ ଭଣ୍ଡାରକରଙ୍କ ଭଳି ଭାରତୀୟ ବିଦ୍ୱାନ-ମାନେ କଳିଙ୍ଗକୁ ପାଲିଭାଷାର ମାତୃଭୂମି ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥାଆନ୍ତି ।

ପାଲିଭାଷାର ଉତ୍ପତ୍ତି ନେଇ ବିତର୍କର ଶେଷ ସମାଧାନ ଏଯାଏଁ ହୋଇପାରିନି । ଏଥିଲାଗି ଉପଯୁକ୍ତ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଓ ଗବେଷଣାର ଅଧିକ ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ତେବେ ଏତିକି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ଖ୍ରୀ: ପୂ: ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପାଲିର ସମକାଳୀନ, ଏବଂ ମାଗଧୀ ପ୍ରଭୃତି ଏକ ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷା କଳିଙ୍ଗରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଖଣ୍ଡଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରିର ଶିଳାଖାତରେ ଥିବା ଜୈନଗ୍ରନ୍ଥ ଭଳି ଏକ ଭାଷା ଉଭୟ ଖାରବେଳ ଓ ଗଙ୍ଗେଶ ବଂଶ-ପତ୍ରରେ ଲକ୍ଷିତ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଉଦ୍ରଙ୍କର ଉତ୍ତରାଳୀ ଶିଳାଲେଖରୁ ସୂଚନା ମିଳେ ଯେ ଏଇ ଭାଷା ଅଶୋକ ପରମାଣରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଅନ୍ତତଃ ପରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୩ୟ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଅପରନ୍ତୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀର ମେଦେନୀପୁର ଜିଲ୍ଲାର ସ୍ମାରକ ଶିଳାଲେଖ ମଧ୍ୟ ମେଦିନୀର ନିକଟ ସୀମାନ୍ତରୁ ମିଳିଛି । ଉପରୋକ୍ତ ସ୍ମାରକୀ ଶିଳାଲିପିର ପ୍ରାକୃତ ଭାଷା ବାଂଲାର ଶିଶୁପାଳଗଡ଼ରୁ ମିଳିଥିବା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ଓ ମୁଣ୍ଡିଆମୋହର ଗୁମ୍ଫାରେ ଖୋଦିତ ପ୍ରାକୃତ ଲେଖାଗୁଡ଼ିକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏହିଭଳି ଏକ ଭାଷାର ପ୍ରସାର ଥିବା କଥାକୁ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟତର କରେ ।

ସମକାଳୀନ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ସବୁ ଦୃଷ୍ଟି କରିଦେଲେ ଭରତଙ୍କ ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅନେକ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଯେ 'ପ୍ରବୃତ୍ତି' ଭଳି ଏକ ବ୍ୟାପକ ଶବ୍ଦର ଉକ୍ତିରେ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଚାରୋଟି ଅଞ୍ଚଳର ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରବୃତ୍ତି ଶବ୍ଦଟିରେ ଦେଶ, ଭାଷା, ଆଚାର ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରତି ସଂକେତ ରହିଛି । (ନାନା ଦେଶ ବେଶ ଭାଷାଚାର ବାର୍ତ୍ତାଃ) । ଉକ୍ତ ଚାରୋଟି ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଭଲକା ହେଲା—

ଆବନ୍ତୀ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟାଚ ତଥୌଢ୍ରୋ ମାଗଧୀ
ପାଞ୍ଚାଲୀ ମଧ୍ୟମା ଚେତି ବିଜ୍ଞେୟାସ୍ତୁ ପ୍ରବୃତ୍ତୟଃ (୬।୨୭)

ପୁନଶ୍ଚ—

ଚତୁର୍ବିଧା ପ୍ରବୃତ୍ତିଶ୍ଚ ପ୍ରୋକ୍ତା ନାଟ୍ୟ ପ୍ରୟୋକ୍ତୃଭିଃ
ଆବନ୍ତୀ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟାଚ ପାଞ୍ଚାଲୀ ଚୌଢ୍ର ମାଗଧୀ । (୧୩।୧୭)

ଭାଷାବିଦ ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କ ଉଦୀଚ୍ୟ ଓ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଯଥାକ୍ରମେ ପଶ୍ଚିମ ଓ ଦକ୍ଷିଣପୂର୍ବକୁ ବୁଝାଉଥିବା ବେଳେ ପାଂଶୁଳା ଓ ଓଡ୍ର ମାଗଧୀ ଯଥାକ୍ରମେ ଭାରତର ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳ ଓ ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରନ୍ତି । ତା' ହେଲେ, ଏଠାରେ ଆମର ଆଲୋଚନାର ବିଷୟ ହେଉଛି—ପୂର୍ବ ଭାରତର ଓଡ୍ର-ମାଗଧୀ ଅଞ୍ଚଳ । ଏହି ନାମ ଦୁଇଟିରୁ ଆମେ ବୁଝୁଛି ଦୁଇଟି ରାଜ୍ୟର ସୂଚନା ପାଉ— ଓଡ୍ର ଓ ମଗଧ । କିନ୍ତୁ ଏବେ ଭାରତ ଏକ କୋଟିଏ 'ଓଡ୍ର ମଗଧ' ଶବ୍ଦର ପେଟରେ ଅଙ୍ଗ, ବଙ୍ଗ, କଳିଙ୍ଗ, ବଙ୍ଗ, ଓଡ୍ର, ମଗଧ, ପୌଣ୍ଡ୍ର, ନେପାଳ, ଉଦୟ-ଗିରି, ଖଣ୍ଡଗିରି, ପୁଣ୍ଡ୍ରବର୍ଦ୍ଧନ, ନାଳନ୍ଦ, ପାଟଳିପୁତ୍ର, ସୁଜାତ, ବୈଦେହ, ବୃନ୍ଦା, ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାର ଭଳିଆ ବହୁ ସ୍ଥାନଙ୍କୁ ଗର୍ଭିତ କରିଛନ୍ତି ।

ଓଡ୍ର ଓ ମଗଧର ସାଂସ୍କୃତିକ ସମ୍ପର୍କ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପକ ଥିଲା । ଭାଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ଏହି ଅଞ୍ଚଳଦ୍ୱୟ ଓଡ୍ର-ପ୍ରାକୃତ ଓ ମାଗଧୀ-ପ୍ରାକୃତ ଅନେକ ମୂଳତଃ ଭାଷା ଗୋଷ୍ଠୀରେ ରହିଥିବା ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଡଃ ବାଗ୍‌ଚୀଙ୍କ ମତ : ହାତିଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ଭାଷା ଭାରତର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳର ଷ୍ଟାଣ୍ଡାର୍ଡ ଭାଷାର ନମୁନା— ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ମନେହୁଏ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଓଡ୍ର-ପ୍ରାକୃତ ସହ ସମାନ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବିକାଶ ଲାଭ କରିଥିଲା । କୌଣସି ଅଜ୍ଞାତନାମା ଓଡ଼ିଶାସ୍ଥିତ ବୌଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ 'ଅଷ୍ଟସାହସ୍ରିକା ପ୍ରଜ୍ଞାପାରମିତା' ହିଁ ହେଉଛି ଏ ଭୂମିର ଆଦ୍ୟତମ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ । ତିବ୍ବତ ଦେଶର ମନ୍ତ୍ରୀ ଏହାର ରଚୟିତା ବୋଲି ଲାମା ତାରାନାଥଙ୍କର ବକ୍ତବ୍ୟ । ଖ୍ରୀ ଅ ୧୪୮ରେ ଲୋକରକ୍ଷ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥଟିକୁ ଚୀନା ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଆପାତତଃ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀର ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବରୁ ଏହା ଓଡ଼ିଶାରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ଜଣାପଡ଼େ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଉପରେ ହୋଇଥିବା ଗବେଷଣାରୁ ଅଷ୍ଟସାହସ୍ରିକା ଗ୍ରନ୍ଥଟି ତଥାକଥିତ ପ୍ରଜ୍ଞା ପାରମିତା ଶାସ୍ତ୍ରସମୂହ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଆଦ୍ୟତମ ଗ୍ରନ୍ଥ ରୂପରେ ସ୍ୱୀକୃତି ଅର୍ଜନ କରିଥାଏ । ଏହା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପରିମଣ୍ଡଳରେ ଏକ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ସଂସ୍ଥାପକ ଥିଲା । ତା' ମଧ୍ୟରେ ରହିଛି ଏପରି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମହାଯାନବାଦ । ସେହି ସମୟରୁ ବୌଦ୍ଧମାନେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ମତାଦର୍ଶକୁ ସାଧାରଣ ଜୀବନର ଚେତନା-ସ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓହ୍ଲାଇ ଆଣି ତାକୁ ସମସ୍ତ ଜନତା ମଧ୍ୟରେ ବେଳେଳେ ହେବା ପାଇଁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେମାନେ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ମିଶ୍ରଦର୍ଶନ ମୂଳ ଦ୍ୱୈତବାଦ ଖଣ୍ଡନ କରି ସେମାନଙ୍କର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟତାକୁ ସଙ୍କୁଚିତ ଓ

ବିଜ୍ଞାନବାଦର ଅଧ୍ୟୟନ କରିଆସେ ପୁସ୍ତକର କରି ଖ୍ୟାତି ଲଭିଥିଲେ ଓ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଏକ ଜନପ୍ରିୟ ସ୍ୱପ୍ନ ମଠମାନଙ୍କ ଉପର ମହାଯାନୀଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ମାନବ ସମାଜ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦୀକୃତ କରିବା ପାଇଁ ସେମାନେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଏହାଫଳରେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ଅନ୍ତଃକରଣ ସ୍ୱତାନ୍ତ୍ରିକ ପରମ୍ପରା ହେଲା । ଜନ ସମର୍ଥନ ଲାଭର ପ୍ରୟାସ ମଧ୍ୟରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ନାନାରୂପେ ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେଲା । ଏହି ସମୟରେ ବୌଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧ ଓ ଯୋଗୀମାନେ ପୁଣି ଅବହଟ୍ଟ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାକୃତର କଥ୍ୟଭାଷାରେ ବିଭିନ୍ନ ଲୋକସାଧାରଣ ବୋଧଗମ୍ୟ ଭାଷାରେ ବହୁ ଗୀତ ଓ ଦୋହା ରଚନା କରିଥିଲେ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୪ର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସେତେବେଳେ ମାଠର ବଂଶ କ୍ଷମତାସୀନ ହେଲା ସେତେବେଳେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମ କଳିଙ୍ଗରେ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ରାଜ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଲାଭ କଲା । ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣାପଥ ଅଭି-ଯାନରେ ଗୁପ୍ତ ଶାସକମାନଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରୁ ସଂସ୍କୃତିର ଢେଉ ଆସିଥିଲା । ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ଏହାର ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ମାଠରମାନେ ନେତୃତ୍ୱ ନେଲେ ।

ଗୁପ୍ତ-ବାକାଟକ ଓ ମାଠରମାନଙ୍କ ପୃଷ୍ଠପୋଷଣ ଓଡ଼ିଶାର ଜନଜୀବନ ଓ ଧର୍ମୀୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗଭୀର ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କଲା ଓ ଏହା ଶୀଘ୍ର ଏହା ସଂସ୍କୃତ ଚର୍ଚ୍ଚାର ଏକ ପୀଠସ୍ଥଳୀରେ ପରିଣତ ହେଲା । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶାସନ କରୁଥିବା ଶୈଳୋଦ୍ଭବ, ଭୌମକର ସୋମବଂଶୀ ଓ ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କ ଭଳି ରାଜବଂଶ ସମସ୍ତ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ବହୁଳ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟର ଓଡ଼ିଶା ଥିଲା ଭାରତର ପ୍ରଧାନ ବେଦାଧ୍ୟୟନ ପୀଠମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ । ବାସ୍ତବରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ, ବେଦ ଓ ବୈଦିକ ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ଦେଖିବା ସ୍ଥଳେ ଭାରତୀୟ ନହେବେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ହିଁ ଶ୍ରେୟ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଅଥର୍ବ ବେଦର ଅନ୍ୟତମ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ 'ପୈପ୍ପଳାଦ ଶାଖା'ର ସେଇ ଅଂଶଟି ଏକ ଦୁର୍ଲଭ ପୋଥି ଅଧିକାରେ ଉପଲବ୍ଧ ହେଉଛି ମାତ୍ର ବେଦଜ୍ଞ ଭଳି ଓଡ଼ିଶାରୁ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଶାରେ ଶୈବଧର୍ମ, ଓ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ, ବିଶେଷତଃ ବଜ୍ରଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଉପସ୍ଥିତି ହେତୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ଏକାଧିପତ୍ୟ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତ ବା ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ବର୍ଗ ନିଜକୁ ଜନସାଧାରଣ ଠାରୁ ଅଲଗା କଲେ, ଯାହା ଶୀଘ୍ର ଏହା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାର ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଧର୍ମ ଆନ୍ଦୋଳନ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ରତ୍ନଗିରି ମହାବିହାର ହେଉଛି ବଜ୍ରଯାନର ଏକ ପ୍ରଧାନ ପୀଠ । ଅଷ୍ଟମ

ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଏହା ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ପୀଠ ରୂପରେ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଥିଲା । ବୌଦ୍ଧପୀଠ ରୂପରେ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଥିବା ଏଠାସ୍ଥ ଶିଳ୍ପଶୈଳୀର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଶୈଳୀ ମଧ୍ୟରୁ ରତ୍ନଗିରି ଅନ୍ୟତମ । ଅପରଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଉଦୟଗିରି, ଲଳିତଗିରି ଓ ଅଳତିଗିରି, ଏମାନଙ୍କର ସନ୍ନିକଟ ଅଞ୍ଚଳ ହେଲା ଚତୁଷ୍ପୀଠ ଏବଂ ତାହାର ବୃହତ୍ ଚତୁଃପୀଠ— ଉଡ୍ଡୀୟାନ, ପୂର୍ଣ୍ଣଗିରି, କାମାକ୍ଷା ଓ ଶ୍ରୀହଟ୍ଟ ପରିକଳ୍ପିତ କରାଯାଏ । ଭାରତର ଏହି ଶାକ୍ତପୀଠ ପୀଠଗୁଡ଼ିକ ତାନ୍ତ୍ରିକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଶିକ୍ଷାସ୍ଥାନ କେନ୍ଦ୍ର ରୂପରେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥାଏ । ରତ୍ନଗିରି ମହାବିହାର ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅନ୍ୱେଷଣର ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅନୁଷ୍ଠାନ ରୂପରେ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲା । ଚୀନ, ତିବ୍ବତ, ଅବଧୂତ ଓ ନାଗେଶ୍ୱରଙ୍କ ଭଳି ଭିକ୍ଷୁଙ୍କ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀମାନେ ଭାରତର ନାନା ସ୍ଥାନରୁ ଆସି ଟିଲୋପାଦ, ନାରୋପାଦ ପ୍ରମୁଖଙ୍କ ଭଳି ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶୀ ଗୁରୁଙ୍କ ନିକଟରୁ ଶିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ଭଉଣୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରା ସହଜଯାନର ପ୍ରବକ୍ତା ଥିଲେ ଏବଂ ସେ ଲୀଳାଦେବୀ, ମାଲୁଣୀ, ଦେବଦେଇ ଧୋବଣୀ, ଗାଈ ଜଗୁଣୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଭଳି ଦଳେ ବୁଦ୍ଧିମନ୍ତ କୁମାରୀଙ୍କୁ ନିଜର ଶିଷ୍ୟା ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଅଧିକନ୍ତୁ ବଳାଙ୍ଗୀର ଜିଲ୍ଲାର ପାଟଣା ଥିଲା ଏମାନଙ୍କର ସାଧନାସ୍ଥଳୀ । ଏହାର ପ୍ରାଚୀନ ନାମ ଥିଲା କାଣ୍ଟିଲପାଟଣା ବା କୁମାରୀପାଟଣା ଅର୍ଥାତ୍ କୁମାରୀମାନଙ୍କର ପୀଠଭୂମି । ବଜ୍ରଯାନ ଓ ସହଜଯାନକୁ ଗୁହ୍ୟସାଧନା-ଶକ୍ତି ଏକପ୍ରକାର ତନ୍ତ୍ର ସାଧନା ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ସହଜଯାନୀମାନେ ଲୌକିକ ଭାଷା ଓ ଅପଭ୍ରଂଶ ନାନା ଗୀତ ଓ ଦୋହା ମାଧ୍ୟମରେ ଏକ ନୂତନ ଧର୍ମର ବାଣୀ ପ୍ରଚାର କଲେ । ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତ ରୂପରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ପରିଚିତ । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ, ଡ଼ଃ ପ୍ର.ଚ. ବାଗ୍‌ଚୀ ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏ ଗୀତସବୁ ସଙ୍କଳିତ ଓ ବହୁଳ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆସିପାରିଛି । ଏହି ସଂଗୀତଗୁଡ଼ିକର ଭାଷାକୁ ନେଇ ବହୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ ଗବେଷକ, ଭାଷାବିଦ୍ ଓ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତୁମୁଳ ବାଦାନୁବାଦ ହୋଇଯାଇଛି । ଓଡ଼ିଆ, ଅସମୀୟା, ବଙ୍ଗଳା ଓ ହିନ୍ଦୀର ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏହାକୁ ଯଥାକ୍ରମେ ଓଡ଼ିଆ, ମୈଥିଳୀ, ବଙ୍ଗଳା ଓ ଅସମୀୟାର ପୂର୍ବରୂପ ବୋଲି ଦାବି କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଭାଷାଗୁଡ଼ିକର ସ୍ୱାଭାବିକ ଲକ୍ଷଣ ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହାରୁ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ଏହାର ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବ୍ୟାପକତା, ଛନ୍ଦ ସଂରଚନା, କ୍ରିୟା-ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରଭୃତି ଦେଖି ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାଷାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନେଇ ଏହାକୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଉତ୍କଳୀୟ ବୋଲି କହିବା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ । ୯ମ ୧୦ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ

ଶାସ୍ତ୍ରକାରଙ୍କ ଶିଳ୍ପ ସ୍ଥାନରୁ ମିଳିଥିବା ବଜ୍ରଯାନ ସିଦ୍ଧମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବହୃତ ଏକ ସ୍ୱାଣ୍ଡାର୍ଡ ପ୍ରତୀକାବଳୀରୁ ଲିପି ରୂପରେ ଏହାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ-ପାରେ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ଅଧୁନା ଓଡ଼ିଆ, ବଙ୍ଗଳା, ମୈଥିଳୀ ତଥା ଅସମୀୟା ଲିପିର ମାତୃକଳ୍ପ । ଉକ୍ତ ଲିପିର ସମସ୍ତଙ୍କ ପୂର୍ବ-ସ୍ୱରୂପ ଓଡ଼ିଆ କିମ୍ବା ବଙ୍ଗଳା କିମ୍ବା ମୈଥିଳୀ ଅଥବା ଅସମୀୟା ଲୋକ-ବ୍ୟବହୃତ ଲିପି ଏହା ଥିଲା, ଅଥବା ଅନ୍ୟ କିଛି ଥିଲା ସେଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ କରିବାର ଯଥେଷ୍ଟ ଅବକାଶ ରହିଛି । ସେହେତୁ ଚର୍ଯ୍ୟା ସମୂହ ଏକ ଲିପି ସାଧାରଣ ଜନତାର ଲିପି ନଥିବା କାରଣ ଯାହା ଓ ଯେଉଁମାନେ ରଚିଥିଲେ ତତ୍ତ୍ୱ-ଦାର୍ଶନିକମାନେ ଏହାକୁ ସନ୍ଧ୍ୟାଭାଷା ବୋଲି କହୁଥିଲେ ଓ ଏହା ଉପରେ ସଂସ୍କୃତରେ ଟୀକାମାନ ଲେଖିଥିଲେ । ଏଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣ ହେଉ ଗୌଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଓ ବୌଦ୍ଧ ପୂର୍ବସ୍ୱରୂପକୁ ସୂଚୀ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ଏହାକୁ କହନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ଅଥବା ବଙ୍ଗଳା ଭଳି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷାର ଅଧୁନାତନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରୂପ ପ୍ରାପ୍ତି ପୂର୍ବର ଏକ ଉଦାହରଣ ଗଣ ଏଥିରେ ଦେଖାଯାଇପାରେ ।

କିନ୍ତୁ ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତ ରଚନାର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ କେତେକ କାଳ-ନିରୂପିତ ଅଥବା କାଳ-ଅନୁମେୟ ଲେଖାବଳୀରେ ଓଡ଼ିଆ ଲିପିର ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ । ମଧ୍ୟଯୁଗର ଆଦ୍ୟ ସ୍ତରରେ ଲିଖିତ କେତେକ ତାମ୍ର ଫଳକ ଉଦାହରଣରେ—ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀ ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ରାଜା ଧର୍ମରାଜଙ୍କ କନ୍ଦସା ତାମ୍ର ଫଳକର ଦାନପତ୍ର ଅଂଶରେ ଥିବା ଅନୁଷ୍ଟୁପ ସଂସ୍କୃତର କେତୋଟି ଧାଡ଼ି ଆଦ୍ୟରୂପରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ମୁଦ୍ରା ବହନ କରେ । * ଏହି କନ୍ଦସା ଫଳକରେ ଓଡ଼ିଆ ଲିପି ର ପ୍ରତୀକାଦି ଏସ,

* (କ) କନ୍ଦସା ତାମ୍ରଲେଖ :

ପଶ୍ଚିମ ଦଣ୍ଡକୁ ନିକୃଷ୍ଟ ଅଛି ପାଷାଣ ପଟେଲ ବାଲି ନ ଚକ୍ରଶିଳ ଦଣ୍ଡକ ଉତ୍ତର ଦଣ୍ଡକୁ ନିକୃଷ୍ଟ ପାଣି ଖଣ୍ଡକ ମଣି ଭାବେତିବଶି । ଉତ୍ତର ଦଣ୍ଡକୁ ଘାଟଶିଳ ପୂର୍ବକୁ ଅଗ ବଟଗଛ ବାଡ଼ । ପୂର୍ବଉତ୍ତର କୋଣକୁ ସୋମଣି ନିକୃଷ୍ଟ । ପୂର୍ବ ଦକ୍ଷିଣକୁ ହେ...ମ ନିକୃଷ୍ଟ । ପୂର୍ବ ଦଣ୍ଡକୁ ଗୋଲଡ଼ । ପୂର୍ବ ଦକ୍ଷିଣ କୋଣକୁ ବାପ ଗୁଡ଼ ନିକୃଷ୍ଟ । ଦକ୍ଷିଣକୁ ବାଟ ପଥ ଦପିଲ ଗାଡ଼ ପ୍ରାବନ୍ତ ।

(ଖ) ବଜ୍ରହସ୍ତଙ୍କ ପାରଲାଖେମୁଣ୍ଡି ତାମ୍ରଲେଖ (୮୯୮ ଖ୍ରୀ) :

ଓଁ ସ୍ୱର ଗ୍ରାମ ଓଡ଼ଶଙ୍କର ବଡପଥ କେଳମ୍ବିଗାମ ଉତ୍ତର ଦକ୍ଷିଣବଧି କଷ୍ଟ ସାହସ ଦକ ସୋମଣ୍ଡି ମିଳଲୁ ହନ

ବନସ୍ତମ୍ଭ, ଘାଣି, ଗୁଡବନ୍ଧ, ବାଘବନ୍ଧ ଇତ୍ୟାଦି ଭଳି ବହୁ ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ଏହି ଶିଳାଲେଖର ସଂପାଦକ ଡ଼ଃ ଏନ୍. ପି. ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଏହାର ସଂସ୍କୃତ ପାଠରେ ଥିବା ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ ଓ ଦାନପତ୍ର ଅଂଶରେ ମାତୃଭାଷା ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷାଭିବ୍ୟକ୍ତି (Vernacular expression) ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି— ଏହି ପାଠରେ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବଦଳରେ ବୈଷୟିକ, ପଣ୍ଡିତ ବଦଳରେ ପାଣ୍ଡିଦ୍, ବସ୍ତ୍ର ବଦଳରେ ବତ୍ଥ, ଭୂମି ବଦଳରେ ଭୂମି, ତାମ୍ର ବଦଳରେ ତମ୍ବା ଭଳି ବ୍ୟବହୃତ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ସ୍ପଷ୍ଟତଃ ପ୍ରାକୃତ ରୂପ । ତାମ୍ରଶାସନଟିର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ସମ୍ପର୍କିତ ଅଂଶଟି ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷାରେ ଲେଖା ଯାଇ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆର ମିଶ୍ରଣ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ଡ଼ଃ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଏହି ଶାସନରେ ଥିବା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଲକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଯାହା କହିଛନ୍ତି ଏହାକୁ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆର ମିଶ୍ରିତ ରୂପରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀର ରେକର୍ଡ଼ମାନଙ୍କରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଯେଉଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଚୀନା ପରିବ୍ରାଜକ ହ୍ୟୁଏନ୍‌ସାଂ ଯେଉଁ ସମୟରେ ଉଡ୍ର (ଓଡ୍ର) ଓ କୁଂଗ-ଟା (କଂଗୋଦ)ରେ ଭ୍ରମଣରତ ଥିବା ସମୟର ଏକ ବର୍ଣ୍ଣନାଯୋଗ୍ୟ ବିବରଣ ରଖିଯାଇଛନ୍ତି । ଉଡ୍ରାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସେ କହିଛନ୍ତି "ଭାଷା ଓ ଉଚ୍ଚାରଣରେ ଏଠାର ଲୋକେ ମଧ୍ୟଭାରତର ଲୋକଙ୍କ ଠାରୁ ପୃଥକ୍ ଥିଲେ ।" କଂଗୋଦ ବିଷୟରେ ସେ କହିଛନ୍ତି—"ଲେଖାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ସେମାନେ ମଧ୍ୟଭାରତର ଲୋକଙ୍କ ଭଳି । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ଭାଷା ଓ ଉଚ୍ଚାରଣଶୈଳୀ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଲଗା ଥିଲା ।" ହ୍ୟୁଏନ୍‌ସାଂଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଓଡ଼ିଶାର କଥିତ ଭାଷା ଲିଖିତ ଲେଖା ଫଳକର ପାଦଦେଶ ଅଂଶର ଭାଷା ସହ ଅନେକାଂଶରେ ସମାନ । ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଭାବନ୍ତି, ବିଶେଷତଃ ୮ମରୁ ୧୦ମ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଯେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶା ଭୌମକର ଓ ସୋମବଂଶୀ ରାଜାଙ୍କ ଶାସନାଧୀନ ଥିଲା ସେତେବେଳେ ସଂସ୍କୃତଭାଷା ଉପରେ ଆଞ୍ଚଳିକ ଭାଷାର ପ୍ରଭାବ ଅଧିକ ଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲେ । ରାଜକୀୟ ସନନ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକରେ ବହୁ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ଓଡ଼ିଆ ଉଚ୍ଚାରଣ ଭଙ୍ଗୀରେ ଲେଖାଯାଇଛି । ଏପରିକି ରାଜାମାନଙ୍କ ନାମ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ସ୍ୱଭାବରେ ଲେଖାଯାଇଛି ଯଥା—ଜନ୍ମେଜୟ ସ୍ଥାନରେ ଜିମୂତ, ଲବଣେଶ୍ୱର ସ୍ଥାନରେ ଲୋଣେଶ୍ୱର, ଯଯାତି ସ୍ଥାନରେ ଜଜାତି ଇତ୍ୟାଦି । ତାମ୍ରଫଳକଗୁଡ଼ିକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ସେହି ସମୟର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଏକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାଷା ରୂପେ ବିକାଶ ଲାଭ କରିଥିଲା । ସୋମବଂଶ ସମୟରେ ସମସାମୟିକ ଉଦ୍ଧ କୁମାରସେନଙ୍କ

ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଏକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଆବିଷ୍କାର । ଏହାର ପାଦପୀଠରେ ୧୧ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଲିପିଯୁକ୍ତ ଏକ ଶିଳାଲେଖ ରହିଛି । ତାହାଁ ଓଡ଼ିଆ ପଦରେ ଶିଳାଲେଖର ଶେଷ ଧାଡ଼ିଟି ହେଲା—

ଦେବଙ୍କୁ ଏ ଭଗତ ଭକ୍ତଣ
ଅଛନ୍ତି ସେ କୁମାରସେଣ ।

ଛନ୍ଦାନୁସାରେ ଓଡ଼ିଆ ପଦ ସଂଯୋଜନା ଯେ ୧୧ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ବିକାଶ ଲାଭ କରିଥିଲା ତାର ସ୍ପଷ୍ଟ ସୂଚନା ଏଥିରୁ ମିଳିଥାଏ । ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ ତାମ୍ର ଫଳକରେ ଅଙ୍କିତ ସାହିତ୍ୟର ଅପରିଣତ ଅବସ୍ଥାରୁ ଦେଖିଥିଲୁ ତାର ଏକ ସୁନ୍ଦର ଓ ପରିମାର୍ଜିତ ଉତ୍ତରଣ ଦେଖିଲୁ ୧୧ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶିଳାଲେଖରେ— କୁମାରସେଣ-ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତିରେ । ଏହାପରେ ୧୧ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଉତ୍କଳ ଓ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଲିପି ଏତାଦୃଶ ତାର ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ଉଭୟରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରଗତି ହାସଲ କରିଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଗଙ୍ଗମାନେ ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କୁ ବିତାଡ଼ିତ କରି ଓଡ଼ିଶା ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ନବ ଅଧ୍ୟାୟ ଉନ୍ମୋଚନ କଲେ । ସୋମବଂଶୀଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଉତ୍କଳକୁ ନିଜ ଅଧିକାରରେ ଆଣିଥିବା ଗଙ୍ଗରାଜା ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ପୁରୀରେ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ତୋଳାଇଥିଲେ ଓ ରାମାନୁଜଙ୍କ ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦର୍ଶନରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଶ୍ରୀବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଦୀକ୍ଷାଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସେହି ସମୟରୁ ପୁରୀ ଓ ଶ୍ରୀକାକୁଳମ୍ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ କେନ୍ଦ୍ର ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାଲାଭ କଲା । ସୁତରାଂ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତିର ପୀଠ ହିସାବରେ ତେଲୁଗୁ ଓ ଓଡ଼ିଆର ଏକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ମିଳନ ଦେଖାଦେଲା ଶ୍ରୀକାକୁଳମ୍‌ରେ । ତେଲୁଗୁ ଲିପିରେ ଲିଖିତ ଗଙ୍ଗରାଜାଙ୍କ ବେଳର ଅନ୍ୟୁନ ୫୦୦ ଶିଳାଲେଖ ଶ୍ରୀକାକୁଳମ୍‌ରୁ ମିଳିଛି । ଅବଶ୍ୟ ତେଲୁଗୁ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଶିଳାଲେଖ ସଂଖ୍ୟା ଅପେକ୍ଷା ବେଶି ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ତେଲୁଗୁ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏକ ସୁନ୍ଦର ସମନ୍ୱୟ ଦେଖାଯାଏ । ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଙ୍କ ସିଂହାସନାରୋହଣ ସମୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୭୭ରୁ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା ଗଜପତିଗଙ୍ଗଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଧିଷ୍ଠିତ ସେନାପତି ଅନ୍ତିମଖଣ୍ଡ ଲେଖଙ୍କ ଉତ୍ତର ଭାଗ ୧୯୯ ଘଣ୍ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗାଙ୍ଗ ସମୟ ୫ମ ତେଲୁଗୁ ଭାଷା ଶ୍ରୀକାକୁଳମ୍‌ରେ ପ୍ରାବଲ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲା । ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ଗଜପତିଙ୍କ ଅଧ୍ୟ-ପତ୍ୟ କାଳରେ ଶ୍ରୀକାକୁଳମ୍ ୧୬ଶ ମଝିଆଁରେ ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କ ଅଧୀନକୁ ଆସିଲା, ସେହି ସମୟରେ ବୃନ୍ଦାବନ ୫ମ ରାଜତ୍ୱ ହେଲେ । ଏହାଙ୍କ ପାଖ ହେବ-ନଇଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଭ୍ୟର୍ଥିତ ବାସୁଦେବତା ବରାହ ନୃସିଂହ ଶ୍ରୀବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ଫଳରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ନୃସିଂହ ନାମରେ ପୂଜା

ପାଇଥିଲା । ଗଙ୍ଗରାଜାମାନଙ୍କ ଶିଳ୍ପକଳାର ନମୁନା ଏକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ସେଠାରେ ରଖାଇଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମନ୍ଦିରର ପରିକଳ୍ପନା ଓ ଗଠନ ଶୈଳୀରେ । ଭୁବନେଶ୍ୱର ଏବଂ ପୁରୀ ମନ୍ଦିର କାନ୍ଥରେ ବହୁ ଶିଳାଲେଖ ମଧ୍ୟ ଖୋଦିତ କରା ହେଲା । ଏହି ଶିଳାଲେଖମାନେ, ଓଡ଼ିଆ ଓ ତେଲୁଗୁରେ, ଲିଖିତ ଥିଲେ ଏବଂ ଗଞ୍ଜାମର ଦ୍ରାକ୍ଷାରାମ ଓ ଶ୍ରୀକୂର୍ମମ୍ (ସେଠାରେ ଅନ୍ଧ୍ରଦେଶ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ନାନା ପ୍ରକାର ତୀର୍ଥଯାତ୍ରୀ ସମବେତ ହେଉଥିଲେ)ର ଧର୍ମୀୟ ପରମ୍ପରାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଉଭୟ ସଂସ୍କୃତିର ମିଳନ ସାଧିତ ହେଉଥିଲା ।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପୁରୀ, ସଂକ୍ଷେପରେ ପୁରୀ ଥିଲା ଏକ ମହାନ ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ର । ୧୧୧୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଅଧିକାର ପୂର୍ବରୁ ଏହି ସ୍ଥାନଟି ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ପୀଠ ରୂପରେ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କରେ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ପରେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଧର୍ମ ଓ ସଂସ୍କୃତି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଏକ ମହାନ୍ ମନ୍ଦିର ତୋଳାଇଲେ ସେହି ସମୟରେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କ ନରସିଂହସ୍ୱାମୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମଠର ସମର୍ପଣ ଓ ରାମାନୁଜଙ୍କ ଶ୍ରୀବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଫଳରେ ପୁରୀ ପୁଣି ଏକ ପରମ ତୀର୍ଥକ୍ଷେତ୍ର ତଥା ଶିକ୍ଷା ସାହିତ୍ୟର ଏକ ପୀଠସ୍ଥଳୀ ରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜନ କଲା । ଗଙ୍ଗ ସମ୍ରାଟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଗଙ୍ଗାନଦୀଠାରୁ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶା (ସମ୍ବଲପୁର-ବଲାଙ୍ଗିର ଅଞ୍ଚଳ) ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପି ଥିଲା । ସେ ନିଜର ସମଗ୍ର ରାଜ୍ୟକୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ପାଦରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କରି ନିଜକୁ କେବଳ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କର ରାଉତ ଅଧୀନ କର୍ମଚାରୀ ରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ଏହାଫଳରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜଗନ୍ନାଥ ଓଡ଼ିଶାର ରାଷ୍ଟ୍ରଦେବତା ହେଲେ ଓ ତାଙ୍କ ଧ୍ୟାନ ଧାରଣାରେ ବ୍ୟାପକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖା ଦେଲା । ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ସଂସ୍କୃତ ଚର୍ଚ୍ଚା ତା'ର ଶୀର୍ଷ ସୀମାରେ ପହଞ୍ଚି ପାରିଥିଲା ଓ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ବହୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଯଥା — ବିଶ୍ୱନାଥ କବି-ରାଜଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ-ଦର୍ପଣ, ବିଦ୍ୟାଧରଙ୍କ ଏକାବଳୀ, କୃଷ୍ଣାନନ୍ଦଙ୍କ ସହୃଦୟାନନ୍ଦ ତଥା ଜୟଦେବଙ୍କ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଏହି ସମୟରେ ଲେଖା ଯାଇଥିଲା । ରାଜ-ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରେ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ଆଧିପତ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ-ପ୍ରଧାନ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏକ ମହାପ୍ରବାହ ସମାନ୍ତରାଳରେ ମାଡ଼ି ଚାଲିଥିଲା । ଗଙ୍ଗ ଦରବାରରେ ସଂସ୍କୃତର ହିଁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥିଲା । ସଂସ୍କୃତ ଚର୍ଚ୍ଚାର ପ୍ରବକ୍ତା ଉଭୟ ପଣ୍ଡିତ ଓ ଶାସକମାନେ କେବଳ ଓଡ଼ିଆର ପ୍ରଚଳନକୁ ଅବହେଳିତ କରୁ ନଥିଲେ ଅଧିକନ୍ତୁ ଏହାର ବିକାଶ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସମୟ ସମୟରେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଏହି ଯୁଗ ଶାସ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଜଗତରେ ଏକ ପ୍ରାଣବନ୍ତ ଅଭିଳେଖ ଯୋଗାଇଲେ । ସାମାଜିକ ନୃତ୍ୟ, ଶାସନକର୍ତ୍ତା ତଥା ଜନ୍ମପତ୍ରୀ

ପକ୍ଷରୁ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଗୋଷ୍ଠୀ ଏହା ସପକ୍ଷରେ ଦୃଢ ଭୂମିକା ନେଲେ । ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ଲିପ୍ୟନ୍ତରିତ ଅଥବା ସ୍ୱାଧୀନ ଶିଳାଲେଖମାନ ଓଡ଼ିଆରେ ଲେଖା ହେଲା । ଏପରିକି ୧୦୫୧ ମସିହାରେ ସୋମବଂଶୀ ଶାସନାଧୀନ ଜଣେ ପ୍ରଶାସକ ଏବଂ ଅନ୍ଧ୍ରଦେଶସ୍ଥ ଶ୍ରୀକାକୁଲମ୍ ଜିଲ୍ଲାରେ ଥିବା ଶିର୍ଗାମ୍ ଠାରେ ଏକ ଦାନପତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଖୋଦେଇ କରିଥାଇଛନ୍ତି । ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶା ଜୟ କରିବା ପରେ ସେ ଅଞ୍ଚଳର କେତେକ ଶାସକ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଉନ୍ନତିରେ ଧ୍ୟାନ ଦେଲେ । ପ୍ରଥମ ନୃସିଂହଦେବ (୧୨୩୮-୧୨୬୪ ଖ୍ରୀ:) ଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଜଣେ ରାଜ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଶାନ୍ତି ଓଡ଼ିଆରେ ଲେଖା ଏକ ଲିପ୍ୟନ୍ତରୀ-କୃତ ଘୋଷଣାନାମା ମୁଦ୍ରିତ କରିଛନ୍ତି । * ଯେଉଁଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଭିତ୍ତିରେ ମିଳେ । ଏ ଧରଣର ଉଦାହରଣ ପ୍ରଚୁର ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧାରଣୀୟ । ଅପରପକ୍ଷରେ କେତେକ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ପରମ୍ପରାଗତ ଭାବରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ହିଁ ଖୋଦିତ ଲେଖାମାନ ପ୍ରକାଶିତ କରିଛନ୍ତି । ଯେପରିକି ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ସୁଦୂର ନଦୀପାର୍ଶ୍ୱରେ ମଦନ ମହାଦେବ ନାମକ ଜଣେ ରାଜା ପ୍ରଶାସକ ୧୨୬୮ ମସିହାରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଏକ ଘୋଷଣାନାମା ଜାରି କରିଥିଲେ । ସାଧାରଣତଃ କେତେକ ଦାନ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଉଭୟରେ ଏକ ସମନ୍ୱୟ ଆଣିବା ପାଇଁ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଦ୍ୱିଭାଷିକ ଲେଖାମାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଛନ୍ତି । କୌତୁହଳର ବିଷୟ ଯେଉଁ ଗଙ୍ଗରାଜା ୪ର୍ଥ ନରସିଂହ ଦେବ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବ ପୁରୁଷମାନଙ୍କର ପରମ୍ପରାରେ ଥାଇ କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାକୁ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ସେ ଅଧିକାଂଶ ଘୋଷଣାନାମାମାନ ସଂସ୍କୃତ-ଓଡ଼ିଆର ମିଶ୍ର ଭାଷାରେ ଜାରି କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀମାଲି ମଠ, କାଞ୍ଚନବନ ମଠ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଆଦି ସ୍ଥାନର ଶାସନ ଗୁଡ଼ିକରେ ଏହିପରି ସଂଯୁକ୍ତ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆର ମିଶ୍ରଣଯୋଗୁ ଏହି ପ୍ରକାରର ସମକାଳୀନ ସମନ୍ୱୟବାଦୀ ଭାବାଦର୍ଶ ଅଧିକ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରେ । ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ମନେ ହେବାକୁ ତେଲୁଗୁ ଶିଳାଲେଖ ଗୁଡ଼ିକ ଏହି ଅନୁକରଣରେ ମୁଁ ବାଦ୍ ଦେଉଛି । ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶା ଭଳି ସେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ବହୁ ଶିଳାଲେଖ ତେଲୁଗୁରେ, ଓଡ଼ିଆ-ତେଲୁଗୁର ମିଶ୍ରଣରେ, ଏପରିକି ତେଲୁଗୁ-ସଂସ୍କୃତର ଦ୍ୱିଭାଷୀ ରୂପରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଛି । ସେତୁଭିନ୍ନ କଟକର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାଷା ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ତେଲୁଗୁଭାଷୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

---

* ଭୁବନେଶ୍ୱର ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ଦିରରେ ଥିବା ଶିଳାଲେଖ :

ଏହା ସେହି ବର୍ଷର କୁମ୍ଭରେ ଡାହାଣ ଭଗାଳେ ସିଦ୍ଧ ବାଳି ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ବନ୍ଦି-ତାଳ ଓଡ଼ବାଲ ପଡ଼ଇ । ତାଙ୍କର ଦକ୍ଷିଣର ଅନୁବଧନ ହୋଇ...

କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାତା ୧ମ ନରସିଂହ ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଲେଖା ଓଡ଼ିଆ ଓ ତାମିଲ ଭାଷାର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ୱିଭାଷିକ ଶିଳାଲେଖ ଭୁବନେଶ୍ୱରରୁ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଛି । ବହୁ ଗବେଷକ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ କରନ୍ତି ଓ ସେମାନେ ତାହାକୁ ଭିତ୍ତିକରି କେତେକ ଭ୍ରାନ୍ତ ମତ ପ୍ରତିପାଦନ କରନ୍ତି । ଡ଼ଃ ଏ. କେ. ରାୟ ମନ୍ତବ୍ୟ କରନ୍ତି—"ଏହା ବଙ୍ଗଳା ଓ ତାମିଲ ଲିପିରେ ଲେଖା ଏକ ଦ୍ୱିଭାଷିକ ଶିଳାଲେଖ, ଯେଉଁଥିରେ ରହିଛି ଅନୁରୂପ ଅନୁବାଦ" । କିନ୍ତୁ ଏହା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ଏହାର ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କରଣର ସମ୍ପାଦକ ଡି.ସି. ସରକାର ଉଲ୍ଲେଖ କରନ୍ତି—"ଏହାର ଓଡ଼ିଆ ପାଠଟି ତାମିଲ ଭାଷା ଓ ତାମିଲ ଲିପିର ଏକ ଅନୁବାଦ । ଗଙ୍ଗଯୁଗରୁ ଆରମ୍ଭ କରି କେତେକ ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତାମିଲ ଥିଲା ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କର ଭାଷା ଓ ସେହି ତାମିଲ ଲିପିରେ ତାଙ୍କର ଦଲିଲ ଆଦି ଥିଲା । ଲୋକାଭିମୁଖୀ ପରେ ସେମାନଙ୍କର ରାଜକୀୟ ଭାଷା ଓଡ଼ିଆ ଓ ତେଲୁଗୁ ରୂପରେ ।" ତାଙ୍କର 'ଓଡ଼ିଶା ଇନ୍ ଦ ମେକିଙ୍ଗ' ପୁସ୍ତକରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—"ଗଙ୍ଗରାଜାମାନଙ୍କର ଭାଷା ଓ ଲିପି ତେଲୁଗୁ ନଥାଇ ତାମିଲ ଥିଲା ।" ରେଭେନ୍ସା କଲେଜର [ବାଲୁକ] ପ୍ରଫେସର ଡ଼ଃ କେ.ବି. ତ୍ରିପାଠୀ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ଯେ ଏହି ଶିଳା ଓ ପାଠର ଓଡ଼ିଆ ପାଠଟି ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଶୁଦ୍ଧ ତାମିଲ ପାଠର ଅନୁବାଦ ନୁହେଁ । ତାମିଲ ରାଜ୍ୟ (ଚୋଳ, ଗଙ୍ଗ, ପାଣ୍ଡ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି)ରୁ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଦର୍ଶନରେ ଆସୁଥିବା ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ମାନଙ୍କର ସାଧନା ଅନୁଷ୍ଠାନ ଲାଗି ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଏକ ଶୈବ ମଠକୁ ଦାନପତ୍ର (ଭୂମି ଦାନର ଅଧିକାର ଦାନନାମାରେ ଥିବା ଜମିର ଦାନଗ୍ରହୀତା ଏହି ତାମିଲ ପାଠାଂଶରେ ଲିଖିତ । କେବଳ ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ତାମିଲ ରାଜ୍ୟାଗତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ଅବଗତି ନିମିତ୍ତ ତାମିଲ ଭାଷାରେ ହିଁ ଲେଖାଯାଇ ଥିଲା । ପଶ୍ଚାତ୍ତରେ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ବାସୀ ଓ ତାଙ୍କ ପ୍ରଜାଙ୍କ ବୁଝିବା ନିମନ୍ତେ ମୂଳ ଆଧାରରେ ସେହି ମଠ ମହନ୍ତଙ୍କ ଦାନପତ୍ର ଜମି ବାବଦ ତଥ୍ୟ କେତେକ ଓଡ଼ିଆ ପାଠାଂଶରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ସେଠାବାସୀ ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ବୁଝିବା ଥିବାରୁ ଏହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଲେଖାଯାଇଛି । ବସ୍ତୁତଃ, ଓଡ଼ିଶାରେ ଗଙ୍ଗ ରାଜତ୍ୱ କାଳର ଏହା ଏକମାତ୍ର ତାମିଲ ଶିଳାଲେଖ । ସେ ସମୟର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ତାମିଲ ଶିଳାଲେଖ ଏଯାଏଁ ଆମର ହସ୍ତଗତ ହୋଇନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହି ଶିଳାଲେଖର ଭିତ୍ତିରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମତବାଦ— ଓଡ଼ିଶାର ଗଙ୍ଗରାଜାମାନଙ୍କ ତାମିଲ ଭାଷା ଓ ଲିପି ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ— ଭିତ୍ତିହୀନ ଓ ଭ୍ରାନ୍ତିମୂଳକ ।

ଗଙ୍ଗକାଳୀନ ଭାଷା ପ୍ରସଙ୍ଗର ଆଲୋଚନାକ୍ରମରେ ଆମେ ଦେଖିଲୁ ଯେ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ଶାସନକର୍ତ୍ତା, ପଣ୍ଡିତ ଓ ଲେଖକ ସଂପ୍ରଦାୟ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାକୁ

ମାନେ ନେଇ ତାଂର ସତ୍କାରାଦ କରିଛନ୍ତି । ଇଂରେଜ ଶାସକ କର୍ମଚାରୀ, ଧର୍ମାନ୍ଧ, ବ୍ୟବସାୟୀ ଓ ଭକ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରଚୁର କରିଛନ୍ତି ତ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷେ ସୁଧାରବାଦୀ ଲୋକମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଉପରେ ସମାନ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିଲେ । ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟମାନେ ସଂସ୍କୃତ ଓ ସଂସ୍କୃତି ଉଚ୍ଚାର ମହାନ ପୃଷ୍ଠ-ପୋଷକ ଥିଲେ, ତାଙ୍କ ଜଣେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ରାଜା ୪ର୍ଥ ନରସିଂହ ଦେବ (୧୩୭୮-୧୪୦୫ ଖ୍ରୀ:ଅ) ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀ ଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ବିଧାନର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରି-ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ୪ର୍ଥ ଭାନୁଦେବ (୧୪୦୫-୧୪୩୫ ଖ୍ରୀ. ଅ.) ଜଣେ ଦୁର୍ବଳ ରାଜା ଥିଲେ ଓ ସେ ନିଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ମୂଳ ସୁଦୃଢ଼ କରିବାକୁ ରାଜ-ନୈତିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ବିଧାନରେ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇ ଥିଲେ । ତାଂର ରାଜତ୍ୱକାଳ ଘେନି ଆଲୋଚନା ଏଠାରେ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ । ସେହି ସମୟର ରାଜନୈତିକ ସଂସ୍କୃତି ଭିତରୁ ଏକ ବିଶେଷ ସମସ୍ୟା ଭାବରେ ଦେଖା-ଦେବାର କାରଣ ଦୁଇଟି ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଗୋଷ୍ଠୀ (ଗୋଟିଏ ଗୋଷ୍ଠୀ ଓଡ଼ିଆଭାଷା ସପକ୍ଷରେ ଓ ଅନ୍ୟଟି ସଂସ୍କୃତ ଶିକ୍ଷା ସପକ୍ଷରେ) ଜାଣିଶୁଣି ଅଥବା ଅଜ୍ଞାତରେ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ସଂଘର୍ଷ ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ସଂସ୍କୃତର ସମର୍ଥକମାନେ ଓଡ଼ିଆକୁ ଶୂଦ୍ରଭାଷା ଭାବରେ ଘୃଣା କରୁଥିଲେ ଓ ଓଡ଼ିଆଭାଷୀମାନଙ୍କୁ ଘୃଣାଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସମର୍ଥକମାନେ ଏହାର ପ୍ରତିକାରାର୍ଥେ ରାଜ ଦରବାରର ସ୍ୱୀକୃ-ତିର ପରିଣତି ସୃଷ୍ଟି କରାଇବା ଲାଗି ଆପ୍ରାଣ ଉଦ୍ୟମ କଲେ । ଏହିପରି ଏକ ସଙ୍କଟ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସଂସ୍କୃତର ବଳିଷ୍ଠ ସମର୍ଥକ ଭାବରେ ଦୁଇଟି ମହାନ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଉଦୟ ହେଲା । ତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ହେଲେ ମହାକବି ଶାରଳା ଦାସ ଓ ଅନ୍ୟଜଣେ ହେଲେ ବିଶିଷ୍ଟ ବେଦାନ୍ତିକ ଭଟ୍ଟିକେଶ୍ୱର ଦେବ । ଏମାନଙ୍କର କୃତି ଓ କୃତିତ୍ୱ ଓଡ଼ିଶାର ଗଣଜୀବନ ଉପରେ ସୁଦୂରପ୍ରସାରୀ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟତମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବି ଶାରଳା ଦାସ ଥିଲେ ଜଣେ ବହୁଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ, ଜଣେ ପ୍ରାଜ୍ଞ ଦାର୍ଶନିକ ତଥା ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରର ଜଣେ ମହାନ ପଣ୍ଡିତ । ଶାସ୍ତ୍ରୀ-ବୁଦ୍ଧିର ଅନନ୍ୟ-ସୁଲଭ ନବୋନ୍ମେଷରେ ରଚିତ ତାଙ୍କର ମହାଭାରତ ମୂଳ ସଂସ୍କୃତର ଅନୁବାଦ ନୁହେଁ; ସ୍ୱ ମହିମାରେ ମହିମିତ ଏହା ଏକ ଅଭିନବ ସୃଷ୍ଟି ଯାହାରେ ଓଡ଼ିଶାର ଗଣଜୀବନ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ସମସ୍ତ ଦୃଶ୍ୟ ଝଲସିଛି । ସେ ଯଥାର୍ଥରେ ନିଜକୁ ଜଣେ ଶୂଦ୍ରମୁନି ଭାବରେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ମାତ୍ର ଭକ୍ତ ପରମ୍ପରାରେ ଜନ୍ମ ନେଇ ଥିବାରୁ ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ଘନଘଟା ଭାବରେ ସେ ନିଜର ଦାବୀ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ—

ମୁନି ଅଂଶରେ ମୁଁ କଳ୍ପିଲି ଶୂଦ୍ରମୁନି
ଲେଖି ଦେବୀ ପ୍ରସନ୍ନେ ଶାରଦା ମୁଁ କହେଣି ।

ଏଇ ସନ୍ଧିକ୍ଷଣର ସୃଷ୍ଟି ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ପରମ୍ପରାର ନିଗଡ଼ରୁ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ କେବଳମାତ୍ର ଏକ ସମ୍ମାନିତ ଆସନ ପ୍ରଦାନ କରି ନଥିଲା ଅଧିକନ୍ତୁ ବହୁ କବି ଓ ଲେଖକଙ୍କର ଏକ ଅନିର୍ବାଣ ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ ରୂପରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲା । ୪ର୍ଥ ସାରଳାଦେବଙ୍କ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତିର ଉନ୍ନତିରେ ନେତୃତ୍ୱ ନେଲେ ଓ ରାଜଦରବାରର କଥା ଦେଶୀ-ଗୀତର ଭାଷାକୁ ଏଥିରୁ ବଳିଷ୍ଠ ସମର୍ଥନ ମଧ୍ୟ ପାଇଲେ । ଏଇ ସମର୍ଥନ ବୋଧହୁଏ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମ୍ଭାବ୍ୟଭାବେ ସେ ଏକ ସାମରିକ ବିଦ୍ରୋହର ସୁଯୋଗ ନେଇ ୧୪୩୫ରେ ଓଡ଼ିଶାର ସିଂହାସନ ଅଧିରୋହଣ କଲେ । କେବଳ ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା-ସଂସ୍କୃତିର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କପିଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି ନଥିଲା, ଓଡ଼ିଶାରେ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଧଃପତନ ପରେ ଅନ୍ୟ କେତୋଟି ଶକ୍ତିଗୋଷ୍ଠୀ ରାଜନୈତିକ ଓ ସାମରିକ ଭାବେ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍ଭବ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ କଣ୍ଟକେ ବା ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ଭାବରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ କ୍ଷମତାରେ ତାଙ୍କୁ ପରୋକ୍ଷ ଉପଲବ୍ଧି ହୋଇଥିଲା । ସିଂହାସନ ଲାଭର ପର ଠାରୁ ସେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଘୋଷଣାନାମା ଜାରି କଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ବୈଦିକ ପରମ୍ପରାର ଏକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସ୍ୱରୂପ ଏହି ଶାସନକାଳରେ ସେ କୌଣସି ବୈଦର୍ଭ-ପନ୍ଥ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଲେଖା ନଥିଲେ ।

ଏଥିରୁ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ସଂସ୍କୃତଚର୍ଚ୍ଚାର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ ବୋଲି ମନେ କରିବା ଭୁଲ ହେବ । ବସ୍ତୁତଃ, ସେ ଓ ତାଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନେ ଗଙ୍ଗ-ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଭଳି ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ମହାନ୍ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ସଂସ୍କୃତ ନାଟକ 'ପରଶୁରାମ ବିଜୟ'ରେ ସେ କିଛି ଓଡ଼ିଆ ଗୀତ ସଂଯୋଜିତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପୁଅ 'ଅଭିନବ ବେଣୀ-ସଂହାରମ୍' ନାଟକର ରଚୟିତା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ମଧ୍ୟ କେତୋଟି ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଣେତା ଥିଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ପୁଅ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବ ସ୍ମୃତିଗ୍ରନ୍ଥ 'ସରସ୍ୱତୀ ବିଳାସମ୍'ର ରଚୟିତା ଭାବେ ପରିଚିତ ।

ବହୁ ସଂସ୍କୃତ କବି ଓ ଲେଖକ ସେ ସମୟରେ, ବିଶେଷତଃ ପ୍ରତାପ-ରୁଦ୍ରଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ଯଥା ଡିଣ୍ଡିମ ଜୀବଦେବ, ବାସୁଦେବ ସାର୍ବଭୌମ, ବଳଭଦ୍ର ରାଜଗୁରୁ, ଭବଦତ୍ତ ହରାକର ଓ ଲୋଲ୍ଲ ଲକ୍ଷ୍ମୀଧରଙ୍କ ପ୍ରମୁଖ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପୁରୋଧା । ଅନ୍ୟ-ପକ୍ଷରେ, ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୃଷ୍ଟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବ୍ୟାପକ ସମ୍ଭାବନା ଦେଖି କରଣ ଆତ୍ମନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ସାହିତ୍ୟିକ କର୍ମକୁଶଳତା

ଉପରୁ ତୁଳନା କଲେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ଗଙ୍ଗ ଶାସନ କାଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଥିଲା ପୁଷ୍ଟିତ ଓ ସୁମୂର୍ତ୍ତ, ମାତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ଶାସନ କାଳରେ ଏହି ଭାଷାର ବାଢ଼ି ଅଥବା ପ୍ରଚାର ଅଧିକ ବୃଦ୍ଧି ଆକର୍ଷଣ କରେ । ଭାଷାର ଏଭଳି ଉନ୍ନତ ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ପରିଣତି ମାତ୍ର ନୁହେଁ; ଏଥିରେ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଭାଗୀୟ ଓଡ଼ିଶାର ସାଂସ୍କୃତିକ ବିପ୍ଳବର ନୈତିକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଲକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ଫଳରେ ଏହାକୁ ଶୂଦ୍ରଭାଷା ବୋଲି କୁହାଯାଉଥିଲା । ଶାରଳା ଦାସଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଲେଖକ ମାନଙ୍କୁ ଘୃଣାଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ଓ ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଶାସନ କାଳର କବି ବଳରାମ ଦାସ ତାଙ୍କ ଜଗ- ମୋହନ ରାମାୟଣରେ ନିଜକୁ ଶୂଦ୍ରଶ୍ରେଣୀର ବୋଲି ହେବୋକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, ଯଦିଓ ତାଙ୍କର ପିତା ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ର ଓ ପ୍ରପିତା ଲକ୍ଷ୍ମଣ ମହାପାତ୍ର ଯଥାକ୍ରମେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ଓ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ଦରବାରରେ ସମ୍ମାନିତ ମନ୍ତ୍ରୀପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବଙ୍କ ସମୟର କବି ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ସେ ସମୟର ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଗୋଷ୍ଠୀ ପବିତ୍ର ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଓଡ଼ିଆରେ ଲେଖିଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ କଠୋର ଭାବରେ ସମାଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ନିଜେ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାପ୍ରତି ଅନୁରାଗୀ ଥିବାରୁ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ- ଗୋଷ୍ଠୀ ଏଥିରେ ଖୁବ୍ ଅଧିକ ଭାବେ ମର୍ମାହତ ହୋଇଥିଲେ । କବି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ଯେ ସେ କେବଳ କୃଷ୍ଣକୃପା ଉପରେ ଭରସା କରି ଏହି ପୁଣ୍ୟ ଭାଷା (ଗ୍ରନ୍ଥ ଭାଷା)ରେ ଧୀ ଲେଖିଗଲେ—

ଚାମର ମୁଣ୍ଡି ଗ୍ରନ୍ଥ ଭାଷା
କେବଳ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭରସା ।

ସେ ସମୟର ସାହିତ୍ୟ-ଧାରା ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ବଳରାମ ଦାସ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ ଓ ଚୈତନ୍ୟ ଦାସଙ୍କ ଭଳି ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନେ ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୋଷ୍ଠୀର ଭକ୍ତିଗ୍ରନ୍ଥମାନ ରଚନା କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟକୁ ବହୁ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି । ଶୂଦ୍ର ଉପାସକ ଜନଙ୍କ ଏହା ଉପରୁ କ୍ରମଶଃ ଉପଶମ ପାଇଛି । ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ଉଦାରତା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଜନଜାତିର ସ୍ୱାଭାବିକତାକୁ ବହୁ ଭାବରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାସ୍ପଦ କରି- ପାରିଛି, ଏହାକୁ ଗଣଭାଷାର ଗର୍ବ ଓ ଗୌରବରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରିଛି ।

ବଙ୍ଗଳାର ଆଫଗାନମାନେ ୧୫୬୮ରେ ଓଡ଼ିଶା ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ଓଡ଼ିଶା କେବଳ ସ୍ୱାଧୀନତା ହରାଇଲା ନାହିଁ, ତା'ର ଧର୍ମପୀଠ ସବୁକୁ କଳୁଷିତ କରାଗଲା । ସାମାଜିକ ଜୀବନଧାରା ମଧ୍ୟ ସଂକଟ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲା । ଅଧଃପତନର ଏହି ଚରମ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ଭୋଇବଂଶର ରାମଚନ୍ଦ୍ରଦେବ ଖୋର୍ଦ୍ଧାରେ ନୂତନ ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାପନ କରି ଓଡ଼ିଶାର ପୁନର୍ଗଠନ ତଥା ସାମାଜିକ-ଧାର୍ମିକ ପଦ୍ଧତିର ପୁନଃପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମନ୍ତେ ସଚେଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ପୁଣି ମନ୍ଦିରରେ ସେ ଜଗନ୍ନାଥ ବିଗ୍ରହର ପୁନଃପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ସହିତ ପୂର୍ବର ପୁରୋହିତ ପଣ୍ଡା-ସେବାୟତଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ସାମନ୍ତରାଜାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗଠିତ କରିବା ଫଳରେ ମୁସଲମାନମାନେ ଆତଙ୍କିତ ହୋଇଉଠିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ପୁଣି ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସହିତ ସଞ୍ଜୀବିତ ହେଲା ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ଜନଜୀବନ ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଏକତା ସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧିରଖିଥିଲା । ୧୭ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମୋଗଲମାନେ ଓଡ଼ିଶା ଅଧିକାର କରିବା ସମୟରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଦେବ ଥିଲେ ଖୋର୍ଦ୍ଧାର ରାଜା । ଧର୍ମ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ଉପରେ ତାଙ୍କର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଥିଲା । ସେହିଦିନ ଠାରୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଦେବ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅବତାର ତଥା ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ନେତା ରୂପରେ ପରିଗଣିତ ହେଲେ । ଡଃ ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଦେବ ହେଉଛନ୍ତି ୧୬ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଶାସକ ଯିଏକି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଫଳ ଭାବରେ ଓଡ଼ିଶାର ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଏକ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଧ୍ୱଂସ ମୁଖରୁ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ କେହି ହେଲେ ତାଙ୍କ ଭଳି ଶୌର୍ଯ୍ୟଶାଳୀ ନଥିଲେ । ଫଳତଃ, ୧୭ଶ ଓ ୧୮ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମୋଗଲ-ମରହଟ୍ଟା ଶାସନକାଳର ଓଡ଼ିଶାକୁ ଦେଖିଲେ ଜଣାପଡ଼େ ତା'ର ଅବକ୍ଷୟ ଓ ବିଭାଜନ ସୃଷ୍ଟିକାରୀ ଶକ୍ତିକୁ ସେମାନେ ପ୍ରତିହତ କରି ପାରିନଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ଘୋର ରାଜନୈତିକ, ସାମାଜିକ ଓ ନୈତିକ ଅବକ୍ଷୟର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲା । କେବଳ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାବନ ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ତା'ର ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନଧାରାରେ ସଂଯୋଗର ଶକ୍ତି ସଞ୍ଚାର କରିପାରିଲା ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ତା'ର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଧର୍ମୀ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା । ଅବକ୍ଷୟ ଓ ଅଧଃପତନର ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ଭାଷା ସାହିତ୍ୟର ଯେଉଁ ଭୂମିକାଟି ଥିଲା ତା'ର ସଂହତି ଓ ସ୍ୱକୀୟତାର ଏକ ପ୍ରତୀକ ଶକ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସ୍ଥାନ ପରେ ସଂସ୍କୃତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଭାଷା ନେଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଏହା ଥିଲା ଭାଷା ନେଇ କବିର ଗର୍ବ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । 'ପ୍ରେମ ପଞ୍ଚାମୃତ'ରେ ଭୂପତିପଣ୍ଡିତ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି,

"ଦୂରଙ୍କଷା ନ୍ତି ଭରସମସ୍ତେ । ସେ ଚାଣ୍ଡେକଲ ଫଳ ସ୍ରାସ୍ତେ ॥
କେଳୁତେଣ ତେମ୍ପାଉଣ୍ଡ ଲଗସ୍ତେଗ । ଶତ୍ରୁଙ୍କୁ କୋଟିଏ ଲ୍ଲପଟୋଗ ॥
ଖସା ସ୍ବପନ୍ନ ଲମ୍ବା ଗ୍ରାସ୍ତ । କୋମଳ ପ୍ରଭୁ ଭଟ୍ଟସ୍ତ ॥
ଅଙ୍ଗୁଳେଣ କଣ ଚାଙ୍କୁ କେଉଠ । ଶତ୍ରୁ ଲବଳେ ହୃଦଯୋଗ ॥
କି ସବୁକୁଡ ଟଂକୁଡ । ସେ ଲୁବଖାଣ୍ଡି ନଡସୁକ ॥
ସାକି ସ୍ବପ୍ନ ଯୋଗୀମୁଖେ । କେବଳ ଶୁଣେ କେତେ ସୁଖେ ॥"

ଏତଦ୍‌ଭିନ୍ନ: ସେ ସମୟର ପ୍ରାଚୀନତମ ଅବଧାନ କରୁଥିବା ସମକାଳୀନ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଲେଖକଙ୍କ ଲେଖାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ସମାନ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲାଭ କରିଥିଲା । ଏପରିକି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ତଥା ସାଧାରଣ ଜନତାର ଭାବ ବିନିମୟ ଲାଗି ଏହା ଥିଲା ଏକ ଜନପ୍ରିୟ ମାଧ୍ୟମ । ପଦ୍ମନାଭଦେବ, ଧନଞ୍ଜୟ ଭଞ୍ଜ ଓ କୃଷ୍ଣ ସିଂହଙ୍କ ଭଳି ରାଜାଗଣ; ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ରାମଦାସ ଓ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବଙ୍କ ଭଳି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ; ଘନଭଞ୍ଜ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାରଙ୍କ ଭଳି କ୍ଷତ୍ରିୟଗଣ; ଏପରିକି ସାଲବେଗଙ୍କ ଭଳି ମୁସଲମାନ ତଥା ମାଧବୀ ଓ ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କ ଭଳି ନାରୀମାନଙ୍କ ସହ ବହୁ ବୈଷ୍ଣବ ଓ ଶୂଦ୍ରକବି ତଥା ତେଲୁଗୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ଅଗ୍ରଗତି ପଥରେ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ସହାୟତା କରିଥିଲେ । ୧୭ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଆ କବିତା ନାଇଷଧୀୟରେ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ ପରମ୍ପରାର ଅନୁକରଣରେ ରଚିତ ହେଲା ତାହାର ଅଧିକାଂଶ ସୃଷ୍ଟି ଚମତ୍କାରିତା ଓ ଅଳଙ୍କାରପ୍ରିୟତାରେ ଭରପୂର । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା କେବଳ ମହାକାବ୍ୟ, ପୁରାଣ କିମ୍ବା ଦାର୍ଶନିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ରହିଲା ନାହିଁ । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଦୀନକୃଷ୍ଣ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ଓ ଅନ୍ୟ କବିମାନଙ୍କ କାବ୍ୟକବିତାରେ ଏହା କାବ୍ୟ-କଳାର ଚରମ ସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରିଥିଲା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଓଡ଼ିଆରେ ରଚିତ କେତୋଟି ବ୍ୟାକରଣ (ଛେକୁନକାଳ) ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ଏହି ସମୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ-ପୂର୍ଣ୍ଣ । ତା ମଧ୍ୟରେ ସଦ୍ଭୁତ ବେଣୀ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ହେଉଛି 'ଗୀତାଭିଧାନ' ନାମକ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦକୋଷ, ଯାହାକି ସାମ୍ପ୍ରତିକରେ ଏ ଧରଣର ଏକ ପ୍ରଥମ ସୃଷ୍ଟି । ଅଳଂକାର ଗ୍ରନ୍ଥ 'ରସପଂଚକ', 'କୋଟପାଳା' ନାମକ ଜ୍ୟୋତିଷ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏବଂ 'ଷଟ୍‌ଭାବ୍ୟ ବୋଧାଦର୍ଶ' ନାମକ ଦାର୍ଶନିକ ଏକ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏ ସମସ୍ତ ହେଉଛି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ପ୍ରତିଭାବାନ୍ ପୁରୁଷ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ କୃତ । ଜଣେ 'କୃଷ୍ଣଦାସ' ବୋଲି'ବେ ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ ହିଁ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ଅଭିଧାନ ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚୟିତା । ବନମାଳୀ ଦାସ ଓ ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା ହେଉଛନ୍ତି କାଳ୍ପନିକ ଓ ଐତିହାସିକ କାବ୍ୟର ରଚୟିତା ।

ଏଭଳି ବହୁ ବିଶାଳ ରାଜ୍ୟ ଯେଉଁ ସମୟରେ ହିଁ ପ୍ରକାଶ କରି ବସିଥିଲା ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ଥିଲା ଅତୀତର ଏକ କାହାଣୀ ସ୍ୱରୂପ; ସାମାଜିକ ଜୀବନ ଥିଲା ଘୋର ଅରାଜକତାପୂର୍ଣ୍ଣ ତଥା ସମଗ୍ର ରାଜ୍ୟଟି ଥିଲା ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ନିପୀଡ଼ିତ। ଏଇ ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା କାଳରେ ହିଁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏଭଳି ବହୁମୁଖୀ ସମୃଦ୍ଧି ତା'ର ମହାନ ପରମ୍ପରା ଓ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ପ୍ରାଣ-ଶକ୍ତିକୁ ପରିଚୟ ଦେଉଅଛି। ଏହା କହିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ଯେ ଓଡ଼ିଶା ତାର ଇତିହାସର ଏକ ତମିସ୍ରାଚ୍ଛନ୍ନ କାଳରେ— ଯେତେବେଳେ ନା ପାର୍ଥିବ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସବୁ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଯାଇଥିଲା ସେତେବେଳେ— କେବଳ ଏଇ ଭାଷାହିଁ ତା'ର ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ସାମାଜିକ ଜୀବନକୁ ଧ୍ୱଂସମୁଖରୁ ରକ୍ଷା କରିଥିଲା।

[ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ପର୍କରେ ଡକ୍ଟର ଚାଟୁର୍ଜ୍ୟାଙ୍କର ଏହି ଅଭି-ଭାଷଣଟି ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଶାନ୍ତିନିକେତନରେ ତା ୧୫।୩।୧୯୬୫ ତାରିଖରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲା। କେବଳ ରାଜନୈତିକ ଇତିହାସ ନୁହେଁ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଦ୍ୟା/ବିଷୟରେ ଡକ୍ଟର ଚାଟୁ କଳାର ଅବଦାନକୁ ଉପରୋକ୍ତ ଭାଷଣଟି ତା'ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ। ପ୍ରଥମେ ଏହା ପ୍ରଗତି ଉତ୍କଳ ସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରକାଶିତ ଓ ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂପାଦିତ 'ଉତ୍କଳ ଦର୍ଶନ ଓ ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ସ୍ମାରକୀ: ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷ (୧୯୭୨)ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା। ଏଠାରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ଓଡ଼ିଆ ରୂପାନ୍ତର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛନ୍ତି ଶ୍ରୀମନ୍ତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ବାରିପଦାରର ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ସାହିତ୍ୟିକ ଶ୍ରୀ ହରିହର ମହାନ୍ତି। ଏହି ଓଡ଼ିଆ ରୂପାନ୍ତର ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ପତ୍ରିକା-୧ (୧୯୮୦)ରେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା —ସଂପାଦକଦ୍ୱୟ]

ପରିଶିଷ୍ଟ – ୬ : ସ୍ମୃତି-ସ୍ପନ୍ଦନ

(ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ଜୀବନର ସ୍ମରଣୀୟ ଘଟଣାବଳୀ)

୨୮-୭-୧୯୨୨ ବରପାଲି ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ
(ଶ୍ରାବଣ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଥୀ ଶୁକ୍ରବାର)

୧୯୩୦ — ପ୍ରାଥମିକ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରବେଶ।

୧୯୩୬ — ସପ୍ତମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ।

୧୯୩୯ — ସୋନପୁର ନିବାସୀ ବନମାଳୀ ସାହୁଙ୍କ କନ୍ୟା ସରସ୍ୱତୀ ଦେବୀଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ-ବନ୍ଧନ ଅନୁଷ୍ଠିତ।

୧୯୪୦ — ମାଟ୍ରିକୁଲେସନ ପରୀକ୍ଷାରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ। ବଲାଙ୍ଗିର ପାଟଣାର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ହାଇସ୍କୁଲର ଏକଶ ବର୍ଷର ରେକର୍ଡ ସୃଷ୍ଟି ପାଟଣା ମହାରାଜା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଦକ ଲାଭ।

୧୯୪୩ — କଟକସ୍ଥ ପି. ଇ. ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲରେ ଅଧ୍ୟୟନ। ତଦନନ୍ତର ବରଗଡ଼ର ଜର୍ଜ ହାଇସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକତା କରି କର୍ମମୟ ଜୀବନର ଆରମ୍ଭ।

୧୯୪୪ — ବରପାଲି ହାଇସ୍କୁଲର ଉଦ୍ଘାଟନ ଏବଂ ତହିଁରେ ଡଃ ସାହୁଙ୍କ ଶିକ୍ଷକ ଭାବରେ ଯୋଗଦାନ। ଘରୋଇ ଭାବରେ ଆଇ. ଏ. ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ।

୧୯୪୫ — ପ୍ରଫେସର ଘନଶ୍ୟାମ ଦାଶଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହବଳରେ ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରେ ବି. ଏ. ଶ୍ରେଣୀରେ ଯୋଗଦାନ।

୧୯୪୭ — ବି. ଏ. ଅନର୍ସ (ଇତିହାସ)ରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ତଥା ଡିଷ୍ଟିଂସନ୍ ସହ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ।

୧୯୪୯ — ଏଲାହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଏମ୍. ଏ. ଡିଗ୍ରୀ ଲାଭ କରି କଟକସ୍ଥ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଇତିହାସ ବିଭାଗରେ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଯୋଗଦାନ।

୧୯୫୦ — ବାରିପଦା ସରକାରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟାପକ ରୂପେ ଅବ-ସ୍ଥାପିତ ।
ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭ ।
'ବୁଦ୍ଧ ଯୁଗେ ଭାରତୀୟ ନୌବାଣିଜ୍ୟ' ପୁସ୍ତକ ରଚନା ।

୧୯୫୪ — କଟକର ରେଭେନ୍ସା କଲେଜକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ।

୧୯୫୫ — ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପାଇଁ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ପିଏଚ୍. ଡି. ଲାଭ ।

୧୯୫୮ — Orissa Historical Research Journalର ସଂପାଦନା ମଣ୍ଡଳୀର ସଭ୍ୟ ରୂପେ ଯୋଗଦାନ ।
'Buddhism in Orissa' ଗ୍ରନ୍ଥ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।

୧୯୫୯ — ପିଏଚ୍. ଡି ସନ୍ଦର୍ଭର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କରଣ 'ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ' ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ।
ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିର ଐତିହାସିକତା ଉପରେ ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନ ।

୧୯୬୦ — ରେଭେନ୍ସା କଲେଜରୁ ଅବ୍ୟାହତି ନେଇ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ State Gazetteerର Editor ଭାବରେ ଯୋଗଦାନ ।

୧୯୬୪ — ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଦ୍ୱାରା ଡି. ଲିଟ୍ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ।

୧-୧-୧୯୬୮ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଥମ ବୈଧାନିକ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ରୂପେ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ ।

୧୧-୧୧-୬୮ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଉପାନ୍ତ୍ୟର ଇତିହାସ ବିଭାଗର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଫେସର ରୂପେ ଅବସ୍ଥାପିତ ।

୧୯୭୩ — ନର୍ଲା ନିକଟସ୍ଥ ଅସୁରଗଡ଼ରେ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭୂଖୋଦନ ।

୧୯୭୫ — ରୁଷିଆ ପରିଦର୍ଶନ ।

୧୯୭୮ — ଗଣିଅପାଲିରେ ଭୂଖୋଦନ ।

୧୯-୧୧-୭୯ ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର କୁଳପତି ପଦବୀରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ।

୨-୯-୧୯୮୧ ଓଡ଼ିଶା ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଉପଦେଷ୍ଟା ରୂପେ ଯୋଗ-ଦାନ ।

୨-୯-୧୯୮୫ ବରପାଲି ନିକଟସ୍ଥ ସରସ୍ୱତୀ ଗ୍ରାମରେ ଦେହାବସାନ ।

ପରିଶିଷ୍ଟ - ୩ : ନବୀନ କୁମାରଙ୍କ ରଚନାସମ୍ଭାର

---

୧ । ପୁସ୍ତକାବଳୀ :

କ) ଇଂରାଜୀ—

i) Buddhism in Orissa, 1958; Utkal University, Bhubaneswar.

ii) A History of Orissa Police, 1961; Cuttack

iii) Utkal University History of Orissa Vol. I, 1964; Utkal University, Bhubaneswar

iv) A History of Orissa (with Dr. J.K. Sahu and Dr. P. K. Mishra), 1978; Cuttack

v) Kharavela, 1984; Bhubaneswar.

vi) Surendra Sai, 1985, Bhubaneswar

ଖ) ଓଡ଼ିଆ—

i) ସୁରେଶ ଗୁଡ଼ର ଝରଗଡ଼ର ଐତିହାସିକତା, ୧୯୫୫; ବାରିପଦା

ii) ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ, ୧୯୬୦; ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

iii) ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ, ୧୯୭୪; ଓଡ଼ିଶା ଟେକ୍ସଟ ବୁକ୍ ବ୍ୟୁରୋ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ଗ) ସଂପାଦିତ ପୁସ୍ତକାବଳୀ—

i) A History of Orissa, Vol I, 1956; Calcutta

ii) A History of Orissa, Vol II, 1957, Calcutta

iii) District Gazetter : Koraput, 1966;
Bhubaneswar

iv) District Gazetteer : Mayurbbanja, 1967
Bhubaneswar

v) District Gazetter : Bolangir, 1968;
Bhubaneswar

vi) Souvenir on Jayadev, 1969, Bhubaneswar

vii) New Aspects of History of Orissa Vol I, 1971; Sambalpur University, Jyotivihar.

viii) New Aspects of History of Orissa Vol II 1978; Sambalpur University, Jyotivihar

ix) Madhusudan Das : The Legislator (with Dr. P. K. Mishra) 1980, Pragati Utkal Sangha, Rourkela

ଘ) ଅପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକାବଳୀ—

i) Utkal University History of Orissa, Vol II

ii) ଉତ୍କଳର ଗଣତନ୍ତ୍ର ।

iii) ତୋଷାଳୀର ଭୌମ ଶାସନ

iv) Orissa's cultural contact with South East Asia (incomplete)

v) History and Culture of Western Orissa)
(with Dr. J. K. Sahu)

୨। ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରବନ୍ଧାବଳୀ :

କ) ଓଡ଼ିଆ—

i) ଝଙ୍କାର

a) ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଶାସନ (୧୯୬୮)

ii) <u>ନବଭାରତ</u>

a) ସିନ୍ଧୁ ସଭ୍ୟତା ଓ ଜୈନଧର୍ମ (୧୯୭୯)

(ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସହିତ)

b) କଳିଙ୍ଗ ସମ୍ରାଟ ଖାରବେଳଙ୍କ ସମସ୍ତ ଅନୁଶାସନ (୧୯୫୦)

c) ଆଦିନାଥ ବୁଦ୍ଧର ଓ ଜଗନ୍ନାଥ (୧୯୫୦)

iii) <u>ନବଜୀବନ</u>

a) ସହଜିଆ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ (୧୯୫୬)

iv) <u>ଝଙ୍କାର</u>

a) କଳିଙ୍ଗ ସ୍ମାରକ (୧୯୫)

v) <u>କୋଣାର୍କ</u>

a) ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧସଂସ୍କୃତି (୧୯୫୮)

b) ଓଡ଼ିଶାର ସାଂସ୍କୃତିକ ନବଜାଗରଣ

vi) <u>ମହିମା ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନ</u> (ସଂ. ଦେବୀଭାଷ୍ୟ ପଣ୍ଡା; ଡ଼.ଏ.ଭି. କଲେଜ, କୋରାପୁଟ)

a) ଶୂନ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମ (୧୯୬୨)

vii) <u>ଉତ୍କଳ ଗୌରବ ମଧୁସୂଦନ ସ୍ମାରକୀ,</u> ଗଞ୍ଜାମ ଉତ୍କଳ ସଂଘ, ବ୍ରହ୍ମପୁର

a) ସମ୍ପାଦକୀୟ (୧୯୬୮ ରୁ ୧୯୮୫)

b) ମଧୁସୂଦନ ଦାସ (୧୯୬୩)

c) ମାଲବୀୟଙ୍କ ଭାବନାରେ ଓଡ଼ିଶା (୧୯୬୫)

d) ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ରମଣୀୟ ସ୍ଥାନ (୧୯୬୮)

e) ଓଡ଼ିଶା ସହିତ ସମ୍ବଲପୁରର ମିଶ୍ରଣ (୧୯୮୩)

f) ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ସାଏ (୧୯୮୪)

viii) <u>ଉତ୍କଳ ପ୍ରସଙ୍ଗ</u>

a) ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଉପାସନା

ix) <u>ସପ୍ତର୍ଷି</u>

a) ଆଶା କୁମାରୀ (୧୯୭୨)

b) ରତ୍ନକୁମାରୀ (୧୯୭୨)

c) ମୋହନ କୁମାରୀ

d) ବୈକଳଦେବ (୧୯୭୩)

e) ଦ୍ୱାରକା ମଣ୍ଡଳ (୧୯୭୩)

f) ସମ୍ବଲପୁରରେ ଶାର୍କୀ ଶାକ୍ତ (୧୯୭୩)

g) ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସଂରକ୍ଷିତ ଶତ୍ରୁଭଞ୍ଜଙ୍କ ଭୂଦାନ ତାମ୍ରଶାସନ (୧୯୭୪)

h) ଝଲକ (୧୯୭୪)

i) ମହାବୀର ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ (୧୯୭୪)

j) ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପୂର୍ବଜନ୍ମରେ ନାରୀ (୧୯୭୫)

k) ସମ୍ପାଦକୀୟ (୧୯୭୮), (୧୯୭୯-୧୯୮୧)

x) <u>ସ୍ମରଣିକା : ଜିଲ୍ଲା ଲେଖକ ସମ୍ମିଳନୀ, ସମ୍ବଲପୁର</u>

a) ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ ଭୂଦାନପ୍ରଥା

xi) <u>ସମ୍ବଳ</u>

ଭାରତୀୟ ପରମ୍ପରା : କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ (୧୯୭୪)

xii) <u>ସ୍ମରଣିକା</u> : ପ୍ରାଦେଶିକ ଲେଖକ ସମ୍ମିଳନୀ, ସୋନପୁର

a) ଲଙ୍କା ଅନ୍ୱେଷଣ (୧୯୮୧)

xiii) <u>ସମାଜ</u>

ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି

xiv) <u>ପଞ୍ଚଜନ୍ୟ</u>

ସୋନପୁର-ଲଙ୍କା

ଇଂରାଜୀ—

i) Proceedings of Indian History Congress.

a) The Date of Mahasivagupta Balarjuna, (1949)

b) Gajapati Purushottam Deva (Presented, 1949)

c) The Bhanja Kings of Orissa (1956)

d) The Earliest Ganga Kings of Kalinga (1957)

e) Subhakarasinha, the king of Wu Chu (Presented, 1958)

f) Bahasatimitta in the Hatigumpha. Inscription (1959)

ii) Bihar and Orissa Research Journal

Medieval Orissa's Seaports : Balasore (1953)

iii) Orissa Historical Research Journal

a) History of South Kosala and Somavamsis of Utkal (1954)

b) Imperial Gangas and Gajapati Rule in Orissa (1955)

c) Cultural Relation of Kalinga with South India and Ceylon, (1955)

d) Hinayana Buddhism in Eastern India in the 7th century A. D. (955

e) Religious Movements in Utkal and Kalinga in the 6th Century B. C. (1955-56)

f) Chronology of the Early Ganga Kings of Orissa (1958)

g) Talcher Copper-Plate Grant of Sri Gayada Tunga (1958)

h) Sasanka (1962)

i) The Nalas (1962)

j) Location of Karna-Suvarna (1962)

iv) Proceedings of All India Oriental Conference

a) Relations of Kalinga with South India and Ceylon (1955)

b) Kalinga and Utkal in Early Buddhist Literature (1957)

c) Kalinga under Gupta Rule (Presented 1957)

v) Marg

a) A Note on Khandagiri and Udayagiri Caves (1955)

vi) Orissa Past and Present

Buddhist Art in Orissa (1962)

vii) District Gazetteers of Orissa

a) Koraput : History (1966)

b) Mayurbhanja : History (1967)

c) Bolangir : History (1968)

d) Bolangir : Places of Interest (1968)

e) Sambalpur : History (1971)

f) Kalahandi : History

g) Puri : History (1977)

viii) Orissa State Gazetter

a) Origin of the Name of Orissa

b) History of Orissa from Early Period to 1568

c) Coins and Currency

ix) Souvenir on Utkal Day and Utkal Gaurab Madhusudan Das

a) An outline of History and Culture of Orissa upto 1857 (1968)

b) A Scheme on Madhusudan Das and Modern Orissa [1969]

c) Youth Movement in Orissa [1970]

d) Historical Background of the Evolution of Oriya Language [1972]

e) Identification of Ramagiri of Kalidas's Meghaduta [1973]

f) Printed Sources on Chauhan Rule in Orissa [1974]

g) Veer Surendra Sai [1984]

h) Western Orissa : the Harbingers of Culture [1985]

x) Proceedings of Orissa History Congress

a) Sambalpur through Ages [1970]

b) Presidential Address [1978]

xi) New Aspects of History of Orissa

a] Editorials [1971, 1978]

b] A Survey of History of South Kosala, [1971]

c) University Museum, Its Bearing in History

xii) Sambalpur University Research Journal

a) Some Problems Relating to the History of Sailodbhavas [1973-1974]

b) Two Obscure Dynasties of South Kosala

xiii) Proceedings and Souvenir of International Studies on Buddhism and Jainism

Buddhist Art in Orissa [1976]

xiv) Souvenir : Third Purva Bharat Samskritika Sammelan

a) Handicrafts & Silver Filigree — the Pride of Orissa [1976]

b) Archaeological Finds in Asurgarh [1976]

xv) New Directions of Tourism in Orissa

The Excavations of Asuragarh [1976]

xvi) Interim Excavation Report

a) Asuragarh

b) Gania pali

xvii) Sidclights on History and Culture of Orissa

a) Pre-historic Hultures of Orissa [1978]

b) Historical Geography of Orissa [1978]

xviii) Souvenir of Orissa Sahitya Akademy Silver Jubilee

Historical Geography of Orissa [1982]

[ଡକ୍ଟର ସାହୁଙ୍କ ରଚନାବଳୀର ଏହା ଏକ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ତାଲିକା । ଇଂରାଜୀରେ ଲେଖା ଗବେଷଣା ଏବଂ ଗ୍ରନ୍ଥପଞ୍ଜି ପୁସ୍ତିକା, ପତ୍ରିକା ଓ ଅଧୁନା ସାମୟିକ ସ୍ତରରେ ସଂକଳନ କରାଯାଆନ୍ତେ, ତାହା ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଓ ସଂସ୍କୃତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ଅବଦାନ ହେବ ।

—ସମ୍ପାଦକଦ୍ୱୟ]